

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İŞLETME ANABİLİM DALI**

**MUHASEBE HİLELERİNİN ORTAYA ÇIKARILMASINDA VE
ÖNLENMESİNDE BAĞIMSIZ DENETİMİN ROLÜ VE BAĞIMSIZ
DENETÇİNİN SORUMLULUĞU**

Canol KANDEMİR

DOKTORA TEZİ

ADANA / 2010

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İŞLETME ANABİLİM DALI**

**MUHASEBE HİLELERİNİN ORTAYA ÇIKARILMASINDA VE
ÖNLENMESİNDE BAĞIMSIZ DENETİMİN ROLÜ VE BAĞIMSIZ
DENETÇİNİN SORUMLULUĞU**

Canol KANDEMİR

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Jale SAĞLAR

DOKTORA TEZİ

ADANA / 2010

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından İşletme Anabilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Yrd.Doç.Dr. Jale SAĞLAR
(Danışman)

Üye : Prof.Dr. Veyis Naci TANIŞ

Üye : Prof.Dr. Turgut ÇÜRÜK

Üye : Doç.Dr. Zeynep TÜRK

Üye : Doç.Dr. Seda ŞENGÜL

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.
...../...../.....

Prof. Dr. Azmi YALÇIN
Enstitü Müdürü

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tabîdir.

ÖZET

MUHASEBE HİLELERİNİN ORTAYA ÇIKARILMASINDA VE ÖNLENMESİNDE BAĞIMSIZ DENETİMİN ROLÜ VE BAĞIMSIZ DENETÇİNİN SORUMLULUĞU

Canol KANDEMİR

Doktora Tezi, İşletme Bölümü

Tez Danışmanı : Yrd.Doç.Dr. Jale SAĞLAR

Haziran 2010, 316 Sayfa

Temel denetim amacının dönemlere göre değişkenlik göstermesi ve dolayısıyla farklı sorumluluk tanımlamaları yapılması üzerine düzenleyici ve denetleyici kuruluşların konuya nasıl baktıkları önem kazanmaktadır, çünkü kamuyu en geniş paydada temsil eden ve konuyla ilgili yasa ve standartların oluşturulmasında birinci derecede etki sahibi olan düzenleyici ve denetleyici kuruluşların müşteri işletmelere ve bağımsız denetçilere verdikleri cezalar bu kuruluşların sorumluluğu hangi tarafa yüklediği konusunda araştırmacılara önemli bilgiler vermektedir.

Bu doğrultuda çalışma içerisinde, işletmelerin düzenleyici ve denetleyici kuruluşlardan aldıkları cezalar ile muhasebe hileleri ve bağımsız denetim ile ilgili faktörleri de içeren değişkenler arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı araştırılmış, cezaların mali tablolarla önemli yanlışlıklar içeren muhasebe hilelerine değil, yalan, yanlış ve eksik açıklamalar dolayısıyla alındığı belirlenmiştir. Ayrıca bağımsız denetim kuruluşlarının verdiği olumlu olmayan görüşlerin, faaliyet ve gecikme sürelerinin verilen cezaları azalttığı saptanmıştır.

Öte yandan, Türkiye'deki bağımsız denetim kuruluşları ile yapılan başka bir çalışmada da, bağımsız denetim kuruluşlarının muhasebe hilelerinin ortaya çıkarılması ve önlenmesi sorumluluğunu temel olarak müşteri işletmeler üzerinde gördüğü, bununla birlikte böylesine zor ve karmaşık bir konuda tek bir tarafın sorumlu olmaması gerektiğini düşündükleri anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler : Muhasebe Hileleri, Bağımsız Denetçinin Sorumluluğu, Muhasebe Hilelerinin Ortaya Çıkarılması, Muhasebe Hileleri Nedeniyle Verilen Cezalar.

ABSTRACT**EXTERNAL AUDITING'S ROLE IN AND AUDITORS' RESPONSIBILITY
FOR DETECTING AND PREVENTING ACCOUNTING FRAUDS****Canol KANDEMİR****Ph.D. Thesis, Department of Management****Supervisor : Ast.Prof. Jale SAĞLAR****June 2010, 316 Pages**

Owing to the primary auditing objectives differing over time and these pendulum-type swings observed in the definition of auditors' responsibility for detecting and preventing financial reporting frauds, regulatory authorities' points of view have become more important because the sanctions imposed upon client companies, their management and auditors by regulatory authorities representing a vast majority of the interested public could give significant information to researchers about the responsibility cited above. In addition, these authorities have great influence on preparing, setting, and legislating standards, codes, and other rules related to the subject in question.

Therefore following the study performed in order for testing whether there is a significant relationship between accounting frauds and a series of variables some of which involve auditing-related factors, it is found out that regulatory authorities give special importance to false, misleading, and incomplete disclosures (*i.e. disclosure frauds*) rather than financial reporting frauds (*i.e. material misstatements*). Moreover, it is reached that qualified opinions of auditors, the length of companies' operating and time lag periods decrease the number of sanctions.

On the other hand, in another survey carried out with Turkish auditing firms it is understood that although auditors perceive the responsibility for detecting and preventing financial reporting frauds primarily on client companies (*i.e. auditees*), they also think that such a complicated and tough matter should not solely be the task and duty of only one party.

Key Words : Accounting Frauds, Auditors' Responsibility, Detecting Accounting Frauds, Auditor and Auditee Sanctions due to Accounting Frauds.

ÖNSÖZ

Özellikle yetki ve nûfuz sahibi yöneticilerin karıştığı yolsuzluk olayları bir suç ekonomisi meydana getirmekte, konusu suç oluşturan örgütlü işlem ve eylemler büyük ekonomik ve toplumsal maliyetler meydana getirmektedir. Önceleri rüşvet, ihâleye fesat karıştırmak gibi geleneksel yöntemler biçiminde görülen yolsuzluk olayları günümüzde yerini giderek işletmelerde yaşanan karmaşık muhasebe hilelerine bırakmaya başlamıştır.

Muhasebe hilelerinin ortaya çıkarılması ve önlenmesi sorumluluğunun açık ve dengeli biçimde tanımlanması amacıyla ve tarafların sorumluluklarını bu çerçevede yerine getirmeleri durumunda söz konusu maliyetler en aza indirilebilecektir. Bu nedenle, çalışma içerisinde ilk olarak kamuyu en geniş anlamda temsil eden düzenleyici ve denetleyici kuruluşların söz konusu sorumluluğa bakış açısının, müşteri işletmeler ve bağımsız denetim kuruluşlarının rolünü yansıtan biçimde ortaya koyabileceği düşünülerek bu kuruluşların aldıkları cezalar ile muhasebe hileleri ve bağımsız denetim ile ilgili görüş, cezalı olma ve büyüklük faktörleri arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı araştırılmış, daha sonra ise bağımsız denetim kuruluşlarının söz konusu sorumluluk konusundaki eğilimleri belirlenmiştir.

Bu çalışmanın tamamlanmasında bana bütün doktora öğrenimi ve tez yazım sürecinde yol gösteren değerli hocam Yrd.Doç.Dr. Jale SAĞLAR'a teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca tez öncesinde doktora dersleri aldığım Prof.Dr. Nihat KÜÇÜKSAVAŞ, Prof.Dr. Veyis Naci TANIŞ ve Prof.Dr. Turgut ÇÜRÜK hocalarım ile emekli olan Prof.Dr. Kadir TUAN hocama da teşekkür borçluyum. Doktora çalışmalarında yakın ve sürekli desteğini gördüğüm değerli hocam eski Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanı merhum Prof.Dr. Gülten GÜNEL'i de saygıyla anıyorum. İstatistiksel teori ve uygulamalarda beni doğru yönlendiren Yrd.Doç.Dr. Gülsen KIRAL ile uygulama sorunlarını çözümlemeye yardımcı olan Ar.Gör. Murat MEMİŞOĞLU hocalarımın önemli katkıları oldu.

Bu çalışma İİBF2008D1 no.lu proje kapsamında, Çukurova Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından desteklenmiştir.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	Sayfa i
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ	v
KISALTMALAR LİSTESİ	xiii
TABLolar LİSTESİ	xiv
EKLER LİSTESİ	xvi

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1.Problemin Tespiti.....	3
1.2.Çalışmanın Amacı.....	5
1.3.Çalışmanın Metodolojisi.....	6
1.4.Çalışmanın Bölümleri.....	7

İKİNCİ BÖLÜM

HİLE KAVRAMI VE TEORİSİ

2.1.Hile Kavramı.....	10
2.1.1.Genel Hile Tanımları.....	10
2.1.2.Hukuksal Hile Tanımları.....	12
2.2.Hile Üçgeni Hipotezi.....	14
2.2.1.Üçgenin Birinci Ayağı: Baskı yada GÜdü.....	15
2.2.2.Üçgenin İkinci Ayağı: Fırsat ya da Ortam.....	16
2.2.3.Üçgenin Üçüncü Ayağı: Haklı Çıkarma ya da Gerekçelendirme.....	17
2.3.Hilenin Oluşum Süreci.....	19
2.4.Hile Sınıflandırmaları.....	21
2.5.Hilenin Genel Belirtileri.....	22
2.6.Hile Yöntemleri.....	23
2.7.Hilenin Tarafları.....	25
2.7.1.Hile Yapan Kişilerin Özellikleri.....	25

2.7.1.1.Hile Yapanların Genel Nitelikleri.....	25
2.7.1.2.Hile Yapanların Konumu ve Çalıştığı Birimi/Bölümü.....	26
2.7.1.3.Hile Yapanların Cinsiyeti ve Yaşı.....	28
2.7.1.4.Hile Yapanların Eğitimi.....	29
2.7.1.5.Hile Yapanların Sayısı ve Kıdemi.....	30
2.7.1.6.Hile Yapanların İşletme İçi/Dışından Olması ve Sabıkası.....	31
2.7.2.Hileye Marûz Kalan Kurumların Özellikleri.....	31
2.7.2.1.Hileye Marûz Kalan Kurumların Türü ve Coğrafyası.....	31
2.7.2.2.Hileye Marûz Kalan Kurumların Yönetimi, Yönetim Kurulu ve Denetim Komitesi.....	32
2.7.2.3.Hileye Marûz Kalan Kurumların Büyüklüğü.....	34
2.7.2.4.Hileye Marûz Kalan Kurumların Merkezi ve Sektörü.....	35
2.7.2.5.Hileye Marûz Kalan Kurumların Bağımsız Denetim Kuruluşu....	35
2.7.2.6.Hileye Marûz Kalan Kurumlarda Hile Süresi.....	36
2.8.Muhasebe Hileleri ve Özellikleri.....	37
2.8.1.Muhasebe Hilesi Kavramı.....	37
2.8.2. Finansal Raporlama Hilelerinin Ortak Noktaları.....	40
2.8.3.Finansal Raporlama Hilelerinin Dağılımı.....	40
2.8.4.Finansal Raporlama Hilesi Yapan Kişiler.....	41
2.8.5.Finansal Raporlama Hilelerinin Nedenleri.....	43
2.9.Hilenin Sonuçları.....	45
2.10.Hileye Karşı Kullanılan Araç ve Alınan Önlemler.....	54

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MUHASEBE HİLESİ YÖNTEMLERİ VE BELİRTİLERİ

3.1.Finansal Raporlama Hilesi Yöntemleri.....	59
3.1.1.Gerçek Olmayan Gelirler.....	60
3.1.2.Dönemsellik İlkesine Aykırılıklar.....	62
3.1.2.1.Erken Gelir Tahakkuku.....	64
3.1.2.2.Kanal Doldurma.....	67
3.1.2.3.Yanlış Döneme Gider Kayıtları.....	68
3.1.2.4.Gelir/Kâr Düzeltmesi.....	68

3.1.2.5.İlişkili Taraflara Yapılan Satışlar.....	71
3.1.2.6.Çift Taraflı Ticaret.....	71
3.1.2.7.Geliri Bohçalamak.....	71
3.1.2.8.Yanlış Hesap Sınıflandırmaları ve Olağandışı İşlemlerle Geliri/Kârı Yükseltmek.....	71
3.1.2.9.Tahminî Kâr Göstergelerinin Farklı Tanımlanması.....	74
3.1.2.10.Borçların Erken Ödenmesi.....	76
3.1.2.11.Türev Araçlar Kullanımı.....	76
3.1.2.12.Küçültme Yöntemi.....	77
3.1.2.13.Giderlerin Aktifleştirilmesi ya da Aktifleştirilmemesi.....	77
3.1.2.14.Peşin Ödenmiş Gelirlerin Kâr/Zarar Hesabına Aktarılması.....	79
3.1.3.Borç ve/veya Giderlerin Gizlenmesi.....	79
3.1.3.1.Gider ve/veya Borçların Kaydedilmemesi.....	81
3.1.3.2.Yabancı Kaynakların Öz Kaynak Kaydedilmesi.....	82
3.1.3.3.Satış İade ve İskontolarının Kaydedilmemesi ya da Eksik Kaydedilmesi.....	82
3.1.3.4.Muhasebe Yöntemlerinin Değiştirilmesi.....	82
3.1.3.5.Düşük Amortisman.....	83
3.1.3.6.Karşılıkların Olması Gerekenden Eksik ya da Fazla Ayrılması.....	84
3.1.3.7.Özel Amaçlı Varlıklar Kurulması.....	86
3.1.3.8.Öz Kaynak Yöntemi ile Borçların Gizlenmesi.....	88
3.1.3.9.Kiralamalarda Borçların Gizlenmesi.....	89
3.1.3.10.Emeklilik Fonları ile Borçların Gizlenmesi.....	91
3.1.3.11.Şarta Bağlı Yükümlülüklerin Gizlenmesi.....	92
3.1.3.12.Genel Üretim Giderlerinin Gizleme Amaçlı Kullanılması.....	92
3.1.4.Yanlış ve Yanıltıcı Açıklamalar.....	93
3.1.5.Varlıkların Yanlış Değerden Kaydedilmesi.....	95
3.1.5.1.Stok Değerleme Hileleri.....	97
3.1.5.2.Ticarî Alacak Değerlemesi Hileleri.....	99
3.1.5.3.Satın Alınan Şirketlerin Varlıklarının Yanlış Değerlenmesi.....	100
3.1.5.4.Maddî Duran Varlıkların Yanlış Değerlenmesi.....	100
3.2.Varlıkların Kötüye Kullanılması Hilesi Yöntemleri.....	101
3.2.1.Hazır Değerler ile İlgili Hileler.....	102

3.2.1.1.Sıyırma Hilesi.....	103
3.2.1.2.Nakit Hırsızlığı.....	104
3.2.1.3.Hileli Harcamalar.....	104
3.2.1.3.1.Harcama Belgesi Hileleri.....	105
3.2.1.3.2.Çek Hileleri.....	108
3.2.1.3.3.Yanlış Ücretlendirme.....	111
3.2.1.3.4.Personel Harcaması Hileleri.....	113
3.2.1.3.5.Kasa Raporu/Defteri Hileleri.....	115
3.2.2.Stoklar ve Diğer Varlıklar ile İlgili Hileler.....	115
3.3.Uluslararası Ölçekte Yapılan Hileler.....	117

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HİLELERİN ÖNLENMESİ VE ORTAYA ÇIKARILMASINDA BAĞIMSIZ DENETİMİN ROLÜ VE SORUMLULUĞU

4.1.Bağımsız Denetimin Önemi ve İşlevleri.....	119
4.2.Makûl Güvence Kavramı.....	122
4.3.Kamunun Bağımsız Denetim Algılaması ve Beklenti Farkları.....	124
4.4.Bağımsız Denetimin Hukukî Sorumluluğunun Tarihsel Gelişimi.....	126
4.4.1.Sermaye Piyasası Kanunlarına Göre ABD’nde Hilelerin Ortaya Çıkarılmasında Bağımsız Denetimin Sorumluluğunun Tarihsel Gelişimi..	127
4.4.2.Türkiye Açısından Tarihsel Gelişim.....	135
4.5.ABD’de Hilelerin Ortaya Çıkarılmasında Bağımsız Denetimin Mevcût Sorumluluğu.....	138
4.5.1.Denetim Standartları ve Sermaye Piyasası Yasalarına Göre ABD’de Hilelerin Ortaya Çıkarılmasında Bağımsız Denetimin Mevcût Sorumluluğu.....	138
4.5.1.1.Sarbanes-Oxley Muhasebe Reformu Yasası.....	138
4.5.1.2.SAS No.99 Malî Tablo Denetiminde Hilenin Değerlendirilmesi Standardı.....	141
4.5.2.İçtihat Hukuku’na ABD’nde Hilelerin Ortaya Çıkarılmasında Bağımsız Denetimin Mevcût Sorumluluğu.....	147
4.5.2.1.Müşterilere Karşı Sorumluluk.....	148

4.5.2.2.Üçüncü Kişilere Karşı Sorumluluk.....	149
4.6.İdari ve Yargısal Cezalandırma.....	150
4.7.ABD’de Bağımsız Denetçilere Açılan Davalar.....	152
4.8.Türkiye’de Bağımsız Denetçinin Mevcût Sorumluluğu.....	155
4.8.1. Bağımsız Denetçinin Hukukî Sorumluluğu.....	155
4.8.1.1.Müşterilere Karşı Sorumluluk.....	158
4.8.1.2.Üçüncü Kişilere Karşı Sorumluluk.....	160
4.8.2. Bağımsız Denetçinin İdarî Sorumluluğu.....	161
4.8.3. Bağımsız Denetçinin Cezaî Sorumluluğu.....	163
4.8.4.Hata ve Hilelerin Ortaya Çıkarılmasında Bağımsız Denetçinin Sorumluluğu.....	165
4.9.Bağımsız Denetim Cezalarının Nedenleri.....	167
4.10.Bağımsız Denetimin Sorumluluğunun Sınırlandırılması ve Sorumluluktan Kurtulma Durumları.....	171
4.10.1.Meslekî Sorumluluk Sigortası.....	172
4.10.2.Malî Tablo Sigortası.....	173
4.10.3.Anlaşma Mektubu Hazırlamak.....	174
4.10.4.Kabul Aşamasında Müşterinin Ayrıntılı İncelenmesi.....	174
4.10.5.Kaliteli Denetim.....	174
4.10.6.Standartlara Bağlılık.....	175
4.10.7.Meslekî Takdir Kullanma Zorunluluğu.....	176
4.10.8.Meslektaş İncelemesi.....	176
4.10.9.Denetim Riski Raporları.....	176
4.10.10.Sınırlı Sorumlu Şirketler Kurulması.....	176
4.10.11.Müşterinin Kusurları.....	177
4.10.12.İllyet Bağlı Kurulamaması.....	177
4.10.13.Sorumluluğu Sınırlandırıcı Yasama Çalışmaları.....	177
4.10.14.Orantılı Sorumluluk İlkesi.....	178
4.10.15.Bilgisayar Destekli Denetim.....	179
4.11.Bağımsız Denetimde Hilelerin Ortaya Çıkarılması Sorumluluğunu Olumsuz Etkileyen Temel Sorunlar.....	179
4.11.1.Vekâlet Sorunu.....	180
4.11.2.Danışmanlık Hizmetleri.....	181

4.11.3.Teknik Sorunlar.....	184
-----------------------------	-----

BEŞİNCİ BÖLÜM

MÜŞTERİ İŞLETME VE BAĞIMSIZ DENETİM KURULUŞLARINA VERİLEN CEZALAR VE MUHASEBE HİLELERİNİN ORTAYA ÇIKARILMASI SORUMLULUĞUNUN BELİRLENMESİ

5.1.Araştırmanın Amacı, Kapsamı ve Kısıtları.....	188
5.1.1.Araştırmanın Amacı.....	188
5.1.2.Araştırmanın Kapsamı.....	188
5.1.3.Araştırmanın Kısıtları.....	190
5.2.Araştırmanın Modeli ve Yöntemi.....	191
5.2.1.Araştırmada Kullanılan Verilerin Özellikleri ve Örneklem Seçimi.....	191
5.2.2.Araştırmada Kullanılan Değişkenler ve Değişkenlerin Özellikleri.....	193
5.2.3.Araştırmanın Modeli ve Model Tahmininde Kullanılan Yöntem.....	198
5.3.Araştırma Sonucunda Elde Edilen Bulgular ve Analiz Sonuçları.....	200
5.3.1.Hile Yılına Göre Cezalar.....	200
5.3.2.Ceza Yılına Göre Cezalar.....	201
5.3.3.Türlerine Göre Hilelerin Dağılımı.....	202
5.3.4.Sektörlerine Göre Hilelerin Dağılımı.....	202
5.3.5.Tek Değişkenli Analiz Sonuçları.....	203
5.3.6.Birinci Model için Çok Değişkenli Analiz Sonuçları.....	204
5.3.6.1.Anlamlı Bulunan Değişkenlerle Yapılan Lojistik Regresyon Sonuçları.....	204
5.3.6.2.Tüm Değişkenlerle Yapılan Çok Değişkenli Analiz Sonuçları.....	207
5.3.7.İkinci Model için Çok Değişkenli Analiz Sonuçları.....	209
5.3.7.1.Anlamlı Bulunan Değişkenlerle Yapılan Çok Değişkenli Analiz Sonuçları.....	209
5.3.7.2.Tüm Değişkenlerle Yapılan Çok Değişkenli Analiz Sonuçları.....	212
5.4.Elde Edilen Bulguların Genel Değerlendirmesi.....	214

ALTINCI BÖLÜM

BAĞIMSIZ DENETÇİNİN SORUMLULUK ALGILAMASI

6.1.Araştırmanın Amacı.....	221
6.2.Araştırmanın Yöntemi.....	222
6.2.1.Örneklem Seçimi.....	222
6.2.2.Soruların Nitelikleri.....	223
6.2.3.Verilerin Toplanması.....	223
6.2.4.Verilerin Analiz Yöntemi.....	224
6.3.Araştırma Soruları.....	225
6.4.Araştırmanın Kısıtları.....	227
6.5.Araştırma Sonucunda Elde Edilen Bulgular.....	227
6.6.Elde Edilen Bulguların Değerlendirilmesi ve Öneriler.....	247

YEDİNCİ BÖLÜM

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

7.1.Genel Değerlendirme ve Sonuç.....	254
7.2.Çalışmanın Kısıtları.....	259
7.3.Çalışmanın Literatüre Katkısı.....	260
7.3.Geleceğe Yönelik Çalışmalar.....	260
KAYNAKÇA.....	262
EKLER.....	272
ÖZGEÇMİŞ.....	316

KISALTMALAR LİSTESİ

SPK	:Sermaye Piyasası Kurulu
SPKn	:2499 Sayılı Sermaye Piyasası Kanunu
SEC	:Securities and Exchange Commission- Menkûl Kıymetler ve Ticaret Komisyonu (<i>ABD</i>)
SAS	:Statement of Auditing Standards-ABD Denetim Standardı (<i>ABD</i>)
SIAS	:Statement of Internal Auditing Standard-İç Denetim Standardı (<i>ABD</i>)
AICPA	:American Institute of Certified Public Accountants-Amerikan Muhasebeciler Birliği
IIA	:The Institute of Internal Auditors-İç Denetçiler Kurumu (<i>ABD</i>)
ACFE	:Association of Certified Fraud Examiners
TTK	:6762 sayılı Türk Ticaret Kanunu
VUK	:213 sayılı Vergi Usûl Kanunu
PwC	:PricewaterhouseCoopers Denetim, Vergi ve Danışmanlık Şirketi (<i>ABD</i>)
CPA	:Certified Public Accountant-Muhasebeci/Malî Müşavir (<i>ABD</i>)
CFE	:Certified Fraud Examiner-Hile İncelemecisi (<i>ABD</i>)
CFA	:Certified Financial Analyst-Malî Analizci
COSO	:The Committee of Sponsoring Organizations of Treadway Commission-10 Yılda Bir ABD Şirketlerinde Görülen Hileleri İncelemekle Görevli Komisyonun Sponsorlar Kurulu
TMS	:Türkiye Muhasebe Standardı
ÖAV	:Özel Amaçlı Varlıklar
SOX/SOA	:Sarbanes-Oxley Muhasebe Reformu Yasası (<i>ABD</i>)
GKGMİ	:Genel Kabul Görmüş Muhasebe İlkeleri
NFR	:Nitelikli Finansal Raporlama
ISA	:International Standard of Auditing-Uluslararası Denetim Standardı
SFAS	:Statement of Financial Accounting Standards-Muhasebe Standardı (<i>ABD</i>)
FASB	:Financial Accounting Standards Board-Muhasebe Standartları Kurulu (<i>ABD</i>)
PCAOB	:The Public Company Accounting Oversight Board-Halka Açık Şirketler Gözetim Kurulu (<i>ABD</i>)
IFAC	:International Federation of Accountants-Uluslararası Muhasebeciler

	Federasyonu
OECD	:Organization of Economic Cooperation and Development-İktisadî Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
BDDT	:Bilgisayar Destekli Denetim Teknikleri
GKGDS	:Genel Kabul Görmüş Denetim Standartları (<i>ABD</i>)
UDS	:Uluslararası Denetim Standartları
BDDK	:Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu
EPDK	:Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu
SMK	:Sigorta Murakebe Kurulu
İMKB	:İstanbul Menkûl Kıymetler Borsası
FCPA	:Foreign Corrupt Practices Act (<i>ABD</i>)
PwC	:PriceWaterhouseCoopers Denetim ve Danışmanlık Şirketi (<i>ABD</i>)

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 2.1:	Diğer Hile Sınıflandırmaları.....	22
Tablo 2.2:	Hilelerin Görülme Sıklığı ve Maliyetleri.....	24
Tablo 2.3:	Hile Yapan Kişilerin Konumu.....	26
Tablo 2.4:	Hile Yapan Kişilerin Çalıştığı Birim/Bölüm	28
Tablo 2.5:	Hile Yapan Kişilerin Cinsiyeti	28
Tablo 2.6:	Hile Yapan Kişilerin Yaşı.....	29
Tablo 2.7:	Hile Yapan Kişilerin Sayısı	30
Tablo 2.8:	Hileye Marûz Kalan Kurumların Türü.....	32
Tablo 2.9:	Hileye Marûz Kalan Kurumların Coğrafyası.....	32
Tablo 3.1:	ABD’nde Menkûl Kıymetlerin Muhasebeleştirilmesi.....	74
Tablo 4.1:	Bağımsız Denetim Cezaları.....	153
Tablo 4.2:	Denetim ve Danışmanlık Ücretleri Dağılımı.....	182
Tablo 5.1:	Model 1 ve Model 2’de Kullanılan Değişkenler.....	195
Tablo 5.2:	Hile Yılına Göre Ceza Sayısı.....	200
Tablo 5.3:	Ceza Yılına Göre Ceza Sayısı.....	201
Tablo 5.4:	Türlerine Göre Hilelerin Dağılımı.....	202
Tablo 5.5:	Sektörlerine Göre Hilelerin Dağılımı.....	202
Tablo 5.6:	Tek Değişkenli Analiz Sonuçları.....	203
Tablo 5.7:	Birinci Model İçin Olasılık Oranı Testi Sonuçları-Anlamlı Değişkenler.....	205
Tablo 5.8:	Birinci Model İçin Lojistik Regresyon Sonuçları-Anlamlı Değişkenler.....	206
Tablo 5.9:	Birinci Model İçin Olasılık Oranı Testi Sonuçları-Tüm Değişkenler.....	208
Tablo 5.10:	Birinci Model İçin Lojistik Regresyon Sonuçları-Tüm Değişkenler.....	208
Tablo 5.11:	İkinci Model İçin Olasılık Oranı Testi Sonuçları-Anlamlı Değişkenler.....	210
Tablo 5.12:	İkinci Model İçin Lojistik Regresyon Sonuçları-Anlamlı Değişkenler.....	211
Tablo 5.13:	İkinci Model İçin Olasılık Oranı Testi Sonuçları-Tüm Değişkenler.....	213
Tablo 5.14:	İkinci Model İçin Lojistik Regresyon Sonuçları -Tüm Değişkenler.....	213
Tablo 6.1:	Bağımsız Denetçinin Sorumluluğu ile İlgili Önermelere Yanıtlar.....	228
Tablo 6.2:	Bağımsız Denetim Ücretinin Ödenme Yönteminin Bağımsızlığa Etkisi.....	231
Tablo 6.3:	Finansal Tablo Kullanıcılarının Beklentileri.....	232
Tablo 6.4:	İç Denetim Çalışmalarının Bağımsız Denetimde Kullanılması.....	233
Tablo 6.5:	Bağımsız Denetçilerin Finansal Raporlama Hilelerinin Ortaya	

	Çıkarılmasında Kullandıkları En Etkili Araç ve Yöntemler.....	234
Tablo 6.6:	Bağımsız Denetçilerin Varlıkların Kötüye Kullanılması Hilelerinin Ortaya Çıkarılmasında Kullandıkları En Etkili Araç ve Yöntemler.....	236
Tablo 6.7:	Aralıksız Denetimin Uygulanabilirliği.....	237
Tablo 6.8:	Muhasebe Skandallarında Sorumlu Taraflar.....	238
Tablo 6.9:	Muhasebe Skandallarında Sorumluluk Sıralaması.....	239
Tablo 6.10:	Türkiye’de Uygulanması Önerilen Denetim Standartları.....	242
Tablo 6.11:	Hile Riski Değerlendirmesinde Başvurulan Teknikler.....	243
Tablo 6.12:	Tahminî Hile Maliyeti.....	245
Tablo 6.13:	Bağımsız Denetçilerin Karşılaştıkları Hileler.....	246

EKLER LİSTESİ

EK-1: Anket Formu.....	272
EK-2: Araştırma Kapsamında Saptanan Hileler.....	276
EK-3: Bağımsız Denetim Cezaları.....	286
EK-4: SPK’nun Önemli Yanlışlık Riskinin Varlığını Gösteren Olay/Durumlara Verdiği Örnekler.....	297
EK-5: SPK’nun Önemli Yanlışlık Riskine Karşı Önerdiği Bağımsız Denetim Teknikleri.....	299
EK-6: Bağımsız Denetim Süreci ve Hile Riski.....	302
EK-7: ABD’de Hile Risk Değerlendirmesi.....	304
EK-8: Türkiye’de Hile Risk Değerlendirmesi.....	307
EK-9: Lojistik Regresyon Yöntemi.....	311
EK-10: Anket Yöntemi.....	314

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

Dünya ekonomisinde yaşanan kriz dönemleri giderek uzamakta ve sıklaşmaktadır. Kriz dönemlerinde büyüme eğiliminin kararlı olarak yavaşlamasıyla birlikte, bir yandan yaratılan gelir küçülmekte, diğer yandan yaratılan gelirin bölüşümünde daha büyük dengesizlikler ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede bloklar, ülkeler, bölgeler, sınıflar ve işletmeler arasında yaşanan rekâbette yasalardan, kurallardan, ilkelerden ve etikten sapmalar artmaktadır. Yasalara, kurallara ya da etik ilkelere en iyimser ifadelerle şeklen uygun olsa da, özünde uygun olmayan iktisadî ve ticarî işlemler ve ilişkiler yoluyla gerçekleştirilen hile ve usûlsüzlükler ulusal ve küresel ölçeklerde çeşitli ekonomik suçlar oluşturmaktadır. Hile yüzünden uğranan kayıplar, ACFE (*Association of Certified Fraud Examiners*)'nin raporuna (2006,4) göre, şirket brüt satış hasılatları ve ülke millî gelirlerinin yaklaşık % 5'ine ulaşacak kadar önemli bir büyüklüğe erişmiştir. Bu orandan hareket edildiğinde, 2007 yılı için ABD ekonomisinde yaklaşık 652 milyar dolar, Türkiye ekonomisinde yaklaşık 21 milyar dolar ve dünya ekonomisinde 2.600 milyar dolar'lık ciddi refah kayıplarının meydana gelmiş olduğu hesaplanmaktadır.

Yönetim ve danışmanlık şirketi PriceWaterHouseCoopers (PwC) şirketinin 2007 *Küresel Ekonomik Suçlar Raporu*'nda (2007,41), geniş kapsamlı bir suç ekonomisi, 5 temel ekonomik suç kategorisine ayrılmaktadır. Bunlar varlıkların kötüye kullanılması (*asset misappropriation*), muhasebe hileleri (*accounting fraud*), haksız edinim (*corruption & bribery*), kara para aklama (*money laundering*) ve entellektüel hakların çalınmasıdır (*intellectual property infringement*). Söz konusu rapora göre, dünya ölçeğinde olay başına yaklaşık 3,2 milyon dolarlık maddî kayıp hesaplanmıştır. Şirketlerin markaları, müşteri bağlılığı, hisse fiyatları, hissedarların güven duygusu, tedarikçilerle olan ilişkileri, verimlilik kaybına yol açan personel morali üzerindeki olumsuz etkileri ve yönetimin güven kaybını telafi etmek için yaptığı halkla ilişkiler çalışmaları ve açılan davalarla uğraşmak için ayırdığı zaman ve enerji de dikkate alındığında söz konusu maliyet 5,7 milyon dolara kadar çıkmaktadır. Entellektüel haklar korsanlığını bir kenara bırakırsak, suç kategorileri arasında muhasebe hileleri, sayısal olarak daha az ağırlık oluşturmalarına rağmen entellektüel haklar hırsızlığından sonra en maliyetli kategori olmaktadır (PwC-Global, 2007,8). PwC şirketinin 2009 *Küresel*

Ekonomik Suçlar Raporu'nda ise (2009,4-6), daha önemli bir saptama yapılmakta ve dünyadaki küresel finans bunalımına bağlı olarak ekonomik suçların azalmasına rağmen muhasebe hilelerinin artış gösterdiği belirtilmektedir.

Türkiye'de de yolsuzluk olayları gerek kamu, gerekse özel kesimde ciddî iktisadî ve toplumsal maliyetlere yol açmaktadır. Sözgelimi, Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu (TMSF¹)'nin "*Fon Bankaları Çözümleme Maliyeti*" çalışmasına (TMSF, 2004,7) göre, banka kaynaklarının ortaklara ya da ortakların sahip olduğu şirketlere örtülü olarak aktarılması nedeniyle Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na (TMSF) devredilen 21 özel bankanın net maliyeti 37,6 milyar dolar olarak hesaplanmıştır. Özel kesim iş dünyasında ise, PwC 2007 Türkiye Araştırması'nın bulgularına göre (2007,2), en çok şirket varlıklarının çalınması biçiminde hileler ile karşılaşılmalıdır. Nitekim Türk şirketlerinin % 36'sının ekonomik suç faaliyetlerine marûz kaldığı saptanmıştır (PwC-Turkey, 2007,2). Hile olayı başına uğranan kayıp hem ABD, hem de gelişmekte olan ülkelerden daha yüksek bulunmaktadır.

Yolsuzluğun ekonomi ve toplum için büyük bir sorun durumuna gelmesi nedeniyle gerek ülkeler, hükümetler ve gerekse işletmeler olanakları çerçevesinde çeşitli önlemler almaktadır. Bu arada işletmeler, hile incelemecilerinin saptamalarına göre, (ACFE, 2008,36-37) ağırlıklı olarak muhasebe hileleri biçiminde yaşadıkları söz konusu sorunu azaltmak amacıyla bir yandan kendi denetim organlarını (*denetim komitesi, iç denetim, risk yönetimi, anonim ihbar hatları, vb*) etkinleştirmeye çalışmakta, öte yandan uzman kuruluşlardan (*hile incelemesi, bağımsız denetim, vb*) yararlanmaktadır. Bağımsız denetim, hile ile mücadelede dünyada ve Türkiye'de işletmelerin ilk olarak başvurdukları araç niteliğindedir, ancak temel denetim amacının zaman içinde hata ve hileleri bulmaktan önemli yanlışlıkların olmadığı konusunda makûl güvence vermek eksenine kayması ve bağımsız denetim kuruluşlarının sorumluluklarının daraltılmasını sağlamaları nedeniyle hilelerin ortaya çıkarılmasında etkili araçlar arasında bulunmamaktadır. Yukarıdaki çalışmada, işletmelerin % 69.6'sı bağımsız denetim yaptırmakta olduğu ve böylelikle hileden kaynaklanan kayıpları % 40 oranında azaltabildiği saptanmıştır. Öte yandan, iş rotasyonu ve zorunlu izin uygulamaları hilenin

¹ 1983 yılından sonra tüzel kişilik kazanan TMSF'nin temel görevleri, tasarruf mevduatlarını sigorta etmek, bankaların mali yapılarını güçlendirmek ve gerektiğinde yeniden yapılandırmaktır.

neden olduğu kayıpları % 61, anonim ihbar hatları % 60 ve iç denetim % 58.2 azaltmaktadır. Bundan dolayı işletmeler daha çok muhasebe hileleri biçiminde karşılaştıkları yolsuzluk olaylarını önlemek ve ortaya çıkarmak için hem daha çok kaynak ayırmak zorunda kalmakta, hem de giderek tek taraflı ve organlı bir önlem paketi yerine, çok taraflı ve organlı önlem paketlerine geçiş yapmaktadır. Bağımsız denetimin hem mevzuat ve standartlarda, hem de uygulamadaki mevcûtluk sorumluluğunu doğru bir biçimde tanımlamak hilelerin ortaya çıkarılması ve önlenmesine yönelik program ve önlem paketlerinin başarı ve etkinlik düzeyinin yükseltilmesi için de önem kazanmaktadır.

1.1. Problemin Tespiti

Muhasebe hileleri son derece nitelikli ve örgütlü biçimde, bilerek ve tasarlanarak işlenen ekonomik suçlardır. Gerek iç, gerekse bağımsız denetçilerin nasıl denetim yaptıkları, kontrol ortamının nasıl yapılandırıldığı, yönetim organlarının (*işletme yönetimi, yönetim kurulu ve denetim komitesi*) nasıl çalıştıkları, işletme paydaşlarının çıkarlarının ve beklentilerinin ne yönde oldukları önceden bilinerek ve veri alınarak gerçekleştirilen, dolayısıyla ortaya çıkarılması gittikçe güçleşen hilelerdir. Bütün zorluklarına rağmen, muhasebe hilelerine karşı işletme içinden ve dışından çeşitli önlemler alınması gerekmektedir. İç kontrol sistemi, iç denetim, anonim ihbar hatları, personel rotasyonu, elektronik şüpheli işlemler raporlaması ve hileye karşı eğitim işletme içi önlemler arasında sayılabilir (PwC-Global, 2007,10). Bağımsız denetim² ise işletme dışı, ayrı bir kontrol önlemi olarak nitelendirilebilir. Bağımsız denetçiler muhasebe hilelerinin ortaya çıkarılması sorumluluğunun kendilerinde değil, işletme yönetimlerinde olduğunu belirtmekte; öte yandan, muhasebe hilelerinin ortaya çıkarılmasında finansal tablo kullanıcılarının öncelikle sorumlu gördüğü kurumlar genellikle müşteri işletmeler ile birlikte bağımsız denetim kuruluşları olmaktadır (Rezaee, 2002,217; Porter ve diğ., 2003,119). Bu nedenle, mevcûtluk bağımsız denetim çalışmalarının kapsamı ve sınırları ile bağımsız denetimden yerine getirmesi beklenen görev ve sorumluluklar arasında bir farklılık ya da boşluk oluşmaktadır.

² Bu çalışmada “*bağımsız denetim*” bağımsız dış denetim ile, “*bağımsız denetçi*” bağımsız dış denetçi ile eşanlamlı olarak kullanılmıştır.

Bağımsız denetim çalışmaları konusunda düzenleyici ve denetleyici kuruluşlar ile bağımsız denetim kuruluşlarının yaklaşımları arasındaki bu farklılık ya da boşluğun, literatürde (Singleton ve diğ., 2006,76; Porter ve diğ., 2003,119-126; Golden ve diğ., 2006,76) kamunun beklentileri ile bağımsız denetim çalışmaları arasındaki farklılık ya da boşluğu anlatan *denetim beklenti farkı* (*audit-expectations gap*) ya da *denetim beklenti-performans farkı* kavramına oldukça yakın olduğu düşünülmektedir. Çünkü, en geniş anlamda tüm finansal bilgi kullanıcılarını ve dar anlamda yatırımcı ve kreditorleri kapsayan kamunun çıkarlarını en gerçekçi ve geniş biçimde düzenleyici ve denetleyici kuruluşların temsil edebileceği varsayılmaktadır.

Bu varsayım altında, sözü edilen nitelikte bir fark ya da boşluğun bilgi asimetrisini ve riskini arttırarak muhasebe hilelerinin sıklaşmasına, iktisadî ve toplumsal maliyetlerinin artmasına ve muhasebe hilelerinin ortaya çıkarılması olasılığının düşmesine yol açan önemli bir etken olduğu düşünülmektedir. Bağımsız denetim çalışmalarının makûl bir denetçinin yapabileceği çalışmaların altında kalması ya da bağımsız denetçilerin sorumluluklarını daraltmaya çalışmaları sermaye piyasalarına sunulan finansal bilgi riskini arttırmaktadır. Finansal bilginin önemli yanlışlıklar içermesi durumunda meydana gelen bu risk, yanlış yatırım ve kredi kararlarını, yükselen kaynak maliyetlerini ve ulusal üretkenliğin düşmesini beraberinde getirmektedir. Buna karşılık, kamunun bağımsız denetimden beklentilerinin bağımsız denetçilerin kendisi tarafından ya da ilgili diğer taraflarca karşılanması ise muhasebe hilelerinin ortaya çıkarılması ve önlenmesi olasılığını yükselterek hile sayısının ve neden olduğu maliyetlerin azalması sonucunu verebilecektir.

Bağımsız denetim kuruluşlarının muhasebe hilelerinin ortaya çıkarılması konusundaki sorumluluğu hem finansal bilgi kullanıcıları, hem de bağımsız denetçiler tarafından ortak bir tanıma indirgenebilir ise, sözü edilen boşluk ve bu boşluktan kaynaklanan sorunlar azaltılabilecektir. Konunun bir boyutu bağımsız denetçilerin sorumluluğunu doğru tanımlamak ise, diğer bir boyutu bağımsız denetçilerin sorumluluklarını tam olarak yerine getirmesi olmaktadır. Nitekim, hile olaylarının birçoğunda işletmelerin denetim organlarının, bağımsız denetim kuruluşlarının veya elemanlarının da hileli davranışlara dahîl olduğu gözlenmektedir.

Sözelimi Brewster (2003,124-267)'un çalışmasına göre, 1970-2000 döneminde, sözelimi Arthur Andersen'in Enron'a hem denetim, hem danışmanlık hizmeti vermesi ve Price Waterhouse'un müşteriisi olan işletmelerde pay sahibi olması dönemin önde gelen denetim şirketlerinin bağımsızlıklarının zedelenmiş olduğunu gösteren tipik örneklerdir. Nitekim 2001 yılında yaşanan Enron olayında özel amaçlı varlıklar ve 2002 yılında yaşanan WorldCom olayında yanlış aktifleştirme yöntemi kullanılarak hem karmaşık, hem de basit hileler yapılmış, bağımsız denetim kuruluşları söz konusu hileleri ortaya çıkaramamıştır (a.g.e.). Boynton ve Johnson (2006,162)'un çalışmalarında örneklendirdiğı 1982 tarihli *The Fund of Funds Limited v. Arthur Andersen&Co.* davasında da bağımsız denetçi, denetim sözleşmesine aykırı davranmak, yardım ve iştirak etmek ve tedarikçiden daha yüksek fiyat uyguladığını sözleşmesine aykırı olarak müşteri işletmeye bildirmek gerekçeleriyle yargı kurumları tarafından sorumlu bulunmuştur. Mahkeme, bağımsız denetçinin özensiz ve dikkatsiz davranışı ile sorumluluk için gereken kasıt şartını yerine getirmiş olduğuna da hükmetmiştir (a.g.e. 2006,162). Kamu otoritelerinin son dönemlerde aldığı ve denetimin de denetlenmesi biçiminde özetlenebilecek yasal düzenlemeler yapılması, ayrıca düzenleyici ve denetleyici kuruluşlar ile yargı kuruluşları tarafından muhasebe hilelerini ortaya çıkaramamaları ya da yapılmalarına göz yummaları nedeniyle bağımsız denetim kuruluşlarına verilen idarî ve yargısal cezalar muhasebe hilelerinin ortaya çıkarılmasında bağımsız dış denetimin de payı ve sorumluluğı olabileceğini düşündürmektedir (Golden ve diğ., 2006,80-82).

1.2. Çalışmanın Amacı

Bağımsız denetim kuruluşlarının ve bağımsız denetçilerin sorumluluğunun açık ve tartışmaya neden olmayacak biçimde belirlenmesi ve beklenti farklılıklarının ortadan kaldırılması ile hem bağımsız denetim kuruluşları ve dolayısıyla bağımsız denetçiler kendi denetim programlarını yeniden düzenleyerek finansal bilgi kullanıcıları gözündeki etkinliklerini, güvenilirliklerini ve saygınlıklarını yükseltebilecek, hem de bağımsız denetim dışındaki ilgili taraflara dağıtılabilecek alanlar belirlenerek gecikmeksizin gerekli çalışmalara yönelmesi sağlanabilecektir. Ayrıca, düzenleyici ve denetleyici kuruluşların kamuyu temsil yeteneğinin yüksek olması göz önünde bulunarak hangi noktalarda muhasebe hilelerinin önlenmesi ve ortaya çıkarılmasının istendiğı ortaya konulacaktır.

Bu kapsamda çalışmanın temel amacı, Türkiye’de bağımsız denetime ilişkin faktörler ile müşteri işletmeler ve bağımsız denetim kuruluşlarına düzenleyici ve denetleyici kuruluşlar tarafından verilen cezalar arasında bir nedensellik ilişkisi olup olmadığını belirlemek, bu noktadan hareket ederek düzenleyici ve denetleyici kuruluşların ve dolaylı olarak kamunun muhasebe hilelerinin ortaya çıkarılması ve önlenmesindeki hukukî, idarî ve cezaî sorumluluğu ne şekilde algıladığı ve dağıttığını saptamaktır. Ayrıca çalışmanın temel amacı doğrultusunda iki araştırma sorusu hazırlanmıştır. Bunlar;

- a) Düzenleyici ve denetleyici kuruluşlar ve dolayısıyla kamunun hile olaylarında bağımsız denetim kuruluşlarını müşteri işletmelerle birlikte sorumlu görüp görmediğinin ve müşteri işletmelere verilen cezalarda bağımsız denetimin bir etkisinin olup olmadığını saptamak,
- b) Bağımsız denetim kuruluşlarının muhasebe hilelerinin ortaya çıkarılması konusundaki rolleri ile ilgili algılamasının tespiti ve kendilerini sorumlu görüp görmediklerini belirlemektir.

1.3. Çalışmanın Metodolojisi

Muhasebe hilelerinin (*finansal raporlama hilelerinin*) türlerini, nedenlerini, maliyetlerini, ortaya çıkarma ve önleme yöntemlerinin ele alınacağı teorik bölüm, esas olarak elektronik veri tabanlarında yer alan konuyla ilgili akademik dergilerden elde edilen ve kaynakça’da belirtilen makaleler ile önde gelen araştırmacılar ve meslek örgütlerinin yayımladığı ve yine kaynakçada belirtilen kitaplardan yararlanarak hazırlanmıştır.

Çalışma içerisinde araştırmanın amacına yönelik olarak iki uygulama çalışmasına yer verilmiştir. Birinci araştırma sorusu için, lojistik regresyon analizi kullanılmış, ikinci araştırma sorusu için ise bağımsız denetim kuruluşlarına yönelik olarak gerçekleştirilen ve eğilim yoklaması biçiminde tasarlanan bir anket çalışması yapılmıştır. Uygulamalarda kullanılacak veriler, temel olarak iki kaynaktan elde edilmiştir. Lojistik regresyon analizi için SPK haftalık bültenlerinde duyurulan ve muhasebe hileleri dolayısıyla müşteri işletme ve bağımsız denetim kuruluşlarının aldıkları cezalara ilişkin kararlar taranmıştır. Ceza kararlarından toplanacak veriler ve kurulan istatistiksel

modeller ile alınan cezalar üzerinde bağımsız denetimle ilgili faktörlerin, muhasebe hilesi yöntemlerinin ve müşteri işletme ile ilgili bir dizi başka faktörün etkili olup olmadığı araştırılmıştır. Anket uygulaması için ise, Türkiye’deki bağımsız denetim kuruluşlarının işlevi ve sorumluluklarına ilişkin düzenlenen anket sorularına verilen cevaplar derlenmiştir. Anket aracılığıyla bağımsız denetim kuruluşlarının muhasebe hilelerinin ortaya çıkarılması ve önlenmesi konusundaki sorumluluğuna ilişkin algılama ve eğilimleri belirlenmiş, bundan sonra düzenleyici ve denetleyici kuruluşlar ile bağımsız denetim kuruluşları arasında herhangi bir görüş ayrılığı, farklılık ya da boşluk olup olmadığı araştırılmıştır.

1.4. Çalışmanın Bölümleri

Tez çalışması, giriş ve sonuç bölümleriyle birlikte beş bölümü kuramsal açıklamalar ve iki bölümü de araştırma ve uygulamaları olmak üzere toplam yedi bölümden oluşmuştur.

Çalışmanın birinci bölümünde (*giriş bölümü*), genel olarak problemin tespiti, araştırmanın önemi, amacı, yöntemi ve araştırılmak istenen ilişkiler özet olarak açıklanmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, öncelikle dünyada ekonomik suçların ve bu arada muhasebe hilelerinin meydana geldiği ekonomik ortam analiz edilerek ekonomik suçlar ile ekonomik koşullar arasında bir nedensellik ilişkisi olup olmadığı tartışılmış ve daha sonra muhasebe literatüründe hileler, en çok kabul gören ve aynı zamanda denetim standartlarında da yer alan biçimiyle ikili bir sınıflandırmaya (*varlıkların kötüye kullanılması ve hileli finansal raporlama*) tabî tutulmuştur. Bu bölümde, söz konusu iki hile kategorisi, tanımları, nedenleri, tarafları, sonuçları ve diğer boyutlar ile genel olarak incelenmiştir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, muhasebe hileleri olarak bilenen finansal raporlama hilesi yöntemleri üzerinde yoğunlaşmış, söz konusu hileler kendi içinde ayrı bir sınıflandırmaya tabî tutulmuş, her bir hile türü tanımlanmış ve söz konusu hilenin ortaya çıkarılmasında ve önlenmesinde en çok dikkat edilen belirtiler (*risk faktörleri*) ortaya konulmuştur.

Çalışmanın dördüncü bölümünde, bağımsız denetimin işlevi, önemi ve kamunun bağımsız denetimden beklentilerine değinilerek muhasebe hilelerinin ortaya çıkarılmasında bağımsız denetimin mevcûd idarî ve cezaî sorumluluğu karşılaştırmalı olarak ortaya konulmuştur. Konuya öncelikle bağımsız denetimin genel sorumlulukları çerçevesinde bakılmış, daha sonra bağımsız denetimin özellikle muhasebe hilelerinin ortaya çıkarılmasındaki sorumluluğu ve bu çerçevede yapması gereken çalışmalara değinilmiştir. Bu bölümde, bağımsız denetim kuruluşlarının sorumluluğu, mevcûd yasa ve standartlar çerçevesinde tanımlanmış ve özellikle ABD ve Türkiye’deki durum karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

Çalışmanın beşinci bölümünde, düzenleyici ve denetleyici kuruluşların muhasebe hileleri dolayısıyla verdikleri cezalar ile muhasebe hileleri ve bağımsız denetimle ilgili faktörler arasında bir ilişki olup olmadığını ortaya çıkarmak için benzer araştırmalarda sıklıkla başvuru alan gelişmiş bir istatistikî teknik olan lojistik regresyon modeli kullanılmıştır. İşletmenin tüm paydaşlarına eşit bir mesafede ve tarafsız olduğu varsayılan düzenleyici ve denetleyici kamu otoritelerinin hangi tür hilelere önem ve öncelik verdikleri, hangi tür hilelerin işletmelerin sürekliliklerine ve paydaşlarına daha büyük potansiyel tehdit oluşturdukları için ceza kararlarına konu ettikleri ve ceza verirken hangi faktörleri dikkate aldığı değerlendirilmiştir.

Çalışmanın altıncı bölümünde, bir anket uygulaması gerçekleştirilerek bağımsız denetim kuruluşlarının muhasebe hilelerinin ortaya çıkarılmasındaki sorumluluğu ve söz konusu sorumluluğun yerine getirilmesini etkileyen sorunlar konusundaki eğilim ve algılamaları saptanmıştır. Bu anket çalışmasında muhasebe hilelerinin ortaya çıkarılmasında halihazırda kullanılan yöntemler, finansal tablo kullanıcılarının beklentileri, hile maliyetleri, denetim ücretlerinin ödenmesi, aralıksız denetim ve iç denetimin bağımlılığı gibi konularda sorular yöneltilerek bağımsız denetçinin sorumluluğu ve bu sorumluluğun yerine getirilmesi ile hile denetiminin bağımsız denetim çalışmasındaki yeri geniş bir çerçeve içinde ortaya konulmuştur. Ayrıca beklenti farkı olarak adlandırılan ve muhasebe hilelerinin ortaya çıkarılmasında bağımsız denetim kuruluşlarının sorumluluktan kaçınma ve kamunun bu konuda bağımsız denetçilere sorumluluk yükleme davranışlarını ifade eden önemli olgunun düzenleyici ve denetleyici kuruluşlar açısından ve Türkiye özelinde olup olmadığı da araştırılmıştır.

Çalışmanın yedinci bölümünde (*sonuç ve değerlendirme*) ise, araştırma sonuçları özetlenmiş, söz konusu sonuçlar ve teorik birikimden hareket edilerek ulaşılan sentez, görüş ve öneriler sunulmuştur.

İKİNCİ BÖLÜM

HİLE KAVRAMI VE MUHASEBE HİLELERİ

‘*Ekonomik suç*’ kavramı, Sjögren ve Skogh’e (2004,1-2) göre, bir kazanç sağlamak amacıyla işlenen ‘*suçlar*’ olarak tanımlanmaktadır. Bu kavram, işletmelerin bünyesinde ekonomik kazanımlar elde etmek amacıyla yapılan yasadışı işlemler/faaliyetler veya ekonomik nitelikteki yasal düzenlemelerin ihlâl edilmesi olarak da tanımlanmaktadır. Ekonomik suçların ‘*idarî suçlar*’ (*beyaz yakalılar tarafından işlenen suçlar*) ya da ‘*örgütlü suçlar*’ olarak anıldığı görülmektedir (a.g.e.). Hile ise, Unerman ve Dwyer (2004,984)’a göre, ekonomik suçların bir alt kategorisi olarak değerlendirilmektedir. Kâr amacı taşıyan veya taşımayan kurumlarda özellikle üst yönetim noktalarında görevin ve güvenin kötüye kullanılması sonucu hem doğrudan, hem de dolaylı büyük kayıplar meydana gelmekte, bu ise ekonomik ve malî sistemlerin işleyişini bozacak olumsuz etkiler yaratmaktadır (a.g.e.). Hile, bu anlamda yeni bir olgu değildir, ancak hilelerin yaygınlığı, örgütlülüğü ve kullanılan yöntemler sürekli yenilenmiş, ekonomik suçlar içerisinde giderek önem kazanmış ve hile olgusu her zaman gündemde olmuştur.

Ekonomiler ve toplumlar açısından hilenin önemi ve etkilerinin artması göz önünde bulundurularak bu bölümde öncelikle hile tanımları yapılmakta, geniş anlamda sınıflandırmalara yer verilmekte, daha sonra hilenin belirtileri, yöntemleri, ekonomik ve hukuksal sonuçları üzerinde durulmakta, hilenin oluşum süreci özetlenmekte ve son olarak hileleri önleme ve ortaya çıkarma yöntemleri ile hile olaylarını açıklamakta en çok gönderme yapılan hile üçgeni teorisi ele alınmaktadır.

2.1.Hile Kavramı

Bu alt bölümde, önce hile kavramı genel olarak ve hukuksal bağlamda tanımlanmakta, daha sonra kapsam daraltılarak muhasebe hilesi kavramı üzerinde odaklanılmaktadır.

2.1.1.Genel Hile Tanımları

Hile (*fraud*) ile ilgili çalışmalarda kavrama farklı açılardan yaklaşan Singleton (2006), Golden (2006), ACFE (2006), Wells(2008) ve Coenen (2008) tarafından birçok tanım yapılmıştır. Singleton ve diğerlerine (2006,2) göre, hile en geniş anlamda, çeşitli

dolandırma (*aldatma, deception*) yolları kullanılarak bir kazanç sağlamak amacıyla işlenen bütün suçları kapsayan bir kavramdır. Bunlara göre, yasadışı biçimde başkasına ait bir parayı ya da malı almanın üç yolu bulunmaktadır: Zor kullanmak, dolandırmak ya da çalmak. Zor kullanarak birinin vücut bütünlüğüne zarar vermek gelişmiş toplumlarda yasaklanmakta iken hile yaparak birine malî yönden zarar vermek fizikî ya da adî suçlar kadar kınanmamaktadır. Bütün hileler bir şekilde aldatma unsuru içerse de, bütün aldatma olayları hile sayılmamaktadır. Üçüncü kişilerin hile tanımı da, bilinen en geniş tanımlardan biridir: Bilinçli olarak aldatma ya da önemli bir bilginin iradî olarak yanlış açıklanması biçiminde gözlenen dürüstlükten sapmalar hile olarak tanımlanmaktadır.

ABD’de yürürlükte olan içtihatlar (*common law*) (Wells, 2008,8; Singleton ve diğ., 2006,1) ve hileye hukukî sonuçları açısından bakan adlî muhasebeye (*forensic accounting*) göre (Golden ve diğ., 2006,2), bir hileden söz edebilmek için dört temel unsurun var olması gerekmektedir:

- a) Önemli yanlışlık içeren bir söz, yazı ya da açıklama
- b) Beyan edildiği tarihte söz konusu yazı ya da ifadenin yanlış olduğunu bilmek (*kasıt unsuru*)
- c) Açıklamayı kullanan karar alıcı kişi veya kurumların söz konusu söz ya da yazıya (*bunların doğruluğuna*) güven duyması
- d) Karar alıcı kişi veya kurumların söz konusu söz ya da yazıya güven duymasından kaynaklanan zarar veya kayıplar olması

1988’de kurulan Amerikan Hile İnceleme Birliği (*Association of Certified Fraud Examiners, ACFE*) de “meslekî hile (*occupational fraud*)” tanımını benzer biçimde yapmaktadır. Bu tanıma göre meslekî hile, “*çalıştığı ya da ilişkide olduğu kuruluşun kaynaklarını veya varlıklarını bilinçli olarak yanlış kullanan kişi/kişilerin kendi mesleğinden (ve dolayısıyla yetkisinden), kişisel çıkar ve refah için yararlanmasıdır*” (ACFE, 2006,6).

Hileye işletme özelinde daha yakından bakıldığında, bir eylemin hile sayılması için gerekli 4 temel öge şunlardır (Coenen, 2008,7):

- a) Çalışan, işletme ile olan karşılıklı güven ilişkisine uygun çalışma ve davranma

borcunu yerine getirmemiştir.

b)Eylem gizlice yapılmış ve ayrıca gizlenmeye çalışılmıştır.

c) Çalışan, eylemden dolayı ya da dolaysız bir yarar beklemektedir.

d)Eyleme marûz kalan işletme, varlık, gelir ya da kaçırılan fırsatlar biçiminde kayba uğramaktadır.

Singleton ve diğerleri (2006,2), yukarıda sayılan unsurlardan en önemlisini kasıt unsuru olarak değerlendirmektedir, çünkü yaşamın olağan akışı içinde suç ile ilişkisi olmayan tarafların, belgeleri tahrif etmesi, kanıtları gizlemesi ya da yok etmesi beklenmemekte, hile incelemesini engellemeye çalışmak ya da hile incelemesine yeterli katkıda bulunmamak da herhangi bir hile olayında kasıt unsurunu işaret edebilmektedir. Hataları yapanların tersine hileler, hileyi yapan kişilere dolaylı ya da dolaysız bir şekilde yarar sağlamaktadır ve bu yararlar (*yararlanma durumu*) hileyi yapma niyetini ya da kastını gösterebilmektedir. Bununla birlikte kasıt, suçlanan tarafların suçu kabul etmemesi ve hata olduğunu savunması nedeniyle yargı aşamasında kanıtlanması en zor olan unsurlardan birisi durumundadır.

Hile ile ilgili çalışmalarda, hileyi tanımlamak amacıyla meslekî hileler (*occupational fraud*), dahilî hileler (*internal fraud*), personel hileleri (*employee fraud*), personel hırsızlığı (*employee theft*) ve zimmete geçirme (*embezzlement*) gibi kavramlar da kullanılmaktadır. Hilelerin, yönetim hileleri (*management fraud* veya *fraudulent financial reporting*) ve çalışan hileleri (*employee fraud* veya *asset misappropriation*) olarak ikiye ayrılarak incelendiği de görülmektedir. Şirket hileleri ise, yönetim hilelerinden biraz daha geniş bir kavramdır ve şirket lehine veya aleyhine işlenen bütün hileleri içermektedir. Ancak Singleton ve diğerlerine göre (2006,2), işletmelerde görülen hileleri tanımlamak için meslekî hileler veya dahilî hileler daha uygun düşen kavramlardır, çünkü diğer kavramlar çok sınırlı durumları ifade etmekte iken bu kavramlar personelin yanlış davranışları olarak nitelendirilebilecek belirli davranış biçimlerini anlatmaktadır.

2.1.2.Hukuksal Hile Tanımları

Hukuksal açıdan, yapılan hile tanımlamaları yukarıda yapılan tanımlar çerçevesinde kalmaktadır. Sözgelimi ABD Yüksek Mahkemesi'nin hile tanımında yer verilen

unsurlar şunlardır (Silverstone ve Sheetz, 2007,4-5; Singleton ve diğ., 2006,2):

- a) Davalı (*hileyi yapan kişi/kurum*) önemli bir olay hakkında bir açıklama yapmıştır ve bu açıklama yanlıştır.
- b) Akıl ve mantık çerçevesi içinde, davalı söz konusu açıklamanın doğru olabileceğine inanmaktadır.
- c) Söz konusu açıklama kasıtlı olarak yapılmış ve bu açıklamaya göre hareket edilmesi önerilmiştir.
- d) Davacı (*hileye marûz kalan, dolandırılan*), bu açıklama doğrultusunda harekete geçmesinin kendisine zarar verdiğini iddia etmektedir.
- e) Söz konusu açıklamaya göre hareket eden davacı onun yanlışlığından habersizdir ve mantiken doğru olduğuna inanmaktadır.

ABD Federal Soruşturma Bürosu (*FBI*)’na göre, idarî ve malî suçlar aldatma, gizleme ve güvenin kötüye kullanılması olarak tanımlanmaktadır ve zor kullanma tehdidine bağlı değildir (Silverstone ve Sheetz, 2007,5).

Silverstone ve Sheetz (2007,5-6)’in saptamalarına göre, ABD Menkûl Kıymetler ve Ticaret Komisyonu (*SEC*) hileyi, menkûl kıymetleri ilgilendiren işlemlerle ilgili olarak yaptığı tanım kapsamında değerlendirmektedir. Buna göre, önemli bir olayın yanlış açıklanması, açıklamanın yanıltıcı bir açıklama olmaması için gerekli olan önemli bir noktanın atlanması, herhangi bir hisse senedinin alımı ya da satın alınması ile ilgili olarak bir kişiyi aldatma anlamına gelebilecek bir uygulama ya da işlem gerçekleştirilmesi yasadışı olarak nitelendirilmiştir.

Türkiye’de ise hile kavramı, Sermaye Piyasası Kanunu (*SPKn*) ve bağımsız denetim hakkındaki SPK tebliğinde tanımlanmakta ve hata kavramı ile ilişkilendirilerek nasıl yorumlanması ve anlaşılması gerektiği 12.06.2006 tarih ve Seri: X, No: 22 sayılı “*Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Standartları Hakkında Tebliğ*”in “*Finansal Tabloların Bağımsız Denetiminde Hile ve Usûlsüzlükler Konusunda Bağımsız Denetçinin Sorumluluğu*” başlıklı Altıncı Kısım’ın “*Hile ve Usûlsüzlük*” başlıklı Birinci Bölümü’nün “*Hile ve Usûlsüzlüklerin Özellikleri*” başlıklı 4. maddesinde vurgulanmaktadır. İlgili maddelerde, hile ve usûlsüzlükleri hatadan ayıran temel unsur olarak, finansal tablolarda yanlışlığa neden olan fiilin kasıtlı olarak yapılp

yapılmadığına işaret edilmektedir.

Bu bağlamda “*hata*”, finansal tablolarda kasıt olmaksızın yapılan bir tutarın veya bir açıklamanın atlanması gibi yanlışlıkları ifade etmektedir. Hata kavramına ise somut örnekler verilmektedir. Sözelimi finansal tabloların hazırlanmasında kullanılan verileri toplarken ve bunları analiz ederken yapılabilecek bir yanlışlık, olayların gözden kaçırılmasından veya hatalı yorumlanmasından kaynaklanan yanlış bir muhasebe tahmini ve muhasebe ilkelerini uygularken, değerlendirme, kayda alma, sınıflandırma, sunma veya açıklama konuları ile ilgili yapılabilecek bir yanlışlık “*hata*” olarak değerlendirilmektedir.

Öte yandan, söz konusu tebliğin Altıncı Kısmı’nın “*Hile ve Usûlsüzlükler*” başlıklı dördüncü maddesinde “*hile ve usûlsüzlük*”, işletme yönetimindekiler ile yönetimden sorumlu kişilerin, işletme çalışanlarının veya üçüncü kişilerin kasıtlı olarak adil veya yasal olmayan bir menfaât sağlamak amacıyla aldatma içeren davranışlarda bulunmaları olarak tanımlanmaktadır. Hile ve usûlsüzlük çok genel bir hukukî kavram olmakla birlikte, bağımsız denetim uygulamaları kapsamında bağımsız denetçinin özellikle finansal tablolarda önemli yanlışlıklara neden olabilecek hileli ve usûlsüz iş ve işlemleri göz önünde bulundurması gerektiği belirtilmektedir.

6762 sayılı TTK’da hile ile ilgili herhangi bir tanım yapılmamaktadır. 818 sayılı Borçlar Kanunu’nda da bir tanım yapılmamakta, fakat hile, dikkatsizlik, ağır kusur ya da ağır hata kavramları ile birlikte anılmaktadır. 213 sayılı VUK’da ise hile yine tanım yapılmadan, “*Kaçakçılık Suçları ve Cezaları*” başlıklı 359.maddenin a bendinin 1.fıkrasında geçmektedir. Bu maddede, “*Defter ve kayıtlarda hesap ve muhasebe hileleri yapanlar, gerçek olmayan veya kayda konu işlemlerle ilgisi bulunmayan kişiler adına hesap açanlar veya defterlere kaydı gereken hesap ve işlemleri vergi matrahının azalması sonucunu doğuracak şekilde tamamen veya kısmen başka defter, belge veya diğer kayıt ortamlarına kaydedenler hakkında bir yıldan üç yıla kadar hapis cezasına hükmolunur*” denilmektedir.

2.2.Hile Üçgeni Hipotezi

Hile ile ilgili araştırmalara temel kaynak olan çalışma, Donald Cressey’in alt kesim suç dünyasına eğilerek hapisane koşullarında tutulan ve zimmete geçirme suçundan

cezalandırılan 200 hükümlü (*Cressey'in anlatımı ile emniyeti suistimal edenler*) ile 1950'lerde yüz yüze görüşerek geliştirdiği hile üçgeni (*fraud triangle*) hipotezidir (Wells, 2008,13). Cressey'in ardılı olan Wells'in bu incelemesine göre, bir suçun işlenebilmesi için suça yönelmiş, suç işlemeye kararlı insanlar, uygun hedef ya da kurbanlar olması ve yeterli güvenlik ve korumanın olmaması gerekmektedir. Bu hipotez zaman içinde çok yaygın bir kabul görecektir olan “*hile üçgeni hipotezi*” şeklini almıştır. Sözü edilen üçgenin üç ayağı bulunmaktadır:

- a) Başkalarıyla paylaşılması mümkün olmayan ve o şekilde algılanmayan malî bir ihtiyaç, baskı ya da güdü (*incentive*)
- b) Uygun fırsat ya da ortam algılaması (*opportunity*)
- c) Davranışını haklı çıkarma ya da gerekçelendirme (*rationalization*)

PwC şirketinin 2009 *Ekonomik Suçlar Raporu* (2007,5)'na göre, 54 farklı ülkeden 3,000 üst düzey yönetici ile gerçekleştirilen bir eğilim yoklamasında, katılımcılardan % 68'inin baskı güdü faktörünü, % 18'inin fırsat/ortam faktörünü ve % 14'ünün tutum ve gerekçelendirme faktörünü hilenin oluşumunda birinci derecede önemli gördüğü belirlenmiştir.

2.2.1.Üçgenin Birinci Ayağı: Baskı yada Güdü

Dünyada 40 ülkeden 5.400'ü aşkın üst düzey yöneticiyle bilgisayar destekli olarak gerçekleştirilen PwC-Global 2007 *Ekonomik Suçlar Araştırması*'nda (PwC-Global, 2007,13 ve 18), hile güdülerini iki grupta toplanmıştır: Hile yapan bireylerin gösterdiği kişisel nedenler ve hile yapmaya imkân veren örgütsel nedenler. Yöneticiler genel olarak hilenin yapılma gerekçesi olarak kişisel nedenleri örgütsel nedenlerden daha önemli görmektedir. En sık bildirilen kişisel nedenler sırasıyla, malî sorunlar ve açgözlülük, suç işlemeye yatkınlık, doğru davranış bilincinin eksik olması ve aylık gelirin kaldıramayacağı kadar pahalı yaşam biçimidir. Anılan kişisel nedenlerden sonra açıklanan en önemli örgütsel nedenler sırasıyla marka ve işletmeye bağlılığın az olması, personelin birbirini tanımaması, açık ve belirgin olmayan etik politikalar ve gereğinden daha yüksek hedefler belirlenmesidir. Etkisi daha az olmakla birlikte saptanan diğer kişisel nedenler arasında hilenin yol açtığı malî sorunların yadsınması, meslek yaşantısında karşılaşılan hayal kırıklıkları ile işten çıkarılma ya da etkisiz görevlere

atanma bulunmaktadır.

Malî sorun bir ev yangınından sonra eşyaları yenilemek gibi gerçek bir ihtiyaca dayalı olabileceği gibi, *imkânı olmadığı halde bazı tüketim maddelerine sahip olmayı şiddetle istemek* gibi sadece bir ihtiyaç algılamasına da dayalı olabilmektedir (Coenen, 2008,10-11). 10.000'den fazla çalışanla gerçekleştirilen bir araştırmada da, hile ve hırsızlık yapmak için en çok gösterilen gerekçe işverenden hoşnutsuzluk olarak belirtilmiştir (Wells, 2006,87). Biegelman ve Bartow (2006,33), 1980'lerde ABD'deki finans-kapital çevrelerinin yoğunlaştığı Wall Street'i en iyi tanımlayan niteliklerden birisi de açgözlülük olduğunu vurgulamaktadır. Açgözlülük olumlu ve onay gören bir değer olarak kabul edilmiş ve özendirilmiştir. Dolayısıyla açgözlülük başta içeriden öğrenenlerin ticareti ve diğer malî suçlar olmak üzere aşağı yukarı bütün hilelerin ve özellikle işletme hilelerinin yapılmasının arkasında yatan güdülerden birisi olarak kabul edilmektedir. Hileyi biyolojik ve duygusal nedenlere bağlayan görüş sahipleri, açgözlülük gibi intikam, duygusal dengesizlikler, aşırı bencillik ve sistemleri alt edebilen herkesten akıllı olma isteğini de güdüler arasında saymaktadır.

2.2.2.Üçgenin İkinci Ayağı: Fırsat ya da Ortam

Üçgenin ikinci ayağı, hile yapan kişilerin suçun işlenmesi için kişilerin yakalanma korkusu olmadan elverişli bir ortamın olduğunu algılamasıdır, ki Cressey uygun ortam/fırsat algılamasının iki bileşeni olduğunu düşünmektedir (Wells, 2008,17). Coenen (2008,12) birinci bileşeni, kişilerin güven ilişkisi içinde kendisine verilen konumu kötüye kullanabileceği konusunda genel bir bilgiye sahip olması olarak açıklamaktadır. İkinci bileşen, suçu işlemek için gerekli olan ve genellikle işletme içindeki konumunu elde etmek ve korumak için gerekli olan yeteneklerdir. Suç işleyen kişilerin işletme içinde yaptıkları iş ve meslek, hilenin türünü de belirlemektedir. Sözelimi muhasebeciler kendilerine emanet edilen çekler ile, satış elemanları irsaliye ve faturalar ile, bankacılar nadiren kullanılan hesaplar ve mevduat ile, emlakçılar kendilerine taksitler halinde verilen paralar ile hile yapabilmektedir. Uygun fırsat ya da ortam, işletmenin en fazla kontrol edebildiği ve dolayısıyla özellikle işletme içine dönük etkili önlemler alabildiği bileşendir (a.g.e.). Hile ile ilgili araştırmalarda da yetersiz ve etkisiz iç kontrol yapılarının hile yapılması için uygun bir fırsat oluşturduğu belirtilmektedir (Rezaee, 2002,13).

2.2.3.Üçgenin Üçüncü Ayağı: Haklı Çıkarma ya da Gerekçelendirme

Bu ayak, “*patrondan çalmıyorum, sadece işletmeden ödünç alıyorum*”, “*sadece para ödünç alıyorum ve olabildiğince erken geri ödeyeceğim*”, “*bu işletme bense yapamaz, dolayısıyla bunu hak ediyorum ve hakkım olandan fazlasını almıyorum*”, “*kimse bana (hak ettiğimi vermeyerek) zarar veremez*”, “*insanlar, buna ne kadar ihtiyacım olduğunu bilselerdi, beni anlayışla karşılardı*” ve “*herkes yapıyor*” gibi gerekçelerle anlatılmaktadır (Peterson ve Zikmund, 2004,30). Bunlar, (Wells, 2008,18)’e göre kişilerin işledikleri suçu haklı çıkarma ve gerekçelendirme mekanizmalarıdır, ki kişiler burada suç oluşturan davranışları için gerekçeler uydurmak ve suçlu kendi gözünde aklamış olmaktadır. Gerekçe uydurmalar, sanıldığının tersine, suç işlenmeden önce devreye girmektedir, suç işlendikten sonra ise gerekçe uydurmalar genellikle terk edilmektedir. Bütün zorluk suçun ilk kez işlenmesindedir, çünkü ahlakî değerlere ve ilkelere aykırı davranmak kişileri incitmektedir. Sınır çizgisi geçilip suç tekrar tekrar işlendikçe hem süreç kolaylaşmakta, hem de az ya da çok süreklilik kazanmaktadır (a.g.e.). Gerekçe uydurma ayağı, hile üçgeninin en tehlikeli ayağıdır, çünkü işletme yönetiminin hiçbir etkisi ve dolayısıyla kontrolünün olmadığı bileşenidir (Coenen, 2008,12).

Silverstone ve Sheetz (2007,20), üçgenin üçüncü ayağını Cressey’in ‘nötralizasyon’¹ kavramına gönderme yaparak açıklamaktadır. Bu kavrama göre, idarî suçlular (*beyaz yakalı suçlular*) aynı anda herhangi bir iç çatışma ya da duraksama yaşamadan hem kurala uygun, hem de kuraldışı davranabilmektedir. Kendini aklamaya dönük bu tür faaliyetler hem suç işlenmeden önce, hem de suç işlendikten sonra meydana gelebilmektedir. Aynı zamanda kişisel antipatiler, hakarete uğramalar zaman içinde birikerek bir hilenin planlamasına dönüşebilmektedir. Çok seyrek durumlarda zihinsel hastalıklar, benmerkezcilik, sistemi içeriden yıkmayı öngören başıbozuk düzen karşıtı fikirler hile yapmayı haklı çıkarmada etkili olmaktadır.

Wells (1990,84), Cressey’in teorisinde vurguladığı önemli bir noktanın da, hile ortaya çıkarılamadığı zaman bu durumun hile yapan kişiler için ‘olumlu pekiştirme’ işlevi olduğunu belirtmektedir. Bu kavrama göre, hilelerin çoğunluğu başlangıçta ortaya

¹ Nötralizasyon, insanların kendilerini kural dışı ya da suçlu hissetmeden kuralları çiğnemesine imkân veren zihinsel faaliyetlerdir.

çıkarılamamakta, hile yapılmaya devam edildikçe, bir yandan miktar büyümekte, diğer yandan hile yapan kişilerin hileyi gizlemekte gösterdikleri özen azalmaktadır. Böyle bir ortamda, hileler ortaya çıkarılmadığında hile yapan kişilerin kendine güveni artmakta ve hatta kendilerini insan üstü hissetmektedir (a.g.e.). Böylelikle başarıyla gerçekleştirilen örgütsel suçlar daha çok suç işlenmesine yol açmakta, dolayısıyla suç eylemleri birbirlerine ve elde edilen sonuca bağlı olarak gelişmekte; deyim yerindeyse suç, başka suçları doğurmaktadır (Gereish, 2003,30).

Cressey'in çalışmalarında Wells (2008,20-21)'in dikkat çektiği iki önemli nokta daha bulunmaktadır. Birinci nokta, güven istismarının gerçekleşebilmesi için hile üçgeninin her üç ayağının da aynı anda var olması gerektiğinin, bunlardan birinin eksik olması durumunda istismarın (*hilenin, hırsızlığın*) meydana gelmeyeceğinin vurgulanmasıdır. İkinci nokta ise, suç işlemenin çekiciliğine karşı koyamayan yeni ve meslek sahibi bir suçlu sınıfın doğduğuna işaret edilmesi ve dolayısıyla aynen yetersiz araçlarla donatılan klasik güvenlik güçlerinin karmaşık malî suçları ortaya çıkaramayacağı gibi klasik muhasebecilerin de hileyi ortaya çıkaramayacağı, dolayısıyla hile yaparak suç işleyenleri ortaya çıkaracak ve caydıracak yeni bir güvenlik gücünün, “işletme polisleri”nin² ortaya çıkması gerektiği görüşünün ileri sürülmesidir. İşletme polisleri sadece muhasebe alanında eğitilmiş olmayacak, aynı zamanda aynen bilanço okumak gibi bir şüpheli ile rahat bir biçimde görüşme yapabilecek kadar soruşturma yöntemlerini de bilecektir .

Cressey kendinden sonra yapılan hile çalışmalarını geniş ölçüde etkilemiştir. Bu doğrultuda özellikle finansal raporlama hileleri üzerinde yoğunlaştıran Rezaee'nin kullandığı üçlü sınıflandırma Cressey'den etkilenmiş ve 3C olarak kuramsallaştırılan bir yaklaşım önermiştir (Rezaee, 2002,58). Birinci C (*Conditions*), finansal raporlama hilelerini yapmak için gerekli olan güdü ve baskı etmenleridir. Analistlerin kâr tahminlerinde somutlaşan beklentilerini karşılamak en tipik güdü/baskı etmeni olarak anılmaktadır. İkinci C (*Corporate Structure*), finansal raporlama hilesi olasılığını arttıran örgütsel ortamı ifade etmektedir. Finansal raporlama hilelerini en sık, yöneticilerin yaptığına işaret edilerek hile olaylarının meydana geldiği en tipik ortamın sorumsuz ve etkisiz kurumsal yönetim koşulları olduğu belirtilmektedir. Üçüncü C

² İşletme polisleri önerisi, günümüzde hile incelemesi (*fraud examination*) mesleğinin ve meslek mensûplarının (*fraud examiner*) çıkış kaynağı olmuştur.

(*Choice*), yönetimin kârın niteliği ve niceliğini arttırmak için sürekli iyileştirmeler sağlamayı hedefleyen etik iş stratejileri izlemek seçeneği ile kâr ve büyümede istikrar görüntüsü yaratmak için yasa ve kuraldışı kâr manipülasyon yöntemleri kullanmak seçeneği arasında yapmak arasında yaptığı tercihi açıklamaktadır. Yönetimin hile yapma tercihi, kişisel servetinin kârdan pay alınması ve hisse senedi opsiyonlarına bağlı ücretlendirme yoluyla şirket performansına bağlanması, risk almaya istekli olması, fiyatların yükselmiş olması, hissedar değerinin yaratılması veya maksimizasyonu konusunda içeriden ve dışarıdan ciddi baskılar olması ve hilenin ortaya çıkarılması olasılığının düşük olması durumlarına bağlı olmaktadır. 3C’den herhangi birinin varlığı hile olasılığını düşündürmekte, 2 ya da daha fazla C’nin aynı anda var olması hile olasılığını daha da yükseltmektedir.

Aynı biçimde, Loebbecke ve Willingham, oluşturdukları ‘*Hile Risk Değerlendirme Modeli*’nde de, hile olasılığını Cressey’den esinlenerek 3 faktörün bir fonksiyonu olarak tanımlamıştır (Beasley ve diğ., 1999,57).

- a) Finansal raporlama hilesinin yapılabileceği nesnel koşulların varlığı,
- b) İşletmede yetki ve sorumluluk üstlenen kişilerin hile yapmak için bir gerekçeye ve iradeye sahip olması,
- c) İşletmede yetki ve sorumluluk üstlenen kişilerin hile yapmalarını onaylayan bir tavrın olması ya da hileyi onaylamayan etik değerlerden yoksunluk.

2.3.Hilenin Oluşum Süreci

Hilenin yapılması, Wells (1990,83-84)’e göre, anlık bir olgu olmaktan çok belirli aşamaları olan bir sürece benzemektedir. Başka bir deyişle, hile yapmaya başlayan kişilerin büyük bölümü söz konusu eylemi yapmaya devam etmektedir. Zaman içinde önce hile miktar ve tutar olarak artmakta, fakat yakalanmamanın verdiği cesaretle hileleri saklamak için gösterilen titizlik ve özen azalmaktadır. Bu bakımdan Wells, önemsiz, küçük hileler olmadığı, ortaya çıkarılamadığı için sürüp giden ve dolayısıyla zaman içinde büyüyen ve önemli bir tutara ulaşan hilelerden söz etmektedir.

Yukarıda işaret edilen ‘süreç’ anlayışı içinde, tipik bir hile, aşağıda betimlenen akışı izleyerek yapılmakta ve ortaya çıkarılabilir ise yargı aşamasına geçilmektedir (Singleton

ve diğ., 2006,29-31):

- a) Baskı/İhtiyaç/Güdü
- b) Fırsat/Kontrol Zaafiyetleri
- c) Suçun Gerekçelendirilmesi (*Haklı Çıkarılması*)
- d) Suçun İşlenmesi (*Hilenin Yapılması*)
- e) Hile Nesnesinin Nakde Çevrilmesi
- f) Hilenin Gizlenmesi
- g) Risk Faktörlerinin Teşhis Edilmesi
- h) Denetimin Başlaması
- i) Hile İncelemesinin Başlaması
- j) İdarî Çözüm Süreci ve İdarî Cezalar (*Hile Yapan Kişilerin Görevden Uzaklaştırılması*)
- k) Yargısal Soruşturma Süreci
- l) Kovuşturma ve Dava Açma Süreci
- m) Yargısal Cezalar (*Para ve Hapis Cezaları*)

Rezaee, bu süreci özellikle finansal raporlama hileleri yönünden analiz etmiş ve 4 aşamalı bir model geliştirmiştir (Rezaee, 2002,16-18):

- a) İşletme yönetimi finansal tablo kullanıcılarını ve özellikle yatırımcı ve alacaklıları yanlış yönlendirmek amacıyla hareket ederek bir finansal raporlama hilesi yapmaktadır.
- b) Ya sorumlu ve etkili bir kurumsal yönetim (*uyanık bir yönetim kurulu, etkin bir denetim komitesi ile yeterli ve etkili bir iç denetim*) yapılmak istenen finansal raporlama hilesini bulmakta ve meydana gelmesini önlemekte ya da sorumsuz ve etkisiz bir kurumsal yönetim, işletme yönetimi tarafından yapılmak istenen finansal raporlama hilesini ortaya çıkarmakta başarısız olmaktadır.
- c) Önemli yanlışlıklar içeren ya da içermeyen malî tablolar bağımsız denetimden geçirilmektedir. Hile bağımsız denetçiler tarafından bulunduğu, bağımsız denetçiler yönetimden gerekli düzeltmeleri yapmasını istemek zorundadır. Hile bağımsız denetçi tarafından ne başlangıç aşamasında önlenebilmiş, ne de daha sonraki aşamalarda ortaya çıkarılamamış ve malî tablolar olumlu görüş ile kamuya açıklanmış ise, yanıltıcı malî tablolar sermaye piyasalarının etkinliğini bozarak

ekonomik kaynakların yanlış alanlara tahsis edilmesine neden olarak ulusal verimliliği düşürmektedir.

- d) Bilinçli ya da rastsal olarak finansal raporlama hilesi bulunmuş ise, işletme ve yönetimi düzenleyici kurumların ve gerektiğinde yargı kurumlarının idarî ve hukukî cezalarına uğramakta ve yanıltıcı malî tabloları düzeltmesi talep edilmektedir. İdarî ve cezaî eylemlerin, süreç içinde işletme, işletme yönetimleri, bağımsız denetim kuruluşları, yatırımcı kamu ve sermaye piyasaları üzerinde olumsuz etkileri olmaktadır.

2.4.Hile Sınıflandırmaları

Hile ile ilgili bilimsel çalışmalarda kullanılan çeşitli sınıflandırmalar aşağıda özetlenmektedir (Singleton ve diğ., 2006,19-27):

- a) **Tüketici/Yatırımcı Hileleri:** Hile, tüketicilere, alacaklılara, yatırımcılara, bankalara, sigortacılara, kamu otoritelerine, hissedarlara yönelik olarak yapılabilmektedir.
- b) **Cezaî/Hukukî Hile:** Cezaî hile, kasten aldatmanın kanıtlanmasını gerektirmektedir. Hukukî hile, hileye maruz kalan kişi/kişilerin zarar görmesini gerektirmektedir.
- c) **İşletme Lehine/Aleyhine Hileler:** İlkinde işletme hileden, çalışanlarının hileli eylemleri yoluyla yararlanmaktadır. İkincisinde ise işletme hileye maruz kalmaktadır ve zarar görmektedir.
- d) **Dahilî/Haricî Hileler:** İşletme ya da işletme yönetimi tarafından yapılan hileler dahilî, satıcılar, tedarikçiler ve alt işverenler tarafından, örneğin faturayı şişirmek, düşük kalitede mal vermek, mükerrer fatura kesmek ya da iş almak için rüşvet vermek gibi yollarla yapılan hileler haricî hilelerdir.
- e) **Yönetsel/Yönetmelik Olmayan Hileler:** İşletmenin üst, orta ve alt düzey yöneticilerince yapılan hileler yönetmelik, yönetim görevi olmayan işletme çalışanlarınca yapılan hileler ise yönetmelik olmayan hileler olarak nitelendirilmektedir.
- f) **Ulusal/Uluslararası Hileler:** Ulusal sınırlar içinde yapılan herhangi bir hile yöntemi ulusal ölçekte yapılan hilelerdir. Öte yandan, küreselleşme, artan teknoloji kullanımı ve karmaşık faaliyetlerde bulunan karmaşık yapıli işletmeler gibi faktörlerce şekillendirilen bir iş ortamında uluslararası ölçekte hileler yapılmaktadır

(Byington ve Christensen, 2003,52).

- g) Yönetici/Çalışan Hile ve Usûlsüzlüğü:** İşletme yönetiminin veya yönetimden sorumlu kişilerin bir veya birden fazlasının içinde yer aldığı hile ve usûlsüzlükler '*yönetim hile ve usûlsüzlüğü*', sadece işletme çalışanlarının karıştığı hile ve usûlsüzlükler ise '*çalışan hile ve usûlsüzlüğü*' olarak tanımlanmaktadır.
- h) Hileli Finansal Raporlama/Varlıkların Kötüye Kullanılması:** Hileli finansal raporlama, kasıtlı olarak, finansal tablolarda olması gereken tutarların veya açıklamaların yer almaması veya yanlış beyan edilmesi suretiyle finansal tablo kullanıcılarının yanıltılmasıdır. Varlıkların kötüye kullanılması, bir işletmenin varlıklarının çalınması eylemini içermekte ve genellikle şirketin çalışanları tarafından nispeten küçük ve önemsiz miktarlarda gerçekleştirilmektedir.
- i) Defter/Defter Dışı Hileler:** Defter hileleri, tipik personel (*zimmet, düzmece harcamalar, hayali bordrolar, vb*) hileleridir. Defter dışı hileler ise rüşvet, gizlice alınan hediyeler ve kazançtan pay verme gibi yollarla yapılmaktadır ve bu haliyle geleneksel denetim işlemlerinin kapsamı dışında kalmaktadır (Wells, 1990,87-88).

Yukarıda yapılan sınıflandırmaların dışında yapılan diğer sınıflandırmalar Tablo 2.1'de özetlenmiştir.

Tablo 2.1: Diğer Hile Sınıflandırmaları

PwC Sınıflandırması	Bologna-Lindsquist Sınıflandırması	KPMG Sınıflandırması	Singleton-Sheetz Sınıflandırması
1.Varlıkların Kötüye Kullanılması 2.Muhasebe Hileleri 3.Haksız Edinim ve Rüşvet 4.Kara Para Aklama 5.Entellektüel Haklar (<i>Patent, ticarî markalar, taklit mal ve/veya hizmetler, sanayi casusluğu</i>) Hırsızlığı	1.İşletme Aleyhine Dahilî Hileler 2.İşletme Aleyhine Haricî Hileler 3.İşletme Lehine Hileler	1.Personel Hileleri 2.Tüketici Hileleri 3.Satıcı Hileleri 4.Bilgisayar Hileleri 5.Tıp/Sigorta Hileleri 6.Finansal Raporlama Hileleri 7.Kötüye Kullanma	1.Satış ve Tahsilat Devresi Hileleri 2.Alım ve Ödeme Devresi Hileleri 3.Bordro ve Personel Devresi Hileleri 4.Stok ve Ambar Devresi Hileleri 5.Sabit Kıymet Yatırımı ve Geri Ödemeleri Devresi Hileleri

Kaynak: Singleton ve diğ., 2006,28-29;Singleton-Sheetz, 2007,6-8;PwC-Global, 2007,41;Wells, 2008,46.

2.5.Hilenin Genel Belirtileri

Hile belirtilerini sınırlı bir listeye sığdırmak olanaksızdır. Pacini ve Brody (2005,59),

belirli bir listeyle sınırlandıramamakla birlikte evrakta tahrifat yapılması; mükerrer ödeme yapılması; belgesi olmayan günlük defter kayıtları; ticarî alacak, ticarî borç, gelir ve gider hesaplarına açıklama yapılmadan yapılan kayıtlar, vadesi geçmiş alacakların takibinde başarısızlık, teslim edilen mallarda noksanlıklar, ücretten ayrı olarak yan ödeme yardımları için başvuru yapmayan bordrolu hayalî çalışanlar, hesap bakiyelerinde önemli tutarda artış ya da azalışlar, finansal tablolarda olağandışı matematiksel ilişkiler, azalan alacaklar ile artan gelirler, azalan stok alımları ile artan gelirler, azalan alımlar ve ticarî borçlar ile artan stoklar, alacakların olağandışı miktarlarda zarar kaydedilmesi, ihtiyaç ve kullanım fazlası mal veya hizmet alımları, büyük nakit fazlası ya da açıkları, müşteri ve satıcılar için çok sık rastlanan ticarî ûnvanlar, telefon numaraları ve adresler beyan edilmesi, kayıp evrak, aşırı miktarda kredi kullanımı, malî oranlarda önemli değişiklikleri hile belirtileri olarak anmaktadır. Hile incelemesi yapanlara göre ise, hilelere ilişkin ipuçları defter ve kayıtlardan çok, bîzatihî hile yapan kişilerin kendi kişiliğinden ve davranışlarından elde edilebilmektedir (Wells, 1990,85).

Colbert ve Turner (2000,44-46), finansal raporlama hilesi belirtilerini, yönetim özellikleri ve yönetimin kontrol çevresi üzerindeki etkisi, endüstriyel koşullar ve faaliyet özellikleri ve malî istikrar ile ilgili olanlar olmak üzere 3 başlık altında ele almaktadır. Finansal raporlama hileleri ile çok yakın bir ilişki içinde olan varlıkların kötüye kullanılması ile ilgili hilelerin belirtilerini ise, varlıkların, kötüye kullanıma açıklık derecesi ve kontroller olmak üzere 2 başlık altında toplamıştır.

3.Bölüm’de muhasebe hileleri tanımlanırken her bir finansal raporlama ve varlıkların kötüye kullanılması hilesine özgü belirtiler (*risk faktörleri*) ayrı ayrı belirtilmektedir.

2.6.Hile Yöntemleri

Hile olaylarında belirlenebilen 51 çeşit hile yöntemini içermesi ve dolayısıyla ticarî yaşamda karşılaşılan hemen hemen tüm hileleri içermesi nedeniyle bu çalışmada da başvuru ACFE’nin (*Association of Certified Fraud Examiners*) hile sınıflandırmasına (*fraud tree, hile ağacı*) göre, meslekî hileler 3 ana grupta toplanmaktadır (ACFE, 2006,10; Wells, 2008,45; Golden ve diğ., 2006,5-6):

- a) **Varlıkların Kötüye Kullanılması (*Asset Misappropriation*)**: İşletme yöneticileri ya da diğer yetkili makamlar ya da bir çalışan tarafından (*hazır değerler, stoklar ve duran varlıkları da içermek üzere*) işletme varlıklarının çalınmasıdır
- b) **Hileli Finansal Tablolar (*Fraudulent Financial Statements*)**: Muhasebe kayıtlarının değiştirilmesi ya da işletmenin gerçek değerini ya da malî faaliyetlerini tam ve doğru olarak göstermeyecek şekilde finansal tablo veya raporların hazırlanmasıdır.
- c) **Haksız Edinim (*Corruption*)**: Bir kişinin görev tanımına aykırı biçimde bir kazanç sağlamak amacıyla kendi konumunu kullanmasıdır.

Yapılan araştırmalarda, sözü edilen bu meslekî hilelerin görünme sıklığı ve maliyetleri ise Tablo 2.2’de gösterilmektedir (ACFE, 2006,10; Wells, 2008,45).

Tablo 2.2: Hilelerin Görülme Sıklığı ve Maliyetleri

Hile Türü	Görülme Sıklığı (%)	Maliyeti (Medyan³, ABD Doları/Olay)
Varlıkların Kötüye Kullanılması	88,7	150.000
Hileli Finansal Tablolar	10,3	2.000.000
Haksız Edinim	27,4	375.000

Tablo 2.2’de sonuçları özetlenen araştırmaya göre en sık görülen, ancak en az maliyetli olan hileler varlıkların kötüye kullanılması olaylarıdır. Hileli mali tablolar ise, en az görülen, ancak en yüksek maliyetli olan hile türüdür. 2003’de yapılan benzer bir araştırma olan KPMG’nin 2003 *Hile Araştırması*’nda ACFE sonuçları ile tutarlı sonuçlar elde edildiği anlaşılmıştır (Singleton ve diğ., 2006,13). Türkiye’de (PwC-Turkey, 2007,3) ise en sık gözlenen hileler sırasıyla, varlıkların kötüye kullanılması (*varlıkların çalınması*), fikrî haklar hırsızlığı, muhasebe hileleri ve haksız edinim-rüşvet olayları olmuştur. İşletmelerin % 19’u varlıkların çalınması, % 14’ü fikrî haklar hırsızlığı ve % 8’i muhasebe hilelerine maruz kalmıştır.

ACFE (2006,11)’nin incelemelerine göre, hile yöntemleri birbirinden bağımsız görünmekle birlikte, hile yapan kişiler genellikle birkaç hile türünü bir arada kullanmayı

³ Hile maliyeti, aritmetik ortalama olarak değil, medyan (*ortanca*) değer olarak hesaplanmaktadır, çünkü hile maliyetinin aritmetik ortalaması değil, en sık görülmekte olan maliyet değeri büyüklük açısından daha anlamlı ve gerçekçi değerlendirilmektedir.

tercih etmektedir. Haksız edinim olaylarının % 89,4'ünde aynı zamanda varlıkların kötüye kullanılması hileleri, finansal raporlama hilelerinin % 69.1'inde ise aynı zamanda varlıkların kötüye kullanılması hilesi de yapıldığı gözlenmektedir.

Aynı şekilde, ACFE (2006,2)'nin incelemelerine göre, varlıkların kötüye kullanılması olaylarının ise % 87,7'si nakde (*nakit para, çekler ve ödeme emirlerini*) ulaşmak için yapılan hilelerden, bu tür olayların ise % 23,4'ü ise nakit ile ilgili olmayan (*nakit dışı*) hilelerden oluşmaktadır. Aynı incelemede uğranan kayıp bakımından nakit ve nakit dışı hileler arasında belirgin bir farklılık bulunmamıştır. Nitekim nakit zimmete geçirmelerde kayıp 200.000 ABD Doları, nakit dışı zimmete geçirmelerde ise kayıp 250.000 ABD Doları olarak hesaplanmıştır.

2.7.Hilenin Tarafları

Bu başlık altında, genel olarak hile yapan kişilerin özelliklerinden bir suçlu profili ortaya çıkarılmakta ve hileye marûz kalan işletme prototipi çizilmektedir.

2.7.1.Hile Yapan Kişilerin Özellikleri

Bu başlık altında, hile yapan kişiler konumu, cinsiyeti, yaşı, eğitimi, sayısı, kıdemi, işletme içinden ya da dışından olması, sabıkası, çalıştığı birimi ya da bölümü ve nitelikleri analiz edilmektedir.

2.7.1.1.Hile Yapanların Genel Nitelikleri

Johnson ve Rudesill (2001, 59), hile profillerinin, idarî suçlarla (*beyaz yakalı suçlar*) genel nüfus arasında önemli farklılıklar ortaya koymadığını, bununla birlikte, hile yapan kişilerin genellikle kontrol sistemlerinin zaafiyetlerini (*açıklarını*) öğrenerek bunların nasıl aşılanacağını bilen insanlar olduklarını saptamıştır. Wells (1990,82) de aynı sonuca ulaşmaktadır. Yazara göre, hile yapan kişilerin demografik görünümü, sıradan ve ortalama yurttaşlardan pek farklı değildir. Hile yapan kişiler, yaşamın her alanından, bütün toplumsal kesimlerden ve her türlü iktisadî ortamdan gelebilmektedir. Çoğu insanın hile yapmayacağı ve sadece belirli bir tipolojinin hile yapacağı düşüncesinin uygulamada karşılığı bulunmamaktadır. Son tahlilde, ödül vaâdi ne kadar büyük ve ceza tehdidi ne kadar düşükse, toplumdışı davranış güdüsü o kadar büyük olmaktadır. Bazı

insanların yalan söylemesi, çalması, dolandırması karşısında sosyologların yaptığı açıklama ise, bunların içgüdüsel olduğu şeklindedir. Onlara göre, erişilecek ödül ve ceza ne kadar büyük olursa, toplum dışı veya karşıtı davranma olasılığı o kadar yüksek olmaktadır.

2.7.1.2.Hile Yapanların Konumu ve Çalıştığı Birimi/Bölümü

ACFE (2008,50)'nin yıllık raporuna göre, hile olayı başına kayıp en yüksekten düşüğe doğru işletme sahip ve üst düzey yöneticiler, orta düzey yöneticiler ve çalışanların yaptığı hilelerde meydana gelmektedir. Üst ve orta düzey yöneticiler ile işletme sahipleri tüm hile kategorilerinde ön sıralarda yer almaktadır. Hile yapan kişilerin dağılımı Tablo 2.3'de gösterilmektedir.

Tablo 2.3: Hile Yapan Kişilerin Konumu

Hile Türü	İşletme Sahibi ve Üst Düzey Yöneticiler	Orta Düzey Yöneticiler	Yönetim Görevi Olmayan Çalışanlar
Finansal Raporlama Hileleri	% 53,3	% 35,6	% 11,1
Varlıkların Kötüye Kullanılması Hileleri	% 22,2	% 37,9	% 39,9
Haksız Edinim	% 37,3	% 39,1	% 23,6

Bu durum, kayıpların sahip olunan malî yetki ve kontrol gücü ile doğrudan ilişkili olmasından kaynaklanmakta, üst konumlarda olanlar, aynı zamanda işletmenin varlık ve fonlarına en fazla erişim yetkisi olan kişiler olmaktadır (Wells, 2008,33). Kendisine güven duyulan ve bu nedenle görece olarak kontrolden uzak kalan üst yöneticiler, gözü kapalı verilen bu güvenden de yararlanarak hile yapmaya teşebbüs etmektedir (Peterson ve Zikmund, 2004,31). Hileyi yapan kişilerin konumunun, hilelerin neden olduğu kayıp miktarı üzerinde doğrudan etkili olduğu belirtildiği PwC-Global 2007 *Ekonomik Suçlar Araştırması*'nda da, hile yapan kişilerin % 52'sinin üst ve orta düzey yöneticiler ve % 48'inin ise yönetim görevi olmayan personel arasından çıktığı saptanmıştır (PwC-Global, 2007,14).

Silverstone ve Sheetz (2007,17) de, en çok kayba neden olan suçların, yönetici ve personelin danışıklı davrandıkları ve çalıştıkları kurumu istismar eden suçlar olduğunu

saptamaktadır. Bunlar, tipik orta sınıf suçlarıdır. Hile yapma fırsatlarını ele geçiren yönetici ve personel bulundukları konuma doğuştan değil, eğitim ve sıkı çalışma ile gelenler olmaktadır. Bu kişiler aynı zamanda işletmelerde muhasebe sistemlerinin kurulmasını ve güvenliğini de yönetmektedir. Yönetici ve personelin anlaşmalı hareket ettikleri hileler böyle olmak zorundadır, çünkü örgüt yapılarının karmaşıklığından dolayı bir dizi yeteneğin ortaklaşa ve eşgüdüm içinde kullanılması gerekmektedir.

PwC-Türkiye Araştırması'na (2007,5) göre, Türkiye'de ise hile yapan kişilerin % 43'ü işletmenin kendi personeli arasından gelmekte, % 29'u işletme ile ticarî ilişkiler içinde olmayan ve işletme dışındaki taraflardan, %23'ü müşterilerden, %7'si de tedarikçilerden oluşmaktadır. Yine hile yapan kişilerin % 47'si alt yüklenici ya da geçici personel, % 27'si diğer işletme personeli ve % 26'sı üst ve orta düzey yöneticilerdir. Türkiye'deki hilelerin ciddi bir bölümünün varlıkların kötüye kullanılması hilelerinden oluşmasının, bunların büyük bölümünün yönetim görevi olmayan personel tarafından yapılması durumunu açıkladığı düşünülmektedir.

Hile araştırmalarında, finansal raporlama hileleri yapan kişilerin çoğu zaman üst düzey yöneticiler arasından çıkması nedeniyle yönetim kurulu ve onun denetim komitesinin gözetim görevinde daha dikkatli olması ile finansal raporlama hile sayısının önemli oranda düşürülebileceği ifade edilmektedir (Rezaee, 2002,13). Bununla birlikte, Skögren ve Skogh (2004,35-37), yönetim kurulu ve denetim komitesi üyelerinin de bu tür hileleri yapabileceğini ya da hile yapan bir örgütlenmenin içinde olabileceğini, işletme içinden yönetim kurulu üyesi ve çalışanlarca işlenen suçlarda, söz konusu kişilerin hisse oranı arttıkça işletmelerde yapılan suçların azaldığını belirlemektedir, ancak mülkiyet bir tarafın elinde toplanınca da diğer taraf işletmede yaratılan değerleri diğerleri fark etmeyecek biçimde elde etmeye çalışmaktadır.

ACFE (2008,55-61) yıllık raporlarına göre, hile yapan kişiler, işletmede en çok muhasebe (% 28,9), üst yönetim (% 17,8), operasyonlar (% 16,1) ve satış (% 11,6) bölümlerinde çalışmaktadır. Öte yandan, en yüksek tutarlı hilelerin yapıldığı ve dolayısıyla en çok kayba uğranılan bölümler, sırasıyla hukuk (1.100.000 ABD Doları), üst yönetim (853.000 ABD Doları), satın alma (600.000 ABD Doları) ve araştırma-geliştirme (562.000 ABD Doları). Muhasebeciler, en çok çek hileleri (%37,7), fatura-sipariş hileleri (%28,1) ve para sıyırma hileleri (%22,5) yapmaktadır. Üst yönetim, en

çok haksız edinim (%45,1), fatura-sipariş hileleri (% 28,9) ve finansal raporlama hileleri (% 25,4) yapmaktadır. Satışçılar ve operasyoncular, en çok haksız edinim (% 29,0), fatura-sipariş hileleri (% 21,5) ve nakit para hırsızlığı hileleri (% 21,5) yapmaktadır. Finansal raporlama hileleri, en çok üst yönetim (% 40,9) ve muhasebe (% 30,7) bölümlerinde yapılmaktadır. Nüfuz kullanma hileleri, en çok üst yönetim (% 29,1), operasyon (% 15,5), muhasebe (% 15,5) ve satış (% 12,3) bölümlerinde yapılmaktadır. Hile yapan kişilerin bölümlere göre dağılımı Tablo 2.7’de verilmektedir.

Tablo 2.4: Hile Yapan Kişilerin Çalıştığı Birim/Bölüm

Hile Türü	Görülme Sıklığı (%)				
	Muhasebe	Satış	Operasyon	Üst Yönetim	Finans
Nakit varlıklar kayıtlara girdikten sonra yapılan hırsızlık hileleri	39,1	15,0	14,3	-	-
Fatura-sipariş hileleri	33,2	-	12,2	20,9	-
Nakit para kayıtlara girmeden önce yapılan hırsızlık hileleri	44,8	-	10,3	20,7	-
Harcama iadesi hileleri	26,9	-	10,2	25,0	-
Bordro hileleri	47,4	-	11,5	17,9	-
Çek kalpazanlığı hileleri	67,4	-	-	15,5	5,4
Nakit olmayan varlıkların kötüye kullanılması hileleri	-	13,9	18,9	-	22,1

2.7.1.3.Hile Yapanların Cinsiyeti ve Yaşı

ACFE’nin (2008,52) incelemelerine göre, hile çoğunlukla cinsiyeti erkek olan kişilerce yapılmaktadır. Hile yapan kişilerin cinsiyetlerine göre dağılımı Tablo 2.4’de verilmektedir.

Tablo 2.5: Hile Yapan Kişilerin Cinsiyeti

Cinsiyeti	Görülme Sıklığı (%)	Maliyeti (Medyan, ABD Doları/Olay)
Erkek	59,1	250.000
Kadın	40,9	110.000

Bu durumun Wells (2008,33)’e göre makul bir açıklaması, iş yaşamında kadınların karşısına çıkarılan görünmez engellerdir. Nitekim ABD’de erkekler kadın meslektaşlarına göre eşit işler için daha yüksek ücret almaktadır. Ancak Singleton ve Sheetz (2007,16), halihazırda genel olarak büro ve masa başı işlerde istihdam edilen

kadınların meslekî hiyerarşide üst basamaklara çıktıkça karıştıkları hile olaylarının sayısında da artış beklendiğini saptamaktadır. Öte yandan, Türkiye’de hile yapan kişilerin % 90’ının erkek bireyler arasından çıktığı belirlenmiştir (PwC-Turkey, 2007,5).

ACFE (2008,47) ve Wells (2008,34)’e göre, yaşı büyük olanlar işletmede daha yüksek konumları işgal etmekte ve böylelikle varlıklara, kaynaklara ve gelirlere daha geniş erişim iznine sahip olmaktadır. Ancak yaşı, konuma göre ikincil bir etmen olduğuna inanılmaktadır. Yaş dağılımı Tablo 2.5’de verilmektedir.

Tablo 2.6: Hile Yapan Kişilerin Yaşı

Yaş	Görülme Sıklığı (%)
<26	4,6
26-30	8,1
31-35	12,8
36-40	26,2
41-50	35,5
51-60	18,9
>60	3,9

Bu sonuçlarla paralel bulgulara ulaşılan PwC-Global 2007 *Ekonomik Suçlar Araştırması*’nda (2007,13), hile yapan kişilerin % 85’inin erkek ve % 72’sinin 31-50 yaş grubunda olduğunu belirtilmektedir. Aynı şekilde, Türkiye’de hile yapan kişilerin % 63’ünün 31-40 yaş aralığında olan bireyler arasından çıktığı belirlenmiştir (PwC-Turkey, 2007,5).

2.7.1.4.Hile Yapanların Eğitimi

Hile yapan kişilerin % 45,3’ü lisans ve lisansüstü derecelere sahipken, % 54,7’si lise ve altı okullardan mezun olmuştur (ACFE, 2008,47). Daha yüksek eğitim düzeyine sahip olan kişilerin işletmelerde daha yüksek konumlarda bulunmaları ve varlıklara daha çok erişim yetkisine sahip olmaları nedeniyle eğitim ve kayıp arasında aynı yönde doğrusal bir ilişki olduğu varsayılmaktadır (Wells, 2008,34). Bu sonuçlarla paralel bulgulara ulaşılan PwC-Global 2007 *Ekonomik Suçlar Araştırması*’nda hile yapan kişilerin yarısının lise ve altı okullar mezunu olduğu ve yarısının üniversite ve üstü eğitimlerden geçtiği saptanmıştır (PwC-Global, 2007,13). Öte yandan, Türkiye’de hile yapan kişilerin %67’si lise ve altı okullardan, % 33’ü ise lise üstü okullardan mezun olmuştur. Daha iyi eğitilmiş kişilerin hile yapan kişiler içindeki payı dünya ortalamasının oldukça

altında bulunmuştur (PwC-Turkey, 2007,5).

2.7.1.5.Hile Yapanların Sayısı ve Kıdemi

ACFE (2008,46) ve Wells (2008,36)'e göre, birden fazla kişinin birlikte yaptığı hileler kayıpları yaklaşık 5 kat arttırmaktadır. Hile olaylarının yaklaşık % 40'ı, aynı işletme içinde birden fazla çalışanın ya da işletme içindeki çalışanlarla dışarıdan bir ya da birden çok tarafın örtülü anlaşmalarıyla gerçekleşmektedir. Bir anlaşmaya dayanan bu tür planlı hilelerde, hile yapan kişiler daha az ağırlık oluşturmalarına karşılık hileye marûz kalan işletmeye olay başına daha büyük zarar vermektedir. Öte yandan, tek başına gerçekleştirilen hilelerde hile yapan kişiler çoğunluğu oluşturmalarına karşılık daha az kayıp meydana getirmiştir. Hile yapan kişilerin tek başına ya da birden çok olmalarının hile maliyeti üzerindeki etkisi Tablo 2.6'da gösterilmektedir.

Tablo 2.7: Hile Yapan Kişilerin Sayısı

Kişi Sayısı	Görülme Sıklığı (%)	Maliyeti (Medyan, ABD Doları/Olay)
1+	36,1	500.000
1	63,9	115.000

ACFE (2008,43-45 ve 48) yıllık raporuna göre, hile yapan kişilerin kıdemi arttıkça, genellikle işletme içindeki bilgi, deneyim ve yetkisi de artmakta, artan kıdem ve bilgi güven ortamı yaratmakta, bu ise hile yapan kişiler tarafından bir fırsat olarak değerlendirilebilmektedir. Ancak hile yapan kişilerin % 48'inin 5 yıl ve daha az, % 52'sinin 5 yıldan fazla kıdeme sahip oldukları saptanmaktadır. Bu nedenle, kişilerin işletmede geçirdikleri çalışma süresi ile hile sayısı arasında güçlü ve anlamlı bir ilişki saptanamamıştır. Bu sonuçlarla paralel bulgulara ulaşılan PwC-Global 2007 *Ekonomik Suçlar Araştırması*'nda, hile yapan kişilerin % 57'sinin 5 yıl ve altı, % 43'ünün 6 yıl ve üstü kıdeme sahip olduğu ifade edilmektedir. Bu olguyu destekleyen başka bir bulgu, hile yapan kişilerin % 69'u 5 yıl ve altı sürelerde, sadece % 31'i 6 yıl ve üstü sürelerde aynı görevde bulunması olmuştur (PwC-Global, 2007,14). Türkiye'deki bulgular da dünyadaki bulguları desteklemekte, buna göre, Türkiye'de hile yapan kişilerin % 40'ının mevcûd görevinde 2 yıldan daha az, % 60'ının mevcut görevinde 5 yıldan daha az sürelerde bulundukları gözlenmektedir (PwC-Turkey, 2007,5).

2.7.1.6.Hile Yapanların İşletme İçi/Dışından Olması ve Sabıkası

PwC-Global Ekonomik Suçlar 2007 (2007,12) araştırmasına göre, önemli bir suç bildirimini yapan işletmelerin % 76'sı, yani 3/4'ünden fazlası, işletmenin dışındaki bir tarafın hile olayında rol aldığını bildirmektedir. İşletmeler söz konusu % 76'nın % 34'ünde, yani 1/3'ünden fazlasında işletme dışındaki tarafın bir yabancı ülkede yerleşik olduğunu ifade etmektedir.

Dışa açık ve ihracata dayalı büyüyen ülkelerde faaliyet gösteren ve sanayileşmemiş ya da geç sanayileşmekte olan ülkelerle üretim ve tedarik ilişkileri olan işletmeler, yabancı ülkelerde yerleşik kişilerce yapılan hileleri daha çok rapor etmektedir. Bununla birlikte somut hile olayları üzerinden yapılan bir sorgulamada, işletme içi ve dışı taraflar dengeli bir dağılım (% 50-50) göstermektedir.

ACFE (2008,62) yıllık raporuna göre, hile yapan kişilerin sadece % 6,8'i daha önce başka bir suçtan dolayı mahkemede mahkûm olmuştur. Bunların % 87,4'ü daha önce hiç suçlanmamış ve mahkemede mahkûm edilmemiş, % 5,7'si ise suçlanmış ve fakat mahkemede mahkûm edilmemiştir. Aynı şekilde, hile yapan kişilerin sadece % 12,3'ü daha önce işten çıkarılmış, % 5,1'i daha önce işletmede ceza almış, öte yandan % 82,6'sı ne işletmede ceza almış, ne de işten çıkarılmıştır. Büyük malî çöküş ve yönetim hileleri olarak nitelendirilen beyaz yakalı suçların pek azı hapis cezası ile sonuçlanmıştır (Lehman ve Akçabol, 2005,616). Hile yapan kişilerin büyük çoğunluğunun ilk kez suç işleyenlerden oluşmakta, hileyi yapan kişilerin % 37,7'si suçu kabul etmekte ya da itiraz etmemekte ve sadece % 0,1'i suçlamalardan aklanabilmektedir (Wells, 2008,37 ve 43).

2.7.2.Hileye Marûz Kalan Kurumların Özellikleri

Bu başlık altında hileye maruz kalan ve dolayısıyla hileden zarar gören işletmelerin türü, coğrafyası, yönetimi, yönetim kurulu, denetim komitesi, büyüklüğü, merkezi, sektörü, bağımsız denetim kuruluşu ve hileye maruz kalma süresi analiz edilerek bir işletme prototipi ortaya konulmaktadır.

2.7.2.1.Hileye Marûz Kalan Kurumların Türü ve Coğrafyası

Wells (2008,38)'in saptamalarına göre, halka açık işletmeler hile olaylarına en çok

marûz kalan ve hileden dolayı en yüksek kayba uğrayan kuruluşlar olmaktadır. Hileye marûz kalan kurumlar türlerine göre Tablo 2.8’de gösterilmektedir (ACFE, 2008:24).

Tablo 2.8: Hileye Marûz Kalan Kurumların Türü

İşletmenin Türü	Oran (%)
Halka Açık Olan ve Olmayan Özel İşletmeler	67,5
Kamu Kuruluşları	18,1
Kâr Amacı Gütmeyen Kuruluşlar	14,3

PwC’nin araştırmalarına göre, Kuzey Amerika, Afrika, Orta ve Doğu Avrupa bölgeleri ve genel olarak dünyada kurumların önemli bir bölümü hileye marûz kalmaktadır. Hilenin bölgesel dağılımı Tablo 2.9’da verilmektedir (PwC-Global, 2007,4, PwC-Turkey, 2007,2).

Tablo 2.9: Hileye Marûz Kalan Kurumların Coğrafyası

Yeri	Oran (%)
Dünya	43
Batı Avrupa	38
Orta ve Doğu Avrupa	50
Kuzey Amerika	52
Orta ve Güney Amerika	39
Asya-Pasifik	39
Afrika	52
Türkiye	36

2.7.2.2.Hileye Marûz Kalan Kurumların Yönetimi, Yönetim Kurulu ve Denetim Komitesi

Beasley ve diğerlerinin (1999,20-21) yaptığı incelemeye göre, hileye marûz kalan işletmelerin % 72’sinde genel müdür (*Chief Executive Officer, CEO*), % 43’ünde finansman müdürü (*Chief Financial Officer, CFO*), hilelerden dolayı suçlanmakta, anılan iki yöneticinin, hileye marûz kalan işletmelerin % 83’ünde sorumlu olarak adı geçmektedir. Alt düzey personelin adı ise, olayların sadece % 10’unda belirtilmektedir. İşletme yöneticilerinden ayrı olarak, hile olaylarının % 11’inde işletme dışından atanan yönetim kurulu üyeleri, % 38’inde ise bağımsız denetçi, müşteriler ve işletme hisseleri üzerinde oynayan spekülâtörler suçlanmaktadır.

Beasley ve diğerlerinin (1999,23-27) yaptığı incelemelere göre, hileye marûz kalan

işletmelerde yönetim kurulu, ağırlıklı olarak işletme içi üyelerden ve işletme ile ilişkili (*gri*) üyelerden⁴ oluşmaktadır. Aynı incelemeye göre, dışarıdan gelen üyeler, genellikle diğer işletmelerin kıdemli yöneticileri arasından görevlendirilmektedir; kurul üyeleri, yaklaşık olarak 50 yaş dolayındadır ve hileye maruz kalan işletmede yaklaşık 5 yıldır çalışmaktadır; üyelerin işletme ve gözetim deneyimleri sınırlıdır; üyeler, hileye marûz kalan işletmede önemli miktarda malî çıkarlara (*ortalama olarak işletme hisselerinin % 32'sine*) sahiptir; işletmelerin yaklaşık olarak % 40'ında personel ve yönetim kurulu üyeleri arasında ailevî ilişkiler bulunmuştur; genel müdür ve yönetim kurulu başkanı, işletmelerin % 66'sında aynı kişilerdir; işletmelerin % 45'inde işletme kurucusu, aynı zamanda genel müdürdür veya ilk genel müdür ya da yönetim kurulu başkanı halîhazırda aynı göreve devam etmektedir; personel ve yönetim kurulu üyelerinin karıştığı hile olaylarının % 8'inde personel ve yönetim kurulu üyeleri yasal kovuşturmayla uğramış; olayların % 9'unda en az bir üye ya da çalışan hileden önce iki yıllık dönemde istifa etmiş, 9 olayın 7'sinde birden çok üye veya personel istifası yaşanmış; olayların % 11'nde finansman müdürü işletmede çalışmaya başlamadan hemen önce işletmenin bağımsız denetimini yapan firmada çalışmış; olayların % 3'nde işletmeden personel ya da yönetim kurulu üyelerine olağan ölçülerin (*teamûllerin*) dışında maddî ödül verilmiştir.

Hile araştırmalarında, etkisiz yönetim kurulu ve denetim komiteleri finansal raporlama hileleri yapılması olasılığını arttıran bir etmen olarak vurgulanmaktadır (Rezaee, 2002,13). Aynı çerçevede, Imhoff (2003,121) da, yönetim kurulu üzerinde işletme yönetiminin kurduğu fiilî vesayet bu organı etkisizleştirdiğine işaret etmektedir, çünkü üst yönetim ve özellikle genel müdür, yönetim kurulunun oluşumunu, gündemini ve aday gösterme sürecini ciddî olarak etkilemekte ve bu da etkili kurumsal yönetim ilkeleriyle ters düşmektedir. Yazarın bu çerçevede işaret ettiği yönetim kurulunun bağımsızlığını zedeleyen bir diğer sorun, üyelerin sık sık hisse senedi opsiyonları ile ödüllendirilmesidir.

Opsiyonlar, işletmenin performansındaki gerilemeleri görmezlikten gelmek için özendirici bir neden olmaktadır. Yönetim, gerilemeleri ileride düzelinceye kadar

⁴ İşletmenin eski personeli, işletmenin danışmanları, işletmenin büyük tedarikçilerinin sahipleri veya personeli, işletmenin müşterileri, işletme genel müdürünün ya da çoğunluk hissedarının kontrol ettiği diğer işletmelerin personeli, ilişkili olunan işletmelerin sahipleri, işletmenin alacaklıları, yönetim kurulu genellikle aynı kişilerden oluşan işletmelerin yöneticileridir.

gizleyebileceği ya da erteleyebileceği bir ara ya da geçici çözüm bulursa, üyelere bu tür opsiyonlar teklif edebilmektedir.

Beasley ve diğerlerinin (1999,23-27) yaptığı incelemelere göre, finansal raporlama hilelerine maruz kalan işletmelerin % 75'i, kâğıt üzerinde resmî bir denetim komitesine sahiptir; denetim komiteleri, genellikle 3 kişiden oluşmaktadır; işletmelerin yaklaşık % 70'inde denetim komitesinde içeriden üye⁵ bulunmamaktadır; işletmelerin % 40'ında denetim komiteleri tamamen dışarıdan gelen üyelere oluşmakta, dolayısıyla, denetim komiteleri şeklen bağımsız görünmektedir ; denetim komiteleri işletmelerin sadece % 44'ünde yılda en az iki kez bir araya gelmekte ve bu durum, yılda bir ya da iki kez toplanabilen denetim komitesi üyelerinin etkinliği üzerinde ciddi soru işaretleri uyandırmaktadır; denetim komitesi üyelerinin sadece % 35'inin muhasebeci (*certified public accountant*) ya da malî analist (*certified financial analyst*) ruhsatı vardır ya da finansman müdürü, finansman genel müdür yardımcısı, bütçe uzmanı, denetçi, yatırım bankacısı, malî danışman, yatırım müdürü ya da risk sermayedarı gibi finansal işlerde geçmişte edindiği iş deneyimi bulunmaktadır.

2.7.2.3.Hileye Marûz Kalan Kurumların Büyüklüğü

Hileye marûz kalan işletmelerin % 38,2'si 100 ve daha az işçi çalıştıran küçük işletmelerdir (ACFE, 2008,26). Herkes birbirini kişisel olarak yakından tanıdığı için işlerin güvene dayalı olarak yürütüldüğü küçük işletmelerin hileye karşı daha savunmasız oldukları anlaşılmaktadır, çünkü bu işletmeler, daha az sayıda bölüme sahiptir ve dolayısıyla az sayıda kişi birçok işi üstlenmek zorunda kalmaktadır (Wells, 2008,39). İşverenler çalışanlarına güven duymak, onlara veri ve varlıklara erişim izni vermek alışkanlığı ve zorunluluğu ile yüz yüzedir, ancak bu tür hazır sunulmuş güven uygun fırsatlar ya da ortam doğduğunda işletme içindeki işlerin ve işlemlerin gerçekleşmesi hakkında bilgi sahibi olan personelin söz konusu bilgiyi kötüye kullanmalarına imkân sağlamaktadır (Coenen, 2008,19-20).

Bu konuya sadece finansal raporlama hileleri açısından bakıldığında da hileye marûz kalan işletmelerin çoğunluğunun, hile yapılmadan önceki dönemde varlıkları ve gelirleri 100 milyon ABD Doları'ndan az olan, genellikle küçük ve orta büyüklükte işletmeler

⁵ İşletmenin, iştirakinin ya da ilişkili olduğu başka bir işletmenin herhangi bir düzeyde personelidir.

olduğu gözlenmiştir (Beasley ve diğ., 1999,15-16).

Büyük işletmelerde ise, Singleton ve diğerlerine (2006,105) göre, güçlü iç kontrol sistemleri kuracak malî kaynaklar olduğu için varlıkları kötüye kullanma hilelerinin yarattığı risk daha küçük olmakta; küçük işletmelerde ise, yetersiz kaynak sorunu nedeniyle zayıf iç kontrol sistemlerine sahip olduklarından varlıkların kötüye kullanılması hileleri daha yüksek bir risk yaratmaktadır.

2.7.2.4.Hileye Marûz Kalan Kurumların Merkezi ve Sektörü

Finansal raporlama hilelerinin çoğunluğu, hileye marûz kalan işletmelerin yönetim merkezlerinin olduğu iş ve ticarî faaliyetlerin yoğunlaştığı yerlerde yapılmış veya buralardan yönlendirilmiştir (Beasley ve diğ., 1999,18).

ACFE (2008,28)'nin saptamalarına göre, en sık hileye marûz kalan sektörler bankacılık ve finansal hizmetler (% 14,6), kamu kuruluşları (% 11,7), sağlık (% 8,4), imalât (% 7,2) ve perakende (% 7,0) sektörleri; hile olaylarından en çok kayba uğrayan sektörler, olay başına (*medyan*) kayıp miktarlarına göre, sırasıyla telekomünikasyon (800.000 ABD Doları), tarım (450.000 ABD Doları), imalât (441.000 ABD Doları), teknoloji (405.000 ABD Doları) ve inşaat (330.000 ABD Doları) olmaktadır.

Finansal raporlama hilelerinin en sık gözlemlendiği 5 sektör sırasıyla şöyledir: 1- Telekomünikasyon,2- İmalât Sanayi,3- Tarım,4- Perakende,5- Teknoloji (a.g.e.)

Beasley ve diğerlerinin (2000,443) yaptıkları araştırma, finansal raporlama hilelerinin belli sektörlerde yoğunlaştığını göstermektedir. İleri teknoloji ve bilgisayar ile ilgili endüstriler, imalât sanayi, ulaşım, iletişim, hizmetler, finans ve sigortacılık, toptan ve perakende ticaret hilelerinin yoğunlaştığı gözlemlendiği sektörlerdir (a.g.e.). Finansal raporlama hilelerine en çok marûz kalan işletmeler ise, sektörel dağılım ile uyumlu biçimde bilgisayar donanım ve yazılım (% 12), imalât sanayi (% 12), finansal hizmetler (% 11) sağlık ve kişisel bakım (% 9) endüstrisinde faaliyet göstermektedir.

2.7.2.5.Hileye Marûz Kalan Kurumların Bağımsız Denetim Kuruluşu

Beasley ve diğerlerinin (1999,34-36) belirlemelerine göre, finansal raporlama hilelerine

marûz kalan işletmelerin % 56'sı dünyanın en büyük 4⁶ (*The Big Eight/Six/Four*) tarafından, % 44'ü ise diğer bağımsız denetim firmalarınca denetlenmiştir; denetim raporlarının % 55'i olumlu görüş vermiş, % 45'i ise çoğunlukla birden çok nedene bağlı olarak olumlu görüşten sapmalar belirtmiştir; % 13'ü kârlılık ve şirketin sürekliliği ile ilgili sorunlar nedeniyle şartlı görüş, % 13'ü sürmekte olan davalar ve diğer belirsizlikler nedeniyle şartlı görüş, % 11'i muhasebe ilkelerindeki değişiklikler nedeniyle şartlı görüş, % 14'ü carî ve önceki yıl finansal tablolarının karşılaştırmalı olarak sunulmaması ile ilişkili olarak şartlı görüş, % 3'ü genel kabul görmüş muhasebe ilkelerinden sapmalar nedeniyle şartlı görüş vermiş ve sadece % 3'ü görüş bildirmekten kaçınmıştır; olumlu olmayan görüşlerin toplam sayısının % 45'i ve genel toplamın % 100'ü aşmasının nedeni, olumlu olmayan görüşler içeren denetim raporlarında birden çok nedene bağlı olarak görüş bildirilmesidir; hile olaylarının % 29'unda bağımsız denetçi suçlanmaktadır; suçlananların çoğu büyük denetim kuruluşlarının dışında kalan firmalardır; denetim firmalarına atılı bulunan suçlamaların % 54'ü hile ile ilgili yasa ve kuralların ihlâl edilmesinden, % 46'sı ise düşük standart ve kalitede denetimden dolayı yapılmıştır.

Beasley ve diğerleri (1999,37), bağımsız denetim kuruluşu değişikliklerinin fiilen hile yapılan dönemlerde yoğunlaştığını belirlemiştir. Olayların % 26'sında hileye marûz kalan işletmeler bağımsız denetçilerini, en son olumlu görüş verilen finansal raporlama dönemi ile en son hileli finansal raporlama dönemi arasında değiştirmiştir. İşletmelerin yarısından fazlası bağımsız denetçilerini hile yapılan süreçte değiştirmiştir. Carcello ve Nagy (2004,66-67)'ye göre de, bağımsız denetim kuruluşu değişiklikleri, müşteri işletmelerin iş ve kontrol ortamları konusunda bilgi ve deneyim kazanma zorlukları yarattığından müşteri işletmenin denetiminde bağımsız denetim kuruluşu 3 yıl ya da daha az süre deneyime sahip olduğunda hileli finansal raporlama olasılığı daha yüksek çıkmaktadır.

2.7.2.6.Hileye Marûz Kalan Kurumlarda Hile Süresi

ACFE'nin 2008 raporuna göre (2008,17), herhangi bir hile ortaya çıkarılıncaya kadar geçen süre⁷ 24 ay olarak hesaplanmıştır. Hile yöntemi ayırımına gidildiğinde ise süreler

⁶ Büyük uluslararası denetim kuruluşlarının sayısı önce 8'den 6'ya, daha sonra 6'dan 4'e düşmüştür.

⁷ Medyan (ortanca) süre

farklılaşmaktadır. Finansal raporlama ve çek hileleri en uzun süreyle (30 ay) yapılan ve bu süre zarfında ortaya çıkarılamayan hilelerdir. En az süre ile yapılan ve ortaya çıkarılamayan hileler ise 17 ay ile nakit para hırsızlığıdır. Varlıkların kötüye kullanılması hileleri ise 17-26 ay arasında değişen sürelerde yapılmaktadır (a.g.e.). Beasley ve diğerleri (1999,30), finansal raporlama hilelerinin yapıldığı sürenin genel olarak birden fazla muhasebe dönemini ilgilendirdiğini ve çoğu hile, en az iki dönemde yıllık ya da ara dönem finansal tabloların yanlış hazırlanması ya da sunulması suretiyle gerçekleştirildiğini bulmuştur. Rezaee (2002,13), finansal raporlama hilelerinin, çoğunlukla ara dönem malî tablolarında yapılan önemli yanlışlıklar ile başladığına dikkat çekerek ara dönem malî tablolarının da ciddî biçimde bağımsız denetimden geçirilmesini ve bütün yıla yayılacak sürekli bir denetim anlayışı ile hareket edilmesini önermiştir.

2.8.Muhasebe Hileleri ve Özellikleri

2.8.1.Muhasebe Hilesi Kavramı

Muhasebe hileleri denildiğinde, genellikle finansal tablolar ve hesaplarda yapılan usûlsüzlükler, düzensizlikler ve kuraldışı uygulamalar anlatılmak istenmektedir. ACFE'nin üçlü sınıflandırmasında (ACFE, 2006,10; Wells, 2008,45; Golden ve diğ., 2006,5-6) muhasebe hileleri, *hileli finansal raporlama ya da finansal raporlama hileleri* başlığı altında farklı bir adla anılmakta ve meslekî hilelerin bir alt kategorisi olarak kabul edilmektedir. *Varlıkların kötüye kullanılması hileleri (işletme varlıklarının çalınması ya da yanlış yerde ve amaçlarla kullanılması)* kapsamında ele alınan hilelerin finansal tablolar üzerinde yarattığı olumsuz etkiler dikkate alındığında, bu tür hilelerin de muhasebe hileleri olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Söz konusu hileler de, son tahlilde finansal tablolar ve raporlar üzerinde yanlışlıklar yapılmasına ve yanıltıcı etkiler doğmasına neden olmaktadır. Öte yandan, rüşvet, yasadışı hediye ve bahşişler, haraç ve çıkar çatışması mekanizmaları kullanılarak yapılan ve kısaca yetkinin ve görevin kötüye kullanılması olarak tanımlanan *haksız edinim hilelerini*, çoğu zaman kayıtlar ve dolayısıyla finansal tablo ve hesaplar üzerinden belirlemek çok düşük bir olasılık olmaktadır. Bu nedenle, bu son kategorideki hilelerin finansal tablolar ve raporlar üzerindeki yansımalarının dolaylı ve ikincil olduğu değerlendirilmiş, dolayısıyla muhasebe hileleri kapsamında tartışılmamıştır. Sonuç olarak, bu bölümde temel olarak, muhasebe hileleri başlığı altında yalnızca finansal raporlama ve varlıkların kötüye

kullanılması hileleri ayrıntılı olarak incelenmektedir.

Hileli finansal raporlamaya ilişkin bugüne kadar yapılmış en kapsamlı araştırma, “*Hileli Finansal Raporlama (Fraudulent Financial Reporting):1987-1997, Amerikan Şirketlerinin Analizi (An Analysis of U.S. Public Companies)*” adlı çalışmadır.⁸ Beasley ve diğerlerinin (1999,11) bu çalışmadan yaptıkları saptamalara göre, ‘hileli finansal raporlama’, “*finansal tabloların veya finansal açıklamaların (dipnotların) kasıtlı olarak ve önemli derecede yanlış (hatalı) hazırlanması ve sunulması ya da finansal tablolar veya açıklamaların üzerinde doğrudan veya önemli derecede etkileri olan yasadışı bir uygulamanın yapılması*” olarak tanımlanmaktadır. Finansal raporlama hileleri, önemli yanlışlıklar içeren finansal tablolara neden olan kasıtsız hatalar ile finansal tablolarda zorunlu olarak önemli maddî yanlışlıklar meydana getirmeyen usûlsüzlüklerden ayrı olarak değerlendirilmektedir. Söz konusu çalışmada, finansal tablolarda yapılan ve yasaları çiğnemeyen düzeltmeler, hatalar ve kâr manipülasyonları kapsam dışında tutulmuştur.

Öte yandan, Rezaee (2002,3-4) hile incelemecilerinin ve iç denetçilerin yaptığı birkaç tanıma birden işaret etmekte ve bunlardan ortak bir tanım geliştirmektedir. Hile incelemecilerinin yaptığı tanımlardan birine göre “finansal raporlama hilesi”, “*önemli noktaların ya da muhasebe verilerinin açıklanmaması ya da kasıtlı olarak yanlış açıklanması*”dır, ki bu durum diğer bütün malî bilgilerle birlikte düşünüldüğünde finansal tablo kullanıcılarını yanıltmakta ve yatırım ya da kredi kararını değiştirmesine neden olmaktadır. Hile incelemecilerinin başka tanımı, “*genellikle yönetim tarafından ve gelir/varlıkları olduğundan daha yüksek göstererek yapılan ve yanlış malî tablolar üreten hileler*” şeklindedir. İç denetçilere göre ise, “*üst yöneticilerin yanıltıcı malî tablolar aracılığıyla yaptıkları ya da gizledikleri yanıltıcı bildirimler ya da kötüye kullanmalar*” biçimindedir. Bütün bu tanımların ortak paydalarından gidilerek yapılacak bir finansal raporlama hilesi tanımı, “*yatırımcılar ve alacaklılar başta olmak üzere*

⁸ Araştırmada, araştırma dönemi olan 11 yıllık süre içinde SEC (*Securities and Exchange Commission*)’in dava ettiği 300 işletmeden (evrenden), rastsal olarak 200 işletme (örneklem) seçilmiş ve mahkeme dosyası üzerinden yapılan hileler ile ilgili ayrıntılı analizler yapılmıştır. Bundan sonraki 10 yılı kapsayan yeni çalışmanın 2010 içinde yayımlanması beklenmektedir. Bu çalışma, Amerikan Muhasebeciler Birliği (*American Accounting Association*), Amerikan Muhasebeciler Enstitüsü (*American Institute of Certified Public Accountants*), Malî Yöneticiler Enstitüsü (*Financial Executives Institute*), Yönetim Muhasebecileri Enstitüsü (*Institute of Management Accountants*) ve İç Denetçiler Enstitüsü (*The Institute of Internal Auditors*) tarafından oluşturulan bir komiteye (*The Committee of Sponsoring Organizations of Treadway Commission-COSO*) yaptırılmıştır.

finansal tablo kullanıcılarını yanıltmak amacıyla malî tablo değerlerinin ve dipnotlarının yanlış açıklanması ya da hiç açıklanmaması” olarak yapılabilmektedir. Söz konusu tanım aşağıda alt bileşenlerine ayrılmıştır:

- a) Genellikle halka açık işletmeler tarafından yapılan bilinçli, fakat yanlış bir açıklama eylemi (*hileyi yapan taraf*)
- b) Önemli ölçüde yanıltıcı malî tablolar kullanılması (*hilenin aracı*)
- c) Yatırımcıların ve alacaklıların zarara uğramasına neden olma (*hileye marûz kalan taraf*)

ACFE’nin önceki başlık altında yer verilen sınıflandırmasına göre, varlıkların kötüye kullanılması ve finansal raporlama hileleri, denetim standartlarına göre bağımsız denetçilerin hile risk değerlendirmesinde ortaya çıkarılması istenen muhasebe hilelerini oluşturmaktadır, çünkü her iki tür hile de sonuç olarak finansal tabloların ve eklerinin önemli yanlışlıklar içermesine neden olmaktadır.

Muhasebe hileleri genel olarak aşağıdaki özellikleri göstermektedir (Coenen, 2008,96-97).

- a) Sayıca az, ama en yüksek kayba neden olan hilelerdir.
- b) Genellikle bilgiye, varlıklara ve sistemlere kolaylıkla erişebilen üst düzey yöneticiler tarafından yapılmaktadır.
- c) Hileli işlemlerin yürütülmesi, kaydedilmesi ve gizlenmesi amacıyla tek bir kişi tarafından değil, teşekkül halinde ve örgütlü olarak yapılmakta olan hilelerdir.
- d) Diğer hile yöntemlerine göre daha çok insanı ve toplumsal kesimi ilgilendirmektedir.

Bu tanımdan sonra finansal raporlama hilelerine daha yakından bakılmakta ve bu kapsamda bu tür hilelerin ortak noktaları, dağılımı, failleri ve nedenleri ortaya çıkarılmaktadır.

2.8.2.Muhasebe Hilelerinin Ortak Noktaları

Muhasebe hilesi olaylarındaki ortak noktalar şunlardır (Biegelman ve Bartow, 2006,157):

- a) Başlangıçta hile yapma kastı bulunmamaktadır.
- b) Herhangi bir baskı/güdü etkeninin zorlaması ile başlamaktadır.
- c) Hile, küçük boyutlarda başlamakta ve zamanla büyümektedir.
- d) Muhasebenin tartışma ve yoruma açık gri alanlarındaki uygulamalar ile başlamaktadır.
- e) Olayın içinden kurallara uygun olarak çıkış yolu yoktur.

Çalışmalarını muhasebe (*finansal raporlama*) hileleri konusunda yoğunlaştıran Rezaee'ye (2002,4) göre, bu tür hileler diğer idarî suçlara göre getirileri daha yüksek olan hilelerdir, fizikî tehlike düzeyi çok sınırlıdır, ortaya çıkarılması olasılığı görece olarak yüksek değildir, para ve hapis cezaları yeterince etkili olamamakta ve dolayısıyla, işletmeler ve işletme yönetimleri, adaletsiz, ahlâkdışı ve yasadışı biçimde de olsa suç işleme seçeneğini tercih ederek halka arzda yüksek fiyattan hisse senedi satmak, kredi almak ve/veya opsiyon ve ikramiyeler almak amaçlarıyla finansal raporlama hileleri yapmakta ve böylece işletme dışındaki yatırımcı ve alacaklıları cezalandırmış olmaktadır.

2.8.3.Muhasebe Hilelerinin Dağılımı

Rezaee (2002,xi,15)'nin, ABD'nde kurulan Treadway Komisyonu'nun SEC'in 1982-1986 yılları arasını kapsayan araştırmasından yararlanarak yaptığı saptamaya göre, Menkûl Kıymetler ve Ticaret Komisyonu (*Securities and Exchange Commission, SEC*) tarafından işletmelere verilen cezaların % 87'sinin finansal raporlama ve % 13'ünün varlıkların kötüye kullanılması hilelerinden dolayı verildiği ortaya konmuştur.

Aynı çalışmaya göre, 1999 ve 2000 yıllarında toplam cezaların yaklaşık 1/5'inin finansal raporlama hilelerinden dolayı kesildiği, bunun da % 34'ünün yanlış gelir tahakkuku ile, % 18'nin yanlış varlık değerlemesi ile, % 13'ünün giderlerin yanlışlıkla aktifleştirilmesi ile, % 25'sinin kâr manipülasyonu ile, % 10'unun ise büyük opsiyon ve ortaklık payları ile ilişkili hileler olduğu bulunmuştur.

Finansal tablo hileleri içerisinde en çok kullanılan iki yöntem, gelirin tahakkuk ettirilmesinde usûlsüzlükler yaparak geliri olduğundan yüksek göstermek ve usûlsüz yöntemler kullanarak varlıkları olduğundan değerli kaydetmektir (Beasley ve diğ., 1999,31-32). ABD’de 1986-2002 döneminde, SEC tarafından verilen cezaların ve açılan hissedar davalarının 1/2’si ile 2/3’ü uygun olmayan gelir tahakkuklarından kaynaklanmaktadır (Golden ve diğ., 2006,185). 1981-1987 döneminde eksik açıklamalar yaptığı için SEC soruşturmasına uğrayan 62 işletmenin 18’i (% 29’u) geliri olduğundan yüksek gösterme ve yanlış döneme kayıt hileleri yapmıştır (Gerety ve Lehn, 1997,589).

Beasley ve diğerlerinin (1999,31-32) araştırmasında, en çok yapılan finansal raporlama hileleri ağırlıklarına göre şöyle sıralanmaktadır:

- a) Gelirin tahakkuk ettirilmesinde uygunsuzluklar (% 50)
- b) Varlıkların olduğundan yüksek değerlendirilmesi (% 50)
- c) Harcamalar ve yükümlülüklerin olduğundan düşük değerlendirilmesi (% 18)
- d) Varlıkların kötüye kullanılması (% 12)
- e) Kamuya (*malî tablolara etkisi olmayan*) uygunsuz açıklamalar yapılması (% 8)
- f) Diğer yöntemler (% 20)

Gereish (2003,32)’in yaptığı araştırmada ise, ekonomik gerileme içindeki sektörler ile ilişkili taraflarla işlemler yapan, geçmişte hile olayları yaşanan, yönetim kurullarında daha çok kurucu üye olan, üst yönetiminde en az bir muhasebeciye sahip olmayan işletmelerde finansal raporlama hileleri daha sık yapılmaktadır. İlişkili tarafların varlığı, kurucuların işletme üzerinde devam eden etkisi, üst yönetim ve yönetim kurulunda muhasebecinin olmaması ve geçmişte yaşanan hile sabıkası söz konusu işletmelerin muhasebe hileleri yapmaya izin veren bir muhasebe kültürüne sahip olduğunu göstermektedir.

2.8.4.Finansal Raporlama Hilesi Yapan Kişiler

Wells (2008,268)’in verdiği istatistiklere göre, üst yönetimin finansal raporlama hileleri yapması en olası grup olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim (1987-1997) arasında saptanan 200 finansal raporlama hilesi olayı üzerinde yapılan incelemede, hilelerin % 72’sinde

genel müdürün (*CEO*), % 63'ünde muhasebe ve finansman müdürünün (*CFO*), % 83'ünde ise her ikisinin rolü olduğu ortaya çıkarılmıştır. Yönetim görevi olmayan personel de finansal raporlama hileleri yapabilmekte, bu durumlarda daha çok kötü sonuçları saklamak ya da başarılı sonuçlarla ilişkilendirilmiş ikramiyeleri kazanmak temel amaçlar olmaktadır. Örgütlü suçlular ise finansal kuruluşlardan kredi almak ya da spekülasyon amacıyla hisse senedi fiyatlarını yapay olarak arttırmak gibi amaçlar gütmektedir (a.g.e.). Aynı şekilde, 1997-2002 döneminde SEC'in 164 işletme ve 705 kişiye karşı verdiği 515 cezanın 186'sı yönetim kurulu başkanlarına, 111'i genel müdürlere, 132'si finansman müdürlerine, 21'i operasyon müdürlerine ve 16'sı muhasebe müdürlerine yöneltmiştir. (McKnee, 2005,42) Görüldüğü gibi muhasebeciler, ceza olaylarının sadece % 2,2'sinde suçlanmıştır.

Muhasebe hilesi yapılmasında işletme yöneticilerinin özel bir konumda bulunma nedenleri Sköghren ve Skogh (2004,11-12)'e göre şunlar olabilmektedir:

- a) İşletme yöneticileri yasa uygulayıcılarını, düzenleyicileri ve yargı kuruluşlarını kolaylıkla etkisi altına alabilmektedir. Bunlar örgütlü davranarak ve rüşvet mekanizmalarını kullanarak söz konusu kuruluşların gücünü ve yaptırımlarını zayıflatmaktadır.
- b) İşletme yöneticileri siyaseti ve basın-yayın kuruluşlarını da güdümü altına alabilmektedir. Büyük miktartlı bağışlar, cömert kampanya destekleri ve etkili lobicilik örgütlerinden yararlanarak dolaylı (*fikir önderleri aracılığıyla*) ve dolaysız (*yasama organı aracılığıyla*) yasadışı faaliyetlere açık kapı bırakan düzenlemeler yaptırabilmektedir.
- c) İşletme yöneticileri, yasal boşluklardan yararlanmak için avukat ve hukuk müşavirlerine daha kolay erişebilmektedir. Böylelikle işletmeler cezalandırmadan kaçınabilmekte ve suçun beklenen maliyetini düşürebilmektedir.
- d) İşletmeler, düzenleyiciler ve yasa uygulayıcılarının yasadışı faaliyetleri ortaya çıkarmak için ihtiyaç duydukları bilgileri hem üretmekte, hem de bunların üzerinde tam kontrol sağlamaktadır. Düzenleyiciler ve yasa uygulayıcıları işletmeleri cezalandırmak için yeterli bilgi ve uzmanlığa sahip görünmemektedir.
- e) İşletme yöneticileri, yasadışı faaliyetlerini gizlemek için küreselleşme ve sermayenin serbest dolaşımından bireylere göre daha çok yararlanmaktadır. İşletmelerin cezadan kaçınma faaliyetleri bireylerden daha etkili olmaktadır. Söz

konusu kaçınma faaliyetleri, düzenleme ve yasaların etkinliğini azaltmakta ve kamu kaynaklarının israfına neden olmaktadır.

2.8.5.Finansal Raporlama Hilelerinin Nedenleri

Finansal raporlama hileleri, genellikle kâr manipülasyonuna odaklanmaktadır (McKnee, 2005,58-60). Hilelerin en çok kâr ile ilgili olarak yapılmasının en önemli nedeni, şirket piyasa değerlerinin hesaplanmasında kârın temel belirleyici faktör olmasıdır (Hake, 2005,596, 599). Genel olarak, gelir ve gelir artışı ile ilgili hilelerin bu denli büyük bir ağırlık oluşturması, kâr/gelirin finansal performansın en önemli göstergelerinden birisi olmasından kaynaklanmaktadır (Mulford ve Comiskey, 2002,159).

Tonge ve diğerleri (2003,5-6), kâr manipülasyonuna neden olan bir dizi etken daha belirtmektedir. Sözgelimi yüksek şirket performansı artan kâra bakılarak değerlendirilmektedir. Aynı şekilde, şirketlerin borçlanma kapasitesi çıkardıkları hisse senedi ya da tahvilleri ile yaratılmaktadır ve bunların yatırım notu sürekli artan kâr performansına ulaşılmasını gerektirmektedir. Genellikle hisse senedi biçiminde verilen üst yönetici ücretleri de kâr hedeflerinin gerçekleştirilmesine endekslenmiştir. Kâr yükseldikçe, yöneticilere daha çok hisse senedi ya da opsiyon verilmekte ve bunların fiyatı, kâr tahminlerinin yakalanması ya da aşılmasıyla yükselmektedir. Bu kapsamda, halka açılmalardan önce olumlu bir malî durum görüntüsü elde etmek amacıyla gelir tahakkuklarının artarak yoğunlaştığı gözlenebilmektedir (McKnee, 2005,58-60).

Yöneticilerin muhasebe uygulamalarındaki takdir haklarını, hizmet sözleşmelerindeki ücret, temettü ve hisse senedi haklarından azamî ölçüde yararlanmak amacıyla kullandıkları saptanmıştır. Kershaw (2006,400), Ramage ve diğerleri (2004,1-2), işletme yönetiminin işletme sahipleri, hissedarlar ve alacaklıların çıkarları ile kendi kişisel çıkarları arasında kalan dengeleyici ve uzlaştırıcı konumuna dikkat çekmektedir.

Hissedarlar ve alacaklılar, farklı amaçlarla da olsa işletmeden gelir yaratmayı beklemekte, yöneticiler her iki tarafa karşı da sorumlu bulunmaktadır. Yöneticiler ayrıca, işletme sahipleri tarafından değer maksimizasyonu hedeflerine ulaşmakta yardımcı olmaları için görevlendirilmektedir, ancak kendi kişisel hedefleri de bu ilişkiye yansımaktadır.

Beneish (1999,425), yöneticilerin bu özel konumu kötüye kullandıklarını ve kârı olduğundan daha yüksek gösteren işletmelerde yöneticilerin ellerindeki hisse senetlerini ve opsiyonları, kârın yüksek gösterildiği dönemlerde ve yükselmiş fiyatlar üzerinden elden çıkardıkları belirlemiştir. Bu tür hilelerin özellikle kredi sözleşmelerinin gereklerini yerine getirmek ya da finansman maliyetlerini düşürmek için yapıldığı konusunda ise kanıt bulamamıştır.

Öte yandan, McKnee (2005,28)'ye göre, işletmeler zarar raporlamak istememektedir, çünkü bunun hisse senedi fiyatları üzerinde çok olumsuz etkileri olmakta, buna karşılık, kârlılıkta istikrarlı bir artış hisse senedi fiyatları üzerinde de olumlu bir etkiye bulunmaktadır. Kârın değişkenlik göstermesi, şirketin temerrüde düşme ve iflâs olasılığının daha yüksek algılanmasından dolayı yatırımcıların şirketlerden daha yüksek getiri ve güvenceler talep etmesine neden olmaktadır. Değişkenlik, gelecekteki kârların tahmin edilmesinde yüksek belirsizlik ve risk meydana getirerek şirket değerinin düşük hesaplanması ile sonuçlanmaktadır.

McKnee (2005,58-60), Healy ve Wahlen (1999,374 ve 380)'e göre, yüksek hisse fiyatları oluşturularak işletmelerin gelecek dönemlerdeki performansı ile ilgili hissedarların olumlu beklentileri yükseltmek istendiğini saptamaktadır. Şirket satın almalarından önce ise, satın alınması olası şirkette gelir tahakkukları özellikle yapılmayarak şirket kârı azaltılmaya çalışılmaktadır. Özet olarak işletme yönetimleri, sermaye piyasalarındaki beklentileri etkilemek, aldıkları toplam ücreti arttırmak, kredi sözleşmelerini ihlâl etmemek, kamusal müdahaleler ve satın almalarından kaçınmak amacıyla kâr manipülasyonuna başvurabilmektedir. Kâr manipülasyonu, beklentileri karşılamak için genellikle yukarı doğru yapılmaktadır (a.g.e.). Bununla birlikte, işletmenin faaliyetleri tam bir saydamlıkla açıklandığında, yöneticiler işletmenin ana işleri ile ilgilenenlerine medyatik olmaya ve görüntüye daha çok önem vermekte, bu nedenle, kâr manipülasyonunu tümüyle ortadan kaldırmak, erişilmesi zor olan bir amaç haline gelmektedir (Arya ve diğ., 2003,112, 114-115).

Bitner ve Crawford (2002,56), ekonomik güdüler ile finansal raporlama hilelerinde sık sık karşılaşılmasına rağmen psikolojik ve ideolojik güdülerin de hilelerin yapılmasında etkili olabildiğine dikkat çekmektedir. Sözgelimi açgözlülük, gerek internet öncesi eski ekonomi ve gerekse internet dönemi yeni ekonomi (*elektronik ticaret*) şirketlerinde önemli bir hile güdüsü olarak gözlenmektedir. Ayrıca yeni ekonomi şirketlerinde fikir

ve projelerini uygulamaya geçirebilmek için başlangıçta fazla sermayeye sahip olmadıkları için kilit yöneticilerine nakit ücret yerine hisse senedi opsiyonları ya da şirket hisseleri teklif edilmesi nakit para sağlamak amacıyla yöneticileri erkenden halka açılmaya ve kâr/gelirleri olması gerekenden daha yüksek raporlamaya yöneltmiştir, çünkü böylelikle ücret olarak verilen opsiyon ve hisseler yatırımcılar yanıltılarak da olsa yüksek fiyatlardan elden çıkarılabilmektedir.

Rezaee yaptığı çalışmada (2002,55-57), özellikle iki faktörün işletme yönetimini finansal raporlama hileleri yapmaya teşvik ettiğini ortaya çıkarmıştır. Bunlardan birincisi, yönetimin işletmede ortaklığı olmasıdır. Yönetimin sermaye payı % 5'den az ve % 25'den fazla olduğu zaman işletme yönetimi ve hissedarlar arasında amaçların yakınlaşması söz konusu olmaktadır. Ancak yönetimin payı % 5-25 arasında olduğu zaman yönetim fırsatçı davranışlar içine girmekte ve dolayısıyla finansal raporlama hilesi olasılığı artmaktadır. İkinci faktör, kredi sözleşmelerinde şart koşulan eşik değerlere yakınlık ile (*yüksek borç/öz kaynak oranı*) yönetimin kârı manipüle etmek ve dolayısıyla bir finansal raporlama hilesi yapma olasılığı arasında bir ilişki olmasıdır. Yönetim, kredi sözleşmelerinde şart koşulan eşik değerleri aşmak istememektedir. Bu nedenle, borçlanmada eşik değerlere yaklaşmak da yönetimi finansal raporlama hileleri yapmaya yöneltebilmektedir.

2.9.Hilenin Sonuçları

Muhasebe hilelerini de içermek üzere hilelerin yol açtığı sonuçların tam bir hesaplamasını yapmak hemen hemen imkânsız olmaktadır. ACFE (2006,8) ve Rezaee (2002,7-8)'ye göre, doğası gereği gizli yürütülen ve bu şekilde tutulmaya çalışılan hilelerin sonuçlarının hesaplanmasındaki zorluk aşağıdaki nedenlerle açıklanabilmektedir:

- a) Deneysel çalışmaların ortaya koyduğu gibi, yapılan hilelerin sadece küçük bir bölümü ortaya çıkarılabilmektedir.
- b) Hile ile ilgili verilerin ve belgelerin tutulduğu merkezî bir arşiv bulunmamaktadır.
- c) Bir kısım hileler ya hileye marûz kalan işletme, dolandırıldığının farkına varmadığı için ya da kamuoyundaki itibarının sarsılması korkusundan veya kamuoyundaki tartışmalarda gündeme gelmek istemediği için kayıt altına alınmamaktadır (Golden,

2006,3). Hileler ortaya çıkarıldığı halde, işletmeler itibarlarını korumak amacıyla ilgili kuruluşlara bildirim yapmamakta ve hile yapan kişileri işten çıkarmak ya da hiçbir şey olmamış gibi davranmak ile yetinmektedir. İşletmeler, hile olaylarını yargı aşamasına götürmeden hile yapan kişileri işletme bünyesinden çıkarmakla hilelerin yeniden yapılmasının önüne geçebileceklerine inanmaktadır.

- d) Hilelerin var olduğu tespit edilmesine rağmen olayın malî büyüklüğünün hesaplanması yine de mümkün olmayabilmektedir.
- e) Hilelerin büyüklük ve kapsamını ortaya koyan araştırmalar her zaman doğru sonuçlar vermemektedir, çünkü genellikle anket kağıtları ile yapılan bu araştırmalarda cevap veren kişiler gerçek durumdan şu ya da bu derecede uzaklaşan kendi algılamalarını ve görüşlerini aktarmaktadır.

Sonuçların tespitinde yukarıda açıklanan zorluklara rağmen, genel olarak hilelerin olumsuz sonuçlarını aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür (Wells, 2008:300-301). Hileler;

- a) Finansal raporlama sürecinin güvenilirliğini, kalitesini, saydamlığını ve doğruluğunu azaltmaktadır.
- b) Bağımsız denetçilerin ve denetim kuruluşlarının dürüstlüğü ve tarafsızlığını tehlikeye atmaktadır.
- c) Piyasa aktörlerinin malî bilgilere ve sermaye piyasalarına güvenini azaltmaktadır.
- d) Malî tabloların yanlış, yanıltıcı ve yanlış olması olasılığı olarak tanımlanan “*bilgi riski*”ni artırarak sermaye piyasalarının etkinliğini düşürmektedir.
- e) Ekonomik büyüme ve refahı olumsuz yönde etkilemektedir, finansal raporlama hileleri, şirketlerin birbirleriyle karşılaştırılmalarını engelleyerek saydamlığı azaltmakta, bu durum sermaye piyasalarının etkinliğini düşürmekte ve sermaye piyasalarına daha az yatırım yapılmasına neden olarak ekonomik büyümeyi aşağı doğru çekmektedir.
- f) Katlanılması zor yargılama giderlerine yol açmaktadır.
- g) Hile olayına karışan bireylerin meslek yaşantılarını sona erdirmektedir.
- h) Hileye marûz kalan işletmenin iflâs etmesine ya da ciddî ekonomik kayıplara uğramasına neden olmaktadır.
- i) Denetleyici ve düzenleyici kuruluşların müdahâlesini körüklemektedir.

- j) Hile olayına karıştığı iddia edilen işletmenin olağan faaliyetlerini yürütmesine engel olmaktadır.
- k) Malî tablo denetiminin etkililiği üzerinde ciddî şüpheler uyandırmaktadır.
- l) Kamunun muhasebe ve denetim mesleğine güvenini sarsmaktadır.

Hilelerin meydana getirdiği doğrudan kayıplar ülke milli gelirinin yaklaşık % 6'sı kabul edilmektedir (Johnson ve Rudesill, 2001,58). ACFE (2000,8) tarafından 1994 yılından başlayarak günümüze kadar yapılan ve 2008 yılı için 16.606 ruhsatlı hile incelemecisi (*certified fraud examiner*) ile bilgisayar destekli olarak yapılp “*report to the nation*” başlığıyla açıklanan araştırmalara göre de, saptanabilen hile büyüklüğünün ülke milli gelirinin yaklaşık % 5'i ile % 7'si arasında olduğu tahmin edilmektedir. ACFE'nin bu bulgusu, birliğe üye olan ve sistematik olarak hile olaylarını inceleyen ruhsat sahibi hile incelemecilerinin kişisel tahminlerine dayanmaktadır. ABD'nin GSYİH'nın 2008 yılında 14.196 milyar ABD Doları olarak tahmin edildiği dikkate alındığında hileye bağlı kayıplar 994 milyar ABD Doları (% 7) olarak hesaplanmaktadır (a.g.e.). 2006'da büyüklüklere göre, yılın savunma bütçesinden 1.5 kat, eğitim ve ulaşım bütçesinden 1 kat, suçla mücadele etmek için ayrılan bütçeden 33 kat daha fazladır (Wells, 2008,32).

Sadece 2000'lerin başında ABD'de muhasebe hilelerinden dolayı meydana gelen kayıplar yaklaşık 500 milyar ABD Doları'nı bulmuş ve yalnızca Enron'un yarattığı 80 milyar ABD Dolar'lık kayıp 1929 dünya bunalımı sırasında oluşan kayıpların iki katını aşmıştır (Rockness ve Rockness, 2005,35). Finansal raporlama hileleri bütün hilelerin yalnızca % 10,3'ünü oluşturmaya karşılık her bir olay başına 2.000.000 ABD Dolar'lık kayıp meydana getirerek işletmeye ve dolayısıyla topluma haksız edinim hilelerinin 5,3 katı, varlıkların kötüye kullanılması hilelerinin 13,3 katı daha fazla zarar vermektedir (Wells, 2008,290;ACFE, 2008,10-11).

ABD'de sadece Enron ve WorldCom gibi muhasebe hileleri içeren büyük iflâsların kamuya maliyetinin 500 milyar ABD Doları'ndan fazla olduğu hesaplanmıştır (Gavious, 2007,454). 1978-1987 döneminde incelenen 132 hile olayında, işletmeler hisse senetlerinde ortalama 60 milyar ABD Dolar'lık toplam kayıp yaşamış, bu tutar ise alınan parasal ceza, tazminat ve yasal giderlerden 20 kat daha fazla bulunmuştur. Yasa ve kurallara uymayarak hile yapmanın maliyeti sadece yasal cezaların tutarlarından kat kat yüksek çıkmaktadır (Biegelman ve Bartov, 2006,147).

PwC'nin yaptığı hesaplamalara göre ise, hile olaylarının maliyetlerine olay bazında göz atıldığında ise, dünya ölçeğinde işletme başına 2.971.056 milyon ABD Dolar'lık toplam ortalama maliyet büyüklüğüne ulaşılmaktadır. Toplam hile maliyeti iki parça halinde incelenmektedir: Direkt maliyetler (2.420.700 ABD Doları) ve yönetim maliyetleri (550.356 ABD Doları). Direkt maliyetler, hile ortaya çıktıktan sonra saptanabilen malî kayıplardır. Yönetim maliyetleri ise, hile olayından dolayı işletmenin sarsılan ve lekelenen itibarını düzeltmek amacıyla düzenlenen halkla ilişkiler kampanyaları, hileden dolayı açılan davalarla uğraşmak için ayrılan zaman ve enerji ile düzenleyici ve denetleyici kuruluşların yeni talep ve kurallarına uymak için yapılacak kurumsal değişikliklerin maliyeti gibi dolaylı maliyetleri içermektedir (PwC-Global, 2007,8). Söz konusu maliyetlere artan sigorta giderleri, hile yapan kişilerin işten çıkarılmaları ve yerine yeni çalışanların alınmasından ileri gelen verimlilik kayıpları, işsizlik maliyetleri, çalışanların moralinin bozulması, müşteri, tedarikçi ve genel olarak kamunun güveninin azalması, diğer hükümet müdahâlesi maliyetleri, itibar kaybı ve bağımsız hile incelemecilerine verilen ücret maliyetlerini ile çalışma isteğinde bozulmayı da eklemek gerekmektedir (Rezaee, 2002,8-9; Johnson ve Rudesill, 2001,59; PwC-Global, 2007,10). Zayıf kontrol ortamlarından dolayı ortaya çıkarılamayan tahminî hile maliyetleri de bu toplama eklendiğinde 3.242.095 ABD Dolar'lık bir rakama ulaşılmaktadır. Hile yöntemleri bazında en maliyetli hileler 1.900.993 ABD Doları ile fikrî haklar hırsızlığıdır. Bunları muhasebe hileleri (1.477.775 ABD Doları) ve varlıkların kötüye kullanılması (1.280.325 ABD Doları) izlemektedir (PwC-Global, 2007,8). Muhasebe hilesi yöntemleri 3.bölümde ayrıntılı olarak incelenmektedir.

Rezaee (2002,8-9), Johnson ve Rudesill (2001,59)'e göre, hile maliyetlerinin önemli bir bölümü hileye marûz kalan işletmelerin hisse senetlerinde yaşanan düşüşlerden kaynaklanmaktadır, çünkü finansal raporlama hileleri, yatırımcı ve alacaklılara doğrudan zarar vermektedir, çünkü hile eğer bir iflâsa, hisse senedi fiyatlarının baş aşağı gitmesine, borsa kotasyonundan çıkarılmaya ve kapanmasına yol açar ise, yatırımcı ve alacaklılar kısmen ya da tamamen yatırımlarını kaybetmekle karşı karşıya kalmaktadır, Nitekim Hall (2005,62), finansal raporlama hilelerinin, şirketlerin piyasa değerinde hile tutarının 500-1.000 katı, Healey ve Wahlen (1999,374) yanıltıcı finansal raporlama uygulamaları nedeniyle ekonomi ve finans basınında yapılan yorumlar ile kâr yönetimi faaliyetleri için başlatılan inceleme ve soruşturmalar, ortalama hisse fiyatlarında % 8-9 düşüşe yol açtığı saptanmıştır Aynı şekilde Feroz ve diğerlerinin

(1991,127) saptamasına göre, finansal raporlama hilesinin açıklanmasından sonraki 2 gün içerisinde piyasalarda % 13'lük fiyat düşüşü yaşandığı görülmüştür. Fiyat düşüşlerinin büyüklüğü, muhasebe hilesinin gelir/kâr üzerinde yaptığı görece etkiye bağlı olarak değişmektedir. Piyasalar hilenin ortaya çıkmasından önce düzenleyici kuruluşlar tarafından yapılan soruşturmaya da olası bir yaptırım habercisi olarak olumsuz tepki göstermektedir (a.g.e.). Başka bir anlatımla, düzenleyici kuruluşların soruşturma başlattıklarının duyulmasından sonraki 3 gün içinde ilgili hisse senedi fiyatlarının % 3,05 değer kaybına uğradıkları ortaya çıkarılmıştır (Gerety ve Kehn, 1997,587). Müşteriler ve tedarikçiler gibi ilişkili tarafları içeren bir suç da, Skögh ve Skögh'a göre (2004,35), hisse fiyatlarında kamusal yaptırımlara piyasaların gösterebileceği tepkiden daha büyük, ekonomik ve istatistiksel olarak anlamlı düşüşlere yol açmakta, bunun tersine, işletmenin önemli bir iş ilişkisi olmayan üçüncü tarafları içeren suçlar hisse senedi fiyatlarında sıfıra yakın hareketlere neden olmaktadır. Bu durum, hisse senedi fiyatlarındaki hareketlerin ürün piyasalarından beklenen yaptırımlara göre şekillendiğini ve bu yaptırımların da sadece söz konusu piyasaların çıkarlarına göre ortaya çıktığını göstermektedir.

McKnee (2005,61), piyasalarda meydana gelen istikrarsızlıkları da bir tür ceza olarak nitelendirmektedir. Sözgelimi hileler, satış ve alış fiyatları arasındaki farkın açılmasına neden olarak hisse senedinin likiditesini azaltmaktadır. Hisse senedini izleyen analistlerin ilgisi ve sayısı düşmekte, tahmin hataları artmaktadır. Ayrıca hisse senedi fiyatlarının düşmesini bekleyen bazı yatırımcılar spekülasyon yapmaya başlamaktadır.

Rezaee (2002,8-9), Johnson ve Rudesill (2001,59), hissedarların yatırım kararları gibi tedarikçilerin satış kararları ve çalışanların işe girme kararlarının yanıltıcı malî tablolardan dolayı yanlış verileceğini belirtmektedir. Yazarlara göre, hilelerden dolayı malî tabloları hazırlayan ve aynı zamanda finansal raporlama hilelerini yapan işletmeler de zarar görmektedir, çünkü malî tabloların kalitesi konusunda belirsizlikler olduğunda yatırımcı ve alacaklılar kullandıkları sermaye ve kaynaklarına daha çok getiri talep etmeye başlamaktadır.

Rezaee (2002,ix-xi), yarattığı büyük maddî kayıplardan daha da önemlisi hilelerin yanlış bilgi üreterek sermaye piyasalarının işleyişini bozmakta ve bir bütün olarak malî sisteme güveni sarstığını ileri sürmektedir. Çünkü ekonominin hemen tümüyle özel

kesimin elinde olduğu Şirketler Amerikası'nda (*Corporate America-Amerika Birleşik Şirketleri*) ise güvenilir bilgi yaşamsal önem taşımaktadır, çünkü sermaye piyasalarının etkin çalışabilmesi için başta yatırımcılar ve kreditorler olmak üzere tüm piyasa aktörlerinin kamuya açıklanan malî bilgilere güveninin tam olması gerekmektedir. Daha etkin çalışan sermaye piyasaları işletmeler için kaynak maliyetini azaltmakta ve hisse fiyatlarını yukarıya doğru çekmektedir. Dolayısıyla, önemli hatalar, usûlsüzlükler ve hilelerden arınmış nitelikli malî bilgilerin bütün piyasa aktörlerine faydaları olmaktadır (a.g.e.). Hatta sermaye piyasalarının ve kapitalizmin başarısını finansal raporlamanın başarısına bağlayan değerlendirmeler dahi yapılmaktadır (Munter, 1999,31).

Güven duygusunun önemine Unerman ve Hake tarafından da işaret edilmektedir. Sözelimi Unerman ve diğerlerine (2004,982 ve 984) göre, yolsuzluk olayları ve beraberinde getirdiği güvensizlik, bireysel firma bazından sektörel baza ve ekonomi geneline yayılma eğilimi içinde olmaktadır. Sistemin kendi kendine dengeye geleceği ve başarısız şirketleri eleyip kendini yenileyeceği biçimindeki kabullerin geçerliliği konusundaki kaygılar 2000'lerin başında yoğunlaşan büyük şirket iflâslarında, Enron gibi şirketlerin Şirketler Amerikası'nın tipik bir temsilcisi olması nedeniyle giderek yükselmiştir (a.g.e.). Hake ise (2005,595-6) piyasa değeri büyük ölçüde güven ve itibar sermayesine bağlı olan ve aktif tabanının yalnızca çok küçük bir bölümü fiziksel varlıklardan oluşan Enron'un, kendine olan güven ve itibarın bir anda ortadan kaybolmasıyla hızlı bir şekilde çöktüğünü değerlendirmiştir, çünkü şirket değerleri de toplumsal algılamalardan etkilendiğinden şirketler ekonomisi yapısal olarak manipülasyona açık hale gelmektedir. Clarke (2005,601)'a göre, güven kaybı sonucu hızla çöküşe geçen şirket sayısının artması, piyasaların bu durumdan aşırı derecede olumsuz etkilenmesi ve borsa analistlerinin yatırım bankaları ve aracı kurumlar ile ortak çıkarları olmasının bilgi kalitesini daha da düşürmesi, liberal ekonomilerin yaygın inanç beslenen piyasaların etkinliği⁹ tezlerinin dahi sorgulanmasına yol açmaktadır.

Piyasalara ve sisteme güvensizlik, Unerman ve diğerleri (2004,991) tarafından büyük ölçüde muhasebe ve denetimin başarısızlığına bağlanmıştır. Bunlara göre, Enron olayı, piyasalar ve uzman sistemler üzerinden sistemin riskinin sınırlı olmadığını

⁹ Etkin piyasalar teorisi, bütün finansal fiyatların kamuya açık bütün bilgileri her zaman doğru bir biçimde yansıtacağını ve piyasalarda tam bilgilenme olunca dengeye kavuşacağını varsaymaktadır, oysa uygulamada tam bilgilenme değil, bilgi asimetrisi bir gerçekliktir.

düşündürmüş, bu da olayın üzerine büyük bir ciddiyet ile gidilmesine neden olmuştur. Modernleşmenin güvene dayalı olduğu, güvenin ise uzmanlıktan, daha doğrusu uzmanlığın doğruluğundan (*güvenilir ve ilgili finansal bilgiden*) destek aldığı belirtilmiştir. Piyasalar ve muhasebe-denetim başta olmak üzere uzman sistemlere ve dolayısıyla malî bilgilerin niteliğine ve doğruluğuna karşı olan güven bunalımı aşılamaz ise, ekonomik ve siyasal düzenin bozulabileceği ve bu koşullarda köktenci çözümlerin gündeme gelmesi olasılığı ifade edilmiştir. Başka bir anlatımla, uzmanlığın doğru, gerçeğe uygun, tarafsız, titiz ve özenli olması ile genel olarak piyasalara, sisteme ve uzman sistemlere güvenin yeniden kazanılabileceği ve böylece geleceğe daha güvenle bakılabileceğini öne sürülmüştür.

Hileye marûz kalan işletmelerin ilk hedefi kayıpları telâfi etmektir, ancak olayların % 42'sinde hiçbir telâfi olmamakta, yalnızca % 16'sında kayıplar tam olarak telâfi edilebilmektedir. (Wells, 2008,43). PwC (2007,15), işletmelerin sonunda başarılı olup olmayacağı belirsiz telâfi süreçlerine girmeye karşı isteksiz davrandıklarını, ancak yine de telâfiye yönelmenin mantıklı olduğunu, çünkü başarı olasılığı bir telâfi sürecine girişmeden tam olarak ölçülemediğini belirtmektedir. Ayrıca telâfi sürecine girmek, kaybedilen varlıklar hile yapan kişilerden geri alınabilir ise, caydırıcı bir kültürün yaratılmasına yardımcı olmaktadır.

Aynı kuruluşa göre, son zamanlarda işletmeler hileye karşı sigortalanmaya daha çok yönelmektedir. Her ne kadar ödenen primler artan kamuoyu ilgisi ve hilelerin işletmelere verdikleri büyük hasardan dolayı giderek artmakta ise de, sigortalamanın olumlu bir etkisi olduğu bulunmuştur. Nitekim sigortalama çözümünü kullanan işletmeler kaybettikleri varlıkların % 60'ından fazlasını, sigortalama seçeneğini kullanmayan işletmelere göre % 33 daha fazla telâfi etmeyi başarmıştır.

Küçük işletmelerde ise Johnson ve Rudesill (2001, 64)'e göre, genellikle ilgili kamu otoriteleri değil, işletmeler kendi soruşturmalarını kendileri yaptırmakta ve ancak bu iç soruşturma aşamasından sonra devlet ve yargı devreye girmektedir. Bu kapsamda, ödenek yetersizliği, devletin (*yargı organları ve güvenlik güçlerinin*) hile ve manipülasyon olaylarını soruşturmak için gerekli kanıtları toplamasına büyük ölçüde engel olmaktadır. Ayrıca hileyi bulma ve önleme, muhasebe, denetim ve kriminoloji (*suçbilimi*) arasında disiplinler arası bir çalışma ve uzlaşma gerektirdiği için küçük işletmeler bu konuda, ya denetim kuruluşundan işletmenin iç denetim bölümü gibi

çalışmasını ya da adli muhasebeciler (*forensic accountants*) veya hile incelemecileri (*fraud examiners*) gibi uzmanlardan profesyonel destek almak yoluna gitmektedir.

Hilelerin bir sonucu da finansal tabloların yeniden düzenlenmesi zorunluluğu getirmesidir. Krell (2005,21-22)'e saptamalarına göre, işletmelerin yapmakta olduğu finansal tablo düzeltmeleri, son zamanlarda büyük artış göstermektedir. Sözgelimi ABD'de 2000 yılında 98'i yıllık, 135'i ara dönem malî tablolarında olmak üzere toplam 233 düzeltme yapılmış iken, 2004'de bu rakam 253'ü yıllık, 161' ara dönem malî tablolarında olmak üzere 414'e yükselmiş, başka bir ifadeyle yıllık bazda % 77 artmıştır. Bunun nedenleri, işlemlerin uygun biçimde belgelendirilmemesi, yanlış muhasebe uygulamaları, saydamlık olmaması, zayıf iç kontrol ve nadiren de hile ve manipülasyonlar olarak belirlenmektedir.

Saptanabilen büyüklüğü ile dahî hileler (*beyaz yakalı suçları*) bütün şirket iflâs veya kapanmalarının %30'unun temel nedeni olmuştur (Rezaee, 2002,8). Finansal raporlama hilelerine marûz kalan işletmelerin % 36'sı iflâs etmiş veya bir kamu kuruluşu tarafından devralınmıştır. % 21'i borsa kotasyonundan çıkarılmış, % 3'ünün varlıklarının büyük bölümü satılmış, % 7'si başka bir işletme ile birleşmiş ve % 5'inde hakîm ortak değişmiştir. İşletme yöneticilerinin istifaları ya da işten uzaklaştırılmaları, meslekten men cezaları, tazminatlar ve soruşturmalar da bu kapsamda değerlendirilen sonuçlardır (Beasley ve diğ., 1999,38-40). Hile yapan kişilere karşı en sık gösterilen tepki (*olayların % 83'ünde*), işten çıkarma olmaktadır. Diğer olaylarda ise hile yapan kişiler, hilenin açığa çıkarılmasından ya da çıkarıldıktan hemen sonra usûlen işten çıkarılmaya beklemeden kendiliklerinden ortadan kaybolmaktadır (Wells, 2008,41).

Hilelerin ortaya çıkarılmasından sonraki aşama soruşturma ve yargı aşaması olmaktadır. Wells (2008,41-42)'e göre, hile olaylarının % 71'inde durum yargıya götürülmemektedir. Yargıya götürülen olaylardaki kayıplar, götürülmeyen olaylardaki kayıpların iki katı düzeyindedir ve bu durum görece küçük hilelerin yargıya bildirilmemiş olabileceğini göstermektedir (a.g.e.). Hileye marûz kalan bir işletme, hileyi raporlamanın maliyetini (*itibar ve kârlılık üzerindeki etkileri*), zararı tazmin etme olasılığını, gelecekte meydana gelmesi olası suçlar üzerindeki caydırıcı etkisi ve yerine getirilmesi gereken yasal yükümlülükleri dikkate alarak hileyi bildirip bildirmemeye karar vermekte ve genellikle hileyi kamusal otoritelere bildirmek yerine, özellikle hileyi

yapan kişiler işletmenin personeli ya da yöneticisi ise kendi başına çözmeye eğilim göstermektedir (Sjögren ve Skogh, 2004,8).

Hilenin yargıya taşınmamasının en başta gelen nedeni (% 43,8) işletmenin itibarının sarsılmasından duyulan korkudur. İşletme içinde verilen cezaların yeterli olması (% 33,1) ve yargıya gitmeden barışçı çözüm (% 30,4) kullanılan diğer önemli gerekçelerdir (Wells, 2008,42-43). Ayrıca, üst düzey yöneticilerin karıştığı hile olayları işletme geneline yayılma eğilimi gösterdiği için bir an önce üstü kapatılıp gündemden düşürülmek istenmektedir (Coenen, 2008,19).

Hile olayını yargıya götürme eğilimi ile ilgili açıklayıcı başka bir bulguya *PwC-Global 2007 Ekonomik Suçlar Araştırması*'nda yer verilmektedir. Buna göre, herhangi bir hile işletme dışındaki taraflarca yapıldığı zaman, söz konusu olayların % 38'i düzenleyici kuruluşlara ve % 64'ü yargı kuruluşlarına bildirilirken, aynı hile işletme içindeki taraflarca yapıldığı zaman olayların sadece % 24'ü düzenleyici kuruluşlara ve % 55'i yargı kuruluşlarına bildirilmektedir (PwC-Global, 2007,14).

Bu araştırmada (2007,6), ayrıca hile olaylarını dışarıya sızdırmama ve yargıya taşımama eğilimi Türkiye'de dünyadan daha güçlü bulunmuştur. Araştırmada, hile olaylarına marûz kalan işletmelerin % 37'si (*dünya ortalaması % 16*) hile yapan kişilere karşı hiçbir girişimde bulunmadıklarını açıklanmıştır; işletmeler hile yapan kişilere karşı en çok tazminat amaçlı hukuk davaları açmakta (% 32) ya da hile yapan kişileri işten çıkarmaktadır (% 32); hile yapan kişiler ile ticarî ilişkilerin kesilmesi (% 21) uygulanan yaptırımlardan bir diğeridir; hile yapan kişilere karşı ceza davaları açan işletmelerin oranı (% 21) da yargıdan kaçınma eğiliminin belirtilerinden birisi olarak değerlendirilebilmektedir, çünkü dünyada ceza davaları açan işletmelerin oranı % 50'dir; uyarı/kınama cezalarında, Türkiye aynı şekilde (% 5) dünyanın (% 18) gerisinde kalmaktadır.

Yargılama aşamasında, soruşturma ve kovuşturma kurumlarının yaklaşımı, Coenen'e (2008,18) göre, hile olayları ile ilgili hazırlık dosyalarının yeterliliğine göre şekillenmekte ve buna göre, tam olarak araştırılmış ve yeterli kanıt toplanmış hile olayları, birçok soyut iddia içeren ve az sayıda somut kanıt toplanmış olaylara göre savcılık kurumunun gözünde daha kabul edilebilir ve kovuşturmaya değer gelmektedir.

2.10.Hileye Karşı Kullanılan Araç ve Alınan Önlemler

İşletme sahipleri ve yöneticileri tarafından yapılan hilelerin geleneksel denetim ve diğer önlemler ile ortaya çıkarılması güçtür, çünkü anılan kişiler hileyi ortaya çıkarmak için kullanılan araç ve önlemleri ve bunları nasıl devre dışı bırakabileceklerini bildikleri için, ACFE (2008,18)'ye göre, sahiplerin ve yöneticilerin yaptığı hilelerin bulunmasında bütün denetim ve kontrol türleri alt sıralarda yer almaktadır: 1-İhbarlar (% 51,7), 2-Rastlantı (% 17,4), 3-Bağımsız Denetim (% 16,3), 4-İç Kontrol (% 15,2), 5-İç Denetim (% 12,4), 6-Kolluk Kuvvetleri (% 3,4).

İşletmelerin hileye marûz kaldıkları zaman almış oldukları en başta gelen önlemler şunlardır (ACFE, 2008,36): 1-Bağımsız Denetim (% 69,6), 2-Etik Kurallar (% 61,5), 3-İç Denetim ve Hile İncelemesi (% 55,8), 4-İç Kontrolün Bağımsız Denetimi (% 53,6), 5-Personel Destek Programları (% 52,9). Büyük hilelerin¹⁰ ortaya çıkarılmasında kullanılan yöntemler görülme sıklığına göre aşağıdaki gibidir: 1-İhbarlar (% 42,3), 2-Rastlantı (% 22,2), 3-İç Denetim (% 18,6), 4-İç Kontrol (% 16,7), 5-Bağımsız Denetim (% 15,8), 6-Güvenlik Kuvvetleri (% 6) (ACFE, 2006, 18)

Baskın denetimler, anonim ihbar mekanizmaları ve hileye karşı eğitim programları en az uygulanan, fakat hilenin maliyeti ve süresini azaltmak için en etkili olan önlemlerdir. Hileye marûz kalan işletmelerin en sık başvurdukları mekanizma olan bağımsız denetim ise kayıp tutarı ve hile süresi açısından en az etkili önlemdir (Wells, 2008,40). Hilelerin % 46,2'si ihbarlar ile, % 23,3'ü iç kontrol sistemleri ile, % 17,4'ü başka çalışmalar yaparken rastlantı sonucu, % 19,4'ü iç denetim ile ortaya çıkarılırken, sadece % 9,1'i bağımsız denetim tarafından ortaya çıkarılmıştır (ACFE, 2008,19; Coenen, 2008,15; Silverstone ve Sheetz, 2007,17-18). Bağımsız denetimin etkisizliği *KPMG 2003 Hile Araştırması*'nda da doğrulanmıştır. Buna göre hilelerin sadece % 4'ü bağımsız denetim çalışmaları sırasında bulunabilmektedir. Hilenin ortaya çıkarılmasında en etkili mekanizmalar iç kontrol (% 77,0), iç denetim (% 66,0), çalışanların ihbarı (% 63,0) ve rastlantı (% 54,0) olmaktadır (Singleton ve diğ., 2006,13).

PwC-Global (2007,10) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada, iç denetim işletmenin kendi kontrolünde kullandığı en etkili araç olarak belirtilmektedir (Singleton ve Sheetz,

¹⁰ 1.000.000 ABD Doları ve üstü tutarlarda kayıplar içeren hileler

2007,18). *PwC-Global'nin 2007 Ekonomik Suçlar Araştırması*'nda (2007,10) ise, işletmenin kendi oluşturduğu kontrol araçları arasında iç denetimden (% 19) başka hile risk yönetimi (% 4), şüpheli işlemlerin raporlanması (% 4), genel güvenlik (% 4), personelin rotasyonu (% 3) gibi önlemlerden de söz edilmekte, ancak bunların sınırlı etkilere sahip oldukları belirtilmektedir; işletmenin kendi yapılandığı bir anonim ihbar hattına aldığı ve/veya gayrîresmî yollarla alınan ihbarlar ise iç denetimden bile daha etkili bir araç (% 43) olarak görünmektedir. Bu durum ise, hilelerin ortaya çıkarılmasında tek yöntemin kendi başına yeterli olmadığını ve ihbar mekanizmalarıyla güçlendirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Yukarıda sözü edilen PwC-Global çalışmasında hileyi ortaya çıkaran araçların yeteri kadar etkili olamadıkları, çünkü idarî suçlarının (*beyaz yakalı suçlarının*) ender olarak cezalandırıldıkları vurgulanmaktadır (Singleton ve Sheetz, 2007,14). Hile ile ilgili araştırmalarda kaliteli bir bağımsız denetimin hile yapılması olasılığını azaltacağı, hilenin ortaya çıkarılması ve önlenmesi olasılığını ise arttıracığı belirtilmektedir. Bağımsız denetimin bu niteliği kazanması için meslekî şüphecilik yaklaşımında nötrlükten vazgeçmesi ve yönetim düzeyinde örgütlü eylem, kâr yönetimi, iç kontrollerin atlatılması, malî kayıt ve belgelerin tahrif edilmesi ile oyun oynayıp kazanma (*gambling*) gibi dürüstlükten uzaklaşma belirtilerini dikkate alması önerilmektedir (Rezaee, 2002,13). Bununla birlikte bağımsız denetçi, potansiyel hile alanlarından haberdar olmak, hile yöntemlerini kendi aralarında ve işletme içinde tartışmak, meslekî şüphecilik yaklaşımı içinde kayıt ve defterleri denetlemek ve denetim çalışmaları sırasında bir hile saptarsa bunları inceleyip raporlamak biçiminde çizilen bir çerçevede hareket etmekte, ancak açık ve tartışmasız bir biçimde hilelerin ortaya çıkarılmasında bir sorumluluk üstlenmemektedir (Coenen, 2008,17).

Biegelman ve Bartow (2006,31), işletmelerin ilk bakışta hile önleme program ve araçlarına sahip görüldüğünü, ancak bunların işlevlerini yerine getiremediğini ve dolayısıyla işletmeleri, personelini ve hissedarlarını meydana gelen doğrudan ve dolaylı kayıplardan koruyamadığını savunmaktadır. Yazarlara göre yargı kurumları, bu durumda özellikle işletme üst yöneticilerinin yaşanan tatsız olaylardan ve dava süreçlerinden yeteri kadar ders almamalarını kurallara uyum kültürünün öneminin anlaşılmamasına bağlamaktadır. Hile olayları nedeniyle araştırma ve soruşturma yapılan işletmelerin çoğunda, üst yönetimin hilenin meydana gelmesinden önce özdüzenleme, denetim ve disiplin sağlamaya yönelik uygulamaları durdurduğu gözlenmektedir. Yargı

kurumları işletmelerin, rekabet baskısı yüzünden yapmaya yöneldikleri hilelerden alıkoyacak yeni bir sorumluluk kültürüne ihtiyacı olduğunu vurgulamaktadır.

Nitekim etik ilke ve kurallara uyum programları uygulayan işletmeler, uygulamayanlara göre genel olarak ve tek tek hile yöntemleri bazında daha az hile olayı ile karşılaşmaktadır (PwC-Global, 2007,12). PwC-Global (2007,21-22) araştırmasına göre, belirli etik değerlere dayalı bir kurumsal kültüre sahip olan işletmelerin % 36'sı hileye marûz kaldıklarını bildirir iken, böyle bir kurumsal kültüre sahip olmayan işletmelerin % 48'i hileye marûz kaldıklarını ifade etmiştir. Etik temelli bir kurumsal kültürün yaratılmasında özellikle, gerçek dışı verimlilik hedefleri ile çalışanlar arasında yaygın bir huzursuzluk yaratmamak, etik ikilemler yaşayan personel için iletişim kanallarını açık tutmak, etik açıdan tüm işletmeye örnek oluşturacak bir işletme yönetimi ve yönetim kuruluna sahip olmak ve yöneticilerin faaliyetlerinin hesabını verebilir durumda olması sayılmaktadır (a.g.e.). Öte yandan, hile araştırmalarında kurumsal yönetim ve kurumsal yönetim bileşenlerinin önemine de vurgu yapılmaktadır (Rezaee, 2002,13).

PwC-Global 2007 Ekonomik Suçlar Araştırması'nda (2007,10), hileyi ortaya çıkarmak için sahip olunan araçların % 76'sının işletmenin kontrolünde olan kurumsal ve kültürel mekanizmalarla (*iç denetim, hile risk yönetimi, şüpheli işlem raporlaması, genel güvenlik, personel rotasyonu, resmi ve gayriresmi ihbarlar*) ve sadece % 24'ünün işletmenin kontrolünde olmayan mekanizmalarla (*yargı ve düzenleyici kuruluşlar, rastlantı ve diğer*) ilişkili olduğuna dikkat çekilmektedir.

Hilelere karşı alınan önlemlerin etkinliğini ölçmek için, önlemlerin mevcûd olduğu ve uygulandığı işletmeler ile önlemlerin mevcûd olmadığı ve uygulanmadığı işletmeler, uğranan kayıplara göre karşılaştırılmıştır (ACFE, 2006,35-38; ACFE, 2008,36-37). Buna göre, baskın denetimler geçiren işletmelerde kayıp, geçirmeyenlere göre % 66,2 daha az gerçekleşmiştir; baskın denetimler geçiren ve özel ihbar hatları olan işletmelerde hileler 15 ay, geçirmeyenlerde ise 24 ay devam etmektedir; halihazırda işletmeler, baskın denetimleri hile olaylarının sadece % 25,5'inde kullanmaktadır; zorunlu personel rotasyonu, kayıpları % 61 azaltmaktadır. İç denetim işlevinin bulunduğu işletmelerde, kayıp % 52,8 daha az olmuştur; personel destek programları kaybı % 56, üst yöneticilere hile eğitimi % 55,6, zorunlu personel rotasyonu % 61, iç

denetim ve hile incelemesi % 52,8, personele hile eğitimi % 51,9, iç kontrolün test edilmesi % 47,8, etik kurallar % 45,7, bağımsız denetim % 40, bağımsız denetim komitesi % 31,5, malî tabloları yönetimin onaylaması % 29,5, ihbarcılarının ödüllendirilmesi %28,7 oranında azaltmaktadır.

Küçük ve orta ölçekli işletmelerde kullanılan araçlar, Johnson ve Rudesill (2001,68-74)'e göre yukarıdaki sıralamadan farklılık göstermektedir. Endüstrilere göre farklılık göstermekle birlikte 500-1.000 kişi arasında işçi çalıştıran, satışları görece olarak küçük olan (*perakendecilikte 5 milyon ABD Doları'ndan az, inşaat sektöründe 17 milyon ABD Doları'ndan az*) ve ABD'de toplam 22 milyon işletmeden 16 milyonunu oluşturan küçük işletmelerde hileleri çıkarmada etki sırasına göre kullanılan araçlar şunlardır: 1-İç denetçiler, 2-Hile incelemecileri, 3-Müşteri işletme yönetimi, 4-Bağımsız denetçiler, 5-Kamu denetçileri, 6-Yurttaş izleme komiteleri. Yazarlara göre, küçük işletmelerde hilelere yönelik olarak alınan önlemlerin etkinlik sıralaması ise şu şekilde oluşmuştur: 1-Görev ve sorumlulukların ayrımı, 2-Varlıklara ve muhasebe kayıtlarına denetimli erişim, 3-Dürüst personel istihdamı, 4-Olağandışı işlemler için (*özel*) yetki ve izin verilmesi, 5-Anonim ihbar hatları oluşturulması, 6-Hile seminerleri, 7-Banka hesabını sadece yöneticilerin işletmesi.

Öte yandan, PwC-Turkey araştırmana göre (2007,5), Türkiye'de ise hileler en çok (% 42), yapılan iç ve dış ihbarlar ile ortaya çıkarılabilmektedir. Bu konuda dünya ortalaması % 34 düzeyindedir. Araştırmada ihbarların en etkili araç oldukları, bu durumun ortaya çıkarılabilen hilelerin buzdağının ancak yüzeydeki bölümü olduğunu ve asıl büyük bölümün yüzeyin altında çıkarılmayı beklediği belirtilmektedir. İhbarlardan sonra gelen en etkili araç, iç denetimdir. Hilelerin % 19'u dünyada iç denetim yoluyla ortaya çıkarılırken, Türkiye'de bu oran % 16'dır. Anonim ihbar hatları aracılığıyla bulunabilen hileler dünyada %8 iken, Türkiye'de %5 olmuştur. Anonim ihbar hatlarının Türkiye'de dünyaya göre yeni bir kavram ve uygulama olduğu anlaşılmaktadır. Düzenleyici kuruluşların hilelerin ortaya çıkarılmasına katkısı (% 5) ise, dünya ortalamasının (% 3) üzerindedir. Son olarak, genel güvenliğin hilelerin ortaya çıkarılmasına katkısı dünyada (%4) ve Türkiye'de (%5) hemen hemen aynı düzeydedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MUHASEBE HİLESİ YÖNTEMLERİ VE BELİRTİLERİ

Hile araştırmalarında, çalışmanın ikinci bölümünde de belirtildiği gibi genellikle ACFE'nin üçlü sınıflandırması¹ kullanılmaktadır. Nitekim Wells (2008), Singleton (2006), Rezaee (2002), Golden (2006), Coenen (2008)'in kitaplarında da bu sınıflandırma aynen kullanılmış ya da büyük ölçüde söz konusu sınıflandırmadan yararlanılmıştır.

Singleton ve diğerlerine (2006,99-100) göre, ACFE sınıflandırmasının kullanılmasının 5 önemli nedeni bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, ACFE'nin dünyada hileye karşı mücadele eden en önde gelen meslek örgütü niteliğinde olmasıdır. İkincisi, ACFE'nin sınıflandırması zaman içinde istikrar kazanmıştır. Hile ağacında yer verilen 51 hile yöntemi aşağı yukarı bütün yöntemleri kapsamaktadır ve olası yeni yöntemleri kapsamına alma esnekliğine de sahiptir. Üçüncü olarak, ACFE sınıflandırması belirli sayıda yöntem içermektedir ve 51 yöntemden 20'si yapılan hilelerin yaklaşık % 80'ini oluşturmaktadır. Dördüncü olarak, diğer sınıflandırmalarla karşılaştırıldığında ACFE'nin hile ağacı sınıflandırmasında çok az tekrar ve çakışma mevcuttur. Son olarak, ACFE sınıflandırması hile risk değerlendirmesi, hile incelemesi ve hileye karşı mücadele programlarında kolaylıkla kullanılabilir. Başka bir anlatımla, uygulamaya aktarılması ve kullanımı kolay olan bir sınıflandırmadır.

Yukarıdaki çerçeve içinde kalma üzere, muhasebe hileleri, genel olarak 4 şekilde yapılmaktadır (Rezaee, 2002,4;Wells, 2008,299;Latshaw ve Elifoğlu, 2003,27-28).

- a) Önemli malî kayıtların, destekleyici belgelerin veya ticarî işlemlerin yanlış yapılması, değiştirilmesi ya da manipülasyonu
- b) Malî tabloların dayandığı olay, işlem, hesap ya da diğer önemli bilgilerin açıklanmaması ya da yanlış açıklanması

¹ Finansal raporlama hileleri, varlıkların kötüye kullanılması hileleri ve haksız edinim hileleri

- c) İktisadî olay ve ticarî işlemleri ölçmek, tahakkuk ettirmek, raporlamak ve açıklamak için kullanılan muhasebe ilke, politika ve işlemlerinin yanlış uygulanması
- d) Muhasebe ilke ve politikaları ile bunlara ilişkin malî rakamların yetersiz açıklanması ya da açıklanmaması

3.1.Finansal Raporlama Hilesi Yöntemleri

Finansal raporlama hilelerini belirli bir sistematik içinde tanımlamak gerekmektedir. Bu amaçla, daha önce de belirtilen nedenlerle ACFE'nin sınıflandırması kullanılmakta ve gerektiğinde tamamlayıcı olarak diğer sınıflandırmalara da başvurulmaktadır.

ACFE sınıflandırmasında, 3 temel ayrımdan biri olan finansal raporlama hileleri 2 alt kategoride incelenmektedir (ACFE, 2008,7).

- a) Varlıkların/Gelirlerin Olduğundan Daha Yüksek Gösterilmesi
- b) Varlıkların/Gelirlerin Olduğundan Daha Düşük Gösterilmesi

“*Varlıkların/Gelirlerin Olduğundan Daha Düşük Gösterilmesi*”, teorik olarak imkân ve ihtimal dahilinde olan, ancak uygulamada pek rastlanılmayan hilelerdir ve genellikle küçük işletmeler tarafından yapılmaktadır. Bu nedenle, çalışma içerisinde, “*Varlıkların/Gelirlerin Olduğundan Daha Yüksek Gösterilmesi*” hileleri üzerinde ayrıntılı olarak durulmuştur.

“*Varlıkların/Gelirlerin Olduğundan Daha Yüksek Gösterilmesi*” hileleri de 5 alt kategoride incelenmektedir (a.g.e.).

- a) Gerçek Olmayan Gelirler (*Fictitious Revenues/Sham Sales*)
- b) Dönemsellik İlkesine Aykırılıklar (*Timing Differences*)
- c) Borçların ve/veya Giderlerin Gizlenmesi (*Concealed Liabilities/Expenses*)
- d) Yanlış, Yanıltıcı ve Eksik Açıklamalar (*Improper Disclosures*)
- e) Varlıkların Yanlış Değerden Kaydedilmesi (*Improper Asset Valuations*)

Söz konusu 5 alt kategori, bölüm içerisinde ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.

3.1.1.Gerçek Olmayan Gelirler

Gerçek olmayan (*fiktif*) gelirler, Wells (2008,301)'e göre, gerçekte yapılmamış ya da gerçekleşmemiş satışların gerçekleşmiş gibi kaydedilmesidir. Bu kapsamda gerçek olmayan satışlar genellikle, gerçekte olmayan müşterilerle ilişkili olmasına karşılık gerçekte var olan müşterilerle de ilişkili olabilmektedir. Sözgelimi, mal teslim edilmediği ya da hizmet ifâ edilmediği halde gerçekten var olan bir müşteri için bir fatura hazırlanabilir. İzleyen hesap döneminde yapılan hileyi gizlemek için satış işlemi iptal edilebilir, ancak bu iptal o dönemin gelirlerini azaltacağı için yeni ve daha fazla hayalî satış işlemi yapılması gerekir.

Mulford ve Comiskey (2002,161-162), müşterinin siparişi olmadan mal sevkiyatını gerçekleştirmek ve daha da ileri giderek satış geliri tahakkuk ettirmenin de, gerçek olmayan gelir kapsamında olduğunu değerlendirmektedir. Gelecekte yapılması beklenen siparişin satış kaydedilmesi ise erken gelir tahakkuku hilesi olmaktadır. Ne sipariş, ne de sevkiyat olmadan yapılmış gösterilen ve kaydedilen satışlar da gerçek olmayan gelirler yaratmaktadır (a.g.e.). Görüldüğü gibi, hayalî gelir ve erken gelir tahakkuku hileleri arasındaki ayrım çok incedir ve iki yönlü bir değerlendirmeye izin vermektedir.

Schilit (2002,76-78) ve Rezaee (2002,87), erken gelir tahakkuku yapılan durumlarda, mal/hizmetle ilgili malî yükümlülüğün satıcıdan alıcıya geçmediğine işaret etmektedir. Ayrıca ileriki yıllardaki satışlarını hızlandırmak isteyen teknoloji şirketleri, müşterilerin ürünlerini satın alma tercihinde bulunması için karşı işletmeye finansman sağlamayı teklif edebilmektedir. Böylece işletme kendi ürünlerini kendi parasıyla satın almış olmakta ve satışlarının ve dolayısıyla kârlarının miktarı ve sürdürülebilirliğini olduğundan daha olumlu gösterebilmektedir. Yazarlara göre, özellikle yeni ürün satışlarında tanınan vade ve diğer koşullar alıcılar lehine esnetilerek, olağan koşullar altında gelecek dönemlerde yapılabilecek satışlar carî döneme çekilebilmektedir. Ayrıca ödeme gücü ve sermayesi yetersiz müşterilere yapılan satışlar olağan satışlar gibi kaydedilebilmektedir. Satış, müşterinin üçüncü taraflardan bulacağı finansmana ya da müşterinin ürünü üçüncü bir tarafa yeniden satışına bağlı iken dahi kayıtlara alınabilmektedir.

Schilit (2002,84)'e göre, müşterinin malı satın almak ya da mal bedelini ödemek konusunda bir yükümlülük altına sokulmadığı satışların herhangi bir ticarî ve iktisadî amacı bulunmamaktadır. Bu hile yönteminde, müşteri ile önce standart bir satış sözleşmesi imzalanmakta, ardından ikinci ve yan bir sözleşme daha yapılarak ilk sözleşme değiştirilmekte, ikinci sözleşme gizli tutulmakta ve denetçilere de gösterilmemektedir (a.g.e.). Ürünün finansmanını da sağlayabilen satış sözleşmeleri, yüksek oranda iade hakkı veren satışlar, taksitli satışlar ve müşterilerin uğradıkları zararlara karşı geniş güvenceler tanıyan satışlar bu kapsamda ele alınmaktadır. Bu tür satışlar, müşterilere özel haklar tanıyan satışlardır (Hurt ve diğ., 2000,55-57).

Gerçek olmayan gelirler kapsamında değerlendirilen başka bir hile yöntemi, Beasley ve diğerleri (1999,32-33) ile Rezaee (2002,94)'nin belirttiği '*koşullu satışlar*' olmaktadır. Burada mal siparişi alındığı anda, fakat müşteriye sevk edilmeden (*teslim edilmeden*) önce satış kaydı gerçekleştirilmektedir. Satışlar, henüz yerine getirilmemiş koşullara bağlı olduğu ve satış koşulları, müşterinin malı alma yükümlülüğünü ortadan kaldıracak olan asıl satış sözleşmesine ek yapılan sözleşmelerle değiştirildiği halde satış kaydı yapılmaktadır. Wells (2008,303)'e göre, koşullu satışlarda mülkiyet hakları ve riskleri müşteriye geçmemiştir. Bu tür satışlar gelir olarak kaydedilmemelidir, ancak hile yapılarak kayıt yapıldığı için işletmenin gelirleri yapay olarak yükselmiş olmaktadır. Koşullu satışlar, yanlış döneme kayıt hileleri ile aynı sonucu vermektedir, çünkü her iki hile yönteminde de satış koşulları, ancak gelecek dönemlerde tamamıyla yerine getirilmiş olmakta ve dolayısıyla ancak o zaman yapılan gelir tahakkuku muhasebe ilke ve standartlarına uygun duruma gelmiş olmaktadır. Schilit (2002,89), koşullu satışların koşullar ortadan kalkmadıkça carî dönemde gelir olarak kaydedilmesi yanlış ve yanıltıcı olacağını saptamaktadır.

Konsinye satışlar ile de erken gelir tahakkuku yapılabilir. Bu tür satışlarda, mallar son tüketiciye satışı yapacak olan bir aracıya gönderilmekte, satıcı malı aracıya gönderir göndermez, daha henüz bir alıcı bulunmadan gelir kaydeder ise, açık bir gelir tahakkuku hilesi yapmış olmaktadır (Schilit, 2002,70-76). Son olarak, müşterilerin deneme amaçlı aldığı malların sevkiyatı yapıldığında da satış kaydı yapılabilir (Beasley ve diğ., 1999,32-33).

Gerçek olmayan gelirleri ortaya çıkarmada kullanılan risk faktörleri şunlar olabilmektedir (Wells, 2008,303):

- a) Aynı endüstride faaliyet gösteren diğer işletmelere göre hızlı büyüme ve olağandışı kârlılık göstermek
- b) Sürekli nakit açıkları vermek ya da ana faaliyetlerden kâr ya da kâr büyümesi gösterirken bununla orantılı olmayan nakit akışları elde etmek
- c) Başka bir bağımsız denetçi tarafından denetlenen ya da hiç denetlenmeyen ilişkili taraflar ya da özel amaçlı varlıklar ile teamüllerin dışında önemli tutarlı işlemler gerçekleştirmek
- d) Özün önceliği ilkesine aykırı görünen ve dönem sonlarında yoğunlaşan önemli, alınlmamış ya da çok karmaşık işlemler yapmak
- e) Alacakların tahsil edilme süresinin olağandışı ölçülerde artması
- f) Ne yaptığı ve kime aî olduğu bilinmeyen kuruluşlara büyük tutarlı satışlar yapmak
- g) İşletmedeki birkaç birimin ya da işletme merkezinin satışlarında alınlmadık ölçülerde artış kaydedilmesi

3.1.2.Dönemsellik İlkesine Aykırılıklar

Genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine göre, gelirler ve bunların elde edilmesi için katlanılan giderler aynı muhasebe dönemine kaydedilmekte, bu ilkenin tersine olan uygulamalar, genel kabul görmüş muhasebe ilkelerinin eşleştirme ilkesine aykırılık oluşturmaktadır (Wells, 2008,305). Aynı biçimde, 26.12.1992 tarih ve 1 Sıra Numaralı *Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği*'ne göre, belli bir dönemin satışları ve gelirleri bunları elde etmek için yapılan satışların maliyeti ve giderleri ile karşılaştırılmalıdır. Gelir ve giderlerin tahakkuk esasına göre muhasebeleştirilmesi, hasılat, gelir ve kârların aynı döneme ait maliyet, gider ve zararlarla karşılaştırılması muhasebenin temel kavramlarından biri olan dönemsellik kavramının bir gereğidir.

Mulford ve Comiskey (2002,164-169)'ye göre, gelir tanımının ve koşullarının yorumlanmasındaki temel sorun, tahakkukun ne zaman kazanma sürecini tamamladığı ve gerçekleştiği noktasında kesin sınırlar çizmenin zorluğu olmaktadır. Bu noktada benimsenen muhafazakâr (*geleneksel*) ve liberal (*yenilikçi*) yaklaşımlara göre tanımın ve koşullarının sınırları da değişmektedir. Yorum yaparken endüstrideki genel

uygulamalar başta gelen ölçütlerden birisi olmak durumundadır (a.g.e.). Öte yandan, genel kabul görmüş muhasebe ilkeleri mal satışı ya da hizmet ifâsı gerçekleşmeden de gelirin kazanılabileceğini kabul etmektedir. Yorumlamadaki güçlük, her yıl belirli miktarda bir ürün ya da hizmet satın almayı taahhüt eden müşterileriyle uzun vadeli ve büyük tutarlı sözleşmelere giren işletmeler için daha da güçleşmektedir. Bu tür sözleşmelerdeki farklı hükümler gelirin ne zaman tahakkuk ettirileceğini de etkilemektedir (Coenen, 2008,100-101).

Genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine göre, gelirin kaydedilmesi için gerçekleşmesi ya da gerçekleşebilir olması ve kazanılmış olması gerekmekte ve bu koşul, aşağıdaki ölçütlere uyulması durumunda yerine getirilmiş olmaktadır (Wells, 2008,302):

- a) Bir satış sözleşmesinin olduğuna ilişkin yeterli kanıt olmalıdır.
- b) Mal teslim edilmiş ya da hizmet ifâ edilmiş olmalıdır.
- c) Satıcının müşteriye verdiği fiyat sabitlenmiş ya da belirlenmiş olmalıdır.
- d) Gelirin tahsil edilmesi makûl ölçüde güvence altına alınmalıdır.

Ancak özellikle müşteri malı iade etme hakkını elinde tuttuğu ya da satıcı malın tesliminden sonra satış sonrası hizmetler yapmak zorunda olduğu durumlarda, yukarıdaki koşulları olduğu gibi uygulamak kolay olmamaktadır (Hurt ve diğ., 2000,52). Tüm zorluklarına rağmen bu konuda yol gösterici ilke, gelirin kazanma süreci tamamlandıktan ve bir ticarî alışveriş gerçekleştikten sonra kaydedilmesidir (Schilit, 2002,64).

Schilit (2002,65-68), gelir tahakkuku ile ilgili hilelerin yapılması için birçok neden saymaktadır. Sözelimi işletmeler büyüdükçe satışları doğal olarak yavaşlama gösterdiği için bazı işletmeler bu durumu kabullenmekte, bazı işletmeler ise kaçınılmaz sonucu inkâr etmeye çalışmaktadır. Hisse senetlerini yüksek fiyattan halka arz etmek isteyen işletmeler gelirlerinin gelecek dönemlerde düşük olması pahasına carî dönemde yüksek olmasını sağlayacak gelir tahakkuku hileleri yapmakta ve hatta varsa gelecek aylara ait gelirlerin tümünü carî döneme gelir olarak kaydedebilmektedir.

Hurt'e göre (2000,55), gelir tahakkuku ile ilgili hileler, işletme yönetiminin alacağı ücret ve diğer maddî ve maddî olmayan ödüller, geniş ölçüde hedeflenen gelirlerin elde

edilmesi ile yakından ilişkilendirilen ikramiye ve/veya hisse senetlerini içermesi, aşırı yenilikçi ve yaratıcı muhasebe politikaları uygulayarak işletmenin hisse fiyatlarını aynı düzeyde tutmak veya daha da yükseltmek istemesi ve malî analistlere, alacaklılara ve diğer üçüncü taraflara karşı aşırı hırslı ve gerçekdışı tahminleri gerçekleştirmekte başarılı olacağına ilişkin taahhütte bulunması durumlarında da yapılabilmekte; sektörel daralma, yüksek rekabet, hızlı teknolojik değişim, ürün yaşam eğrilerinin kısalması, piyasaların doyması gibi makro ekonomik koşullar da gelirin gerçekleşmesi ile ilgili hilelere neden olabilmektedir.

Bu hileleri kendi arasında derecelendirmek de mümkündür. Gelirin erken tahakkuk ettirilmesi hilesi, görece olarak hafif bir suç iken tamamıyla gerçek olmayan (*hayalî*) bir gelir tahakkuk ettirmek ağır bir suç oluşturmaktadır (Schilit, 2002,64). Bu gruptaki hileler, finansal raporlama hilelerinin yaklaşık yarısını oluşturmaktadır (Rezaee, 2002,86).

3.1.2.1.Erken Gelir Tahakkuku

Mal için sipariş yapılır yapılmaz muhasebe kayıtlarına satış geliri olarak kaydedilmesi durumunda, erken gelir tahakkuku yapılmış olmaktadır. Genellikle tahakkuk anında mal sevkiyatı yapılmamıştır, ancak sevkiyat bu yöntemde tek ölçüt değildir (Mulford ve Comiskey, 2002,160). Wells (2008,308), genel olarak, doğru kayıt için malın müşteriye sevk edilmiş ve dönem bitmeden önce müşteri tarafından satışın onaylanmış olması gerektiğini belirtmektedir. Mal müşteriye teslim edilmeden önce gelir kaydedilme hilesi temelde iki strateji ile yapılabilir.

A-Tamamlanma Yüzdesi Yöntemi (*Percentage of Completion Method*) Kullanılması:

Bu yöntem, uzun üretim süreçleri olan inşaat ve havacılık gibi endüstrilerde uygulanmaktadır. Burada gelir, mal müşteriye teslim edilmeden önce üretim döneminde kaydedilmeye başlanmaktadır. Tamamlanma yüzdesi yöntemi, bir proje ilerledikçe sağlanan gelişmeyi ve arta kalan işin maliyetini ölçmeye dayandığı için manipülasyona son derece açıktır. Gelişme yüzdesi yüksek tahmin edilerek erken gelir tahakkuku yapılabilmekte ve proje süresi gizlenerek manipülasyon alanı daha da genişletilebilmektedir (a.g.e.). Aslında tamamlanma yüzdesi yöntemi, doğru uygulandığında yapılan faaliyetleri daha doğru bir biçimde yansıtmaktadır, çünkü

gelirin kaydedilmesi için uzun vadeli projelerin tamamlanmasını beklemek aşırı derecede muhafazakâr bir yaklaşımdır ve tahakkuk kaydıyla gelir, faaliyetlerin doğasına daha uygun biçimde ilgili bütün dönemlere dağıtılmaktadır (Hurt ve diğ., 2000,52).

Proje geliri ve maliyet tahminleri yapılamadığı durumlarda kullanılan diğer yöntem ise, proje % 100 tamamlandıktan sonra gelir tahakkuku yapılan tamamlanmış sözleşme yöntemidir (*completed-contract method*), ancak ABD’de toplam projelerin ancak %3’ü bu yöntem kullanılarak muhasebeleştirilmektedir (Mulford ve Comiskey, 2002,183-184).

İnşaat sektöründe faaliyet gösteren birçok işletme tamamlanma yüzdesi yöntemini kullanarak gelirin büyüklüğünü etkileyebilmekte, makûl olmayan maliyetler ve sözleşme kapsamında yürütülen işlerin tamamlanma derecesinin güvenilir olmayan usûllerle hesaplanması, gelirin tahakkuku ile ilgili hile yapılma olasılığını arttırmaktadır (Hurt ve diğ., 2000,55-57).

B-Sat ve Tut (*Bill-and-Hold*) Uygulamaları: Bu stratejide, fatura düzenlenmekte, fakat mallar diğer stoklardan ayrı bir yere konmakta ya da depolanmak üzere başka bir stok yerine gönderilmekte ve burada müşteriden gelecek talimatlar beklenmektedir. Müşteri malı satın almayı tam olarak kabul etmemiştir ve kabul etmeme (*reddetme*) süresi dolmamıştır (Mulford ve Comiskey, 2002,177). Müşteri gelecek dönemlerde bir mal satın almayı ve bedelini ödemeyi taahhüt etmektedir, ancak mal, üzerinde anlaşılan tarihe kadar satıcıda kalmakta ve ödeme yükümlülüğü teslimata kadar ertelenmektedir. Satıcı bu malı stokları arasında göstermeye devam etmekte, fakat mal müşteriye teslim edilmediği halde satış geliri kaydedilmektedir (Schilit, 2002,70-76). Sat ve tut yöntemi, analistlerin özellikle çeyrek dönemlere ait kâr tahminlerini tutturmak ya da geçmek için tercih edilmektedir (Rezaee, 2002,93). Bu tür hileleri ortaya çıkarmak için özellikle aşağıdaki göstergelere dikkat etmek yararlı olabilmektedir (Golden ve diğ., 2006,197-200),

- a) Yükleme belgesi satıcı işletmenin personeli tarafından değil, nakliye işletmesinin personeli tarafından imzalanmıştır.
- b) Yükleme belgesinin üzerinde müşterinin tebligat adresi değil, depo ve ambar adresleri bulunmuştur.

- c) Faturalarda yükleme bilgileri yoktur.
- d) Dönemin sonlarına doğru satış ve dağıtım giderleri artmıştır.
- e) Dönemin sonlarına doğru büyük, çok sayıda ve olağandışı satış işlemleri yapılmıştır.
- f) Carî dönemin aylık satışları önceki yılın aynı döneminden daha düşük gerçekleşmiştir.

Gelirin tahakkuku ile ilgili hileleri incelerken denetçinin dikkate alması gereken aşağıdaki durumlar bu hileler için uyarıcı olabilmektedir (Hurt ve diğ., 2000,55-57):

- a) Gelir tahakkuku ile ilgili hilelerin ortak belirtilerinden birisi, ana faaliyetlerden sağlanan nakit akımlarının raporlanan net kârdan önemli derecede farklılaşması olmaktadır (Schilit, 2002,67; Wells, 2008,309).
- b) İşletme aynı endüstride faaliyet gösteren ve aynı ölçekte olan diğer işletmelerden olağan ölçülerin ötesinde yüksek brüt ve faaliyet kâr marjına sahip olmuştur (Wells, 2008,309).
- c) Önemli ve büyük bir pazar kaybı olmuştur.
- d) İşletme, faaliyet dışı işlemlerden sağladığı geliri faaliyet geliri gibi göstererek raporladığı gelirin büyüklüğünü değiştirmiştir.
- e) Uzun vadeli ticarî alacakların kısa vadeli ticarî alacaklara ve net satışlara oranı ciddi biçimde artmıştır (Schilit, 2002,68).
- f) Yönetim ücretleri ikramiye ve/veya hisse opsiyonlarına dayanmaktadır ve bunlar da kâr/gelir hedeflerine bağlanmıştır. Yöneticiler, aşırı yüksek ve gerçekçi olmayan tahminleri tutturmak için analistlere, alacaklılara ve üçüncü kişilere çeşitli taahhütlerde bulunmuştur.
- g) Sektörde yüksek rekabet ya da piyasa doymuşluğu vardır, kâr marjları azalmıştır. Sektör, hızla değişen teknoloji ve kısalan ürün yaşam eğrilerinin olumsuz etkilerine marûz kalmıştır.

Bu tür hileleri ortaya çıkarmaya çalışırken özellikle tüm satış sözleşmelerinin ayrıntılı incelenmesi büyük önem taşıdığından sözleşmelerde ödeme, teslimat, sevkiyat, kabul, kayıp riski, ödemeden önce ve gelecek dönemlerde satıcının yerine getirmesi gereken yükümlülükler, ön ödemeler ve diğer koşullara dikkat edilmelidir (Golden ve diğ., 2006,186).

3.1.2.2.Kanal Doldurma (*Channel Stuffing/Trade Loading*)

Kanal doldurma ya da aşırı yükleme olarak adlandırılan yöntemde ise, Wells (2008,308), bayiilerin çok yüksek iskontolar ve esnek ödeme koşulları önerilerek olağan işlem miktarlarının üstünde mal satın almaya teşvik edildiğini belirtmektedir. Bu kapsamda sigara, ilaç, kozmetik, markalı tüketici ürünleri gibi yüksek kâr marjı ile çalışan endüstrilerde sıkça kullanılan bu yöntem sayesinde kısa vadeli satışlar ve kâr arttırılabilmektedir. Öte yandan, gelecek dönemlerin satışlarından carî döneme aktarma yapılmış olmakta, bu ise gelecek dönemlerdeki satış hedeflerini yakalamak için daha büyük miktarlarda doldurma/yükleme hilesi yapmayı zorunlu kılmaktadır. Satış sözleşmelerinin ayrıntılı bir biçimde incelenmesi ve mevcûd temel sözleşmelerin dışında yan sözleşmelerin olduğunun anlaşılması durumunda söz konusu hilelerin ortaya çıkarılma olasılığı artmaktadır.

Yeniden satışlarda yapılan yan sözleşmeler ile bayiilere müşteri bulmak için kendi satış elemanlarını kullandırmak, gelecek dönemlerde bayilere son tüketiciler tarafından verilecek siparişleri şimdiden garanti etmek, ödeme için vadeyi 12 ayın ötesine taşımak, satışlar karşılığında bayilerden başka mal ya da hizmetler alacağını taahhüt etmek ve satıcılara daha sonra geri alınmak üzere hayali danışmanlık ve diğer hizmet ücretleri ödemek, son derece esnek iade ve sipariş iptal etme koşulları tanımak, müşteriye yönelik satıcı finansmanı sağlamak, mal bedelinin ödenmesini son tüketiciye satış yapılana kadar ertelemek gibi kolaylıklar, kısmen ya da tamamen satış iptali anlamına gelen veya satışı geçersizleştiren durumlar olmaktadır (Mulford ve Comiskey, 2002,172).

Mulford ve Comiskey (2002,171)'ye göre, kanal doldurma hilelerini değerlendirirken satışla ilgili şekil şartlarından çok satışın iktisadî ve ticarî mantığının olup olmadığı incelenmelidir. Bu kapsamda satış için aranan sipariş, sevkiyat ve teslimat belgeleri tam olabilmektedir, ancak piyasanın kapasitesinden daha çok alım yapmanın, yani satılamayacağı bilindiği halde sipariş vermenin bayiiler açısından hiçbir ekonomik ve ticari mantığı bulunmamaktadır (a.g.e.).

Bu hile yönteminde ayrıca aşırı mal sevkiyatı yapıldığı için pazarlama, satış ve dağıtım giderlerinde olağan olmayan boyutlarda bir artış gözlenebilmekte, çok yüksek iskonto

ve indirim tutarları ile son derece esnek iade koşulları da bu yöntem için bir uyarıcı olabilmekte ve bu nedenle, hileyi ortaya çıkarmak amacıyla dönem bittikten sonra yapılan iadeler önceki dönemler ile karşılaştırılmaktadır (Golden ve diğ., 2006,195).

3.1.2.3.Yanlış Döneme Gider Kayıtları

Gelirler ile yapılan dönemlendirme hileleri, daha seyrek olarak giderlerle de yapılmaktadır. Genellikle bütçe tahminlerini yakalamak için giderler gerçekten tahakkuk ettiği dönemler yerine diğer dönemlere kaydedilebilmektedir (Wells, 2008,308).

3.1.2.4.Gelir/Kâr Düzeltmesi (*Income Smoothing*)

Gelir/kâr düzeltmesi, kâr manipülasyonunun özel bir durumudur (Bitner ve Crawford, 2002,54-55). Kâr tahminlerinin beklentileri aştığı dönemlerde bütün kârı raporlamayarak gelecekte yaşanabilecek olumsuz dönemlerde kullanmak üzere gelirin bir bölümü gelecek aylara ait gelir olarak kaydedilebilmekte ve ileride işletmenin malî durumunu daha düzgün göstermek için gerektiğinde dönem gelirine dönüştürülebilmektedir (Schilit, 2002,154-161). Bu çerçevede, Chong (2006,41)'a göre olumlu dönemlerde kazançlar azaltılarak bir yedekleme yapılmış olmakta ve olumsuz dönemlerde bir kenarda tutulan yedekler kullanılarak istikrarlı bir gelişim eğilimi olduğu izlenimi yaratılmaktadır. Gelir düzeltmesi, doğal ve yapay teknikler kullanılarak gerçekleştirilebilmektedir.

A-Doğal Teknikler: Bunlar, belirli bir dönemin kazançlarını ve nakit akışlarını etkilemek amacıyla faaliyetle ilgili kararları yönlendirmek suretiyle kazançlardaki değişkenliği azaltmayı hedeflemektedir. Doğal tekniklerde, işletme, sözcelimi türev araçlar kullanarak ya da vadeli satış koşullarını değiştirerek (*esneterek*) sürekli olarak raporlanan kazançları düzeltebilmektedir. Toplam satışları arttırmak için bunlara örnek olarak gösterilebilir (a.g.e.). Gelir düzeltmesi, gelir yükseltici diğer hile yöntemlerine göre finansal tablo kullanıcılarına daha az zarar veren bir yöntem sayılmaktadır (Schilit, 2002,158-159).

B-Yapay Teknikler: Chong (2006,42), yeterli ve reel büyüme gerçekleştiremeyen işletmelerin, kazanç beklentilerini sürdürmek amacıyla yapay tekniklere başvurmak

zorunda kaldığını saptamıştır. Bu kapsamda, yapay teknikler, muhasebe standartlarının uygulanmasındaki esnekliklerin kullanıldığı hile ve manipölasyonlar yaparak kamuya açıklanmış gelirdeki ve kârdaki değişkenliği azaltmayı hedeflemektedir. Bu tekniklerde, normal olmayan tahakkuk yaklaşımı kullanılmaktadır. Değişkenliğin azaltılması ile fiyat/kazanç oranları arttırılabilmektedir. Böylelikle, işletme yönetiminin bir grup paydaşının isteklerini tatmin etmek amacıyla, sistematik olarak gelir ile oynaması ya da geliri düzeltmesi nedeniyle hissedarların işletmeye güvenini kaybetmelerine (*temsilde dürüstlüğe aykırılık*) neden olunmaktadır.

Şirket satın almalar, birleşmeler ve devirler de Schilit (2002,93-95 ve 59-61)'e göre, gelirlerin olduğundan daha yüksek gösterilmesi için bir fırsat olarak değerlendirilebilmektedir. Bunun için birleşmeden önceki hazırlık döneminde gelirleri çok düşük gösterip ya da gizleyip bunları birleşme sonrasında oluşan yeni şirketin malî tablolarına yansıtmak şeklinde bir hile yapılmaktadır. Burada amaç, yeni şirketin gelir ya da kârlarını olağanın üstünde arttırarak birleşme ya da satın alma kararını haklı çıkarmaktır. Burada satın alınan şirket müşterileriyle yapacağı satış veya hizmet sözleşmelerini geciktirerek birleşme sonrasında yeni şirketin satış hacmini, gelirlerini ve kârını arttırmaya çalışmaktadır.

Aynı şekilde, eğer ana şirket diğer bir şirketi uygun koşullarda satın almış ise, satın alınan şirketin gelir ya da kârları ana şirket gelir ya da kârları ile konsolide edilmekte² ve ana şirketin malî durumu beklendiğinden daha olumlu göstermek için satın alınan şirketin yapılmakta olan araştırma-geliştirme giderleri zarar olarak kaydedilmekle satın alma fiyatının büyük bir kısmı da şirket kârından düşülebilmektedir (McKnee, 2005,14-15).

Öte yandan, McKnee (2005,127-130 ve 130-136), düşük performans gösteren ve uzun vadede kârı eriyen veya zarar eden işletmelerin elden çıkarılmasını doğru bir kâr yönetim yöntemi olarak kabul etmekle birlikte bu tür sorunlu şirketlerin satışlarından elde edilen gelirlerin olağan ve sürekli gelirlerden ayrı değerlendirilmesi gerektiğini

² Genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine göre üzerinde kontrol hakkına sahip olunan şirketler konsolidasyona tabî tutulmakta ve ana şirket ile bağlı ortaklık tek bir ekonomik varlık olarak yansıtılmaktadır. Konsolidasyonda, bağlı ortaklığın sadece net kârı değil, gelir tablosu ve bilançonun bütün kalemleri konsolide malî tablolarda raporlanmaktadır (McKnee, 2005:127-136).

savunmaktadır. Bu çerçevede sorunlu şirketlerin elden çıkarılmasının birinci yolu satmak ve kâr/zararı gelir tablosunda raporlamaktır. Ancak kâr/zarar gelir tablosunda gösterilmek istenmiyor ise, farklı bir seçenek olarak satılmak istenen şirketin (*bağlı ortaklık*) hisselerinin satışı yapan işletmenin (*ana şirket*) ortaklarına temettü karşılığı olarak verilmesi (*spin off*) yoluyla da satış gerçekleştirilebilmektedir. Burada ortaklar temettü hakları karşılığında satılan şirketin mülkiyetini gösteren hisse senetlerini almakta, ana şirket ise ortaklardan herhangi bir nakit kaynak sağlamamaktadır. Böylelikle satılan şirket, ana şirketin değil, ondan ayrı bir kişilik olan hissedarların bir sorunu haline gelmektedir. Bağlı ortaklığın bu şekilde elden çıkarılması aynı zamanda ana şirketin konsolide malî tablolarından da çıkarılması demektir.

3.1.2.5.İlişkili Taraflara (*Related Parties*) Yapılan Satışlar

Bir tedarikçiye, bir akrabaya, bir işletme yöneticisine, bir iş ortağına ve hatta bir iştirake (*ilişkili ya da ilgili taraflar*) yapılan satışlar, Schilit (2002,79-81)'e göre işlemin ticarî amaçları ve tarafların bağımsızlığı konusunda şüphe uyandırmaktadır. Bu kapsamda, bir akrabaya iskonto verilip verilmediği, satıcının tedarikçiden ileride iskontolu alımlar yapıp yapmayacağı, satıcının bir karşılık vermesini gerektiren başka bir anlaşmanın var olup olmadığı konularında soru işaretleri doğmaktadır. Sözgelimi stratejik ortaklara yapılan olağandışı hacimde satışlar, gelir ve dolayısıyla kârı olduğundan daha yüksek çıkarmak için gerçekleştirilebilmektedir. İki yönlü işlemler de (*bir taraf ile hem satış ve hem de satın alma işlemleri yapmak*) gelir ve kâr kalitesini olumsuz yönde etkilemektedir. Hisse senedi vermek, müşteri ile ortaklık kurmak gibi, müşteriye satılan maldan başka faydalar sağlamak da geliri/kârı yükseltmeye yönelik olarak hile yapılması olasılığını güçlendirmektedir. Patent ödemelerinde indirim sağlanması gibi tedarikçi ile yapılan takas işlemlerinde alınan ödünler de gelir/kârı yüksek göstermek amacıyla kayıtlara alınabilmektedir.

Ayrıca ortaklık sermayesinde pay sahibi olunan işletmeler ya da anlaşmalı (*muvazaalı*) bir tarafın sahibi olduğu işletmelere yapılan satışlar kuşku uyandırmak, bu işlemlerin tam açıklanmaması da başka bir finansal raporlama hilesi olarak değerlendirilmektedir (Hurt ve diğ., 2000,55-57). Bu nedenle, ilişkili tarafları ve tarafların ilişki ağını saptamak, bu tür hileleri ortaya çıkarmak için yaşamsal öneme sahiptir (Mulford ve Comiskey, 2002,175-176).

3.1.2.6.Çift Taraflı Ticaret (*Round-Tripping*)

Bunlar Golden ve diğerlerine (2006,215) göre, iki tarafa da ekonomik fayda getirmeyen alışverişlerdir. Çift taraflı ticaret telekomünikasyon, petrol ve gaz endüstrilerinde yaygın biçimde kullanılmaktadır. Sözgelimi ‘*kapasite değiş tokuşu*’ (*capacity swaps*) olarak adlandırılan bir uygulama ile telekomünikasyon şirketleri fiber optik şebekelerinin kullanım haklarını diğer telekomünikasyon şirketleri ile değiş tokuş ederek satışlarını yapay olarak yükseltmektedir. Oysa değiş tokuş işlemlerinde her iki şirket için de herhangi bir kazanç veya nakit girişi söz konusu olmamaktadır. Değiş tokuş satışlarının göstergeleri şunlar olabilmektedir (a.g.e.):

- a) İşlemin yapısı ve mantığında karmaşıklık olması
- b) İşlem ile değiş tokuş edilen fonların kaynakları ve kullanımlarının gizlenmesi
- c) İşlemi başka bir işleme bağımlı olduğu halde bağımsızmış gibi göstermeye çalışmak
- d) Taraflar arasındaki ilişkinin gerçek niteliği ile hak ve yükümlülükleri yanıltıcı biçimde açıklamak

Bu tür işlemler genellikle aynı endüstrideki işletmeler arasında gerçekleştirildiği için işletmenin müşteri ve tedarikçi cüzdanlarının yakından incelenmesi ve işlemleri maskelemek için devreye sokulan araçlara özellikle dikkat edilmesi gerekmektedir (Golden ve diğ., 2006,216).

3.1.2.7.Geliri Bohçalamak (*Grossing-Up Revenues*)

Özellikle hizmet endüstrisinde faaliyet gösteren işletmeler, sadece hizmet gelirlerini kaydetmek yerine hizmet ile ilgili diğer kalemlerin gelirlerini de kaydetme yoluna gidebilmekte, sözgelimi havayolu bileti satışlarına aracılık eden acentalar gelir olarak sadece acentalık gelirlerini kaydetmek yerine bilet fiyatlarını da gelir olarak kaydederek gelirlerini olması gereken düzeyin kat kat üstüne çıkarabilmektedir (Schilit, 2002,82).

3.1.2.8.Yanlış Hesap Sınıflandırmaları ve Olağandışı İşlemlerle Gelir/Kârı Yükseltmek

Olağandışı gelir ya da kârların olağan ve sürekli nitelikteki gelir ya da kârlardan ayrılmaması veya satış gelirleri içinde gösterilmesi Schilit (2002,103-106)’e göre, tipik

bir yaratıcı muhasebe tekniğidir. Bu çerçevede gelir tablosunda bölümler arasında yanlış sınıflandırmalar ve aktarmalar yapılarak ana faaliyetlerinden aslında zarar eden işletmeler, tam tersine kârlı faaliyetlerde bulunan işletmeler olarak gösterilebilmektedir. Sözgelimi faiz ve komisyon gelirleri, menkûl kıymet satış kârları gibi olağan, ancak ana faaliyetle ilişkisi olmayan gelir/kâr kalemleri satış gelirlerinin içinde gösterilebilmektedir. Bir kerelik gelir ya da kârların yine bir kerelik gider ya da zararlarla netleştirilmesi de, gelecek dönemlere yönelik olarak faaliyet kârlılığını makyajlama amacıyla kullanılabilir. ABD’de işletmelerin kendi kurdukları özel emeklilik fonlarından elde ettikleri gelirleri, olağan gelirlerden ayrı olarak sunmak yerine sözü edilen arızî gelirleri faaliyet giderlerinden düşmesi uygulaması da bu kapsamda ele alınabilir.

Ayrıca, aynı yazara göre (2002,106-110), işletmelerin ana faaliyetleri dışında kalan faaliyetlerden elde ettikleri olağandışı gelirler, ana faaliyetlerdeki olumsuz gelişmeleri perdelemek için kullanılabilir. Olağandışı gelirler, toplam gelirler içinde önemli bir oran oluşturduğunda ya da bu tür gelirler olmadan işletme sağlıklı bir yapıya sahip olamıyor ise, yatırımcıların daha dikkatli ve uyanık olmaları gerekmektedir. Bu kapsamda, düşük maliyet değerinden kaydedilmiş duran varlıkların satışından elde edilen gelirler faaliyet geliri olarak kaydedilebilmektedir. Söz konusu varlıkların piyasa değeri çok yükselmiş ve maliyet değerleri çok düşük kalmış ise, satıştan elde edilen gelir ya da kâr giderek büyümektedir. Yıllar önce düşük fiyatlardan satın alınan ve zaman içinde değeri spekülâtif ya da dışsal nedenlerle yükselen arsa ve emlâk gibi varlıklar da, işletmelere özellikle malî darboğazda oldukları dönemlerde durumlarını geçici de olsa düzeltme fırsatı vermektedir. Bu uygulamalar genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine aykırı değildir, ancak özellikle faaliyet kârı yetersiz olan işletmeler dönem sonlarında düşük değeriyle varlık satışlarını sıklaştırmaya başlamışlar ise, muhasebe ilkelerinin kötüye kullanılması olasılığı akla gelmektedir (a.g.e.).

Ticarî yaşamda faaliyet dışı kârların faaliyet kârı olarak, olağandışı ve süreklilik göstermeyen işlemlerin olağan ve sürekli işlemler olarak ve gayrîfaâl işletmelerin (*çalışmayan kısımların*) faaliyetlerinin ayrı bir bölümde gösterilmemesi örneklerine rastlanabilmektedir (Mulford ve Comiskey, 2002,279-285).

Gelir tablosunda olağan kalemlerden ayrı tutularak raporlanan 4 olağandışı hesap kategorisi (*olağandışı giderler, satılan ya da kapatılan faaliyetler, olağandışı gelir/kâr ve gider/zararlar ile muhasebe yöntemlerindeki değişikliklerin birikimli etkisi*) bulunmaktadır (McKnee, 2005,171-172). Gelir tablosu hesap sınıflandırmalarında yapılan kaydırmalar aracılığıyla, diğer hesaplardan faaliyet kârına doğru eklemeler yaparak faaliyet kârını arttırmak, satılan malın maliyeti hesabından faaliyet giderlerine aktarmalar yaparak brüt satış kârını yükseltmek, gayrîfaal faaliyetlerin satışından elde edilen kârı olağan gelirler arasında, öte yandan olağan ve sürekli faaliyetlerden zarar edilmiş ise *çalışmayan kısımlar* arasında göstererek her iki durumda da olağan ve ana faaliyetlerden elde edilen kârı yüksek göstermek amaçlanabilmektedir (Mulford ve Comiskey, 2002,295; McKnee, 2005,68-72).

Coenen (2008,104), yanlış hesap sınıflandırmalarının yalnızca gelir tablosunda değil, aynı zamanda bilançoda da yapılabildiğini göstermektedir. Sözgelimi işletme yönetimleri, kısa ve uzun vadeli borç sözleşmelerinde yer alan koşullara ve gelecek dönemlerde planladığı kaynak yapısına göre kısa ve uzun vadeli borçlar arasında kaydırmalar yapabilmektedir. Toplam borçlar değişmemekle birlikte kimi zaman kısa vadeli, kimi zaman da uzun vadeli borçlar olduğundan daha düşük raporlanmakta ve kredi veren finansman kuruluşları yanıltılmaktadır.

Diğer bir yanlış sınıflandırma uygulaması da, McKnee (2005,119-123)'nin çalışmasına göre, menkûl kıymetler aracılığıyla yapılmaktadır. ABD'de menkûl kıymetler 3 grupta ele alınmaktadır. SFAS No.115 (*Statement of Financial Accounting Standards No. 115, Accounting for Certain Investments in Debt and Equity Securities*)'e göre, birinci grupta yer alan ticarî menkûl kıymetler (*trading securities*), hisse senedi ya da tahvillerdir ve genellikle 3 aya kadar olan çok kısa vadelerde alınıp satılmaktadır. Bunlar bilançoda makûl piyasa değerinden kaydedilmekte ve satılmasa bile değer yükselişleri ya da düşüşleri net kâr/zarar içinde gösterilmektedir. Ticarî menkûl kıymetler piyasa değerine çok yakın olduklarından kâr manipülasyonu için büyük fırsatlar yaratmamaktadır. İkinci grup, elde tutulan menkûl kıymetlerdir (*held-to-maturity securities*) ve tümü tahvillerden oluşmaktadır. Bunlar bilançoda, satın alma sırasında oluşan prim ya da iskontolar amortismanına tabî tutulduktan sonraki değerleri (*amortized cost*) üzerinden kaydedilmektedir. Prim ya da iskontolar ise gelir tablosunda gösterilmektedir. Kâr ya da zarar, ancak satış yapıldığında gerçekleşmektedir. Elde tutulan menkûl kıymetlerin

kapsamı ile ilgili genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine uygun istisnalar (*faiz oranı riskinin önemli bir faktör olmaktan çıkması ve anaparanın % 85'inin tahsil edilmiş olması*) kâr manipülasyonu için küçük de olsa fırsatlar yaratmaktadır. Son grup, diğer menkûl kıymetler (*available-for-sale debt securities*), hisse senedi ve tahvillerden oluşmaktadır. Bunlar bilançoda makûl piyasa değerinden kaydedilmekte ve satılmasa bile değer yükselişleri ya da düşüşleri bilançoda değil, kâr/zarar tablosunda gösterilmektedir. Satış olduğunda ise kâr/zarar bilançoda raporlanmaktadır. Ekonomik koşullardaki anî değişiklikler ya da işletme yönetiminin sahip olduğu menkûl kıymetler ile ilgili niyetinin değişmesi üzerine üç kategori arasında, gerçekleşmemiş kâr ya da zararın gelir tablosunda gösterilmesi ya da gösterilmemesi sonucunu veren geçişler yapılabilmektedir (a.g.e.). Ayrıca, sözü edilen menkûl kıymetlerin elden çıkarılması ile ilgili zamanlama ayarlanarak gelir/kâr tahakkukları istenilen düzeyde kaydedilebilmektedir (Mulford ve Comiskey, 2002,258). 3 grupta toplanan söz konusu menkûl kıymetlerin yarattığı manipülasyon olanakları Tablo 3.1'de özetlenmiştir (Rozen, 2009,87) :

Tablo 3.1: ABD’de Menkûl Kıymetlerin Muhasebeleştirilmesi

	Ticarî Menkûl Kıymetler	Elde Tutulan Menkûl Kıymetler	Diğer Menkûl Kıymetler
Bilanço Etkileri	Makûl değerden kayıt yapılır.	Tarihî maliyetten kayıt yapılır.	Makûl değerden kayıt yapılır.
	Değerdeki değişiklikler öz kaynakları etkiler.	Değerdeki değişiklikler, piyasa değeri kayıtlı değer kalıcı olarak altına düşmüş ise, öz kaynakları etkiler.	Değerdeki değişiklikler, ayrı bir ‘diğer birikmiş gelir/kârlar’ hesabında gösterilir.
Gelir Tablosu Etkileri	Tahakkuk etmemiş kârlar ve zararlar kâr/zararı hesabını etkiler.	Tahakkuk etmemiş zararlar, piyasa değeri kayıtlı değer kalıcı olarak altına düşmüş ise, kâr/zararı hesabını etkiler.	Tahakkuk etmemiş kârlar ve zararlar, ayrı bir diğer birikmiş gelir/kârlar hesabında gösterilir.
Sermaye Etkileri	Tahakkuk etmemiş kârlar ve zararlar sermaye hesabını etkiler.	Tahakkuk etmemiş zararlar, piyasa değeri kayıtlı değer kalıcı olarak altına düşmüş ise, sermaye hesabını etkiler.	Tahakkuk etmemiş zararlar, piyasa değeri kayıtlı değer kalıcı olarak altına düşmüş ise, sermaye hesabını etkiler.

3.1.2.9.Tahminî Kâr Göstergelerinin Farklı Tanımlanması

Mulford ve Comiskey (2002,317-326), özellikle ABD’de kullanılan farklı kâr göstergelerinden yararlanılarak hile yapılabileceğini belirtmektedir. Faiz ve vergi öncesi kâr; faiz, vergi ve amortisman öncesi kâr ve *sürdürülebilir kâr* bunlardan en çok

kullanılan arasında gelmektedir. Kâr tahmini yapılırken arızî ve olağandışı kalemlerin dışarıda bırakılması yaygın bir uygulamadır. Bu amaçla vergi öncesi kâr rakamları yeni tanımlamalarla zenginleştirilmekte ve faiz ve vergi öncesi kâr ile faiz, vergi ve amortisman öncesi kâr gibi farklı göstergeler kullanılmaktadır. Bu göstergeler, vergi öncesi kârı nakit olmayan ve bazı olağan ve olağandışı kalemler için yeniden düzenleyerek elde edilmektedir. *Faiz ve vergi öncesi kâr* göstergesi, gelir tablosundan çıkarılan göstergelerden biridir ve temel olarak, kârın sabit giderleri ne kadar karşıladığını ölçmektedir. Borç ve kredi sözleşmelerinde işletmelerden asgarî bir faiz karşılama oranı ve dolayısıyla asgarî bir faiz ve vergi öncesi kâr talep edilmektedir. *Faiz, vergi ve amortisman öncesi kâr* ise görece yeni bir göstergedir ve özellikle borç finansmanı ile yapılan şirket satın almalarında, satın alınan şirket faaliyete geçirilinceye ve borç geri ödemeleri başlayıncaya kadar sabit varlıkların aynı kalacağı düşünülerek hesaplanmaktadır. Amortismanı geri eklemenin nedeni nakit çıkışı gerektirmemeleri ve gerçek giderler olarak değerlendirilmemeleridir. Faiz ve vergiler ise bu tür ölçülerde kullanılan standart eklemelerdir. Göstergeyi ana faaliyetlerden sağlanan nakit girişlerine yakınlaştırmak için gelir ve gider tahakkukları içinde manipülasyonlar yapılabilmektedir. Ana faaliyet ve olağandışı gelir, kâr, gider ve zararlar için ayrıca düzenlemeler yapılabildiği de görülebilmektedir. Sonuç olarak, yapılan bir dizi ekleme ve düzenleme ile faiz, vergi ve amortisman öncesi kâr göstergesi farklı işletmeler arasında karşılaştırılabilir olmaktan çıkmaktadır. Nakit olmayan, olağan ve ana faaliyet dışı kalemler için yapılan düzenlemelerin takdire bağlı olması da göstergenin hesaplanması ve değerlendirilmesindeki keyfiyeti ve kişiselliği arttırabilmektedir (a.g.e.). *Sürdürülebilir kâr* göstergesi de, kârın olağan ve istikrarlı bölümünü, yani sürdürülebilir kârı tahmin etmekte kullanılmaktadır. Tanımlamada en önemli unsur, işletmenin öz yeteneği (*ana faaliyeti, core activity/business*) ile elde ettiği kârı bulmak, tersinden söylemek gerekirse olağandışı ve sürekli olmayan işlemleri dışarıda tutmaktır. Olağandışı ve sürekliliği olmayan unsurlar ayrıldıktan sonra sürdürülebilir kâr tahmininin daha sağlıklı yapılacağına inanılmaktadır. Sürdürülebilir kârı çıkarmak için yapılan düzenlemeler takdir kullanma zorunluluğunu beraberinde getirdiğinden işletmeler arasında karşılaştırılabilirlik olanağı büyük ölçüde ortadan kalkmakta ve böylelikle yatırımcıların yaptığı değerlendirmeler kolaylıkla yönlendirilebilmektedir (Mulford ve Comiskey, 2002,317-326).

3.1.2.10.Borçların Erken Ödenmesi

İşletme yönetimleri yakalamak istedikleri kâr hedefine göre raporlama ya da raporlamama seçeneklerini kullanarak manipülasyon yapma yoluna gidebilmektedir. McKnee (2005,179-180), genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine göre, borçların erken ödenmesi durumunda meydana gelen kâr ya da zararların olağandışı bir kalem olarak gelir tablosunda raporlanması gerektiğini belirtmekte, ancak bu kuralın istisnalarına da işaret etmektedir. Bu kapsamda asıl borç sözleşmesinde bir değiş tokuş hükmü varsa ya da itfa fonu yükümlülükleri gereği ise, borcun nakit olarak satın alınmasından doğan kâr ya da zararların raporlanması zorunlu değildir. Genel kabul görmüş muhasebe ilkeleri, borcun borçla ya da hisse senedi ile değiştirildiği erken tasfiye durumlarında da olağandışı kâr ya da zarar olarak raporlamayı öngörmektedir. Her iki durumda da nakit alışverişi olması koşulu aranmamaktadır. Borcun yarattığı yükümlülükleri en elverişli biçimde yerine getirmek amaçlanmaktadır.

3.1.2.11.Türev Araçlar Kullanımı

McKnee (2005,183-185), türev ürünleri, değerini başka bir varlık, hisse senedi, tahvil ya da maldan ya da piyasa tarafından belirlenen bir göstergeden alan finansal araçlar ya da sözleşmeler olarak tanımlamaktadır. Bu kapsamda türev ürünler, faiz oranında değişiklikler, hava durumu, emtia fiyatlarında değişiklikler, petrol fiyatındaki değişiklikler ve döviz kuru değişiklikleri gibi ticarî risklerden korunmak amacıyla kullanılabilir. Türev ürünler makûl değer (*uzlaşma fiyatı*) üzerinden kaydedilen varlıklar ya da yükümlülüklerdir.

Türev ürünlerle yapılan işlemler kâr ya da zarar tablosunda gösterilmekte ve işletme yönetimlerine kâr manipülasyonu için birçok fırsat sunabilmektedir. Sözgelimi sabit faizli büyük tutarda tahvil ihraç eden işletmeler bir faiz oranı swap işlemi yaparak sabit oranları değişken oranlara çevirebilmektedir. Bu durumda faiz oranları yükseldiğinde tahvil faiz giderleri (*finansman giderleri*) olarak kayıt yapmaktadır. İşletme, ne zaman swap işlemi yapacağına kendisi karar verdiği için istediği kârı raporlama olanağına sahip olmaktadır. Aynı biçimde, geleneksel enerji ticaretinde yalnızca enerji sattıkça gelir kaydetmek mümkün iken, enerji sözleşmeleri türev ürünlere dönüştürülerek bunları makûl değerden kaydetmek suretiyle gelecek dönemlere ait gelirler cari döneme aktarılabilir.

Chong (2006,41)'un daha önce belirtilen gelir düzeltmesi ile ilgili doğal tekniklerinde de işletme, türev araçlar kullanarak sürekli olarak raporlanan kazançları düzeltebilmektedir, çünkü türev araçlarla riskten korunmak nakit akışlarındaki değişkenliği azaltmakta, bu ise işletmeden büyüme beklentilerini arttırmaktadır. Nitekim bazı araştırmalarda döviz ve faiz oranına dayalı türev araçları kullanan işletmelerde büyüme göstergeleri ile türev araç kullanımı arasında olumlu ve doğrusal bir ilişki saptanmıştır. İşletmelerin, istikrarlı gelir ya da kâr rakamları elde etmek amacıyla türev araçları kullanması yanlış değildir, ancak yönetimin bütün bu süreci belgelemesi, kamuya açıklaması ve yapılan işlemlerin sadece yönetime ya da belirli bir azınlık gruba değil, tüm işletmeye ve çıkar sahiplerine yararlı olduğunu gösterebilmesi gerekmektedir.

3.1.2.12.Küçültme Yöntemi

McKnee (2005,187-188), işletmelerin kendi hisse senetlerini geri satın almaları durumunda herhangi bir kâr/zarar söz konusu olmadığından gelir tablosunun etkilenmeyeceğini, çünkü genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine göre işletme ve hissedarları tek bir varlık olarak değerlendirilmeyeceğini belirtmektedir. Kâr ise, hisse senedi işlemleri yoluyla, işletme dışındaki üçüncü taraflarla yapılan işlemler sonucunda kazanılmaktadır. Geri satın alma işlemi ise kârı değil, hisse başına kârı etkilemektedir. Hisse başına kâr yatırımcılar tarafından yaygın olarak kullanılan bir kârlılık göstergesidir ve bu yönüyle hisse senetlerinin geri satın alınması ile yatırımcıları yanıltmak olasıdır. Hisse senedi sayısı, çalışanlar için kurulan emeklilik fonlarının yaptıkları alımlar, yöneticilere verilen hisse senedi opsiyonları, hisse değişimi yoluyla şirket satın almalar, halka arz ve sermaye artırımı gibi nedenlerle değişebilmektedir. Bu kapsamda, işletme yönetimleri istenen veya taahhüt edilen hisse başına kâr rakamlarını yakalamak için hisse senetlerinden bir bölümünü geri satın almak zorunluluğu duyabilmektedir (a.g.e.). Ancak, Türkiye’de bu tür bir uygulama bulunmamaktadır ve işletmelerin kendi hisse senetlerini satın almalarının tek koşulu sermaye azaltımına gitmesi olmaktadır.

3.1.2.13.Giderlerin Aktifleştirilmesi ya da Aktifleştirilmemesi

Giderlerin aktifleştirilmesi hilesinde en çok kullanılan gider kalemi, Schilit (2002,114-118)’e göre, faaliyet giderleri olmaktadır. Bu yöntemde daha çok reklâm ve pazarlama

giderleri, arazi hazırlama giderleri, faiz giderleri, yazılım geliştirme giderleri, kuruluş ve örgütlenme giderleri ile bakım ve onarım giderleri kullanılabilmektedir. Geçmişte özellikle üyelik ve abonelik satışı yapan bazı sağlık kulüpleri ile internet servis sağlayıcısı olan şirketler reklâm ve pazarlama giderlerini aktifleştirmiştir. Sözelimi muhasebe hilesi içeren çok büyük şirket iflâslarından biri olan AOL (*American Online*) olayında, pazarlama giderleri, yeni üyelik kazanma giderleri adıyla aktifleştirmiş, aktifleştirilen bu giderler şirketin toplam aktiflerinin % 33'üne, toplam öz kaynaklarının % 61'ine kadar yükselmiştir.

Bu hile yöntemine en çok konu olan hesaplardan biri de, Golden ve diğerlerine (2006,229) göre, finansman giderleridir. Muhasebe teorisine göre finansman giderleri, yalnızca satın alma ve inşaat süresince aktifleştirilebilmektedir. Söz konusu süreçler tamamlandıktan sonra aktifleştirme yapılamamakta ve tüm faizler giderleştirilmeye başlanmaktadır (a.g.e.). Dolayısıyla, finansman giderlerinin aktifleştirilmesinde sınır değerler aşıldığında hile yapılmış olmaktadır. Bu kapsamda birinci sınırlama, aktifleştirilen finansman giderlerinin toplam dönem faizlerini geçememesidir. İkinci sınırlama, aktifleştirmenin, varlık maliyeti net gerçekleşebilir değeri ya da varlık piyasa değerinden satış giderleri çıkarıldıktan sonra bulunan değeri aştığında durdurulmasıdır (Mulford ve Comiskey, 2002,208-209). Türkiye'de ise borçlanma maliyetleri ile ilgili standartta, *“Bir işletme bir özellikli varlığın edinilmesi amacıyla özellikle borçlanmış ise, bu durumda aktifleştirilecek borçlanma maliyeti tutarı; ilgili dönem boyunca söz konusu borçlanmaya ilişkin oluşan borçlanma maliyetlerinden, söz konusu fonların geçici olarak nemalandırılması ile sağlanan gelirlerin düşülmesi suretiyle belirlenir.”* denilerek bir özellikli varlığın elde edilmesi, inşası ve üretimi süresince katlanılan borçlanma maliyetlerinin ilgili varlığın parçası kabul edilerek aktifleştirileceği ve diğer borçlanma maliyetlerinin ise dönem giderlerine aktarılacağı belirtilmektedir. *“Özellikli varlık”*, amaçlanan kullanıma veya satışa hazır duruma getirilebilmesi zorunlu olarak uzun bir süreyi gerektiren varlıklar olarak tanımlanmıştır. Ayrıca *“Borçlanma Maliyetleri”* başlıklı TMS 23'de ise *“Bir özellikli varlığın defter değeri veya beklenen nihaî maliyeti, geri kazanılabilir tutarını veya net gerçekleşebilir değerini aşarsa; ilgili varlığın defter değeri, diğer Türkiye Muhasebe Standartları'na uygun olarak azaltılır veya tamamen kayıtlardan silinir. Belli durumlarda, azaltılan veya kayıttan silinen tutarlar, diğer Türkiye Muhasebe Standartları'na uygun olarak yeniden kayıtlara*

alınır.” denilmektedir. Öte yandan, aktifleştirme ile ilgili net gerçekleşebilir değer³ daha çok stoklarla ilgili olarak kullanılmaktadır.

Sık yapılmamakla birlikte aktifleştirilmesi gereken giderlerin kâr ya da zarar hesabına aktarılması da gözlenen hile yöntemlerindendir. Burada amaç, faydalı ömre dağıtılacak olan giderlerin tümünün carî döneme yüklenmesi yoluyla net kârı ve daha önemlisi ödenecek vergileri düşürmek olmaktadır (Wells, 2002,313).

3.1.2.14. Peşin Ödenmiş Gelirlerin Kâr/Zarar Hesabına Aktarılması

Schilit (2002,149-150), birçok işletmenin gelecek dönemlerde verecekleri ek hizmetler olmasına karşılık hizmet bedelini tahsil eder etmez gelir kaydettiğini vurgulamaktadır. Sözelimi havayolu işletmeleri sık uçuş yapanları bedava uçuş ve diğer armağanlarla ödüllendirmekte, franchising sisteminde ürün, marka ya da işletme sistemini ikinci kişilere kiralayanlar kira bedelini ileride sürekli hizmet vermek karşılığında almaktadır. Burada kazanma süreci tamamlanmamış gelirler söz konusudur. Bu işletmeler gelecek aylara ait gelirleri bir yükümlülük olarak değil, carî dönem geliri olarak kaydederler ise, gelir ya da kârlar yapay olarak arttırılmış ve borçlar azaltılmış olmakta, toplam olarak yanıltıcı malî tablolar ortaya çıkmaktadır (a.g.e.).

Bu durum gelecek dönemlerde aynı gelir ya da kâr performansını devam ettirmek için daha büyük tutarda ve büyük olasılıkla daha farklı hile yöntemlerinin artarak ve sıklaşarak kullanılmasını zorunlu hale getirmektedir (Coenen, 2008,101-102).

3.1.3. Borç ve/veya Giderlerin Gizlenmesi

Gider ya da borçların gizlenmesi hileleri, temelde bilançonun daha olumlu görünmesi için yapılmakta, daha düşük borç daha güçlü bir bilanço ve daha iyi malî yapı oranları (özellikle *borçlar/varlıklar* ve *borçlar/öz kaynaklar*) anlamına gelmektedir (Coenen, 2008,104-105).

³ “*Stoklar*” başlıklı TMS 2’de net gerçekleşebilir değer, işin normal akışı içinde, tahmini satış fiyatından, tahmini tamamlanma maliyeti ve satışı gerçekleştirmek için gerekli tahmini satış giderleri toplamının, düşürülmesiyle elde edilen tutar olarak ifade edilmektedir.

Mulford ve Comiskey (2002,259-265), bu kategoriye giren hilelerin, borç ve giderlerdeki eğilimler izlenerek ortaya çıkarılabildiğini öne sürmektedir. Sözgelimi gider tahakkuklarının üretim ve satışlar arttıkça artması beklenmektedir. Ticarî borçlar için ise, ticarî borçları ödeme süresi ile ticari borçlar/stoklar oranları dikkat edilmesi gereken anlamlı oranlardır. Vergi ile ilgili borç hesapları kullanılarak bir manipülasyon yapıp yapılmadığını anlamak için yıllara göre etkin vergi oranlarına (*vergi yükümlülükleri/dönem kârı*) bakmak yararlı olmaktadır. Olağan koşullar altında etkin vergi oranlarının istikrarlı bir seyir izlemesi beklenmektedir. Etkin vergi oranlarının azalması, dönem kârı düşerken dahi net kârı arttırabileceği için yakından ayrıca izlenmesi gereken bir göstergedir.

Borç veya giderlerin gizlenmesi hilesini ortaya çıkarmak amacıyla dikkatle gözlenmesi gereken bazı risk faktörleri şunlar olabilmektedir (Wells, 2002,314):

- a) Tekrar tekrar nakit açıkları verilmesi ya da ana faaliyetler kâr ya da kâr büyümesi gösterirken bununla orantılı olmayan nakit akışlarının varlığı,
- b) Takdire ya da belirsizliklere bağlı varlık, borç, gelir veya gider tahminlerinin olması,
- c) Finansal olmayan üst yönetimin muhasebe ilkelerinin seçimi ya da önemli tahminlerin yapılması sürecine aşırı ilgili ve müdahil olmaları,
- d) Aynı endüstride faaliyet gösteren ve aynı ölçeğe sahip rakip işletmelerden farklı olarak alışılmışın dışında yüksek brüt ve/veya faaliyet kâr marjlarının olması,
- e) Rakiplerine göre çok düşük satış iadeleri ve garanti giderlerinin varlığı,
- f) Özün önceliği ilkesine aykırı görünen ve dönem sonlarında yoğunlaşan önemli, alışılmamış ya da çok karmaşık işlemlerin varlığı,
- g) Ticarî borçların ödeme süresinin olağanın dışında düşmesi,
- h) Ne yaptığı ve kime ait olduğu bilinmeyen kuruluşlara büyük tutarlı satışlar yapılması,
- i) Rakipler tedarikçi/satıcı ödemelerini daha uzun vadelere yaymalarına karşın işletmenin ticarî borçlarının azalma eğilimi göstermesi.

Denetçilerin kullandığı bazı analitik göstergeler ise şunlar olabilmektedir (Golden ve diğ., 2006,230):

- a) Carî oranda beklenilmeyen süreklilikte artış olması,

- b) Brüt kâr marjında sürekli artış olması,
- c) Ticarî borçlar ya da gider tahakkuklarında artış olmadan stokların artması,
- d) Gelir ve maliyetlerin dönemler arasında orantılı olarak değişmemesi.

3.1.3.1.Gider ve/veya Borçların Kaydedilmemesi

Kâr, gayrîsafî olarak kaydedilmeyen gider kadar artacağı için hile yapan kişiler, Wells (2002,310-312)'e göre az bir çabayla raporlanan kâr üzerinde önemli etkisi olan bu hile yöntemini uygulamayı tercih edebilmektedir. Bu hileler, gelirlerin manipülasyonuna dayalı hilelere göre daha kolay gerçekleştirilmektedir, çünkü borç veya giderlerin kaydedilmemesi ortada denetim çalışmaları için herhangi bir belge ya da kanıt bırakmamaktadır. Hile yapan kişiler borç ya da yükümlülükleri gelecek dönemlerde de gizleyebileceklerine ve sözgelimi fiyat artışları nedeniyle yükselen kârlardan, kayıtlara alınmayan tutarları telafi edebileceklerine inanmaktadır (a.g.e.). İşletmelerin yaptıkları harcamaları bekletmeleri ve gelecek dönemlerde kayıtlarına almaları da bu kapsamda ele alınabilir (Coenen, 2008,102-105). Bilanço tarihinden sonraki ticarî borçların ayrıntılı testler yapılarak incelenmesi, bütün tedarikçi dosyalarının denetçi tarafından gözden geçirilmesi ve ilgili personelin derinlemesine sorgulanması yoluyla saklanan faturalar ya da kayıtlara alınmamış borçlar ortaya çıkarılmaya çalışılmaktadır (Wells, 2002,310-312).

Bu hile yönteminde, Schilit (2002,139-145), kasıtlı ya da kasıt taşımayan ihmâller söz konusu olabildiğini, değerlendirme yapılırken sadece malî tablolarda yer alan mevcut gider ya da borçları değil, aynı zamanda dipnotlar ve faaliyet raporlarında yer verilen olası ve potansiyel gider ya da borçları dikkate almak gerektiğini belirtmektedir. Yazara göre gizleme hilesinin başka bir türü, varsayımların değiştirilmesi yoluyla borç veya gider miktarlarının azaltılmasıdır. Sözgelimi özel emeklilik fonları olan işletmeler ile finansal kiralama ve havayolu işletmeleri bakiye değer, faiz oranları gibi göstergeler ile ilgili muhasebe ve aktüaryel varsayımları değiştirerek borç ya da giderleri daha düşük raporlayabilmektedir.

3.1.3.2.Yabancı Kaynakların Öz Kaynak Kaydedilmesi

Malî yapıyı katlamalı olarak iyileştiren hilelerden biri, alınan borçların öz kaynak hesap grubu içerisinde sermaye olarak kaydedilmesidir. Pek az da olsa rastlanan hileler arasındadır (Coenen, 2008,104).

3.1.3.3.Satış İade ve İskontolarının Kaydedilmemesi ya da Eksik Kaydedilmesi

İade ve iskontolar ile ilgili hileler, Wells (2008,313)'e göre malî tablolarda en az incelenen ve dolayısıyla en az ortaya çıkarılan hilelerden birisidir. Satılan ürünlerin belli bir kısmının kalite ya da müşteri memnuniyetsizliği gibi nedenlerle iade edilmesi durumunda bu kısmın satışlardan düşülmesi gerekmektedir. Aynı şekilde, garanti süresi kapsamında ürün satışlarında belirli bakım-onarım ya da parça değişimi için harcama yapılması kaçınılmaz olduğu için bir borç hesabında söz konusu harcamaların öngörülmesi şarttır. Hile yapan kişiler, iade, indirim ve borç tutarlarını ya hiç kaydetmemekte ya da önemli ölçüde eksik kaydetmektedir (a.g.e.). Böylelikle işletmeler satışlarını azaltmamış, giderlerini azaltmış ve dolayısıyla kârı arttırmış olmaktadır (Coenen, 2008,103).

Giderleri azaltmak ve dolayısıyla kârı arttırmak amacıyla görece olarak seyrek yapılan bu hilenin farklı biçimlerinden biri de, Schilit (2002,148)'in belirttiği tedarikçi ya da satıcılardan anlaşmalı ve düzmece iskonto ve indirimler almak olmaktadır. Bu tür hileleri gerçekleştirebilmek için tedarikçi ya da satıcının işbirliği yapması gerekmektedir. Öte yandan, tedarikçi ya da satıcılar carî dönemde yaptıkları iskontolardan kaynaklanan zararlarını, gelecek dönemlerde yapacakları satışların fiyatlarını o oranda arttırarak kapatmaktadır.

3.1.3.4.Muhasebe Yöntemlerinin Değiştirilmesi

Muhasebe yöntemlerinin değiştirilmesi ile işletmeler tartışmalı uygulamalar yapabilmektedir. Salt muhasebe yönteminin değiştirilmesi ile işletmelerin malî durumu iyileşiyor ise, değişikliğin nedenlerini derinlemesine sorgulamak gerekmektedir (Coenen, 2008,108).

McKnee (2005,141-142), genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine göre, ekonomik durumu en iyi yansıtan birden fazla yöntemin uygulanabilmesine izin verdiğini ve yeni yöntem işletmenin ticarî faaliyetlerini daha iyi yansıtmakta ise değişiklik yapılabildiğini saptamaktadır. Yöntem değişikliği yapmak yasaklanmış değildir, ancak istenen bir durum da değildir, çünkü tam açıklama ilkesi gereği makûl ve inandırıcı şekilde kamuya açıklanması gerekmektedir. Bağımsız denetçi raporunda da, değişikliğe katılsın katılmasın bu konudaki değerlendirmesini belirtmek durumundadır (a.g.e.). Mulford ve Comiskey (2002,287-292), muhasebe yöntemlerindeki değişikliklerin ya birikimli etki yöntemine (*cumulative-effect method*) ya da geçmişe yönelik düzeltme yöntemine (*retroactive restatement method*) ile göre raporlandığını belirtmektedir. Bu kapsamda ilk yöntem daha çok kullanılmaktadır ve yeni yönteme geçişten kaynaklanan birikimli etki, değişikliğin yapıldığı dönemin gelir tablosunda gösterilmektedir. Birikimli etki, yeni yöntemin kullanılmasıyla önceki dönemlerde meydana gelen artış ya da azalışı ifade etmektedir. Yeni yöntemin değişikliğin yapıldığı yılda meydana getirdiği değişiklik, gelir tablosunda ayrıca gösterilmemekte ve sadece dipnotlarda değişikliğe ilişkin açıklamada bulunmaktadır. İkinci yöntemde ise, önceki dönemlerin malî tabloları yeni yönteme göre tekrar düzenlenmektedir. Yeni yöntemin eski yönteme tercih edilmesini gerektiren makûl bir gerekçenin olması, değişikliklerin carî döneme etkilerinin açıklanması ve bağımsız denetçi raporunda yöntem değişikliğinin değerlendirilmesi gerekmektedir. Bununla birlikte yöntem değişikliklerinin çoğu, yeni muhasebe standartlarının gerekleri olması dolayısıyla zorunlu olarak yapılan değişikliklerdir. Yöntem değişikliklerinden farklı olarak tahmin değişikliklerinin gerekçeleri ve carî döneme etkileri dipnotlarda açıklanmakta, fakat bağımsız denetçi raporunda bunlara ilişkin herhangi bir değerlendirme yer almamaktadır. Şirket birleşmelerinden sonra ise raporlama yapan tüzel kişilik değişmekte ve bu durumda birleşen şirketlerin malî tabloları yeni şirketin malî tablolarını oluşturmak amacıyla yeniden düzenlenmektedir.

3.1.3.5.Düşük Amortisman

Schilit (2002,125-129), amortisman süresinin gereğinden fazla uzun tutulması yoluyla carî dönem gelirlerini olması gerekenden daha yüksek çıkarmak mümkün olduğunu saptamaktadır. Yazara göre doğru uygulama, varlığın faydalı ömrüne göre elde edilme maliyetini dönemlere paylaştırmaktır. Ancak yavaş amortisman ya da itfa, ilgili varlığı

bilançoda daha uzun süre tutmakta, böylelikle net aktif değerini arttırmakta, ayrıca amortisman giderlerinin daha düşük yansıtılması dolayısıyla kârın da arttırılması sağlanmaktadır. Sektör genelinde uygulanan amortisman yöntemlerinden farklı yöntemler uygulayan, sektör ortalamalarının altında amortisman süreleri belirleyen ve hızlı teknolojik değişim yaşanan sektörlerde faaliyette bulunan işletmeler bu tür hileleri yapmaya aday işletmelerdir. Bu uygulamayı yapan ve sonradan yöntem değiştirerek yüksek amortismandan düşük amortisman hesaplamasına geçen işletmeler başlangıçtan itibaren düşük amortisman hesaplayan işletmelere göre daha çok şüphe çekmektedir.

Belirli bir aralıkta, makûl bir değer olduğu sürece hurda değerini farklı belirlemek serbesttir. Bazı amortisman hesaplamalarında hurda değer dikkate alınmakta, genel olarak hurda değeri yükseldikçe, amortisman tutarı azalmaktadır (McKnee, 2005,157). Dolayısıyla amortisman giderleri duran varlıkların hurda değerlerini yüksek göstererek de azaltılabilmektedir (Mulford ve Comiskey, 2002,224).

Amortisman tutarlarını düşük çıkarmak için kötüye kullanılabilen son bir yöntem de, üretimde kullanılmayan maddî duran varlıkların amortismanına tabî tutulmamasıdır. Piyasalar daraldığı veya elden çıkarılması düşünüldüğü için faaliyet dışında bırakılan bazı varlıkların amortismanının da durdurulması gerekmektedir (McKnee, 2005,158).

3.1.3.6.Karşılıkların Olması Gerekinden Eksik ya da Fazla Ayrılması

Karşılık ayırmak tahminlere dayalı bir süreçtir ve tahmin süreci önemli derecede belirsizlik içermektedir. Sürecin sonunda net bir tahmin yerine genellikle bir tahmin aralığı ortaya çıkmaktadır. McKnee (2005,85-92) ve Rezaee (2002,93)'ye göre, genel kabul görmüş muhasebe ilkeleri bu aralıkta tek bir tahmin yapılmasını şart koştuğundan kâr manipülasyonu için belirli bir manevra alanı da doğmaktadır. Sözgelimi yönetim yüksek bir karşılık tahmin ettiğinde, carî döneme daha yüksek bir gider kaydedilmektedir. Bu durum, gelecek dönemlerde daha az gider kaydedilmesine yol açmakta, yönetim bir yedek kutusuna (*cookie jar reserve*) sahip olmakta ve bunu gelecek dönem kârlarının arttırılmasında kullanabilmektedir. Bu çerçevede, şüpheli alacaklar ve değeri düşen stoklar için karşılıklar, garanti giderleri, satış iade ve indirimleri ve özel emeklilik planı harcamaları tahminî olarak ayrılmakta ve yönetime olumsuz yaşanan dönemlerde belli bir esneklik sağlamaktadır.

Değeri düşen varlıklar için hiç karşılık ayırmamak ya da yetersiz karşılık ayırmak Mulford ve Comiskey (2002,241)'ye göre de, giderleri düşürmekte ve aynı zamanda kârı arttırmakta, bu aynı zamanda varlıkların olduğundan daha yüksek değerle gösterilmesine neden olmaktadır. Örneğin, uzun bir süre bilançoda gösterilen, tahsil edilme yeteneğini kaybeden ve zarar kaydedilmeyen alacaklar alacakların ve varlıkların değerini olduğundan daha yüksek gösterilmesine neden olmaktadır. Bu tür hilenin olumsuz etkileri ancak gelecek dönemlerde, varlıkların nakde dönüştürülmesinde ayrılan karşılıkların yetersiz olduğu ve ilâve gider/zarar kaydetmek gerektiği anlaşılınca ortaya çıkmaktadır.

Buna benzer bir uygulama, McKnee (2005,14)'nin belirttiği, genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine göre yeniden yapılandırma kapsamındaki değişiklikleri gerçekleştirmek için belirli bir karşılık ayrılması durumunda gözlenmektedir. Faaliyetlerin ve sorunlu borçların yeniden yapılandırılması, varlıkların piyasa değerlerinin defter değerlerinin altına düşmesi ve bazı faaliyetlerin sona erdirilmesi gibi durumlarda “*büyük temizlik*” (*big bath*) olarak adlandırılan yöntemlere başvurulmaktadır. Söz konusu yöntemlerin mantığı, eğer yeniden yapılandırma operasyonları bir zararla sonuçlanacak ise, bu zararı bir an önce raporlamak ve işlemi sonuçlandırmak biçiminde açıklanmaktadır. Ayrıca ileride kârlılık ile ilgili beklenmeyen durumlarla karşılaşmamak için bu karşılıkların olabildiği kadar yüksek zarar tahmin edilerek belirlenmesi düşüncesinden hareket edilmektedir (a.g.e.). Büyük temizlik yönteminde carî döneme bir defaya mahsus büyük tutarlı gider ya da zararlar kaydedilmesi, gelecek dönemlere odaklanan yatırımcı ve piyasa analistleri tarafından olması gerektiği kadar olumsuz değerlendirilmemektedir (Rezaee, 2002,92).

Ancak genel kabul görmüş muhasebe ilkelerinin makûl gördüğü bu esneklik, uygulamada gelecek dönemlere ait giderlerin ve özellikle faaliyet giderlerinin de karşılıklara dahil edilmesi biçiminde kötüye kullanılabilir. Öte yandan, yetersiz karşılık ayrılması kadar fazla karşılık ayrılması ve fazlalıkların iptal edilmesi işlemleri de aynı derecede dikkat çekici ve hatta kuşku uyandırıcı olabilmektedir (Schilit, 2002,129-133).

3.1.3.7.Özel Amaçlı Varlıklar Kurulması

ÖAV'lar menkûl kıymetleştirme kavramı çerçevesinde değerlendirilmekte ve ÖAV'lar kullanılarak yapılan hileler hemen tümüyle bu ilkenin çiğnenmesinden ve şeklen bağımsız, özünde destekçi işletmelere (*sponsorlarına*) her bakımdan bağımlı kuruluşlar olarak çalıştırılmasından doğmaktadır.

Ketz (2003,128-131), menkûl kıymetleştirmeyi (*varlığa dayalı menkûl kıymet çıkarma*), az ya da çok homojen varlıklardan bir havuz oluşturulması ve bunların menkûl kıymete dönüştürülmesi olarak tanımlamaktadır. Burada amaç, yatırımcılardan ödünç para almak ve bunun karşılığında oluşturulan varlık havuzundan yatırımcılara belirli bir plan çerçevesine ödemeler yapmaktır. Menkûl kıymetleştirme; ipotekli konut kredileri, kredi kartı alacakları ve ticarî alacaklarla başlamış ve daha sonra bütün varlık türlerini, ulaşım araçlarını, orman arazilerini, sabit fiyatlı enerji sözleşmelerini ve sinema filmlerini kapsamıştır. Yazara göre, menkûl kıymetleştirilmiş kredi ve alacaklar ABD ekonomisinde 6 trilyon ABD Dolar'lık büyüklükleriyle ulusal gelirin % 60'ına ulaşmıştır. Bu denli büyük tutarların özel amaçlı varlıklar (*ÖAV'lar*) olarak adlandırılan kuruluşlara kaydırılarak bilanço dışı bırakılması ile şirket bilançoları ekonomideki malî riskleri yansıtmaktan gittikçe uzaklaşmıştır.

Ketz (2003,126-127), ÖAV'ların birçok yararı olduğunu vurgulamaktadır. Bu kapsamda, ÖAV'a yatırım yapanlar ödeme planı iyi tanımlanmış nakit akımlarına (*varlığa dayalı menkûl kıymet ödemelerine*) sahip olmaktadır. Destekçi şirket (*sponsor*) yatırımı daha güvenli hale getirmek için çeşitli ek güvenceler verebilmektedir. Destekçi eğer iflâs eder ise, ÖAV'lara devredilen varlıkların iflâs ödemelerinde kullanılmayacağını taahhüt etmektedir. Diğer bir güvence, destekçi şirketin ÖAV'lara, ÖAV'lardan aldığı nakitten daha yüksek değerde olan varlıklar devretmesidir. Son olarak, destekçi şirket ekonomik koşullar olumsuz seyrederse, yatırımcılara ek ödemeler yapmayı garanti etmektedir. Destekçi şirketler ise iki şekilde ÖAV'lardan yararlanmaktadır. Birincisi, destekçi şirket düşük maliyetli bir kredi elde etmiş olmaktadır. Verilen güvenceler sayesinde yatırımcılar tarafından talep edilen faiz oranları düşmektedir. İkincisi, ÖAV'ların bir başka türü olan sentetik (*finansal ve faaliyet kiralamalarının sentezi*) kiralamalardır. Bu işlem, işletmelere yapılan destekleyici kiralamaların finansal raporlama amaçları için faaliyet kiralaması ve vergisel amaçlar için finansal kiralama olarak kaydedilmesi

olanağı tanımaktadır. Böylelikle, finansal kiralamada amortisman giderleri vergiden düşülebilmektedir.

McKnee (2005,127-136)'ye göre, genel kabul görmüş muhasebe ilkeleri, malî varlıkların özel amaçlı varlıklara (ÖAV) devredilerek ana şirket bilançosundan çıkarılmasına ve ortaya çıkan devir kâr ya da zararının ana şirket gelir tablosunda gösterilmesine olanak vermektedir. ÖAV'lar yasal açıdan ayrı bir tüzel kişilik kabul edilmekte ve devri yapan şirketin kontrolü altında olmadığı varsayılmaktadır. Bu nedenle yapılan devir bir satış olarak değerlendirilmekte ve özel amaçlı varlıklar konsolidasyona tabî tutulmamaktadır. Destekçi şirketlerin ÖAV'lara devredilen varlıklarda bir miktar payı bulunuyor ise, ana şirket bu payı bilançosunda göstermektedir. Bununla birlikte, devri gerçekleştiren şirketin yönetimi, özel amaçlı varlıkları kuruluşunda koyduğu koşullar ve hükümler ile bu varlıkların yönetimini etkili bir şekilde yönlendirebilmektedir. Özel amaçlı varlıklar böylelikle kâr manipülasyonu için ana şirket yönetimine iki fırsat vermektedir. Birincisi, varlıkların elden çıkarılması ile bir kâr ya da zarar doğmaktadır ve bunun raporlanması aşamasında hile yapılabilmektedir. İkincisi, sorunlu varlıklar ana şirket bilançosundan uzaklaştırılarak gelecek dönemlerdeki gelir ya da kârlar üzerindeki olumsuz etkilerinin önüne geçilebilmektedir. Özel amaçlı varlıklar ile ilgili hileler, daha çok ÖAV'lar ile gerçekleştirilen işlemlerin yeterli ve anlaşılır biçimde açıklanmamasından kaynaklandığı için ABD'ndeki 2002 Sarbanes-Oxley muhasebe reformu yasasından sonra daha fazla açıklama yükümlülüğü getirilmiştir. Buna göre, halka açık şirketler kamuya açıklamak zorunda oldukları malî tablo ve raporlarında, mevcûd ve gelecekteki malî tablo ve raporlar üzerinde önemli derecede etkide bulunması durumunda, bilanço dışı bütün önemli yükümlülükler, düzenlemeler ve işlemler ile konsolide edilmemiş varlık ve diğer kişilikler ile ilişkilerini açıklamak yükümlülüğündedir (a.g.e.). ÖAV'larda muhasebenin temel ilkelerinden özün önceliği ilkesinin uygulanması özel önem taşımaktadır. Buna göre ÖAV'lar, sermaye yapısı nasıl olursa olsun ve sahipleri kimler olursa olsun, eğer özünde bağımsız değil ise, konsolidasyona tabi tutulmalıdır (Baker ve Hayes, 2004,783). Ketz (2003,141-143), konsolidasyonun yapılması için belirli koşulların yerine getirilmesi gerektiğine işaret etmektedir. En önemli koşul, destekçi şirketin dışındaki kurucuların ÖAV toplam varlıklarının % 10'undan az sermaye koyması durumunda, destekçi şirket malî tabloları ile ÖAV malî tablolarının konsolide edilmesi zorunluluğudur. Bu eşik, dışarıdan katılan tarafların malî destekleri

olmadan ÖAV'ların faaliyetlerini yürütemeyecekleri düzey olarak belirlenmiştir. Ayrıca oy hakkı ve benzer haklar açısından dışarıdan sermaye getiren tarafların doğrudan ya da dolaylı olarak ÖAV'ların kararlarını etkileme hakkı olmaması halinde de konsolidasyon zorunludur. Dışarıdan katılan taraflar ÖAV'lar zarar ederse bunları karşılamak ya da ÖAV'ların bakiye getirilerini almak durumunda değildir (a.g.e.). Sözü edilen % 10'luk sınır değer, Golden ve diğerlerine (2006,232-233) göre, dış sermayedar payının toplam ÖAV varlıklarının % 10'undan az olması durumunda, ÖAV'ların faaliyetlerini yürütemeyeceklerini varsaymaktadır, ancak bunun tersinin gösterilmesi de imkân ve ihtimal dahilindedir. ÖAV'lar ek dış destek olmadan faaliyetlerini yürütebildiklerini, ek dış destek almadan faaliyetlerini yürüten başka işletmeler ile aynı öz kaynak ve varlık tutarlarına sahip olduklarını, mevcûd öz kaynakları ile beklenen zararlarını karşılayabileceklerini kanıtlayabilir. Hakîm ortağın belirlenmesi için bakılması gereken nakit tahminleri de manipülasyona açıktır.

ÖAV'lar ile destekçi şirketler arasında belirli ilişkiler bulunması, Ketz (2003,134) göre de rekâbetçi ve ticarî teamûllere uygun olmayan işlemleri akla getirmektedir. Sözgelimi destekçi işletme varlıklarını, ÖAV'lara çok düşük ya da yüksek fiyatlardan devredebilmektedir. Bununla birlikte, destekçi işletmenin devredilen varlıklar üzerindeki kontrolünün devam etmesi de olasıdır. Eğer kontrol devam ediyor ise, bu durumda destekçi şirketin ÖAV'lardan ödünç aldığı paraları teminatlı bir borç kalemi olarak kaydetmesi gerekmektedir. Ancak bütün kontrol ve haklarını devretmiş ise bu durumda devirden doğan kâr ya da zararı kaydetmesi, fakat herhangi bir borç kaydetmemesi gerekmektedir. Son olarak, destekçi şirketler ÖAV'ların temerrüde düşmesi riskini de üstlenmişler ise şartlara bağlı olarak yükümlülükler oluşabilmektedir. Eğer risk uzak ve düşük ise, destekçi şirketin herhangi bir kayıt yapması gerekmemekte, ancak olasılık yakın ve yüksek ise bu durumda olası ve ölçülebilir zararı gelir tablosunda ve borcu da bilançoda göstermektedir. Orta düzeyde bir risk söz konusu, ancak zararın büyüklüğü ölçülemiyor ise bu durumda da olası zararlara ilişkin bir tahmin gerekçeleriyle birlikte dipnotlarda açıklanmaktadır.

3.1.3.8.Öz Kaynak Yöntemi ile Borçların Gizlenmesi

Ketz (2003,54-60), öz kaynak yönteminin kullanılması ile konsolidasyon arasındaki ince ayrım çizgisinde yaralanarak yapılan hilelere dikkat çekmektedir. Bu çerçevede,

genellikle % 50'nin altında ortaklık oranları söz konusu olduğunda öz kaynak, % 50'nin üstünde oranlar olduğunda konsolidasyon yöntemi uygulanmaktadır. Hem öz kaynak, hem de konsolidasyon yönteminde ana şirketin iştirakten veya ÖAV'lerden kendi payına düşen ve malî tablolarında raporladığı net kâr aynıdır. Bu noktada iki yöntem birbirine benzemektedir. Ancak öz kaynak yönteminde iştirak kârı ve iştirakler hesabı dışındaki hesaplar ana şirket malî tablolarında görünmemektedir. İştirakler hesabı, iştirakten ana şirkete düşen kâr payı kadar azaltılmaktadır. İştirakler hesabı, iştirakin veya ÖAV'lerin varlık ve borçlarının net değeri olarak malî tablolara yansıtılmakta ve dolayısıyla varlıklar her zaman borçlardan daha yüksek olduğundan iştirak borçları gizlenmiş olmaktadır. Konsolidasyon yönteminde ise, iştirakler hesabı iptal edilerek iştirakin varlık ve borçları ana şirket hesapları ile birleştirilmektedir. Görüldüğü gibi, öz kaynak yöntemi konsolidasyona göre, özellikle iştirak (ÖAV'lar) borçlarını devre dışı bırakarak destekçi/sponsor şirketin malî durumunun daha olumlu görünmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla bu yöntem destekçi/sponsor şirketin finansal kaldıraç oranlarının daha düşük çıkmasını sağlamaktadır. Bu nedenle, öz kaynak yöntemi, bilanço dışı finansman yöntemlerinin başında gelmektedir. Destekçi/sponsor şirketin ne zaman öz kaynak ve ne zaman konsolidasyon yöntemini kullanması gerektiği noktasında esnek değerlendirmeler yapılabilmektedir.

3.1.3.9.Kiralamalarda Borçların Gizlenmesi

Kiralama yoluyla yapılan hilelerde, Ketz (2003,73)'e göre, temel olarak faaliyet ve finansal kiralamanın özelliklerinden, söz konusu kiralama ile ilgili borçları gizlemek amacıyla yararlanılmaktadır. Bu kapsamda faaliyet kiralamasında, sadece belirli bir varlığın başka bir işletmeden kiralanmasından söz edilmektedir. Bu nedenle, bu tür bir kiralamanın muhasebeleştirilmesi için kira giderleri ile yapılan nakit ödemenin veya ticarî borçların kaydedilmesi yeterli olmaktadır. Genellikle bir gün, hafta ya da ay gibi kısa süreli kiralamalar faaliyet kiralaması kapsamına girerken, süre uzadığı zaman finansal kiralama söz konusu olmaktadır.

Finansal kiralamalar ise, özünde belirli bir varlığın satın alınmasıdır. Burada ilgili varlık, kiracı işletmeye ait bir varlık olarak kabul edildiği için hem aktifler arasında gösterilmekte ve hem de bu varlığa ilişkin borçlar pasifler arasında kaydedilmektedir.

Ketz (2003,83-91)'in çalışmasına göre, her iki yöntem de yaklaşık olarak aynı kira giderlerini malî tablolarına yansıtmakta iseler de, iki yöntem arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Bu nedenle, işletme yönetimleri uzun vadeli olarak yapılan kiralamaları faaliyet kiralaması olarak göstermeyi tercih etmekte ve kiralamanın ilk yıllarında daha düşük kira giderleri kaydedilebilmektedir. İlgili varlık bilanço'ya kaydedilmediği için varlık kârlılığı yüksek ve borçlar kaydedilmediği için finansal kaldıraç oranları düşük çıkmaktadır. Bu nedenle, işletmeler finansal kiralama koşullarından kaçarak faaliyet kiralaması kayıtları yapmak istemektedir. Bununla birlikte, bir kiralamanın finansal kiralama sayılabilmesi için 4 koşuldaki herhangi birinin yerine gelmiş olması yeterli olmaktadır (a.g.e.). Bunlar;

- a) Mülkiyetin devredilmesi
- b) Kiracıya kira döneminin sonunda çok düşük bir fiyattan kiralanan varlığı satın alma hakkı tanınması
- c) Kiralama süresinin kiralanan varlığın faydalı ömrünün % 75 veya fazlasına eşit olması
- d) Asgarî kira ödemelerinin bugünkü değerinin varlığın makûl değerinin % 90 ve fazlasına eşit olmasıdır.

Türkiye Muhasebe Standartları (TMS17)'na göre de, benzer şekilde aşağıda yer alan koşulların birlikte ya da tek başlarına var oldukları kiralama işlemleri finansal kiralama olarak kabul edilmektedir,

- a) Kiralama sözleşmesinde, kiralanan varlığın mülkiyetinin kiralama süresi sonunda veya daha önce kiracıya geçeceğinin öngörülmesi
- b) Kiracıya, kiralanan varlığı buna ilişkin opsiyonun kullanım tarihinde oluşması beklenen gerçeğe uygun değerinden çok daha düşük bir bedelle satın alma opsiyonu verilmesi nedeniyle, kiralama sözleşmesinin başlangıcı itibarıyla kiracı tarafından bu opsiyonun kullanılacağı beklenmesi,
- c) Mülkiyet kiracıya geçmeyecek dahi olsa, kira süresinin kiralanan varlığın ekonomik ömrünün büyük bir bölümünü kapsamaması,
- d) Kiralama sözleşmesinin başlangıcı itibarıyla, asgarî kira ödemelerinin bugünkü değerlerinin, en az, kiralanan varlığın gerçeğe uygun değerine eşit olması ve

- e) Kiralanan varlığın, üzerinde büyük değişiklikler yapılmadığı sürece, sadece kiracı tarafından kullanılabilecek özel bir yapıda olması.

Ketz (2003,83-91 ve McKnee (2005,161)'ye göre, yukarıdaki koşullar finansal kiralama işlemini satın alma işlemine çok yaklaştırmaktadır. Bu kapsamda hileler genellikle koşulların sınır değerleri olarak kabul edilen % 75 ve % 90'ın altında kalınması suretiyle faaliyet kiralaması sözleşmeleri imzalanması yoluyla yapılmaktadır. Bugünkü değer hesaplamalarında kullanılan iskonto oranı, % 90 kuralının değerlendirilmesinde büyük önem taşımaktadır. Hile yapmaktaki amaç, % 90'ın altında kalmak olduğu için bugünkü değer daha yüksek iskonto oranından hesaplanarak azaltılmakta ve şeklen faaliyet kiralamasına uygunluk sağlanmaktadır. Bu hilenin farklı bir biçimi, kira ödemelerine eklenebilecek unsurlar ile gerçekleştirilmektedir. ABD'de, kiralanan varlığın kiralama süresi sonundaki değerinin ödenmesi garanti edilir ise, bu tutar kiralama ödemelerinin bir parçası olarak kabul edilmektedir. Bu garanti, varlığın kiracı tarafından en az artık değer ile iade edilmesi ya da varsa eksiklikler bunları gidermesini gerektirmektedir. Garanti yok ise, artık değer kira ödemelerinin bir parçası değildir. Böylece küçülen kira ödemelerinin bugünkü değerleri de küçülmekte ve % 90 sınırının altında kalınması olasılığı artmaktadır. Son olarak, şarta bağlı kira komisyonları kira ödemelerine dahil edilmemektedir. Bu ise asgarî kira ödemelerini ve dolayısıyla bunların bugünkü değerlerini azaltmakta, sonuç olarak finansal kiralama koşullarından kaçınılmış olmaktadır.

3.1.3.10.Emeklilik Fonları ile Borçların Gizlenmesi

ABD'nde belirli koşullar altında işçi ve işveren arasında oluşturulan, işveren tarafından nakit katkı sağlanan, ücretin yan unsurları olarak değerlendirilen ve işçilere emekli olduğunda ödemedede bulunan emeklilik fonlarını Ketz (2003,103-123), görünürdeki adı ÖAV olmasa da, aynen bir ÖAV gibi değerlendirmektedir. Bu çerçevede şirketlerin borçları, emeklilik fonlarından kaynaklanan borçları da kapsamaktadır. Fonları kullanarak yapılan hileler hesaplamalarda kullanılan faiz oranları ile ilgili varsayımlarda, tahminî fayda yükümlülüğü ile fon varlıklarının netleştirilmesinde, işçilerin çalıştığı geçmiş yıllar hizmet maliyeti ile fon varlıklarının gelir ve kârlarının tahakkuk ettirilmemesi noktalarında yapılmaktadır.

3.1.3.11.Şarta Bağlı Yükümlülüklerin Gizlenmesi

Şarta bağlı yükümlülükler, gerek açıklanmadığı ve gerekse kaydedilmediği zaman bir finansal raporlama hilesi yapılmış olmaktadır. Mulford ve Comiskey (2002,267-268)'ye göre, bu yükümlülükler, varlığı, tutarı, muhatabı ya da ödeme tarihi gelecek dönemlerde ortaya çıkabilecek olaylara bağlı olarak oluşmaktadır. Bu kapsamda bir garanti gideri, olası bir dava, çevreye verilen zararın giderilmesi gibi yükümlülüklerin olması durumunda ve bu yükümlülüğün büyüklüğü makûl bir biçimde tahmin edildiğinde tahakkuk yapılmaktadır. Bu iki koşul birlikte yerine getirilmediğinde herhangi bir kayıt yapılmamakta, ancak önemli bir yükümlülük olması söz konusu ise dipnotlarda açıklanmaktadır. Ancak, hem olasılığı bulunan, hem de makûl olarak tahmin edilebilen şarta bağlı yükümlülüklerin kaydedilmemesi, işletmelerin borçlarının olduğundan daha düşük, öte yandan kârın ve öz kaynakların olduğundan daha yüksek gösterilmesine neden olmaktadır. Bu noktada özellikle dipnotların daha dikkatli okunması ve tahakkuk ettirilmemiş şarta bağlı yükümlülüklerin olup olmadığı araştırılmalıdır. İşletmelerin faaliyetleri ve uygulamaları daha kapsamlı öğrenilerek şarta bağlı bir yükümlülük oluşup oluşmadığı konusunda değerlendirmede bulunulabilmektedir. Bağımsız denetçilerin de görüş oluşturmadan önce şarta bağlı yükümlülükler olup olmadığını değerlendirmesi gereklidir.

3.1.3.12.Genel Üretim Giderlerinin Gizleme Amaçlı Kullanılması

MacArthur ve diğerleri (2004,30-31), küçük ve orta ölçekli işletmelerde, genel üretim giderlerinin (GÜG) oluşumu hile ve manipülasyona özellikle açık olduğunu, çünkü maliyetlendirme sürecinin karmaşık, hesapların büyük tutarlı ve muhasebe geçmişli olmayan yöneticilerin GÜG hesabının nasıl çalıştığını doğru bir biçimde anlamadığını belirtmektedir. Bu çerçevede amortisman giderleri, endirekt işçilik, işletme malzemeleri ve sigorta giderleri gibi üretim ile ilgili bütün giderlerin toplandığı bir tür havuz hesap niteliğinde olan GÜG, tek başına önemli bir tutara ulaşmayan birçok hileli harcama kaydının yapılabildiği bir hesaptır. Küçük işletmelerin orta büyüklükte işletmelere dönüşmesi süreci, hile ve manipülasyonlara elverişli bir ortam hazırlamaktadır. Karar alma mekanizmasını sınırlı bir üst yönetim katına hapsedmiş, bir ya da birkaç ortaklı işletmelerde hiçbir kontrol politikası bulunmamakta ya da pek az bulunmaktadır. Böyle bir işletmenin faaliyetleri büyüdükçe, iç kontrol sistemleri kurmak bir ihtiyaç haline gelmekte, ancak küçük işletmelerde kontrolsüz ya da az kontrollü iş yapma alışkanlığı

büyüme döneminde de sürmektedir. Bununla birlikte, tahminî GÜG yükleme oranları fiilî üretime uygulandığı zaman meydana gelen sapmaların içinde, tahmin hataları olarak nitelendirilebilen hileli harcamalar da bulunabilmektedir. Muhasebe geçmiş olmaya mülkiyet sahipleri ve yöneticiler, ürün maliyetlendirme sürecini genel olarak anlaşılmaz ve fazlasıyla teknik buldukları için, maliyet sapmalarını anlayamamakta ve bu konunun ayrıntılarını bir müfettişe veya güven duyulan bir çalışana devretmeyi daha uygun bulmaktadır. Ancak bu kişi de güvenilir biri çıkmayınca GÜG sapmaları yoluyla zimmete geçirilen büyük tutarlar ortaya çıkabilmektedir.

3.1.4. Yanlış, Yanıltıcı ve Eksik Açıklamalar

Açıklama yapmama ya da yanlış ve yanıltıcı açıklama, finansal raporlama hilesi yapılan işletmelerin ortak özelliğidir (Coenen, 2008,97). Oysa finansal ve finansal olmayan tüm bilgilerin açıklanması tam ve zamanlı olmalıdır (Golden ve diğ., 2006,234). Finans ve muhasebe alanlarında tablo, rapor ve açıklamalarda kullanılan örtülü dil ve terminoloji finansal tablo kullanıcılarında yanılsama yaratarak gerçekten olumsuz olan gelişmeleri olumlu olarak algılamalarına yol açabilmektedir (Mulford ve Comiskey, 2002,306-307). Aynı şekilde, dipnotlardaki yanlış ve yanıltıcı açıklamalar da malî tabloların saydamlığını azaltmaktadır (Rezaee, 2002,88-90). İşletmenin içinden resmî bir bilgi alınmadığı sürece, finansal tablo kullanıcıları açıklamaların doğruluğunu değerlendirmek ya da doğrulamak imkânından yoksundur (Coenen, 2008,98).

Genel kabul görmüş muhasebe ilkeleri, makûl bir finansal tablo kullanıcısının yanlış yönlendirilmemesine neden olabilecek bütün bilgilere malî tablolar ve dipnotlarında yer verilmesini zorunlu tutmaktadır. Bütün önemli bilgilerin malî tablolarda bulunması ise işletme yönetiminin sorumluluğunda bulunmaktadır. Wells (2008,314-316) bu kapsamda olası bir dizi hile saptamaktadır. Sözgelimi borçlarla ilgili olarak sözleşme koşullarının (*bazı malî oranların tutturulması ya da diğer finansal sınırlamalar*), şarta bağlı borçların ya da gelecekte ortaya çıkması olası olaylara bağlı potansiyel yükümlülüklerin açıklanmayabildiğini saptamaktadır. Bilanço tarihinden sonra ortaya çıkan olayların yetersiz biçimde açıklanması da bir açıklama hilesi oluşturmaktadır. Hile yapan kişiler, varlıkların kayıtlı değerlerini düşüren, kayıtlara alınmamış yükümlülükleri saptayan ya da yönetimin dürüstlüğüne gölge düşüren yargı ve düzenleyici ve denetleyici kuruluş kararlarının açıklanmasından kaçınabilmektedir.

Aynı şekilde ilişkili taraflar ile işlemlerin açıklanmaması da bu işlemleri son derece şüpheli hale getirmektedir. İlişkili taraflarla işlemler, kontrol edilen ya da önemli etkinlik sahibi olunan işletmeler ile gerçekleştirilen işlemler olduğundan ‘*kendi kendine ticaret*’ (*self-dealing*) olarak adlandırılmaktadır ve işlemlerin ticarî teamûl ve en iyi uygulamalara uygun yapıldığının açıklanması gerekmektedir. Muhasebe uygulamalarındaki değişikliklerin açıklanmaması ya da eksik açıklanması da bir açıklama hilesi olmaktadır. Aynı biçimde, tahminler ile raporlama yapan tüzel kişiliğin tam olarak tanımlanması da bu çerçevede ele alınabilir.

Coenen (2008,108-110) ve Golden ve diğerlerine (2006,235) göre, hile yapan işletmeler önemli bilgileri ve bu arada yanlışlıkları açıklarken sadece rakamlara dayalı bir önemlilik takdirinde bulunduğunu vurgulamaktadır. Dolayısıyla, önemli olmadığı gerekçesiyle olumsuz gelişmeler raporlanmamaya çalışılmaktadır. Muhasebe teorisine göre, ‘%5 kuralı’⁴ geçersiz sayılmamakla birlikte, önemlilik takdiri için her iktisadî ve ticarî olayın kendi koşulları içinde ve bütün nicel ve nitel yönleriyle değerlendirmeye alınma zorunluluğu bulunmaktadır. Yazarlara göre işletmelerin olumsuz bilgileri açıklamak istememeleri anlaşılabilir bir durumdur, ancak bu durum açıklama yükümlülüğünü ortadan kaldırmamaktadır. Günümüzde özellikle üst düzey yöneticilerin yaptığı tüm hilelerin önemli olduğu ve ortaya çıkarılarak açıklanması gerektiği noktasında görüş birliği oluşmuştur, çünkü bu tür hileler örgütsel işleyiş, kontrol sistemleri ve kurumsal yönetimin etkinlik düzeyi ile ilgilidir ve bugün değilse de ileride daha büyük hile olaylarına yol açabilmektedir.

Genel olarak, malî tablolarda nicel bilgilerin ve dipnotlarda nitel bilgilerin olduğu kabul edilir ise, gerek finansal tablo kullanıcılarının, gerekse bağımsız denetçilerin rakamların ötesine bakmaya çalışmaları ve yapılan açıklamalar ile birlikte topluca değerlendirme yapması önem kazanmaktadır (Coenen, 2008,97-98).

Açıklama hileleri ile ilgili dikkat edilmesi gereken risk faktörleri şunlar olabilmektedir (Wells, 2008,316-317):

⁴ Net kâr ya da aktiflerin % 5’inden küçük yanlışlıklar önemli olmayabilir.

- a) Finansal raporlama süreci ve iç kontroller üzerinde yönetim kurulu ve denetim komitesinin etkisiz gözetimi,
- b) Dengeleyici kontroller olmaksızın tek bir kişinin ya da mülkiyet-yönetim ayrımının olduğu işletmelerde küçük bir grubun yönetime hakîm olması,
- c) İşletmenin değerleri ve etik standartlarının etkisiz biçimde duyurulması, uygulanması ve desteklenmesi,
- d) Aynı endüstride faaliyet gösteren diğer işletmelere göre hızlı büyüme ya da olağandışı kârlılık sağlanması,
- e) Özellikle dönemin sonlarında özün önceliği ilkesine uygunluğu kuşkulu olan önemli, olağandışı ve çok karmaşık işlemler yapılması,
- f) Hiç denetim geçirmemiş ya da aynı denetim kuruluşu tarafından denetlenmemiş ilişkili taraflar ile ticarî teamüllere uygun olmayan önemli tutarda işlem yapılması,
- g) Vergi cennetlerinde ticarî mantığı olmayan önemli tutarlı banka hesapları, iştirakler ya da şube faaliyetleri olması,
- h) Olağandışı şirket türleri ve idarî yetki dağılımı gibi çok karmaşık örgüt yapısı,
- i) İşletme, üst yöneticiler ya da yönetim kurulu üyelerinin yasa ve düzenlemeleri ihlâl ettiği ya da hile yaptığı iddiaları ile geçmişte menkûl kıymetler ya da ilgili mevzuatın ihlâl edilmesinden kaynaklanan sabıka kayıtları,
- j) Yönetimin önemsiz olduğu gerekçesiyle yapılan sıradışı ve uygunsuz muhasebe uygulamalarını tekrar tekrar haklı gösterme çabasına girmesi,
- k) Denetçilerin bilgiye ve personele erişimini ya da yönetim kurulu veya denetim komitesi ile etkili bir iletişim kurmasının resmî ve gayrîresmî olarak kısıtlanmaya çalışılması.

3.1.5.Varlıkların Yanlış Değerden Kaydedilmesi

Varlıkların büyük bir çoğunluğu tarihî elde edilme maliyetleri üzerinden kaydedilmektedir. Wells (2008,318), tarihî maliyet ya da piyasa fiyatından küçük olanı ile değerlendirme kuralı gereğince, eskiyen ve geri teknoloji ürünlerinde olduğu gibi, tarihî maliyeti piyasa fiyatını aşan varlığın değerinin makûl değerine indirildiğini, ancak varlık değerlerinin hiçbir zaman makûl değerlerine yükseltilmediğini saptamıştır. Öte yandan, varlık değerleri kaydedilirken tahminler yapmak zorunlu olmaktadır. Tahminler ise, hile ve manipülasyon yapmak için belirli bir hareket alanı yaratmaktadır. Sözelimi hurda değer, faydalı ömür, alacakların tahsil edilemeyecek bölümleri ve stokların

eskimiş ve kullanılamaz hale gelmiş kısımlarını tahmin ederek karşılık ya da amortisman hesaplamak gerekmektedir.

Varlıkların olduğundan daha yüksek gösterilmesi hileleri, genellikle varlıkları da ilgilendiren önemli malî oranlar aracılığıyla bilançoyu makyajlamak için yapılmaktadır (Coenen, 2008,104). Daha seyrek olmakla birlikte, sırasıyla uzun vadeli alacaklar, nakit para, malî duran varlıklar, patentler ve doğal tükenmeye tabî varlıklar da olduğundan daha yüksek değerde gösterilmeye çalışılan varlıklar arasında gelmektedir (Rezaee, 2002,87). Bununla birlikte, en çok stoklar, ticarî alacaklar ve maddî duran varlıklar yanlış değerlenmeye tabî tutulmaktadır.

Genel olarak, yanlış değerlendirme hileleri ile ilgili risk faktörleri şunlar olabilmektedir (Wells, 2008,322-323):

- a) Kâr ve kâr büyümesi raporlarken faaliyetlerden sistemli olarak nakit açıkları verilmesi ya da nakit girişleri sağlanamaması,
- b) Tüketici talebinde önemli oranda düşüş yaşanması ve endüstri ya da genel ekonomide kapanan işyeri sayısının artması,
- c) Varlık, borç, gelir ya da gider tutarlarının kişisel takdir ya da doğrulanması zor belirsizliklere bağlı tahminlere dayanması,
- d) Finansal olmayan üst yönetimin muhasebe ilkelerinin seçimi ya da önemli tahminlerin yapılması sürecine aşırı derecede ilgili ve müdahil olmaları,
- e) Brüt kâr ya da net kâr marjında aynı endüstride ve ölçekte olan diğer şirketlerin üzerinde olağandışı artış sağlanması,
- f) Ticarî alacakların tahsil edilme süresinin olağandışı artması,
- g) Stokta kalma süresinin olağandışı artması,
- h) Aynı endüstride ve ölçekte olan diğer şirketlere göre şüpheli alacaklar ve stok değer düşüklüğü karşılıklarının çok az ya da çok farklı olması,
- i) Maddî duran varlıklar ve amortisman giderleri arasındaki aritmetik orantıda olağandışı değişme yaşanması,
- j) Rakip işletmeler varlık yatırımlarını azaltırken varlık tutarının giderek yükselmesi.

Bundan sonraki alt başlıklar altında, en çok yanlış değerlendirme hilesi yapılan belli başlı varlıklar olan stoklar, ticari alacaklar, maddi duran varlıklar ile satın alınan şirketlerin varlıkları ele alınmaktadır.

3.1.5.1.Stok Değerleme Hileleri

Stok hileleri, Byington ve Christensen (2003,34) tarafından kayıtlarda ve mali tablolarda stokların bilinçli olarak yüksek gösterilmesi olarak tanımlanmaktadır. Bu kapsamda stok hileleri işletmeler için büyük bir sorundur, çünkü stok miktarlarının büyüklüğü, stoklara erişim izni olan çalışan sayısının fazlalığı, üretim sürecinin karmaşıklığı, üretim ve muhasebe için yapılan kayıtların çokluğu gibi nedenlerle, diğer varlıklar ile ilgili hile ve manipülasyonlara göre, önlenmesi ve ortaya çıkarılması daha zor hilelerdir.

Stok hileleri, Golden ve diğerleri (2006,220) ile Wells (2008,318)'e göre, varlıkların yanlış değerlendirilmesi ile ilgili hilelerin yarısından fazlasını oluşturmaktadır. Bu hileler, stok fiyatı ya da miktarının yapay olarak yüksek gösterilmesi ile bazı dönem giderlerinin stoklarda aktifleştirilmesi biçiminde yapılmaktadır. Sözgelimi dönem sonu stoklarının olduğundan daha yüksek bir değerden gösterilmesi satılan malın maliyetinin olduğundan daha az gösterilmesine, bu ise net kârın yükselmesine neden olmaktadır. Ancak carî dönemin stoklarını olduğundan yüksek göstermek gelecek dönemde satılan malın maliyetini de yükseltmek anlamına gelmektedir, çünkü carî dönemde dönem sonu stoklar, gelecek dönemin dönem başı stokları olmaktadır. Ayrıca, stokların tarihi maliyet ya da piyasa fiyatından düşük olanı ile değerlendirilmemesi ve yeterli değer düşüklüğü karşılığı ayrılmaması, bilançodaki stok değerlerinin olduğundan daha yüksek görünmesine, dolayısıyla satılan malın maliyeti ve satış gelirlerinin yanlış biçimde karşılaştırılmasına neden olmaktadır. Bu nedenle, önceki dönemlerden daha yüksek olan kâr hedeflerini yakalayabilmek için daha büyük miktarda ve tutarda hile yapılması gereği ortaya çıkmaktadır.

Stokların olduğundan daha yüksek gösterilmesi sonucu dönen varlıklar ve dolayısıyla işletmenin kısa vadeli borçlarını ödeme gücü (*likiditesi*) de olduğundan daha yüksek gösterilmiş olmaktadır (Mulford ve Comiskey, 2002,246). Bu durumda, stok hileleri yapılarak hem bilanço ve hem de gelir tablosu makyajlanmış olmaktadır.

Stoklar, aşağıdaki yollarla olduğundan daha yüksek gösterilebilmektedir (Byington ve Christensen, 2003,37):

- a) Eldeki stokları yanlış kaydetmek,

- b) Fizikî sayımdaki stok miktarını yanlış kaydetmek,
- c) Stok fiyatlarını yüksek göstermek,
- d) Konsinye olarak alınan stokları stok hesaplarına dahil etmek,
- e) Fatura kesilip sevk edilmeyen stok işlemlerini (*bill-and-hold transactions*) kaydetmek,
- f) Büyük deftere hayalî stok kayıtları yapmak,
- g) Eskimiş ya da az hareket gören stoklar için karşılık ayırmamak,
- h) Hurda haline gelmiş, eskimiş ya da değeri düşmüş “diğer stokları” ambalajlayarak sağlam stoklar olarak kaydetmek (Rezaee, 2002,88;Mulford ve Comiskey, 2002,246),
- i) Değersiz stokları zarar kaydetmeyerek bilançoda stoklar hesabında göstermeye devam etmek (Mulford ve Comiskey, 2002,237).
- j) Pazarlama, satış ve dağıtım giderleri ile genel yönetim giderlerini yanlış biçimde stoklarda aktifleştirmek (Golden ve diğ., 2006,223).

Bunlara ek olarak Byington ve Christensen (2003,37)’in saptamasına göre, eldeki stokları yanlış kaydederek hile yapan kişiler, denetçinin açmayacağını düşünerek fizikî sayımın yapıldığı alana, içi boş olan ya da içinde stoktan başka maddeler olan kutular yerleştirebilmektedir. Söz konusu kutular, elde daha çok stok olduğu izlenimini verecek biçimde düzenlenerek de yanlış tutarda ya da sayıda kaydedilebilmektedir. Eldeki stoklarla yapılan hilelerin başka bir biçimi de, fizikî sayımın bir günden fazla sürdüğü ve birkaç ayrı mekanda yapıldığı durumlarda stokları bir yerden ötekine kaydırmaktır. Denetçinin örneklem seçerek sayım yaptığı ve stokların depolandığı her mekânı ziyaret edemediği bilindiği için bu tür hilelerin yapılması kolaylaşmaktadır.

Golden ve diğerleri (2006,217-218), konsinye satışlarda alıcıların yükümlülüklerinin iyi incelenmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu kapsamda alıcının belirli bir tarihte ödeme yükümlülüğü olup olmadığı, ödemenin son tüketiciye satıştan önce yapılıp yapılmadığı, alıcının fiziksel hasar, bozulma ve çalınma durumlarında sorumlu tutulup tutulmadığı, satıcının alıcıya finansman olanakları ve geniş iade hakları tanıyıp tanımadığı, satıcının ürünün gelecekteki performansına ilişkin önemli yükümlülükleri olup olmadığı ile ürünün deneme ve tanıtım amaçlı verilip verilmediği gözden geçirilmek durumundadır.

Stok hilelerini ortaya çıkarmak için meslekî şüphecilik yaklaşımı içinde analitik incelemeler, fizikî sayımlar, bilgisayar analizleri, fiyat araştırmaları yapılmaktadır (Byington ve Christensen, 2003,38). Golden ve diğerlerine (2006,220-222) göre ise, stok hilelerini bulmak ve önlemek için en etkili yöntem, stokları gözle görmek ve fizikî sayıma katılarak gözlem yapmaktır. Özellikle günlük defterde açıklaması olmayan stok, satılan malın maliyeti ve ticarî borç kayıtları, şüpheli ve olağandışı sevkiyat ve teslimat belgeleri, şüpheli ve olağandışı satın alma siparişleri, büyük sayım ve tesellüm fazla ya da noksanları, bir süredir kullanılmayan hareket görmeyen stoklar, yüksek fiyat ve miktarda olan stokların özetlenerek gösterilmesi, stokları arttıran düzeltme kayıtları yapılması, iptal edilip kayıtlara alınan ve sayıma dahil edilmeyen stoklar ile kontrol etmeden ve belgelendirilmeden dahilî stok hareketlerinin yoğunluk göstermesi uygulamalarına özellikle dikkat etmek gerekmektedir. Eskiyen ve yavaş hareket gören stoklar yerinde görülmeli ve karşılık ayırma politikaları uygulamada gözlenmelidir. Stok hilelerini ortaya çıkarmak için dikkate alınacak göstergeler şunlar olabilmektedir,

- a) Brüt kâr marjının beklenenden yüksek olması,
- b) Stokların satışlardan daha hızlı artması,
- c) Stok devir hızının dönemler arasında değişkenlik göstermesi,
- d) Satış ve dağıtım giderlerinin stoklara oranının düşmesi,
- e) Stoklar/Toplam Aktifler oranının beklenenden daha hızlı artması,
- f) Satılan Malın Maliyeti/Satışlar oranının azalması,
- g) Satılan Malın Maliyeti ile KDV'nin tutarsız olması,
- h) Stoklar ve Satılan Malın Maliyeti artarken satış ve dağıtım giderlerinin düşmesi,
- i) Dönem sonu stokların yükselme eğiliminde olması.

3.1.5.2.Ticarî Alacak Değerlemesi Hileleri

Ticarî alacak hileleri, Wells (2008,319)'e göre, temelde iki farklı biçimde yapılabilmektedir: Gerçek olmayan ticarî alacakların kaydedilmesi ve ticarî alacaklar için karşılık ayrılması ya da eksik ayrılması⁵. İlk olarak, gerçek olmayan ticarî alacak hileleri, malî sorunları olan işletmelerde ve satışlar bazında komisyon alan yöneticiler arasında yaygındır, genellikle dönem sonlarında yoğunlaşmaktadır ve ticarî alacaklar makûl bir vade içinde tahsil edilmesi gerekeceği için hile yapan kişilere belirli bir

⁵ Karşılıklar konusunda daha önce açıklama yapılmıştır.

zaman kazandırmaktadır. Gerçek olmayan ticarî alacaklar, gerçek olmayan gelirlerden kaynaklanmaktadır. Hile yapan kişiler, gerçek olmayan ticarî alacak hesaplarını denetçilere yanlış doğrulamalar ulaştırarak saklamaya çalışmaktadır. Bu amaçla doğrulama mektuplarını denetçilere ulaşmadan ele geçirmeye çabalamaktadır, çünkü gerçek olmayan müşteriler için verilen mektup adresleri hile yapan kişilerin kontrol ettiği bir posta kutusu, bir ev adresi ya da yine hile yapan kişilere ait bir iş adresi olabilmektedir. İkinci olarak, kârı yüksek çıkarmak isteyen bazı işletmeler ticarî alacaklardan tahsil edilme yeteneğini yitiren kısmı için karşılık ayırmayı bilerek ihmâl edebilmektedir (a.g.e.). İlişkili taraflara yapılan büyük tutarlı satışlardan kaynaklanan büyük ticarî alacaklar ile vadesi geçmiş büyük miktarlarda ticarî alacaklar da, gerçek olmayan satış ve alacakları düşündürmektedir (Rezaee, 2002,88).

Bu tür hileleri ortaya çıkarmak için kredili satış dosyalarını ve telefon rehberi dahil kamuya açık kaynakları incelemek ve bu kaynaklarda özellikle fiziken var olmayan ya da mal almak için ticarî amacı olmayan önemli müşteriler aranmaktadır (Wells, 2008,319).

3.1.5.3.Satın Alınan Şirketlerin Varlıklarının Yanlış Değerlenmesi

Wells (2008,319)'in çalışmalarına göre, başka bir işletmeyi satın alan işletmeler, satın alma fiyatını kendi varlıklarına eklemekte, satın alma fiyatının net aktif değerinin üzerinde olan bölümünü şerefiye olarak değerlendirmektedir. Bu çerçevede, ABD'de şerefiyenin muhasebeleştirilmesinde yapılan değişiklikler şirketleri daha az şerefiye hesaplamaya ve bu tutarı yapılmakta olan araştırma ve geliştirme giderleri olarak bir defada zarar kaydetmeye yöneltmektedir. Şerefiye bulunması durumunda tutarı amortismanla tabî tutarak gelecek dönemlerdeki kârları azaltmak yerine satın alma sırasında carî döneme gider yazıp gelecek dönemleri kurtarmak seçeneği tercih edilmektedir. Aynı amaçla ayrılan yeniden yapılandırma karşılıklarının şimdiden gereğinden fazla belirlenmesi ve gelecek dönemlerde istenildiği zaman iptal edilmesi de kârı arttırmak için başvuru yollarından biri olmaktadır.

3.1.5.4.Maddî Duran Varlıkların Yanlış Değerlenmesi

Maddî duran varlıkların yanlış gösteriminin en kolay yolu, Wells (2008,320-322)'e göre, gerçek olmayan varlık kaydı yapmaktır. Bu durumda bilanço eşitliğini tutturmak

gerekeceğinden kaydedilen varlığa karşılık genellikle borç ya da öz kaynak hesaplarına yapılan orantılı kayıtlar kullanılmaktadır. Şirket varlıkları farklı yerlerde dağınık bir halde bulunuyor ise, gerçek olmayan varlıklar kolaylıkla gözden kaçırılabilir. Bu hilenin farklı bir biçimi, maddî duran varlıkları tarihî maliyet yerine piyasa değerlerinden ve hatta kurgusal değerlendirme model ve hesaplamalarıyla destekleyerek daha yüksek değerden kaydetmeye çalışmak olmaktadır. Yine, varlıklar satın alınıp kullanıma hazır hale getirildikten sonraki dönemlere ait finansman giderlerinin aktifleştirilmesi durumunda da varlık değerleri olduğundan yüksek çıkmaktadır. Öte yandan, merkezî kamu kuruluşlarına katkıları, varlık değerlerine göre belirlenen kamusal kuruluşlar varlık değerlerini düşük göstermek için hile yapılabilir (a.g.e.). Bu tür hileleri bulmak ve önlemek için en etkili yol, Golden ve diğerlerine (2006,226) göre, şirket yerleşim alanını ziyaret ederek maddî duran varlıkların gerçekten var olup olmadıklarını yerinde görmektir. Ayrıca eskiyen ve hurdaya çıkarılan maddî duran varlıkların malî tablolara nasıl yansıtıldığını örnekleyerek test etmek yararlı olmaktadır. Gerçek olmayan maddî duran varlıklar ile ilgili hile göstergeleri şunlar olabilir (a.g.e.):

- a) Yapılan faaliyet ile mantıklı bir ilişkisi kurulamayan maddî duran varlıklar olması,
- b) Ekleme ve eksiltmeleri kaydetmek için yardımcı hesaplar kullanılmaması,
- c) Maddî duran varlıkları teslim almak ve kaydetmek için uygun usûllerin olmaması,
- d) Maddî duran varlıkların grup içinde bir noktadan diğerine aktarılması için uygun usûller olmaması,
- e) Faydalı ömrü tamamlanmayan, ancak çeşitli nedenlerle kullanımda olmayan maddî duran varlıkların saklanması için ayrı bir depolama yerinin olması,
- f) Maddî duran varlıkların kaydedilmesi, hurdaya ayrılması ve elden çıkarılması ile ilgili yeterli ve yazılı usûllerin olmaması,
- g) Ana hesaplarla tutarlı olmayan yardımcı maddî duran varlık hesapları.

3.2.Varlıkların Kötüye Kullanılması Hilesi Yöntemleri

Varlıkların kötüye kullanılması, varlıkların çalınması, zimmete geçirilmesi ve kişisel fayda sağlamak için amaç dışı kullanılması olarak tanımlanmaktadır (Singleton ve diğ., 2006,112). Varlıkları kötüye kullanma hileleri 2 alt kategoriye ayrılmaktadır (ACFE, 2008,7):

- a) Hazır değerler ile ilgili hileler
- b) Stoklar ve diğer varlıklar ile ilgili hileler

3.2.1.Hazır Değerler ile İlgili Hileler

Hazır değerler ile ilgili hileler 3 alt kategoriye ayrılmaktadır (ACFE, 2008,7):

- a) Sıyırma hilesi (*Skimming*)
- b) Nakit hırsızlığı (*Cash Larceny*)
- c) Hileli harcamalar (*Fraudulent Disbursements*)

Varlıkları kötüye kullanma hilelerinin % 93'ünü oluşturan bu tür hileler, işletmenin ya da işverenin nakdî varlıklarının rızası olmadan ve istemeden alınması yöntemlerini içermektedir. (Singleton ve diğ., 2006,114). Hazır değerlerle ilgili hilelerde ise, karmaşık harcama hilelerinin ağırlığı göze çarpmaktadır (Silverstone ve Sheetz, 2007,74). Birinci ve ikinci grup hilelerde şirketin parası çalınmakta, üçüncü grup hilelerde ise şirket yanlış ve yanıltıcı alım ve diğer harcama belgeleriyle yanıltılarak fazladan ödeme yaptırılmaktadır (Biegelman ve Bartov, 2006,166).

Para ve para benzerlerine ilişkin hilelerin ortaya çıkarılması ve önlenmesi için en etkili yöntem, Coenen (2008,79-83)'e göre, ilgili personelin gözetim altında tutulmasıdır. Gözetim, hem üst makamlar tarafından izlenmeyi, hem de görevlerin birbirinden ayrılmasını kapsamaktadır. Görevlerin ayrılması da etkili bir yöntemdir ve her bir çalışanın diğer bir çalışanın yaptığı işi kontrol etmesi anlamına gelmektedir. Özellikle ticarî alacaklar ile bunlar için ayrılan karşılıkların, düzeltme ve dengeleme yapılan hesapların, bozulan, eskiyen ve kullanılamaz hale gelen stokların ve değeri düşen maddî duran varlıkların yakından izlenmesi gerekmektedir. Nakit ile ilgili belgelerin ve iptal edilen çeklerin özenle incelenmesi, müşteri ve tedarikçiler ile sistematik olarak iletişim kurularak bilgilerin doğrulanması, habersiz gerçekleştirilen denetimler, personel ve tedarikçi rotasyonu ile fiziksel güvenlik önlemlerinin etkinleştirilmesi etkili önlem ve araçlar arasında sayılmaktadır.

3.2.1.1.Sıyırma Hilesi

Bu yöntemde, nakit para kayıtlara girmeden önce çalınmaktadır. Hile, kayıt ve defter dışı kaldığı için bazı işlemler ya da işlemlerin unsurları kaydedilmemekte ve bu nedenle hilenin kayıt ve belgeler üzerinden izinin sürülmesi ve ortaya çıkarılması zorlaşmaktadır (Coenen, 2008,74).

Wells (2008,53-62), bu hilenin hangi yollardan yapılabildiğini açıklamıştır. Bu kapsamda, en basit sıyırma hilesi, satış hasılatının kasaya konulması yerine cebe atılmasıdır. Satışlar kaydedilmediği için kayıtlardaki nakit ile satış gelirleri arasında herhangi bir tutarsızlık göze çarpmamaktadır. Bu tür hilelerde, çalışma saatleri dışında satış yapılabilmekte ve işlem kaydedilmeden gelire el koyulabilmektedir. Sadece kasadaki personel değil, sahada görelî özerk çalışan satış ve pazarlama elemanı personel de bu hileyi yapabilmektedir. Uygunsuz tahsilat ve kayıt usûlleri personel için bu hilenin yapılmasını kolaylaştırmaktadır. Hilenin başka bir biçiminde ise, tahsil edilmiş para konularak yerine henüz tahsil edilmemiş çekler alınmaktadır. Çekleri alan ve kayıtlara geçiren kişilerin aynı kişi olması durumunda çekler çalınabilmektedir. Bu tür hileleri önlemek için hem müşteriler ve hem de personel için özellikle nakit para giriş noktalarında video kamera sistemleri gibi gözetleme mekanizmaları kurulmakta ve gözetlenme duygusu uyandırılmaktadır. Kasaların belli bir bölgede toplanması ve kasa giriş ve çıkış kütüklerinin kontrol altında tutulması da etkili olmaktadır.

Hazır değerlerle ilgili hilelerin % 28.2'si bu tür hilelerden oluşmaktadır (Singleton ve diğ., 2006,120). Bu tür hileleri önlemek için görevlerin ayrılması, personel rotasyonu ve zorunlu izin kullandırılması, hareket görmeyen hesapların hile yapmak için kullanılabileceğinin dikkate alınması ve vadesinde ödenmeyen alacaklar ile iade ve indirimlerin yükselmesi uyarı işaretleridir (Wells, 2008,62-68). Bu çerçevede, kayıp stok ve müşteri şikâyetleri ciddiyle değerlendirilmekte ve ayrıca aşağıdaki risk faktörlerine de dikkat etmek yararlı olabilmektedir (Singleton ve diğ., 2006,145-146):

- a) Beklenenden daha düşük satış gelirleri,
- b) Tahminlerin altında gerçekleşen kâr,
- c) Tahminlerin altında brüt kâr marjları,
- d) Ödemelerinin zamanında kaydedilmediğine ilişkin müşteri şikâyetleri,

- e) Ticarî alacaklar veya özel müşterilerden tahsilat oranının düşmesi, tahsilat süresinin gittikçe uzaması,
- f) Çalışma saatleri dışında çalışmaya devam eden personel.

3.2.1.2.Nakit Hırsızlığı

Nakit hırsızlığında, nakit para tahsil edilmekte, şirketin yasal defterlerine kaydedilmekte, fakat daha sonraki bir aşamada çalınmaktadır (Coenen, 2008,75). Wells (2008,77-82), bu hilenin hangi yollardan yapılabildiğini açıklamıştır. Bu kapsamda, en basit, yüksek zekâ gerektirmeyen ve yakalanması kolay olan biçiminde, satış noktalarında faaliyet yoğunluğundan yararlanarak para çalınmaktadır. Başka bir kasadan çalarak sorumluluk o kasadaki görevli personel üzerine yıklanmaktadır. Çok küçük tutarların çalındığı biçiminde, bunlar hırsızlıktan çok hata olarak algılandığı için gözden kaçırılmaktadır. Yapılan kasa giriş işlemi, iade ya da geçersizlik gerekçesiyle iptal etmek kullanılan yollardan birisidir. Kasa sayım ve raporlarını değiştirerek ya da kasa raporlarını imha ederek de çalınan miktar gizlenebilmektedir. Alacak tahsilatı yapıldığında ise, kayıtlar ve nakit tutarının birbirini tutması için düzmece dengeleme kayıtları yapılmaktadır. Satış noktasındaki nakit hırsızlığını ortaya çıkarmak için genellikle satış kayıtları ve nakit kayıtları karşılaştırılmaktadır.

Hazır değerlerle ilgili hilelerin % 23,9'u oluşturan Bu tür hileleri yapmak için en uygun personelin nakit para ile doğrudan bağlantısı olan, işletmenin nakit akış zincirinde yer alan ve güven duyulan çalışanlar arasından çıkması daha yüksek olasılıktır (Singleton ve diğ., 2006,114 ve 136). Ayrıca aşağıdaki risk faktörlerine de dikkat etmek yararlı olabilmektedir:

- a) Banka hesaplarında olağandışı ya da açıklanması güç çekilmeler,
- b) Şirket kayıt ve raporları ile banka kayıtları arasında olağandışı ya da açıklanamayan farklılıklar,
- c) Personelin yaşam biçiminin fark edilebilir derecede değişmesi.

3.2.1.3.Hileli Harcamalar

Hileli harcamalar kendi içinde 5 alt kategoriye ayrılmaktadır (ACFE, 2008,7):

- a) Harcama Belgesi Hileleri (*Billing Schemes*)
- b) Çek Hileleri (*Check Tampering*)
- c) Yanlış Ücretlendirme (*Payroll Schemes*)
- d) Personel Harcaması Hileleri (*Expense Reimbursement Schemes*)
- e) Kasa Raporu/Defteri Hileleri (*Register Disbursement Schemes*)

Hileli harcamalar, Golden ve diğerlerinin (2006,236) tanımlamalarına göre, işletmeye herhangi bir yararı olmayan bir amaçla işletme kaynaklarının kullanıldığı ödemelerdir. Başka bir anlatımla, ödeme karşılığında şirkete karşı bir yükümlülük doğmamakta ve aynı zamanda şirketin hiçbir ihtiyacı karşılanmış olmamaktadır. Nakit paraya ulaşmayı hedefleyen sıyırma hilesinin tersine hileli harcamalar, nakit hırsızlığında olduğu gibi şirket kayıt ve defterlerine girmiş olan fonların çalınması ile gerçekleştirilmektedir (a.g.e.). Şirket personeli, düzenlediği yanlış belgeler ile şirketinin yanlış ödemeler yapmasına neden olmaktadır. Çek hileleri, yanlış para transferleri ve hileli kredi kartı işlemleri de bu kapsamda değerlendirilebilmektedir (Coenen, 2008,76). Hazır değerlerle ilgili hilelerin % 74,1'i bu tür hilelerdir (Singleton ve diğ., 2006,115). Söz konusu 5 alt kategori bölüm içinde tek tek incelenmektedir.

3.2.1.3.1.Harcama Belgesi Hileleri

Harcama belgesi hileleri, hileli harcamaların % 52,1'ni oluşturmaktadır (Singleton ve diğ., 2006,115).Bu tür hileler, kendi içinde 3 alt kategoriye ayrılmaktadır (ACFE, 2008,7):

- a) Paravan Şirketler Kullanılması (*Shell Company*)
- b) İşbirlikçi Olmayan Tedarikçi/Satıcıların Kullanılması (*Non-Accomplice Vendor*)
- c) Şirket Kaynaklarının Kişisel Amaçlı Kullanımı (*Personal Purchases*)

A.Paravan Şirketler Kullanılması: Bu tür hilelerde, personel çalıştığı işletmeye mal ya da hizmet satacak bir paravan şirket kurmakta, bu şirketler genellikle herhangi bir mal ya da hizmet satmamakta, fakat satış yapmış gibi belge düzenlemekte ve satış karşılığını işletmeden tahsil etmektedir (Coenen, 2008,77). Paravan şirketler sadece bir adres ya da posta kutusundan ibaret olan ve gerçek olmayan varlıklardır. Yasal bir şirketin ünvanına çok benzeyen adlarla kurulan şirketler de bu kapsamda

değerlendirilmektedir (Singleton ve diğ., 2006,115). Paravan şirketler yurtiçinde veya gizlilik haklarından yararlanmak amacıyla yurtdışında belirli vergi cennetlerinde kurulabilmektedir (Biegelman ve Bartow, 2006, 168). Paravan şirketlerle gerçekleştirilen işlemlere ilişkin belgeler kısmen ya da tamamen sahtedir (Silverstone ve Daiva, 2005,73). Wells (2008,97-99)'e göre, hile yapan kişiler fatura, sipariş emri, kredi kartı hesap özeti gibi belgelerde manipülasyonlar yaparak işverenden daha fazla ödeme yapılmasını talep etmektedir. Bu çerçevede hile yapan kişiler, genellikle hile yapılan işletmelerde ödeme yetkisi verilen konumlarda bulunmaktadır. Ödeme talebini yapan, ödeme için gerekli belgeleri hazırlayan ve dikkatsiz amirlerinden onay alan kişiler çoğunlukla aynı kişiler olmaktadır. Hile yapan kişiler, düzmece belgelerin aslına benzemesine özel önem vermektedir. Bu tür hilelerde işletmelerde kurulu iç kontrolleri aşmak amacıyla birden fazla görev ve görevlinin birlikte hareket etmesi gerekeceğinden örgütlü olarak (*teşekkül halinde*) yapıldığı da görülebilmektedir.

Bu tür hilelerin ortaya çıkarılması ve önlenmesinde görevlerin ayrılıp farklı personele dağıtılması, satıcı ya da tedarikçi çizelge ve hesaplarının dikkatli biçimde izlenmesi, düzenlenen faturaların üzerindeki eksik ve küçük ayrıntılara dikkat edilmesi, işletme ve bölümlerin yaptıkları harcamaların bütçe ödeneklerini aşıp aşmadıklarının değerlendirilmesi, sahte belge incelemesinin yanı sıra mal ya da hizmet alımının iktisadî ve ticarî mantığının sorgulanması, paravan şirket sahibinin belirlenmeye çalışılması, maaş ya da ücretlerin yattığı hesaplar ile paravan şirketin hesaplarının aynı olup olmadığının karşılaştırılması diğer etkili önlem ve araçlar olmaktadır (Wells, 2008,101-104). Büyük tutarlı alımlarda ihaleye çıkılması durumunda aracı konumunda olan ve yüksek fiyattan işletmeye satış yapan paravan şirketler saptanabilmektedir (Biegelman ve Bartow, 2006,169). Ayrıca aşağıdaki risk faktörlerine dikkat etmek yararlı olabilmektedir (Singleton ve diğ., 2006,137):

- a) Sadece hizmet faturası kesen satıcılar,
- b) Personel ile aynı adrese sahip satıcılar,
- c) İki farklı adrese ve hesaba ödeme kabul eden satıcılar (Biegelman ve Bartow, 2006,169),
- d) Satıcı iletişim bilgilerinin (*telefon, faks,vb*) eksik olması,
- e) Excel programı ile hazırlanmış satıcı faturaları,
- f) Satıcıdan ardışık numaralı faturalar alınması,

- g) Faturalarda kûsûratlı rakamlar yerine yuvarlak rakamlar olması,
- h) Satın alınan sıradışı maddeler (*avukatın çakıl taşı alması gibi*),
- i) Faturanın ayrıntılı olmaması,
- j) Satılan mal/hizmetle ilgili ayrıntı verilmemesi (Golden ve diğ., 2006,237),
- k) Ödeme koşullarının belli olmaması ya da endüstri standartlarından farklı olması (Golden ve diğ., 2006,238),
- l) Satılan malın maliyetinde olağandışı ve beklenmeyen artışlar,
- m) Makûl olmayan malî oranlar,
- n) Sistematiik olarak diğeri satıcılardan daha erken ödeme yapılan satıcılar,
- o) Özel ve ek gider kayıtları,
- p) Aynı tutarda ve özellikle belirli bir yetki sınırının altında birçok alım yapılması.

B.İşbirlikçi Olmayan Tedarikçi/Satıcıların Kullanılması: Bu hile yönteminde, önce ödeme işlemi, sonra iade etme işlemi yapılmaktadır (Coenen, 2008,78). Paravan şirketlerin tersine buradaki satıcı ya da tedarikçiler hile yapan kişiler ile işbirliği veya suç ortaklığı yapmamakta, tersine hile yapan kişiler tarafından kötüye kullanılmaktadır (Singleton ve diğ., 2006,116). İlgili personel tedarikçi ya da satıcıların faturaları aracılığıyla hileli harcamalar yapılmış gibi gösterebilmekte ya da tedarikçi ya da satıcılara kasten fazla ödeme yapmak veya yanlış tedarikçi ya da satıcıya ödeme yapmak ve karşılığında tutarın özel hesaba geri ödemesini istenebilmektir (Wells, 2008,105-106). İhtiyaç olmayan mal siparişleri vermek, daha sonra malı satıcı ya da tedarikçiye iade etmek ve yapılan ödemeyi satıcı ya da tedarikçiden geri almak da olası bir hiledir (Singleton ve diğ., 2006,116). Bu tür hileleri ortaya çıkarmak ve önlemek için tedarikçi ya da satıcı çizelgelerinin güncellenmesi, “*satın alma-satın almayı onaylama-satıcılara ödeme*” görevlerinin birbirinden ayrılması, geçmişteki mükerrer ödeme olaylarının gözden geçirilmesi ve alınan çeklerin hemen ilgili hesaplara kaydedilmesi ve gecikmeksizin bankaya tahsilata gönderilmesi etkili önlem ve araçlar olmaktadır (Wells, 2008,108-109). Ayrıca aşağıdaki risk faktörlerine dikkat etmek çok yararlı olmaktadır (Singleton ve diğ., 2006,139):

- a) Faturalarda olağan olmayan numaralar,
- b) Bir satıcıdan olağandışı ve açıklanması zor tutarda alım yapılması,
- c) Bir üründen olağandışı ve açıklanması zor miktarda alım yapılması.

C.Şirket Kaynaklarının Kişisel Amaçlı Kullanımı: Bu hile yöntemi, Wells (2008,109-113) tarafından, hile yapan kişilerin yanlış ve geçersiz faturalar ile kişisel amaçlı harcamalar yapması ve sözü edilen usûlsüz harcamaların geri ödenmesini sağlaması olarak tanımlanmaktadır. Yazara göre bu yöntem, kontrol zaafiyetinden dolayı ortaya çıkabilen bir hile yöntemidir. Sipariş verme ve ödeme onayının aynı kişide toplanması hileye uygun ortam hazırlamaktadır. İki görevin dışarıdan ayrılmış gibi görüldüğü işletmelerde, onay makamı üst düzey yöneticiler, satın alma talebi makamı alt düzey personel olduğu için, gerçekte üst düzeyin alt düzeyi yönlendirmesi ile de aynı sonuca ulaşmak mümkün görünmektedir. Hile yapan kişiler satın alma sürecinde düzmece satın alma talepleri hazırlamakta, ast-üst arasındaki güven ilişkilerini kötüye kullanarak gerekli onayları alabilmektedir. Satın alınan malların teslimat adresini işletmenin adresi olarak değil, kişisel ev ya da işyeri adresleri olarak değiştirmek ve şirket kaynaklarının şirket kredi kartları kullanılarak kişisel amaçlı olarak kullanılması da bu tür hileler kapsamında ele alınabilir.

Son zamanlarda kişisel amaçlı kullanılan şirket kredi kartları ile elektronik siparişler vermek kolaylaşmakta ve kötüye kullanma olayları sayıca artmaktadır (Singleton ve diğ., 2006,116). Kredi kartları kullanılarak yapılan hileleri ortaya çıkarmak ve önlemek için öncelikle harcama ve kart sınırları getirilmesi, hesap özetlerinin titizlikle incelenmesi ve harcamaların gerekçeli ve belgeli olmasına özen gösterilmesi gerekmektedir (Wells, 2008,114). Ayrıca aşağıdaki risk faktörlerine de dikkat etmek yararlı olabilmektedir (Singleton ve diğ., 2006,140):

- a) Olağandışı maddeler satın alınması,
- b) Sistematik olarak bütçe aşımı yapılması,
- c) Kontrole tabî düzeyin hemen altında alımların yoğunlaşması.

3.2.1.3.2.Çek Hileleri

Çek hileleri, Wells (2008,123-130) tarafından personelin şirket hesabından kendi lehine bir çek düzenlemesi ya da şirket hesabından üçüncü bir taraf lehine düzenlenen çeklerin ele geçirilerek kişisel yarar için kullanılması olarak tanımlanmaktadır. Bu kapsamda çek başka bir kişi adına imzalanmakta ve hile, keşidecinin imzası taklit edilerek yapılabilmektedir. Bu tür hilelerin yapılabilmesi için hile yapan kişilerin öncelikle boş

çek defterlerine ulaşabilmesi gerekmektedir. Çek defterlerinin korunduğu yeri bilmek, deftere ya da sayfalarına anahtar ve bilgisayar ortamında parola aracılığıyla ulaşmak gerekmektedir. Kullanılmayan, ancak usûle uygun biçimde iptal edilmeyen boş çeklerin kullanılması da imkân dahilindedir. Hile yapan kişiler, genellikle daha az dikkat çektiği ve fark edilmesi biraz zaman alacağı için defterin en alt ve son yapraklarını tercih etmektedir. Tamamıyla düzmece çekler basılması olaylarına da rastlanmaktadır. Bu tür hilelerin ortaya çıkarılması ve önlenmesi için, boş çeklerin kilitli bir ortamda saklanması, filigranlı kâğıttan yapılan daha güvenli çeklerin kullanılması, günün ilk çeki ile ertesi günün ilk çekinin sıra numarası açısından birbirini izleyip izlemediğinin saptanması, otomatik imza ve damga makinalarının sıkı bir düzen içinde kullanılması, çek düzenleme ve onaylama görevlerinin birbirinden ayrılması ve çekleri imzalayabilecek yetkili kişi sayısının sınırlandırılması etkili olmaktadır.

Wells (2008,138-139), görevli personelin hileli olarak düzmece bir çek düzenlemesi ve diğer usûle uygun çeklerle birlikte toplu onaya sunması olayları ile karşılaştığını belirtmektedir. Bu çerçevede çeki imzalamakla yetkili olanların dikkatsizliği ve iş yoğunluğu bu hilelerin yapılmasına yardımcı olmaktadır. Son olarak, imza yetkisi olan kişilerin kişisel amaçlı çek düzenleyebildikleri görülmektedir. Çoğu zaman çek düzenleyenler işletme sahipleri ve üst düzey yöneticileri oldukları için nüfuz kullanarak boş çek defterine ulaşmakta ve ödeme sürecinin içinde olan personeli baskı altında tutarak kontrolleri aşabilmektedir. Söz konusu kişilerin bizatihî kendilerinin hile olayının bir parçası olması halinde kontrol görevi ihmâl edilmiş olmaktadır.

Düzenlenmiş bir çekin çalınması da bir hile tekniğidir. Bu tür hileleri yapabilecek en elverişli konumda olan kişiler, çekin korunması ve lehdarına ulaştırılmasından sorumlu olan personeldir. Aynı şekilde iade edilen çeklerin çalınıp tekrar tahsil edilmesi de bu hile kapsamındadır. Çekin gönderildiği adresin yanlış yazılması ve hile yapan kişilerin bu adresten çeki ele geçirip tahsil etmesi bu hilenin farklı bir biçimidir (Wells, 2008,140-141). Hile yapan personelin işletme adına bir banka hesabı açtırıp tek yetkili imzacı olarak kendisini tanıttıktan sonra şirket çeklerini bu hesaba yazması ve tahsilat yapmasına da rastlanmıştır (Golden ve diğ., 2006,240). İşletme defteri kayıtları ile banka kayıtlarının karşılaştırılması, çekin arkasında çift imza olup olmadığının belirlenmesi, satıcı ya da tedarikçi adres değişikliklerinin doğrulanması ve satıcı, tedarikçi veya müşteri şikâyetlerinin değerlendirilmesi etkili önlem ve araçlar

olmaktadır (Wells, 2008,133-134). Nakit tahsilatı yapan ve çek yazan kişinin aynı personel olması aslında bir küçük işletme hastalığıdır ve işletmelerin büyümesi ile görev ayırımına kendiliğinden gidilmesi zorunluluğu bulunmaktadır (Silverstone ve Sheetz, 2007,74).

Bu hilenin farklı bir biçimi, küçük siparişler verip ödeyerek işletmenin güvenini kazandıktan sonra büyük bir sipariş vermek ve karşılıksız bir çek yazarak ortadan kaybolmaktır (Biegelman ve Bartow, 2006,209). Aynı borcu ödemek için çift çek düzenlenmesi, birinin gerçek alacaklıya (*satıcı ya da üstleniciye, lehdara*) olan borcun ödenmesinde kullanılması, diğerinin ise hile yapan kişilerce ele geçirildikten sonra tahrif edilerek tahsil edilmesi başka bir yöntemdir. Aynı borç için çift lehdara iki ya da daha fazla çek yazıldığı da görülebilmektedir. Burada lehdarlardan birisi gerçekten mal ya da hizmet sağlayan satıcı ya da üstlenicidir, diğeri ise hile yapan kişiler ya da onların suç ortağıdır (Silverstone ve Daiva, 2005,72).

Bu tür hileler, yanlış ve yanıltıcı belgeler ile yapılan harcama hilelerinin % 31.3'ünü oluşturmaktadır. Genellikle hile yapan kişiler çeki düzenleyen ya da düzenlettiren personel arasından çıkmaktadır (Singleton ve diğ., 2006,117) Çek hilelerinin % 50'si boş çekler ele geçirip çeki imzalamaya yetkili olanların imzasının taklit edilmesi, % 20'si düzenlenmiş geçerli bir çekin ele geçirilmesi ve lehdar adının değiştirilmesi, % 11'i ciro ile devredilecek kişi isminin değiştirilmesi ve her iki durumda da hile yapan kişilerin adının yazılması ile yapılması, % 15'i çek imzalamaya yetkili olanların yetki sınırları içinde kendilerine ya da suç ortaklarına çek yazması ile geriye kalan % 4'ü ise usûle uygun ve geçerli çeklerle birlikte düzmece çeklerin imzaya gönderilmesi ile yapılmaktadır. (Biegelman ve Bartow, 2006,172-173).

Bu tür hilelerin ortaya çıkarılması ve önlenmesi için ilgili belgelerin (*iptal edilen ya da kayıp çekler, banka hesap bildirimleri ve mutabakatlar dahil*) yakından incelenmesi en etkili araçtır (Golden ve diğ., 2006,240). Çeklerde çift imza zorunluluğu, harcamalarla çeklerin karşılaştırılması, satıcı ya da tedarikçi çizelgelerinin güncellenmesi, iptal edilen çeklerin incelenmesi, yasal defterler üzerinde yapılan düzeltmelere dikkat edilmesi, çok hareket gören ve çok az incelenen hesaplara yapılan kayıtların gözden geçirilmesi, satıcı ya da tedarikçi şikâyetlerinin ciddiyle araştırılması diğer etkili önlem ve araçlardır (Wells, 2008,142-147). Öte yandan, Biegelman ve Bartow (2006,172-173)'a göre, ticarî

bankalar tarafından sağlanan elektronik hizmetlerden yararlanılması da çek hilelerini azaltabilmektedir. Bu çerçevede, işletmeler her dönem bankaya çeklerin tarihi, lehdarı ve tutarını gösteren bir elektronik dosya teslim etmektedir. Ödenecek çek dosyada belirtilenlerden biri değil ise, banka çeki kabul etmeden önce işletmeden onay almaktadır. Öte yandan, çekler kayıtlara geçen bir ödeme aracı oldukları için denetimde izi takip edilebilmekte ve işlemiden aylar ve hatta yıllar sonra dahi parmak izi ve el yazısından sonuca gidilebilmektedir. Ayrıca bankada yüz yüze ilişkiye girilmesi ve kimlik gösterme zorunluluğu olduğundan aranacak izler çoğalmaktadır (a.g.e.). Bunlara ek olarak aşağıdaki risk faktörlerine de dikkat etmek yararlı olabilmektedir (Singleton ve diğ., 2006,144):

- a) Çok sayıda çek iptal edilmesi,
- b) Kayıp çekler,
- c) Lehdarı personel olan, ancak ücret için düzenlenmeyen çekler,
- d) Ödenen çeklerin üzerinde lehdar adının ve miktarın değiştirilmiş olması,
- e) Ödenen çeklerin arkasında çift imza ve değiştirilen imzalar olması,
- f) Tartışmalı lehdar adları ve lehdar adresleri,
- g) Mükerrer ya da düzene uymayan sıra numaralı çekler.

3.2.1.3.3.Yanlış Ücretlendirme

Hayâlet personel, yanlış çalışma süresi, daha yüksek saatlik ücretler, daha düşük izin ve tatil süreleri ve usûlsüz ikramiye ve komisyonlar bu kapsamda ele alınmaktadır (Coenen, 2008,78). Wells (2008,155-159)'in çalışmasına göre, hayalî personel, işletme için çalışmayan gerçek ya da tümüyle hayalî bir çalışan olabilmektedir. Bu çerçevede hayâlet personelin öncelikle bordrolu personel çizelgesine dahil edilmesi, ücret zaman bilgilerinin toplanması, bir bordro hazırlanması ve ücret için çek düzenlenmesi ya da ücretin banka hesaplarına yatırılması gerekmektedir. Bu nedenle, bordrolu personel çizelgesini düzenleyen çalışanlar hile yapmak için en uygun konumda olan kişiler olmaktadır. Ücret hesaplamalarını yapıp bordro düzenleyen muhasebe personeli de hile yapmak için uygun konumda bulunmaktadır. Hayalî personel yaratmanın en kolay yolu, gerçek bir çalışanın adına çok benzer adı olan, ama gerçekte olmayan bir çalışanı bordro çizelgesine eklemektir. İşten çıkarılan personelin kasıtlı olarak bordo çizelgesinden çıkarılmaması yeni bir hayâlet çalışan eklemeye daha çok tercih edilmektedir. Hayalî

personel için düzmece zaman kartları düzenlenmesi ve bunun geçerli duruma getirilmesi personeli kontrol etmekle görevli olanların bilgisi dahilinde yapıldığı zaman daha kolay olmaktadır. Çoğu zaman, ücretli çalışan personele karşılık maaşlı çalışan personel için zaman kartları düzenlenmesi ve onaylanması söz konusu değildir. Dolayısıyla, hayalet personel maaşlı personel için daha kolaydır, ancak sayıca az oldukları ve yönetici konumunda bulunduklarından fark edilmeleri olasılığı daha yüksek olmaktadır.

Bu tür hilelerin ortaya çıkarılması ve önlenmesi için işe alma ve personel ile ilgili görevlerin birbirinden ve bordro görevlerinden ayrılması, personel kayıtlarının bordro ve zaman kayıtlarından bağımsız olarak izlenmesi, işe almadan önce personel adaylarının özgeçmişleri ve referanslarının incelenmesi, bordroda değişiklik yaratan durumların doğrulanması, ayrılan personelin kayıtlarının sistematik olarak kontrol edilmesi, ücret arttırma ve eksiltmeleri için yapılan düzeltmelerin gözden geçirilmesi, aynı adres, sosyal güvenlik ve banka hesap numaralarına sahip olan personelin saptanması, ücret ve maaşlar için ayrılan bütçe ödeneklerinin aşılıp aşılmadığının bulunması ve çekle ödeme yapılıyor ise onaylı çeklerin güvenli bir yerde saklanması ve çek dağıtma görevinin rotasyon ile yaptırılması etkili araç ve önlemlerdir (Wells, 2008,160-161).

Yüksek ücret ödenmesi için Wells'e göre (2008,161-165) zaman kartları ile de oynanabilmektedir. Bu hileler, zaman kartlarını onaylamakla görevli personelin imzasının taklit edilmesi, onay vermekle yetkili personel ile anlaşmalı hareket edilmesi, onay vermekle görevli personelin dikkatsizliğinden ve yoğunluğundan yararlanılması, zaman kartlarının saklanmasıdaki zaafiyetlerden yararlanılması, izin sürelerinin yanlış bildirilmesi, işe gelmeyen personelin yerine kart basılması ve saatlik ücretlerin yüksek hesaplanması yollarından biri ile gerçekleştirilebilmektedir.

Yanlış ve yanıltıcı belgeler ile yapılan harcama hilelerinin % 19.6'sını oluşturan bu tür hileler ile ilgili aşağıdaki risk faktörlerine de dikkat etmek yararlı olabilmektedir (Singleton ve diğ., 2006,116)

- a) Hiç tatile çıkmayan personel,
- b) Hiç hastalık izni almayan personel,
- c) Hiç vergi kesintisi ve diğer indirimler yapılmayan personel,

- d) Hiç sigorta numarası veya geçerli numarası olmayan personel,
- e) Hiç adresi olmayan ya da posta kutusu şeklinde adresi olan personel,
- f) Diğer çalışanlar ile aynı adrese sahip olan ya da bir arkadaş/akrabasının adresini kullanan personel,
- g) Telefon numarası olmayan personel,
- h) Hesap numarası diğer çalışanlar ile aynı olan personel,
- i) Satış komisyonlarında olağandışı ve açıklanması zor artışlar,
- j) Komisyon oranlarında zaman içinde görülen değişiklikler,
- k) İade ve kredili satış oranı görece yüksek olan personel,
- l) Olağandışı ve açıklanması zor normal ve fazla mesai süreleri,
- m) Olağandışı saatlik ücret değişiklikleri,
- n) İşçilik giderlerinde olağandışı ve açıklanması zor artışlar.

3.2.1.3.4. Personel Harcaması Hileleri

Bu hile, Wells (2008,179-183)'e göre, personelin iş gereği yaptığı harcamaların olduğundan daha yüksek gösterilip geri ödeme talep etmesidir. Bu tür hilelerden birisi, harcamayı yanlış adlandırmak ve kişisel harcamaları iş harcaması olarak göstermektir. Basit bir yöntemdir, ancak özellikle üst düzey yöneticiler olaya karıştığı zaman çok yüksek maliyetli olabilmektedir. Bu tür hileleri önlemek için sadece destekleyici belgeler ile yetinilmemesi ve ayrıntılı harcama raporları alınması yararlı olmaktadır. Astların harcamalarının üstleri tarafından incelemiden geçirilmesi, harcamalarda kılavuz işlevi görececek bir yolluk ve personel yönetmeliğinin kullanıma sunulması, harcamalar için eğilim analizleri yapılması ile bir bölümün harcamalarını diğer bölüm yöneticilerinin kontrol etmesinin önüne geçilmesi diğer etkili araç ve önlemlerdir (a.g.e.). Bu tür hileler, yanlış ve yanıltıcı belgeler ile yapılan harcama hilelerinin % 22,1'ini oluşturmaktadır (Singleton ve diğ., 2006,117).

Wells (2008,183-188), personel iş harcamalarını olduğundan daha yüksek gösterebilmek için harcama belgelerinin tahrif edebildiğini ya da pahalı ürün ya da hizmetler kullanabildiğini, iş harcamalarını yetkilendiren personelin önce yüksek tutarlar kaydedebildiğini, sonra gerçek harcamalar daha düşük çıkınca aradaki farkı cebine atabildiğini belirtmektedir. Bu kapsamda personel sahte fiş ya da faturalarla gerçek olmayan bir harcama yaptığını ve bu harcamanın kendisine geri ödenmesini isteyebilmektedir. Satıcı ya da tedarikçilerden ele geçirilen ya da çalınan boş faturalar

hilenin gerçekleştirilmesinde kullanılabilir. Diğer personel tarafından yapılan harcamaların talep edilmesi, kredi kartı ile harcama yapıp bunu şirketten geri aldıktan sonra alınan malı iade etmek ya da harcamalar için kendi hesabından çek yazıp bunları şirketten geri aldıktan sonra çeki iptal etmek gibi yollara başvurulduğu da olmaktadır. Bu tür hileleri ortaya çıkarmak ve önlemek için sonu sistematik olarak 0 veya 5'e yuvarlanan, hep aynı tutarda olan, harcama üst sınırlarına eşit ya da yakın miktarlarda yapılan, aynı satıcı ya da tedarikçiden birbirini izleyen numaralar taşıyan belgeler kullanılarak yapılan, eksik bilgiler içeren ve aslına birebir benzemeyen harcamalara dikkat edilmesi gerekmektedir. Büyük tutarlı harcamaların nakit olarak, küçük tutarlı harcamaların kredi kartı ile yapılması da olağan değildir, çünkü kredi kartı ödemeleri mutlak surette kayda geçtiği halde nakit ödemeler kayda geçmemekte ya da gerçekte olduğundan daha farklı tutarlarda kayda geçmektedir.

Seyrek olmakla birlikte yapılan hilelerden bir diğeri, Wells (2008,188-189)'in işaret ettiği mükerrer geri ödeme talepleri olmaktadır. Bu amaçla aynı harcama için her defasında farklı belgeler sunularak ödeme yapılması istenmektedir. İki ayrı kuruluş için çalışan personelin yaptığı harcamaları her iki kuruluştan talep etmesi bu hile kapsamında ele alınabilir. Bu tür hileleri ortaya çıkarmak ve önlemek için harcama belgelerinin aslı istenmeli, fotokopi belgeler yakından incelenmeli, harcamayı kanıtlayan belgeler açık biçimde sayılmalı, harcama beyanı makûl bir süre içinde alınmalı ve harcamalar, harcamayı yapan personelin üstleri tarafından kontrol edilmelidir (a.g.e.).

Personel harcaması hileleri için özellikle büyük tutarlı harcamaların incelenmesi önemlidir, çünkü burada “% 80-20 kuralı” geçerli olmaktadır. Bu kurala göre, harcamaların % 80'ini personelin % 20'si yapmaktadır. Harcama konusu olan faaliyetlerin anlamlı olup olmadığının sorgulanması da birtakım ipuçları verebilmektedir (Golden ve diğ., 2006,241). Bu tür hileleri ortaya çıkarmak ve önlemek için ayrıca harcamaları destekleyen belgelerin aslı istenmeli, fotokopi olan belgeler daha dikkatli incelenmeli, yapılan harcamalar aynı ve farklı bölümlerdeki diğer personel harcamaları ile karşılaştırılmalıdır (Wells, 2008,188-189).

3.2.1.3.5.Kasa Raporu/Defteri Hileleri

Bu hile yönteminde, Wells'e göre (2008,197-200), nakit para kasadan alınmakta, kasa kayıtlarında çıkış raporlanmakta ve yasal defterlerde usûle uygun bir harcama yapılmış gibi kayıt tesis edilmektedir. Sözelimi müşteri malı iade etmemesine rağmen iade ediyormuş gibi işlem yaparak kasadan para iadesi yapılmakta, aynı anda stoklar iade yapılmış gibi yükseltilmektedir. Bu yöntemde gerçek olmayan mal iadesi yerine, gerçekten iade edilen malların değeri olduğundan daha yüksek gösterilebilmektedir. Alımlar nakit para yerine kredi kartı ile gerçekleştirildiği zaman iadeler de nakit olmak yerine kredi kartına yapılmaktadır. Burada fiziksel bir iade işlemi olmadığı için işletme personeli ve güvenlik sistemi nakit paranın alınmasını kayıt altına alamamaktadır.

Yanlış ve yanıltıcı belgeler ile yapılan harcama hilelerinin % 4,3'ünü oluşturan bu tür hileler, açısından yiyecek içecek işletmeleri, gezici olarak faaliyet gösteren satıcılar ve nakit ile iş gören diğer işletmeler yüksek risk taşımaktadır (Singleton ve diğ., 2006,119).

3.2.2.Stoklar ve Diğer Varlıklar ile İlgili Hileler

Bu hileler, nakit paranın dışındaki varlıkların kötüye kullanılması hileleridir. Çalınan miktar, varlıkla ilgili belgeler tahrif edilerek gizlenmeye çalışılmaktadır (Coenen, 2008,79). Bu tür hileler, varlıkların kötüye kullanılması hilelerinin % 22'sini oluşturmaktadır (Singleton ve diğ., 2006,121). En sık yapılan hile, Wells (2008,215-219)'in saptamalarına göre, stok ve duran varlıkların kötüye kullanılmasıdır. En yüksek maliyetli hile ise, menkûl kıymetlerin kötüye kullanılmasıdır. Kötüye kullanma, amaç dışı kullanım ya da çalma biçiminde olmaktadır. Amaç dışı kullanılan varlıklar arasında taşıtlar, stoklar, bilgisayarlar ve diğer ofis malzemeleri gelmektedir. Sözü edilen varlıklar kullanılarak çalışma saatleri içinde kişisel amaçlı işler yapılmaktadır. Varlıkların yetkisiz ve amaç dışı kullanımı çoğu zaman önemli maliyetlere yol açmamaktadır. Depo, stok ve yükleme işlerinde görevli personel kimi zaman gizlemeye dahi gerek duymadan stok ve diğer varlıkları alıp işletme dışına çıkarabilmektedir. Bu hile, bazen personelin herhangi bir müdahâle olmadan işletmeden çalınan varlıkla birlikte çıkıp gitmesi biçiminde de gerçekleşebilmekte ve yakın iş arkadaşlığı, işçi-işveren ikiliği, tehdit, ihbar hatlarının olmaması veya yetersizliği ile örgütlü davranış gibi çeşitli nedenlerle mümkün hale gelebilmektedir. İşletme dışından bir suç ortağı

bulup ona gerçek olmayan satışlar yaparak varlıkları dışarı çıkarmak da görece kolay olan bir tekniktir. Suç ortağı özellikle çalınan varlığın yeniden satılması olanağı yok ise, malı iade etmekte ve bunun karşılığında nakit iadesi alabilmektedir (a.g.e.). Şirket varlıkları yanlışlıkla zarara kaydedilerek de çalınabilmektedir. İşletme personeli varlıkları hurda, eskimiş, hasar görmüş ve değersiz varlıklar biçiminde kaydederek çalabilmektedir (Coenen, 2008,79).

Stokların olduğundan yüksek gösterilmesi için Byington ve Christensen (2003,34-35 ve 37) birçok neden belirtmektedir. Bunlardan birincisi, stoklarla finansal raporlama hilesi yapılabilmesidir, çünkü stoklar yüksek gösterildiği zaman satılan malın maliyeti düşürülmüş olmaktadır. İkincisi, stokların teminat olarak kullanılabilmesidir. Stoklar yüksek gösterilerek daha çok kredi almak mümkün olabilmektedir. Üçüncüsü, stokların kişisel amaçlı olarak kötüye kullanılabilmesidir. Stokları kişisel kullanım ya da yeniden satmak üzere çalan kişiler açığı kapatmak için stokları sayımda yüksek çıkarmaya çalışabilmektedir. Stokları yüksek göstermek için kullanılan yöntemler stok kayıtları ile oynamak, elde tutulan stokları yanlış miktardan kaydetmek, fiyatları yükseltmek, konsinye stokları stoklar içinde göstermek, fatura kesip malı göndermemek, hayalî stok kayıtları yapmak ve az hareket gören ya da eskiyen stoklar için değer düşüklüğü karşılığı ayırmamaktır.

Wells (2008,222-225), hile yapan kişilerin, aldıkları varlıkların çalınmadığını, ancak satıldığını göstermek için düzmece yükleme belgeleri düzenleyebildiğini belirtmektedir. Bu kapsamda satış, genellikle hayalî bir kişiye, şirkete ya da suç ortağına yapılabilir. Yükleme yapan ve ürünü müşteriye gönderen taraf hile yapan kişiler değil, düzenlenen yanlış belgeler aracılığıyla şirketin doğrudan kendisidir. Böylece bu tür hilelerde, herhangi bir malı çalma değil, yükleme ve sevkiyat yapıldığı izlenimi yaratılmaktadır. Hilenin doğal sonucu olarak gerçekte olmayan bir alacak kaydı yapılmakta ve alıcı borcunu ödememektedir. Gerçek olmayan satışlar, yine hile yapan kişilerin etkisiyle iptal edilmekte ya da bundan doğan alacaklar değersiz hale gelip zarar kaydedilebilmektedir. Tamamıyla düzmece satışlar yerine, hile yapan personel suç ortağına malı daha düşük fiyattan fatura edebilmektedir. Dolayısıyla satışın bir bölümünün bedelsiz olarak verildiği saptanmaktadır.

Miktarların büyüklüğü, erişim izni olan çok sayıda çalışan olması, karmaşık üretim süreci ve stok ve üretim sürecini kaydetmek için yapılan kayıtların çokluğu nedeniyle Wells (2008,219-220)'e göre, stok hilelerinin önlenmesi ve ortaya çıkarılması diğer varlıklara göre daha zor olmaktadır. Bunları ortaya çıkarmak ve önlemek için varlıkların sipariş edilmesi, satın alınması ve teslim alınması görevlerinden ayrılması, ticarî borçların takibinin satın alma ve teslim alma, sipariş verme, stok kayıtları tutma ve ödeme yapma görevlerinin birbirinden ayrılması, sistematik olarak kapsamlı varlık sayımı yapılması, işletmenin depo ve satış alanlarında güvenlik kameraları kullanılması, fiziksel sayım sırasında yükleme ve teslim alma faaliyetlerinin geçici olarak durdurulması, eksik teslimat şikâyetlerinin ciddiye alınarak sonuçlandırılması ile depolarda fiziksel kontrollerin arttırılması etkili araç ve önlemlerdir (a.g.e.). Şirket varlıklarının kötüye kullanılmasını özendiren ya da olumsuz karşılamayan kurumsal kültürü kökten değiştirmek de orta ve uzun dönemli olarak göz önüne alınması gereken etkili bir önlem olmaktadır (Singleton ve diğ., 2006,121).

Ödemeden önce teslim alma tutanakları ile faturaların ve stok çıkış ile satış kayıtlarının birbiriyle karşılaştırılması, açıklama yapılmayan stok kayıtları ile şüpheli alacaklarda görülen olağandışı artışların incelenmesi, malzeme isteklerinin ilgili taraflarca imzalanması ve onaylanması, bazı stok kalemleri için çok sayıda yeni sipariş verilmesine dikkat edilmesi, hurdaya çıkarılan malzemeler için gerekçeli raporlar hazırlanması ve eğilim analizi yapılması ile hurdaların elden çıkarılması işlemlerinin yakından kontrol edilmesi diğer etkili önlem ve araçlardır (Wells, 2008,226-229). Fiziksel sayımlara ek olarak analitik işlemler, bilgisayar analizleri, fiyat araştırmaları, stok kayıtlarının yakından incelenmesi, stok alımlarının doğrulanması ve genel olarak meslekî şüphecilik gibi araçlar da bulunmaktadır (Byington ve Christensen, 2003,38).

3.3.Uluslararası Ölçekte Yapılan Hileler

Uluslararası ölçekte yapılan hile ve manipülasyon türleri, Byington ve Christensen (2003,53)'in çalışmasına göre, yol açtığı kayıpların büyüklüğüne göre en büyükten en küçüğe doğru şu şekilde sıralanmaktadır: 1) Tıp/sigorta taleplerinde yapılan hileler, 2) Yanlış ve yanıltıcı finansal tablolar, 3) Kredi kartı hileleri, 4) Çek hileleri, 5) Stok hileleri, 6) İhale ve anlaşmalı fiyat hileleri, 7) ATM hırsızlığı, 8) Yanlış faturalar ve hayalî satıcılar, 9) Satışların yönlendirilmesi (*Satıcı-dağıtıcı/yeniden satıcı-müşteri*

arasında), 10) Gider hesaplarında yapılan hileler, 11) Lüzumsuz harcamalar (*israf*) ya da kişisel amaçlı alımlar, 12) Çıkar çatışmaları, 13) Rüşvet, 14) Bordro hileleri.

Byington ve Christensen (2003,54), uluslararası ölçekte gerçekleştirilen hileleri önlemek için aşağıdaki önlemleri önermektedir :

- a) En iyi önlem, iyi bir iç kontrol sistemidir.
- b) Uluslararası ölçekte iş yapmaya başlamadan önce bir hile duyarlılık analizi (*fraud vulnerability review*) yaptırılabilir.
- c) En etkili önlem ise; ülkeler, sektörler, işletmeler arasında işbirliğini arttırmaktır. Bu işbirliği öncelikle, ülkeler, sektörler ve özel ve kamu işletmeleri arasında bilgi paylaşımını içermelidir.

Görüldüğü gibi hileler, ister ulusal, isterse uluslararası ölçeklerde olsun iktisadi ve ticari yaşamın en ciddi sorunlarından birisi durumuna gelmiş ve hatta iktisadi krizlerin kimi zaman tetikleyicisi, kimi zaman hızlandırıcısı kimliğini kazanmıştır. Bu nedenle, ekonomilerin düzgün işleyebilmesi ve krizlerden bir an önce çıkabilmesi için hile yapılmasına yol açan koşulların ortadan kaldırılmasına ve hile mekanizmalarını ortaya çıkarmaya yönelik önlemlerin alınması giderek önem kazanmaktadır. İktisadi ve ticari faaliyetlerde hilelerin asgari ölçülere indirilmesi hedefi ise “*denetimli bir ekonomi*” olmaktan geçmektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HİLELERİN ÖNLENMESİ VE ORTAYA ÇIKARILMASINDA BAĞIMSIZ DENETİMİN YERİ VE HUKUKÎ AÇIDAN BAĞIMSIZ DENETÇİLERİN SORUMLULUKLARI

Hile incelemecilerine göre, iç kontroller (% 23,3) hilelerin ortaya çıkarılmasında ihbarlardan sonra ikinci en etkili araç konumundadır. İç denetim (% 19,4) ve bağımsız dış denetim (% 9,1) ise hilelerin ortaya çıkarılmasında görece olarak etkililik sıralamasında alt sıralarda yer alan araçlardır (ACFE, 2008,18-23). Buna rağmen, işletmelerin hileye karşı en çok kullandıkları araçların malî tabloların bağımsız denetimi (% 69,6), etik faaliyetler (% 61,5), iç denetim ya da hile incelemesi (% 55,8) ve finansal raporlama ile ilgili iç kontrollerin bağımsız denetimi olduğu saptanmıştır (ACFE, 2008,36; Wells, 2004,46). Denetim ve kontrollerle ilgili faaliyetler düşünüldüğü ya da istenildiği ölçüde etkili olamasa da, bağımsız denetim ve kontroller hilelerin önlenmesi ve ortaya çıkarılması için yapılan çalışmaların ayrılmaz bir parçası durumundadır (Coenen, 2008,123).

Bu çerçevede bölüm içerisinde öncelikle bağımsız denetimin önemi ve işlevlerinden hareket edilerek makûl güvence ve denetim beklenti farkları kavramları tartışılmış, daha sonra bağımsız denetimin genel olarak sorumlulukları ve özelde muhasebe hilelerinin önlenmesi ve ortaya çıkarılmasındaki sorumluluğu ABD’nde ve Türkiye’deki tarihsel gelişim süreci içinde ve mevcûd hukuksal düzenlemelere göre ortaya konulmuştur. Bağımsız denetim, kurumsal olarak İngiltere’de ortaya çıkmasına rağmen zorunlu bir uygulama durumuna geldiği, görev tanımı ve sorumlulukları ile ilgili çok hızlı değişiklikler yaşandığı, yeni yasal ve meslekî düzenlemelerin ekonomik gelişme düzeyine bağlı olarak ilk kez bu ülkede gerçekleştiği ülke olması nedeniyle kaynak ülke olarak ABD’nin alınması uygun bulunmuştur.

4.1. Bağımsız Denetimin Önemi ve İşlevleri

Muhasebe ve denetim birbirleriyle yakın ilişkili olan kavramlardır. Porter ve diğerlerine (2003,8) göre, iktisadî olaylar ile ilgili bilgilerin tanımlanması, sınıflandırılması, özetlenmesi ve finansal bilgi kullanıcılarına iletilmesini içeren yaratıcı bir süreç olan

muhasebenin ürettiği finansal bilgilerin açıklanması ve raporlanması zorunluluğu vardır, çünkü sahiplerince yönetilen ve aileden birkaç kişi istihdam eden işletmelerden, binlerce çalışanı olan ve uluslararası ölçeklerde çalışan dev işletmelere doğru bir geçiş yaşanmış, işletmeler sermaye piyasaları ve kredi kuruluşları aracılığıyla binlerce küçük yatırımcıdan sermaye toplayarak gittikçe büyümüştür. Yazara göre işletmeler büyüdükçe yönetimleri sahiplerden profesyonel yöneticilere geçmiş, mülkiyet ve yönetim ayrışması iyice belirgin hale gelmiştir. Tam bu noktada, işletme yöneticilerinin işletme sahipleri ve bankalar ve kredi kuruluşları gibi diğer paydaşlara, gerçekleştirdiği faaliyetlerin finansal boyutları hakkında rapor verme gereksinimi ortaya çıkmıştır. İşletmenin malî tabloları yöneticileri tarafından hazırlanmakta ve yöneticiler temel olarak kendi faaliyet performansları konusunda raporlama yapmaktadır. Bu da, yöneticilerin raporlarında yanlı davranabilme ve kendi faaliyetlerini olumlu bir bakışla değerlendirebilme olasılığını arttırmaktadır. Malî tablolar ve eklerinden oluşan bu raporları alanlar bunların güvenilir olduğu konusunda güvenceye gereksinim duymakta ve dolayısıyla kontrolden ya da denetimden geçirilmesini istemektedir. Böylelikle denetim, muhasebenin yaratıcı bir süreç sonunda ürettiği finansal bilgilerin iktisadî ve ticarî olayları gerçeğe uygun biçimde yansıtıp yansıtmadığını eleştirel ve sorgulayıcı bir bakış ile değerlendiren ve ulaştığı sonuçları kamuya ileten bir meslek olmuştur.

Bağımsız denetimin yerine getirdiği görevler finansal tablo kullanıcıları için yaşamsal derecede önemli bulunmaktadır. Porter ve diğerlerine (2003,10) göre bağımsız denetim, finansal tablo kullanıcılarının zorunluluk ve olanaksızlıkları nedeniyle önemli bir işlev görmektedir. Hukuksal, fiziksel ve iktisadî etmenlerden dolayı finansal tablo kullanıcıları malî tablolardaki bilgilerin güvenilirliğini kendi başlarına doğrulama olanağından yoksundur. İşletmenin büyük ortaklarının dahi, tüm kayıt, belge ve defterlere yasal olarak erişim hakları bulunmamaktadır. Ancak erişim yasal olarak mümkün olsa dahi, bu kez uzak mesafelerden gelmek durumunda olmak kolay erişimi kısıtlamakta ya da finansal bilgilerin özel olarak incelenmesi ciddî zaman harcanmasını ve yüklü maliyetlere katlanılmasını gerektirmektedir. Sadece kurumsal yatırımcılar, işletmeyi ve malî tablolarını yerinde inceleyebilmekte ve bu nedenle işletme yönetimi üzerinde görece olarak etkili olabilmektedir (a.g.e.). Öte yandan, karmaşık iktisadî işlemler ve muhasebe sistemleri, bireysel yatırımcıların sahip oldukları bilgi ve deneyim ile değerlendirilememekte, malî tablo kalitesini değerlendirmenin zorluğu ve hatta olanaksızlığı karşısında malî tablo kullanıcıları finansal bilgilerin kalitesini

değerlendirmesi için bağımsız denetçilere güvenmek durumunda kalmaktadır (Boynton ve Johnson, 2006,21). Bağımsız denetçi, sözü edilen karmaşıklığı çözebilecek ve işletmenin faaliyetlerini, işlemlerini ve muhasebe sistemini anlayabilecek uzmanlık ve yeterliliğe sahip bulunmaktadır (Porter ve diğ., 2003,10).

Bu açıdan bağımsız denetim, Porter ve diğerlerine (2003,11) göre, hem işletme içine ve hem de işletme dışına katma değer yaratan bir kurumdur. Bağımsız denetim, bir yandan finansal raporlamanın kalite ve güvenilirliğini yükseltirken, diğer yandan işletme yönetici ve personeline denetim sürecinde geliştirdiği yapıcı gözlemlerini aktarmakta ve toplam olarak bakıldığında ekonominin ve sermaye piyasalarının etkinliğine katkıda bulunmaktadır. Bağımsız denetim, muhasebe personelinin yaptığı kayıt ve malî tabloların gözden geçirileceğini düşünmesini sağlayarak da işletmeye ve finansal tablo kullanıcılarına dolaylı bir fayda sağlamaktadır. Bu durumda olan personel, hiç denetim geçirmediği durumlara göre daha dikkatli çalışmakta ve gösterilen dikkat en azından bazı yanlışlıkların meydana gelmesini önlemektedir (a.g.e.) Boynton ve Johnson (2006,21) da, bağımsız denetimin hile ve verimsizlikleri caydırıcı bir etki taşıdığını savunmaktadır (a.g.e.). Gerekli dikkat gösterilmesine rağmen yine de yanlışlıklar meydana gelebilmekte ve bağımsız denetçi bunları ortaya çıkardığında ve işletme yönetimine bildirdiğinde gerekli düzeltmeler yapılmaz ise, denetim raporunda görüşünü şartlı olarak vermekte ve böylelikle finansal tablo kullanıcılarını tablolardaki bilgilerin güvenilir olmadığı konusunda uyarılmış olmaktadır (Porter ve diğ., 2003,11).

Boynton ve Johnson (2006,21-22), bağımsız denetimin sermaye piyasalarının etkinliğini arttırarak da toplumsal faydalar sağladığını, bunun da sanayileşmiş ekonomilerde sermaye piyasalarına yatırımcılar tarafından sağlanan fon akışının kesintisiz sürmesinde bağımsız denetimin köprü görevi yaptığını savunmaktadır. Yazarlara göre ABD’nde her iki yetişkinden biri tasarruflarını ya bir hisse senedi satın alarak ya da bir emeklilik ya da yatırım fonu aracılığıyla sermaye piyasalarına yönlendirmiş durumdadır. Akışın kesintiye uğramaması için piyasalarda hisse senetleri işlem gören işletmelere ait finansal bilgilerin güvenilir olması önkoşuldur. Fon sahiplerine bu noktada güvence veren meslek, bağımsız denetim olmaktadır. Zorunlu bağımsız denetim koşulunu yerine getirmeyen işletmeler sermaye piyasalarına girememekte ve kaynak bulma imkânından yoksun kalmaktadır. Ayrıca, bağımsız denetim, denetimden geçmiş malî tabloların düşük bilgi riski taşımalarından dolayı, daha düşük faizli ve daha uygun koşullarda

kredi bulabilmektedir. Bağımsız denetim yaparken, denetim çalışmaları sırasında işletmede gözlemler yapmakta, iç kontrolü güçlendirmek, yönetimin risk değerlendirmesini gözden geçirmek, performansı arttırmak ve faaliyet verimliliğini yükseltmek konusunda işletmeye öneriler sunabilmektedir. Görüldüğü üzere, bağımsız denetim işletmede bir kontrol atmosferi yaratmaktadır.

Porter ve diğerlerine (2003,13-14) göre bağımsız denetim, ayrıca kamunun işletmeye sağladığı kaynakları kullanan ve kontrol eden yönetimlerin hesap verme sürecinin önemli bir parçası olmaktadır. Bağımsız denetçi, yasal olarak hissedarlar tarafından atanmakta ve raporuna yine onlara vermektedir, ancak işletme yönetimlerine kaynak sağlayan bütün paydaşlar (*tahvil sahipleri, alacaklılar, çalışanlar, tedarikçiler, müşteriler ve bir bütün olarak kamu*), denetimin bir parçası olduğu hesap verme sürecinden fayda sağlayan kesimlerdir (a.g.e.). Hesap verme olgusu o kadar önemli bulunmaktadır, ki $C = P - A$ formülü ile gösterilen bir eşitlik ile gösterilmektedir (Biegelman ve Bartow, 2007,147-148). Bu eşitliğe göre, yolsuzluk (*corruption*) üretim değerinden (*production*) hesap verilebilen (*accountability*) bölümü çıkardıktan sonra geriye kalan bölümü oluşturmaktadır. Eşitlikten, hesap vermeyen gücün yolsuzluk üreteceği de anlaşılmaktadır. Mutlak anlamda güç sahibi olan üst yöneticiler hesap da vermiyor ise, kaçınılmaz olarak yolsuzluk meydana gelecektir. Dolayısıyla, hesap verilebilirliği arttıran her uygulama, yasa ve standart yolsuzluk ve hileleri azaltacaktır.

4.2. Makûl Güvence Kavramı

Genel kabul görmüş denetim standartlarına göre, bağımsız denetçiler hazırlama sürecine katılsa da, malî tabloların şekil ve içeriğinden, dolayısıyla kamuya açıklanan malî tablolardaki bilgilerin doğruluğundan işletme yönetimleri sorumlu olmaktadır. Yönetimlerin malî tabloların şekli ve içeriği konusundaki sorumluluğunu başka bir tarafa ve bu arada bağımsız denetçilere devretmesi söz konusu değildir. Bağımsız denetçilerin sorumluluğu ise, denetlediği malî tablolar hakkında bir görüş (*kanaat*) vermekle sınırlandırılmıştır. Bütün denetimlerde bağımsız denetçiler malî tabloların önemli yanlışlıklar içermediği konusunda makûl güvence vermek zorundadır. Buradaki önemli yanlışlıklar kavramı, önemli hataları, önemli hileleri ve yasadışı işlemleri kapsamaktadır. Makûl güvence vermek, denetim çalışmalarında genel kabul görmüş denetim standartlarına uymak anlamına gelmektedir ve bağımsız denetim kuruluşları bu

amaçla kalite kontrol politika ve yöntemleri uygulamak durumundadır (Ramos, 2008,2, 6-7).

“*Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Standartları Hakkında Seri: X, No: 22 sayılı Tebliğ*”e göre, makûl güvence, bir bütün olarak finansal tabloların nitelik ve nicelik bakımından önemli bir yanlışlık içermediğine daîr bir sonuca varmada yeterli ve uygun bağımsız denetim kanıtının toplanması olarak tanımlamaktadır. Bağımsız denetimde, bağımsız denetçilerin finansal tablolara ilişkin mutlak bir güvence elde etmesi ve dolayısıyla bağımsız denetçinin finansal tablolara ilişkin önemli yanlışlıkları ortaya çıkarmasını önleyen, yapılan işin niteliğinden kaynaklanan kısıtlamalar bulunmaktadır. Bu kısıtlamalar söz konusu tebliğin “*Bağımsız Denetimin Amacı ve Genel İlkeleri*” başlıklı Birinci Kısım’ının “*Makûl Güvence*” başlıklı 4.maddesinde örneklendirilmektedir:

- a) Örneklem yönteminin kullanılması,
- b) İşletme yönetiminin kontrol sistemini devre dışı bırakacak şekilde hareket etme ve/veya muvazaalı işlem yapma olasılığı gibi muhasebe ve iç kontrol sistemlerinin yapısından kaynaklanan doğal kısıtlamalar,
- c) Bağımsız denetim kanıtlarının pek çoğunun sonuca yönelik olmaktan ziyade ikna edici özellikte olması,
- d) Gerek bağımsız denetim yöntem ve tekniklerinin yapısı, zamanlaması ve kapsamının tespiti gibi kanıt toplama sürecinde ve gerekse toplanan kanıtlardan hareketle, muhasebe tahminlerinin makûl olup olmadığının değerlendirilmesi gibi bir görüşe ulaşılması aşamasında bağımsız denetçinin yaygın olarak kendi kanaatini kullanması,
- e) İlişkili taraflar arasında yapılan işlemler gibi finansal tablolara ilişkin bir sonuca varmayı sağlayacak kanıtların ikna ediciliği ile ilgili diğer sınırlamalar.

Söz konusu tebliğin aynı maddesine göre, bağımsız denetçi bir bütün olarak finansal tablolardaki önemli olmayan yanlışlıkların tespit edilmesinden sorumlu değildir. Finansal tabloların önemli bir yanlışlık içerme riski, hem finansal tabloların bütünü açısından hem de işlem türleri, hesap bakiyeleri, dipnotlar ve işletme yönetiminin bu konulara ilişkin açıklamaları kapsamında değerlendirilmektedir. Finansal tabloların bir bütün olarak önemli bir yanlışlık içerip içermediğine yönelik olarak yapılacak bir değerlendirme, bağımsız denetçi tarafından, işletme içerisinde önemli görevler üstlenen

personelin bilgi, yetenek ve tecrübe düzeylerinin araştırılmasını, bağımsız denetim sırasında uzman kullanılması gerekip gerekmediğine karar verilmesini, uygun gözetim düzeyinin belirlenmesini ve işletmenin sürekliliği ile ilgili olarak önemli şüphe uyandıran olay ve koşulların bulunup bulunmadığına ilişkin bir değerlendirme yapılmasını da içermektedir.

4.3. Kamunun Bağımsız Denetim Algılaması ve Beklenti Farkları

Kamunun muhasebe ve bağımsız denetime güveni, zaman içinde meydana gelen hile olaylarının taraflarından birisi olması nedeniyle giderek azalmıştır. Nitekim Reinstein ve McMillan (2004,960)'a göre, bağımsız denetim kuruluşları, işletme yönetiminin sorumluluklarını yerine getirdiği konusunda güvence vermekle yükümlü görüldüğü halde denetim meslek mensûpları, malî tablo kullanıcıları ve genel olarak hileli finansal raporlama ve hilelerin ortaya çıkarılması konusunda kamunun gözcüsü ya da bekçisi (*public watchdog*) olmak görevini üstlenmek istememektedir. Oysa denetim kalitesi veya kalitesizliği yazarlara göre bu durumla çok yakından ilişkili bulunmaktadır, çünkü denetim kalitesi, bağımsız denetçinin önemli malî tablo yanlışlıklarını hem ortaya çıkarma hem de raporlama olasılığı olarak tanımlanmaktadır. Denetim kalitesizliği ise, bağımsız denetçinin malî tablo yanlışlıkları ve eksikliklerinin ortaya çıkarılmaması ve açıklanmaması durumu olarak kabul edilmektedir.

Green (1999,343-344) de denetimi, gerçekte bir risk azaltma faaliyeti olarak nitelendirmektedir. Bu kapsamda denetim, finansal tablo kullanıcılarının bilgi riskini toplumsal olarak kabul edilebilir boyutlara indirmekte, dolayısıyla denetim raporu bir tür sigorta poliçesi olarak nitelenmektedir. Yazara göre bağımsız denetçilerin sorumluluğu daraltıldığında, bilgi kullanıcılarının (*kamunun*) bilgi riski o derece artmaktadır. Ancak, bağımsız denetim kuruluşları denetim kalitesini arttırmaktan çok dava riskini azaltmaya çalıştığı için sonradan önemli ölçüde değişikliğe uğrayabilecek olan denetimden geçmiş malî tablolara güvenen yatırımcılara, alacaklılara, çalışanlara ve diğer kullanıcılara girdikleri riski yeteri kadar gösterememektedir. Üstelik bağımsız denetçiler kendilerini sorumluluk sigortası ile belirli bir koruma kalkanı altına alabilirler iken, finansal bilgi kullanıcıları herhangi bir şekilde korunmamaktadır.

ABD’nde kamunun bağımsız denetimden beklentileri o boyutlara ulaşmıştır ki, malî tabloların hazırlanması görevinin işletme yöneticilerinde değil, bağımsız denetçilerde olduğuna inanan birçok finansal tablo kullanıcısı bulunmaktadır (Porter ve diğ., 2003,119). 1975’de yapılan bir araştırmaya göre, kurumsal yatırımcıların 1/4’ü ve bireysel yatırımcıların 1/2’si malî tabloların hazırlanmasından kimin sorumlu olduğunu bilmemektedir. 2000’de yapılan başka bir araştırmaya göre, finansal tablo kullanıcılarının % 25’inden fazlası bağımsız denetçilerin malî tabloların hazırlanmasından sorumlu olduğunu düşünebilmektedir (a.g.e.). Kamunun bağımsız denetimin hilelerin ortaya çıkarılmasındaki sorumluluğu ile ilgili algılama ve beklentilerini bağımsız denetçilere açılan davalardan da anlamak dolaylı olarak mümkün olmaktadır. Nitekim hile olayları nedeniyle açılan davaların yaklaşık 1/3’ünde bağımsız denetçiler de suçlanmaktadır (Rezaee, 2002,217).

Gavious (2007,452), ABD’nde bağımsız denetçilerden kamunun beklentilerini yükselten bir başka etmen olarak, malî sıkıntı belirtilerinin 4 yıl önce dahi ortaya çıkarabildiğine işaret ederek işletmelerin iflâstan önceki malî tablolarının iflâs olayını tahmin etmekte yararlı araçlar olduğunu vurgulamaktadır. Bu çerçevede kamu, muhasebe ve finans meslek mensuplarından yaklaşan iflâs tahmin etmesini ve önceden uymasını da beklemektedir. Bu nedenle, bağımsız denetçiler, iflâsı öngörememek ve yatırımcıları uyarmamaktan da zaman zaman sorumlu tutulmak istenmektedir.

Kamunun bağımsız denetimden yapmasını beklediği görevler (*beklentiler*) ile bağımsız denetimin halihazırda fiilen yaptığı görevlerin farklı olması ve aradaki farkın zaman içinde giderek açılması, beklentiler farkı ya da denetim beklentiler farkı denilen bir kavramın üretilmesine neden olmuş ve sonuç olarak ***beklentiler farkı (expectations gap)*** kavramı, kamunun bağımsız denetim algılaması ile fiilen yapılan bağımsız denetim arasındaki farkı tanımlamak için kullanılmıştır (Singleton ve diğ., 2006,76). Aynı kavramı anlatmak üzere, ***denetim beklenti-performans farkı (audit expectation-performance gap)*** da kullanılabilmektedir ve finansal tablo kullanıcısı olan kamunun bağımsız denetçilerden yapmasını beklediği ve yaptığı görevler arasında yanlış eşleşme ya da boşluk olarak tanımlanmaktadır. Denetim beklenti-performans farkının iki ana bileşeni bulunmaktadır (Porter ve diğ., 2003,119-123):

1. Hakkanîyet Farkı: *Hakkanîyet farkı*, kamunun bağımsız denetçilerden yapmasını beklediği görevler ile denetçilerin makûl düzeyde yapabileceği ödevler arasındaki farktır. Dolayısıyla, bu bileşen kamunun bağımsız denetçilerden makûl ölçülerin ötesinde yapmasını beklediği görevleri de kapsamaktadır.

2. Performans Farkı: *Performans farkı* ise, kamunun denetçilerden makûl ölçülerde yapmasını beklediği görevler ile denetçilerin kendilerinin yaptıkları çalışmaları nasıl algıladığı arasındaki farktır. Performans farkı kendi içinde ikiye ayrılmaktadır: *Yetersiz standart farkı*, kamunun denetçilerden makûl ölçülerde yapılmasını beklediği görevler ile denetim standartları ve ilgili mevzuat çerçevesinde tanımlandığı şekliyle denetçinin görevleri arasındaki farktır. *Yetersiz performans farkı* ise, denetçilerin kamu tarafından yapılmasını beklediği görevlerinin performans standardı ile kamunun denetçilerin performansı konusundaki algılaması arasındaki farktır.

Porter ve diğerleri (2003, 124-126), yaklaşık 100 yıldır tartışma konusu olan ve bağımsız denetime karşı bir güven bunalımı yaşanmasına yol açan bu farklılığı ortadan kaldırmaları için bağımsız denetçilerin standartlar ve yasalarda gösterilen görevlerini daha iyi kavramaları ve kalite kontrol süreçlerini iyileştirmeleri gerektiğini ileri sürmektedir. Nitekim yazarlara göre, özellikle 2002'den sonra çıkarılan standartlarda, yetersiz standartlar nedeniyle denetçilere ait olmayan görevlerin artık zorunlu hale getirildiği ve böylece yetersiz standartlar farkının aşamalı olarak kapatılmaya çalışıldığı gözlenmektedir. Bu çerçevede denetçilere yüklenen görevler, maliyet etkin olduğu halde geçmişte uygulama zorunluluğu getirilmeyen görevlerdir. Denetim beklenti-performans farkının kapatılması için kamunun beklediği hizmetlerin maliyet ve faydaları konusunda bilgilendirilmesi, daha kaliteli bir denetim çalışması yapılması ve standartların maliyet etkin olan ve kamuya faydası maliyetini geçen görevleri bağımsız denetçi görevleri arasında belirtmesi gerekmektedir.

4.4. Bağımsız Denetimin Hukukî Sorumluluğunun Tarihsel Gelişimi

Bu alt bölümde, sırasıyla ABD'de ve Türkiye özelinde bağımsız denetimin genel olarak sorumluluğu ile ilgili önemli tarihsel gelişmeler anlatılmakta ve sonra günümüze gelinerek mevcûd durum saptanmaktadır.

4.4.1.Sermaye Piyasası Kanunlarına (*Securities Acts*) Göre ABD’de Hilelerin Ortaya Çıkarılmasında Bağımsız Denetimin Sorumluluğunun Tarihsel Gelişimi

Bağımsız denetçilerin hilelerin ortaya çıkarılmasındaki sorumluluğu konusundaki tarihsel gelişmeler iktisattaki konjonktürel dalgalanmalara ya da dönemsel salınımlara benzetilmektedir. Singleton ve diğerlerine (2006,80) göre, bu sorumluluk, belirli dönemlerde artmaya başlamakta (*büyüme*), artış en yüksek noktasına ulaşmakta (*doruk*), belirli dönemlerde değişmeden sürmekte (*durgunluk*), belirli dönemlerde azalmakta (*gerileme ve çöküş*) ve belirli bir süre sonra yeniden artmaya (*büyüme*) başlamaktadır. 2000’lerde olduğu gibi büyük hile ve iflâs olaylarının yaşandığı dönemlerde konuya duyarlılık her kesimde yükseldiği için sorumluluk tanımları genişletici yönde değiştirilmekte, duyarlılığın azalmasıyla birlikte olaylardan önceki geleneksel ve daraltılmış tanımlara dönmek için kurallar gevşetilmeye başlanmaktadır (a.g.e.). Bu durum aynı zamanda, iktisadî koşullar ile denetimdeki gelişmeler arasında çok yakın ilişkiler olduğunu, hatta birbirlerini etkilediğini göstermektedir.

Denetim meslek mensûplarının hilelerin ortaya çıkarılmasını temel denetim amacı olmaktan çıkarmaları ve sadece malî tabloların dürüst bir şekilde sunulduğuna ilişkin görüş vermekten ibaret bir görev tanımı yapmaları 20.yüzyıl içinde aşamalı olarak gerçekleşmiştir (Rezaee, 2002,217). Denetim meslek mensûplarının hilelerin ortaya çıkarılması ve raporlanması konusundaki tutumunda zaman içinde yaşanan büyük değişkenlik denetim tarihinden de izlenebilmektedir (Porter ve diğ., 2003,127-128). Buna göre;

- a) Zorunlu bağımsız denetimin ilk kez başladığı 1844 yılından 1920’lere kadar hata ve hilelerin önlenmesi ve ortaya çıkarılması temel denetim amacı olmuştur. Bununla birlikte, denetçilerden tüm hileleri bulması değil, makûl düzeyde yetenek, dikkat ve ihtiyat göstermesi istenmiştir. Denetçiden bu tanım çerçevesinde şüphe uyandıran bir durumla karşılaşırca, olayı tam olarak ortaya çıkarması ve yönetime raporlaması beklenmektedir.
- b) 1920’ler ve 1960’lar arasında, bir denetim amacı olarak hilelerin ortaya çıkarılmasının önemi aşamalı olarak azalmıştır. Bu dönemde, işletmeler büyümüş ve örgütsel olarak karmaşıklaşmıştır. İşletme yönetimleri, finansal bilgileri toplamak ve işlemek için muhasebe sistemleri kurmuştur. Muhasebe sistemleri, hata ve hileleri

önlemek ve ortaya çıkarmak amacıyla iç kontrolleri da içermiş ve iç kontroller finansal bilgilerin doğruluğunu sağlamaya destek olmuştur. Büyüyen ve karmaşılaşan işletmelerde işlem hacmi de artmış ve makûl zaman ve maliyet kısıtları içinde bağımsız denetçiler için yasal defterler üzerindeki kayıtları tek tek kontrol etmek olanaksızlaşmıştır. Denetim yöntemleri bu duruma bağılı olarak değişmiş ve her bir işlemin özenli bir şekilde incelenmesinden, işlemlerden örnekleme yapmaya dayalı test etme tekniklerine doğru bir gelişme gözlenmiştir. Örneklemeye dayalı denetim, muhasebe sistemi ve iç kontrollerin etkinliğinin gözden geçirilmesi ve değerlendirilmesini de kapsamıştır.

- c) Denetim meslek kuruluşları da hilelerin ortaya çıkarılması ve önlenmesi sorumluluğunu işletme yönetimlerine yüklemiştir. Malî tablolar hakkında bir görüş vermek olarak tanımlanan standart denetimin hile ve diğer kötüye kullanma olaylarını ortaya çıkarmak için tasarlanmadığını, bu işin en etkili şekilde yeterli bir muhasebe sistemi ve iç kontrol ile yapılabileceğini, denetçilerin ise hile ve diğer kötüye kullanma olayları ile karşılaşırca çalışmalarını, maliyetlerin faydaları geçtiği noktaya kadar genişletebileceğini belirtmiştir.
- d) Bağımsız denetimin zorunlu bir uygulama durumuna gelmesi 1929 Büyük Buhranı'nda yeterli açıklamalar yapmadan büyük yatırımlar çeken işletmelerin batması ve kamunun büyük servet kayıpları yaşaması dolayısıyla olmuştur. Nitekim Singleton ve diğerlerinin (2006,79-80) incelemelerine göre, borsada finansal raporlama yapmadan ve büyük bir gizlilik içinde faaliyet yürüten, yüksek faiz ve kâr payı getirisi vaâdi ile sermaye toplayan şirketlerin 1929 bunalımı ile yeni hisse senedi çıkarmaları imkânsız hale gelince iflâs etmeleri üzerine yatırımcı güveni dibe vurmuştur. 1929'dan önce ise, malî tabloları esas olarak kullananlar banka ve bankerler olmuş, dolayısıyla bağımsız denetim yaptıran işletmeler sadece kaynak bulmak için bankalara gereksinim duyan işletmeler arasından çıkmıştır. Bunalımdan sonra ise çıkarılan 1933 ve 1934 yıllarında menkûl kıymetler ve ticaretini düzenleyen yasalar bağımsız denetimi zorunlu hale getirmiştir. Zorunlu bağımsız denetimin hile yapan kişi ve şirketler sayesinde yasal yükümlülük ve giderek ciddi bir meslek haline gelmesi ilginç bir tarihsel olgu olarak kaydedilmiştir.

ABD'nde "Doğruluk Yasası" olarak anılan 1933 Sermaye Piyasası Kanunu (*Securities Act of 1933*), hisse senetlerinin ilk kez halka arz edilmesini ve menkûl kıymetlerin ilk halka arzında bağımsız denetçilerin karşı karşıya kaldıkları hukukî ve cezaî

sorumlulukları düzenlenmekte ve söz konusu düzenleme ile tescil beyannamesinde önemli hata bulunan menkûl kıymetlerin üçüncü kişilerce alınması durumunda bağımsız denetçilere karşı dava açılabilceğini öngörmektedir (Özşahin, 2000,40-41). Yasaya göre, hisse senedi alan herkes, tescil beyannamelerinde (*halka açılma duyurularında*) önemli bir bilginin yanlış açıklanması ya da hiç açıklanmaması durumlarında, satın alma tarihinde yanlış ya da açıklanmayan bilgiyi bildiği kanıtlanmadığı sürece dava açma hakkına sahip bulunmakta, davalı bağımsız denetçiler ise, görüşlerine genel kabul görmüş denetim standartlarına uygun makûl bir inceleme ile ulaştıklarını ve davacının zararlarının kısmen ya da tamamen yanlış ve yanıltıcı malî tablolardan başka nedenlerle oluştuğunu kanıtlamak zorundadır (Boynton ve Johnson, 2006,155-157). 1933 Yasası ile getirilen hükümlere kasıtlı olarak uymayan, tescil beyannamesinde kasıtlı olarak doğru olmayan bilgilere yer veren ve yanıltıcı malî tablo hazırlayanların para ve hapis cezası ile cezalandırılacağı belirtilmekte ve bu çerçevede bağımsız denetçilerin 1933 Yasası uyarınca cezaî sorumlulukları doğabilmektedir (Özşahin, 2000,41-42).

“*Sürekli Açıklama Yasası*” olarak da bilinen ve menkûl kıymet alım-satım işlemlerini düzenleyen 1934 tarihli *Menkûl Kıymetler Ticareti Yasası (Securities Exchange Act of 1934*’nda), hisse senetleri ulusal borsalardan birinde veya tezgâh üstü piyasalarda işlem gören veya gerçekleştirdikleri bir ihraç 1933 Yasası uyarınca kayda alınmış şirketlerin yıllık ve ara dönem malî tablolarının raporlanması ile özel durum açıklamalarına ilişkin düzenlemeler yer almaktadır (Özşahin, 2000,42). Yasaya tabî olan şirketler için ilk kez malî tablolarını SEC’e teslim etme, dönemsel olarak gözden geçirme ve zorunlu bağımsız denetim yaptırma yükümlülüğü getirilmekte, yasaya göre menkûl kıymet satın alınması ve satışı ile ilgili olarak yanlış ve yanıltıcı bilgi vermek, yanıltmaya çalışmak, önemli bir bilgiyi açıklamamak eylemleri sorumluluk doğurmaktadır (Boynton ve Johnson, 2006,159).

1934 Yasası’nın getirdiği başka yeni düzenlemeler de bulunmaktadır (Özşahin, 2000,42-43).

Bunlardan birisi, SEC’e gönderilen belgelerde herhangi bir maddî eksiklik veya yanlışlık bulunması durumundaki sorumluluktur. Buna göre, SEC’e gönderilen kayda alınma başvurularına ilişkin belgeler ile dönemsel raporlardaki eksiklik ve hatalar bu belgeler üzerinde imzası bulunan kişilerin sorumluluğundadır. Yasa bilerek ve isteyerek SEC’e yanlış ve yanıltıcı malî tablolar teslim etme eylemi için 100.000 dolara kadar

para ve 5 yıla kadar hapis cezası öngörmektedir. Hakkında dava açılan denetçinin iyi niyetli hareket ediyor olması ve söz konusu raporun veya ifadenin yanlış veya yanıltıcı olduğunu bilmiyor olması sorumluluktan kurtulması için gerekli ve yeterlidir. Bu haliyle kurtuluş karinesi 1933 Yasası'nda ifade edilen özen borcu standardından (*due diligence*) daha hafif bir nitelik taşımaktadır. Bu dava için söz konusu olan zamanaşımı süresi usûlsüzlüğün tespitinden itibaren 1 ve usûlsüz fiilin gerçekleşmesinden itibaren 3 yıldır.

Boynton ve Johnson (2006,157) yaptıkları çalışmada, 1933 Yasası'na göre açılan 1968 tarihli *Escott v. BarChris Construction Corp.* davasını analiz etmektedir. Bu kapsamda, nakit gereksinimi nedeniyle tahvil çıkaran, ancak tescil ile ilgili olarak hazırlanan malî tabloları önemli yanlışlıklar ve eksik açıklamalar içeren bir şirketin bağımsız denetçisi meslekî özen ve titizlik borcunu yerine getirmediği için tahvil sahiplerince dava edilmiştir. Bağımsız denetçi özellikle bilanço tarihinden sonraki olayların malî tablolara etkileri ile ilgili incelemeyi yüzeysel bir biçimde yaptığı için yanıltıcı malî tablolar ortaya çıkmasının engellenemediğini belirtmiştir. Mahkeme bağımsız denetçinin denetim programını genel kabul görmüş denetim standartlarına uygun bulmuştur; ancak, sorumlu ortağın denetim programındaki birtakım işlemleri atladığı, denetime yeterince zaman ayırmadığı, yönetimden alınan cevaplara kolaylıkla inandığı ve daha kapsamlı bir inceleme yapmak için yeterli sayıda uyarı işareti olduğu vurgulanmış ve sonuç olarak bağımsız denetçi özen borcunu tam olarak yerine getirmemekten sorumlu bulunmuştur.

Aynı çalışmada (2006,163), 1934 Yasası'na göre açılan 1975 tarihli *United States v. Natelli* davası da özetlenmektedir. Buna göre davada bağımsız denetçi, önceki dönem satışlarının tahsil edilmeyecek kısımları için indirim yapılmadığını carî dönem malî tablo ve eklerinde düzelttirmediği için mahkûm edilmiştir. Olayda, malî tablo dipnotlarında önceki dönem satışlarının ve dolayısıyla kârının olduğundan daha yüksek gösterildiği açıklanmamıştır. Mahkeme, geriye dönük satış düzeltmelerinin kasıtlı olarak önceki dönem malî tablolarındaki yanlışlıkları gizlemek amacıyla yapıldığına ve bağımsız denetçinin rahatlıkla görebileceği gelişmelere gözünü kapatıp durumu bilmediği gerekçesine sığınmasının sorumluluğunu ortadan kaldırmayacağına karar vermiştir.

Yine 1934 Yasası'na göre açılan 1982 tarihli *The Fund of Funds Limited v. Arthur Andersen & Co.* davasında, bağımsız denetçi sözleşmeye aykırı davranmaktan suçlu bulunmuştur (2006,162). Bu kapsamda davacı, başka bir tedarikçi şirketten piyasa fiyatlarından daha yüksek olmamak üzere petrol ve gaz satın alıp tedarik kaynaklarını çeşitlendiren bir yatırım şirketidir (*investment fund/company*¹). Bağımsız denetçi, her iki tarafı da denetlemekte ve denetimlerde aynı elemanları görevlendirmektedir. Sözleşmeye göre, bağımsız denetçi herhangi bir düzensizlik saptadığında yatırım fonuna bildirmek zorundadır. Bağımsız denetçi tedarikçi şirketin denetiminde piyasa fiyatlarının önemli derecede üstünde fiyatlardan satışlar yapıldığını belirlemiş, ancak tedarikçi şirket ile gizlilik anlaşması dolayısıyla yatırım şirketini durumdan haberdar etmemiştir. Mahkeme, 1934 yasaının ihlâl edilmesinde yardım ve yataklık yaptığı ve tedarikçi şirketin piyasadan daha yüksek fiyat uygulamasını, sözleşmesine aykırı olarak yatırım fonuna bildirmediği gerekçesiyle bağımsız denetçiyi de sorumlu bulmuştur. Mahkeme ayrıca, bağımsız denetçinin özensiz ve dikkatsiz davranışı ile sorumluluk için gereken kasıt şartını yerine getirmiş olduğuna da hükmetmiştir. Ayrıca işlemlerin ilişkisiz üçüncü taraflarla gerçekleştirilecek koşullardan farklı olup olmadığını test etmemek ağır ihmâl nedeni olarak değerlendirilmiştir. Ancak yalnızca yardım ve yataklık nedeniyle bağımsız denetçilerin dava edilemeyeceğini ifade eden yargı kararları da bulunmaktadır.

Öte yandan, 1977'de "*Hata ve Düzensizlikleri Ortaya Çıkarmada Bağımsız Denetçilerin Sorumluluğu*" (SAS No.16) standardı çıkarılmıştır. Singleton ve diğerlerinin (2006,81-82) saptamasına göre, bu standart bağımsız denetçilere, denetimi önemli hata ve düzensizlikleri ortaya çıkaracak biçimde planlamak ve bunu meslekî özen ve titizlik içinde yapmak görevini yüklemiştir. Bu çerçevede bağımsız denetçilerin eğer varsa hata, düzensizlik ve yasadışı işlemlerin malî tablolar üzerindeki etkisini değerlendirmesi ve eğer önemli boyutlarda ise yönetimden bir düzeltme istemesi ya da malî tablolarda ek bir açıklama yaptırması ya da denetim raporunu şartlı olarak vermesi istenmektedir. SAS No.16 standardı, bağımsız denetçilerin önemli hata ve düzensizlikleri ortaya çıkarmaya çalışmasına rağmen yine de bunları bulamayabileceğini kabul etmektedir. Bağımsız denetçinin söz konusu örneklem riskini kontrol etmesi gereklidir ancak, riskin ortadan tamamen kalkması bütün hesap

¹ ABD'nde belli bir ücret karşılığında küçük yatırımcıların fonlarını bir havuzda birleştirerek çok sayıda ve tipte hisse senedine yatırım yapabilmesine olanak veren şirketlerdir.

döneminin ve hesapların incelenmesi ile mümkündür ve bu da çok yüksek denetim ücretlerine neden olacaktır. Üstelik bu durumda bile hilenin yine de ortaya çıkarılamama olasılığı bulunmaktadır.

Aynı yıl (1977) ABD'nin yabancı ülkelerdeki ve yabancı ülkelerin ABD'ndeki *yasadışı işlemler yasası* (*Foreign Corrupt Practices Act, FCPA*) yürürlüğe girmiştir. Singleton ve diğerlerinin (2006,81-82) saptamasına göre bu yasa yalnızca yasadışı ödemelere değil, aynı zamanda hile ve iç kontrol konularına da gönderme yapmıştır. Yasa işletmelerden iç kontrol yapıları oluşturması ve bu yapılar aracılığıyla belirli koşulları yerine getirmesini talep etmektedir. Buna göre, işlemler yönetimin verdiği özel ya da genel yetkiler çerçevesinde yürütülecektir. İşlemler malî tablolar hazırlamak ve hesap vermek amacıyla kayıt altına alınacaktır. Varlıklara erişim, yönetimin yaptığı yetkilendirme ile uyumlu gerçekleştirilecektir. Varlıklar makûl zaman aralıklarında sayılacak ve kayıtlarla karşılaştırılacaktır.

Denetçilerin daha fazla sorumluluk üstlenmeleri yönündeki baskı, Porter ve diğerlerine (2003,129-130) göre, 1960'lardan sonra artarak devam etmiş ve 1980'lerde hisse senedi manipülasyonlarının % 55'inin muhasebe hilelerinden kaynakladığının saptanması, düzenleyici ve denetleyici kuruluşların yetersiz personel ve bütçeye sahip olması ve hile incelemecilerinin de denetçilerin sorumluluğunun genişletilmesini mümkün ve gerekli görmesi gibi nedenlerle bağımsız denetçiler ön plana çıkarılmaya başlanmıştır. Bununla birlikte aynı yazarlar, denetim standartlarında (özellikle *SAS No.53*), usûlsüzlüklerin teşekkül halinde davranma ve sahtecilik gibi özelliklerinden dolayı iyi planlanmış ve yürütülmüş bir denetimle dahi ortaya çıkarılamayabileceği, ancak denetçilerin denetim çalışmalarının planlanması, yürütülmesi ve değerlendirilmesinde meslekî özen ve titizlik göstermesi ve önemli yanlışlıkların bulunmadığına ilişkin makûl güvence verirken meslekî şüphecilik yaklaşımı içinde hareket etmesi gerektiği ifade etmiştir.

1986'da "*Muhasebe Hilelerinin Ortaya Çıkarılması ve Açıklanması*" yasası çıkarılmıştır. Singleton ve diğerlerine (2006,85-89) göre, bu yasa ile bağımsız denetçilerin hilelerin ortaya çıkarılmasındaki sorumluluğu daha sıkı kurallara bağlanmıştır. Bu yasa muhasebe hilelerinin ulusal ekonomik sisteme kamunun güvenini yok ederek büyük maliyetlere yol açmasına dikkat çekmiştir. Ayrıca genel kabul görmüş denetim standartlarının muhasebe meslek örgütlerince oluşturulduğu, bu standartlarda ise

yönetim hilelerinin ortaya çıkarılmasının denetim çalışmalarına özellikle dahil edilmediği, hile değerlendirmesinin sadece malî tablolarda önemli etkisi olan olayları kapsadığı ve bu nedenle yüz milyonlarca dolarlık hilenin raporlanmadığı, bağımsız denetçilerin hile ya da yasadışı işlemleri ilgili kamu otoritelerine bildirmek zorunda olmadığı ve işletmenin iç kontrol sistemlerinin yeterliliği ile ilgili bir beyan ve taahhütte bulunmadan denetim görüşünü oluşturmada iç kontrole dayanma çelişkisine düştüğü vurgulanmaktadır. Söz konusu yasa ile bağımsız denetçiler iç kontrol sisteminin yeterliliği ile ilgili yazılı bir rapor hazırlamak, yetersizlik ve eksiklikleri belirlemek ve denetimin hileli faaliyetleri ortaya çıkardığını ve raporladığını makûl güvence altına almak durumunda bırakılmıştır. Yasa ile getirilen bir yenilik de, denetim raporunu sadece denetim şirketinin değil, aynı zamanda denetimi gerçekleştiren sorumlu denetçinin de imzalaması olmuştur. Ayrıca, bağımsız denetçiler bilinen ve şüphelenilen hile olaylarının açıklanmasından sorumlu tutulmaya başlanmıştır. Bu çerçevede, denetçiler bilinen ve şüphelenilen yasadışı işlemleri işletme yönetimine değil, ilgili kamu otoritelerine bildirme yükümlülüğü altına girmiştir. Tüm bu yeni sorumluluklara karşılık bağımsız denetçilerin görevlerini tam bir dürüstlük içinde gerçekleştirebilmeleri için yasalarca sağlanan koruma da arttırılmıştır.

1995 tarihinde çıkarılan “*Özel Menkul Kıymetler Yargı Reformu*” (*Private Securities Litigation Act*) yasası, 1933 ve 1934 tarihli menkûl kıymetler ve ticareti yasalarına değişiklikler getirmiştir. Boynton ve Johnson (2006,163-165)’a göre, yasa ile bağımsız denetçilerin, halka açık şirketlerin ve menkûl kıymet ihraç eden tarafların (*yöneticiler, personel ve diğer profesyonel danışmanlar*) dava edilme riskinin azaltılması amaçlanmıştır. Yasaya göre kasıtlı olarak hareket etmeyen davalılar için orantılı sorumluluk sistemi getirilmiş, müteselsil sorumluluğa ve fiilî zarara bir üst sınır konulmuş, yasadışı işlemleri bildirmek zorunlu hale getirilmiş, dava açmak zorlaştırılmıştır (a.g.e.). Denetim sektörü için yasanın en önemli yönü, denetçilerin hilenin yapılmasında müşteri işletme yöneticilerine yardım ve iştirâk etmeleri nedeniyle dava edilmesinin önünün kesilmesi ve bağımsız denetçilere karşı sadece SEC tarafından dava açılabilmesi olmuştur. 6 büyük denetim şirketi yasayı, sorumluluklarına sınırlama getirmesi nedeniyle şiddetle desteklemiştir (Brewster, 2003,185-186).

Bu dönemi simgeleyen standart, 1997’de yayımlanan “*Mali Tablo Denetiminde Hilenin Değerlendirilmesi*” (*SAS No.82*) standardıdır (Singleton ve diğ., 2006,92). Porter ve

diğerlerinin (2003,130-131) incelemelerine göre standart, 1990'larda hilelerin ortaya çıkarılmasındaki bağımsız denetçi sorumluluğunu bir ileri basamağa taşımıştır. Söz konusu standart ile bağımsız denetçiler, malî tablolarda hilelere bağlı önemli yanlışlık riskini değerlendirmek ve bu değerlendirmeyi denetimin planlanması ve yürütülmesinde dikkate almak zorunda tutulmuştur. Denetim standartları denetçilere hile risk değerlendirmesini yaparken yardımcı olmak için kapsamlı bir risk faktörleri çizelgesi sağlamıştır. Bağımsız denetçiler hile risk değerlendirmelerini, özel olarak belirledikleri risk faktörlerini ve bu faktörlere karşı uygulanacak denetim tekniklerini belgelendirecek ve denetim çalışmalarının sonunda, topladıkları denetim kanıtlarına bakarak önemli yanlışlık riskini yeniden değerlendirecektir (a.g.e.). Rezaee (2002,218) de bu yasadan sonra, bağımsız denetçilerin hilelerin ortaya çıkarılması ile ilgili sorumluluklarının mutlak güvence kavramı ile değil, makûl güvence ve önemlilik kavramları ile sınırlandırıldığını, denetim sürecinin fayda/maliyet analizi yapılmasını gerektirdiğini ve bu analizin sonuçlarına göre denetim çalışmalarının yönlendirileceğini belirtmektedir. Yazara göre bağımsız denetçilerden bütün hileleri ortaya çıkarması beklenmemekle birlikte ortak görüş, malî tablo denetiminde yöneticiler tarafından yatırımcı ve alacaklıları yanıltmak amacıyla yapılan önemli finansal raporlama hilelerinin ortaya çıkarılması gerektiği noktasında oluşmuştur.

2000'lerin başına kadar olan bu dönem, Golden ve diğerlerine (2006,78) göre, muhasebe meslek mensûplarının beklenti farklarını, yönetimin ve denetçilerin malî tablolar konusundaki bireysel sorumluluklarını açıklığa kavuşturarak kapatmaya çalıştığı ve yapılan çalışmalarla sınırsız sorumluluktan, sorumluluğu yönetimle paylaşma ve dolayısıyla sınırlı sorumluluk noktasına gelindiği bir dönem olmuştur.

Bununla birlikte, aynı dönemde malî tablolarda ilgili ilk ve son sorumluluk mercii olarak işletmeler ön plana çıkarılmış, finansal raporlama sürecine işletme yönetimleri hâkim olduğuna göre, asıl sorumluluğun işletme yönetimlerinde olması gerektiği ileri sürülmüştür.

Bu dönemde ABD dışında da dünyada paralel gelişmeler yaşanmıştır. Porter ve diğerlerine (2003,131-133) çalışmasına göre, uluslararası denetim standartları da aynı doğrultuda düzenlenmiş, ancak ABD'ndeki denetim standartlarının (*SAS No.53 ve SAS No.82*) tersine ilgili uluslararası denetim standartları (*ISA 240*) sadece hileye yer vermemiş, hata ve hileleri birlikte değerlendirmiştir. Bu kapsamda uluslararası denetim

standartları, hata ve hilelerin ortaya çıkarılmasındaki birincil sorumluluğun işletme yönetimlerinde ve yönetim kurullarında olduğu, malî tablolarda önemli yanlışlıkların olmadığına ilişkin makûl bir güvence vermek amacıyla yapılsa da, bağımsız denetimin doğasında yer alan yapısal kısıtlardan dolayı bazı önemli yanlışlıkların ortaya çıkarılamayabileceği belirtilmiştir. Uluslararası denetim standartları, yönetimin hilelere bağlı olarak malî tablolarda önemli yanlışlık görülmesi riski konusundaki değerlendirmelerinin denetçiler tarafından alınmasını ve bilinen ya da şüphelenilen ve inceleme sürecinde olan hileler konusunda bilgi sahibi olup olmadığının saptanmasını öngörmüştür. Yönetimden ayrıca hata ve hileleri önlemek için tasarlanmış muhasebe ve iç kontrol sistemlerinin kurulması ve işletilmesi konusundaki sorumluluğu ile işletmeyi etkileyebilecek boyutta olan bilinen ve şüphelenilen hile olayları hakkında bütün önemli bilgileri verdiğini ve malî tabloların önemli yanlışlıklar içermediği şeklindeki risk değerlendirmesi sonuçlarını denetçilere sunduğunu beyan etmesi istenmektedir. Yönetimden alınan bu bilgiler alt düzey personelin yaptığı hileler konusunda yararlı bilgiler verse de, üst yöneticilerin yaptığı hileler konusunda bilgi vermemekte, bu konuda bağımsız denetçilerin ilgili risk faktörlerine bakması gerekmektedir. Öte yandan, hile risk faktörleri, aynı yazara göre zorunlu olarak hilenin olduğunu göstermemekte, ancak hile olaylarında bu faktörlerin bulunduğunu göstermektedir.

4.4.2. Türkiye Açısından Tarihsel Gelişim

İç denetim sisteminin yetersizliği, yabancı kuruluşların ortaklık ve kredi görüşmeleri yapılırken işletmelerin malî durumlarını doğru olarak saptamak için denetim raporu istemeleri, işletmelerin büyümesi, uluslararası iş ilişkilerinin gelişmesi ve yabancı sermaye yatırımlarının artması bağımsız denetimin Türk hukukundaki gelişiminde önemli bir rol oynamıştır (Çevik, 2005,42).

Çarıkçioğlu (1995,2-3), ülkemizde henüz muhasebe meslek yasası 1989'da çıkmadan önce denetim uygulamalarına yönelik birtakım çalışmalara değinmektedir. Bu kapsamda, Türkiye'de bağımsız muhasebe denetçiliği mesleği ile ilgili olarak ilk kez Maliye Bakanlığı tarafından 1947 yılında VUK tasarısında "*Malî Müşavirler ve Mükellef Yardımcılar*" başlığıyla bir düzenlenme yapılmıştır. Ancak 1949 yılında VUK'nun görüşülmesi sırasında bu bölüm tasarıdan çıkartılmıştır. 1958 yılında Maliye Bakanlığı tarafından "*Serbest Hesap Mütahassısı Kanun Tasarısı*" adı ile bir yasa

tasarısı hazırlanmış, fakat tasarı mecliste görüşülmemiştir. 1963 yılında Maliye Bakanlığı tarafından “*Serbest Malî Müşavirlik Kanun Tasarısı*” adı ile bir yasa tasarısı hazırlanmıştır. Serbest ve Yeminli Malî Müşavir ayrımı ilk defa bu tasarıda yer almıştır. Daha sonra 1966 yılında Maliye Bakanlığı, 1963 yılında hazırladığı tasarının ana ilkelerine bağlı kalarak “*Serbest Müşavirlik Kanun Tasarısı*”nı hazırlamış, ancak bu tasarı da yasallaşmamıştır. Bu arada 1957 yılında, ilk kez Türkiye Muhasebe Kongresi toplanmıştır. Bu ve bundan sonraki kongrelerde ve birçok seminerde mesleğin düzenlenmesi konusu ve ilgili yasa tasarıları hep tartışılmıştır. Maliye Bakanlığı 1983 yılında konuya ilişkin bir yasa tasarısı daha hazırlamış ve 1984 yılı başında tasarı “*Yeminli Mali Müşavirlik – Muhasebecilik Kanun Tasarısı*” adı altında Bakanlar Kurulu’na sevk edilmiştir. Bazı değişikliklerden sonra tasarı 6.6.1984 tarihinde Büyük Millet Meclisi’ne gönderilmiştir. Türkiye Büyük Millet Meclisi Adalet Komisyonu’nda yasa tasarısının ismi ve içeriği değiştirilmiştir. İsmi “*Serbest Muhasebecilik, Serbest Malî Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu Tasarısı*” şeklinde değiştirilen tasarı, “Bütçe Plan Komisyonu”na sevk edilmiştir. Adalet komisyonu konuya, yalnızca vergicilik ve mesleğin yasalaşmasını yıllardır önleyen meslek grupları arasındaki kısır tartışmalar açısından yaklaşarak esas tasarıda önemli değişiklikler yapmıştır. Bu tasarı, Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde görüşülmeden hükümet tarafından geri çekilmiştir. Hemen arkasından VUK’ nun 141. maddesine ek bir madde ve geçici 14. maddeleriyle “*Yeminli Mali Müşavirlik*” adıyla 4 Aralık 1985 tarihli, 3239 sayılı kanunla mesleğe yasal bir nitelik kazandırılmaya çalışılmıştır. Ancak mesleğin bu şekilde yasalaşması çeşitli eleştirilere neden olmuş ve 13 Haziran 1989 tarihinde yürürlüğe giren 3568 sayılı *Serbest Muhasebecilik, Serbest Muhasebeci Malî Müşavirlik ve Yeminli Müşavirlik Kanunu* ile meslek yasal bir statüye kavuşmuştur.

1987 yılına kadar olan ve 1987 yılından sonraki dönemlerin genel bir değerlendirmesini yapan Çevik (2005,40-41), bu dönemde işletme denetiminin Türk Ticaret Kanunu ve vergi mevzuatı çerçevesinde, kamu gelirlerini güvence altına almak amacıyla yapıldığını saptamaktadır. 1987 yılından sonra işletme denetimlerinde kamu denetçilerinin yanında bağımsız denetçilerden de yararlanma eğilimi ortaya çıkması üzerine bağımsız denetim işletme denetimlerindeki yerini almıştır. Türk hukukunda bağımsız denetim kavramı ile ilgili ilk düzenleme 16.01.1987 tarihinde bankaların bağımsız denetimini düzenleyen tebliğ ile yapılmıştır. Ancak bağımsız denetim bugünkü anlamı ile sermaye piyasası kanunu ve ilgili mevzuat ile düzenlenmiştir

(a.g.e.). Coşkun (2006,1), bağımsız denetim alanında uluslararası denetim ve danışmanlık kuruluşlarının etkilerini vurgulamakta ve bağımsız denetim uygulamaları SPK tarafından ele alınmadan önce Türkiye’de bağımsız denetim çalışmasının çoğunlukla yabancı ortaklı şirketler tarafından talep edilen ve “*büyük sekizler*” olarak adlandırılan merkezi yurt dışında bulunan bağımsız denetim şirketlerince üstlenildiğini, süreç içinde SPK’nun, bir yandan ülkemizde yeni filiz vermeye başlayan halka açık şirketlerin bağımsız denetimlerini üstelenebilecek bağımsız denetim şirketlerinin kurulmasını ve gelişmesini teşvik etmek amacı ile bir mevzuat oluşturduğunu, diğer yandan halka açık şirketlerin muhasebelerinin tek düzene kavuşmasını sağlamak üzere Maliye Bakanlığı’nın yayınlamış olduğu tek düzen hesap planından daha önce bir tek düzen hesap planı hazırladığını, ayrıca muhasebe uygulamalarına da yön vermek üzere çeşitli tebliğler yayımladığını belirtmektedir. Yazara göre SPK bağımsız denetim uygulamalarında, özellikle Price Waterhouse ve Arthur Andersen firmalarından destek almıştır. Zamanla bu alandaki çalışmaların daha örgütlü bir şekilde ele alınma zorunluluğu doğmuş ve yine SPK’nun destek ve teşviki ile 1988’de “*Bağımsız Denetim Derneği*” kurulmuştur. Bağımsız Denetim Derneği ise, meslek örgütleri kurulduktan sonra faaliyetine son verip vermemeyi tartışmış, sadece bağımsız denetim uygulamalarına yönelik bir platformun gerekli olacağı sonucuna vararak faaliyetine devam etmeye karar vermiştir. Dernek, özellikle denetime yönelik teknik konularda uzmanlık yapmakta, üyelerince temsil edilen 100’e yakın şirketin ortak sorunlarına çözüm bulmaya çalışarak ileriye yönelik uygulamaların ve yurt dışındaki gelişmelerin takibini yapmaktadır. 1989 yılında 3568 sayılı muhasebe meslek yasası kabul edildiğinde, bağımsız denetimi Serbest Muhasebeci Malî Müşavirlerle Yeminli Malî Müşavirlerin üstlenmesi öngörülmüş, böylece oluşacak Serbest Muhasebeci Malî Müşavirlik veya Yeminli Malî Müşavirlik şirketlerince bağımsız denetim işlevinin yerine getirilmesi mümkün olmuştur. Daha önce kurulan bağımsız denetim şirketleri de ya Serbest Muhasebeci Malî Müşavirlik veya Yeminli Malî Müşavirlik şirketlerine dönüşerek kendilerini yeni kanuna uygun hale getirmiştir.

SPK’nun bu çerçevede yaptığı ve bu çalışma açısından en önemli iki yasal düzenleme, Seri:X, No:16 sayılı ve 1996 tarihli “*Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim*” hakkında tebliğ ile Seri:X, No:22 sayılı ve 2006 tarihli “*Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Standartları*” hakkında tebliğ olmuştur. 2499 sayı ve 1986 tarihli Sermaye Piyasası Kanunu da özellikle cezaî sorumlulukların belirlenmesi bakımından önemli yasal

düzenlemelerden birisi olmuştur. Sözü edilen yasal düzenlemeler başta olmak üzere tüm yasal düzenlemelere ileriki bölümlerde yer verilmiştir.

Öte yandan, muhasebe ve denetim standartları yayımlanması konusunda da gelişmeler yaşanmıştır. Coşkun (2006,3), Türkiye’de muhasebe standartları arasında birliktelik sağlanması amacıyla Türkiye Muhasebe Standartları Kurulu (TMSK) 2006 yılı içerisinde Türkiye Muhasebe Standartları’nı Uluslararası Muhasebe Standartları ile tamamen uyumlu bir şekilde yayımladığını, ülkemizdeki denetim standartlarının belirlenmesi açısından Türkiye Denetim Standartları Kurulu (TÜDESK) tarafından Uluslararası Denetim Standartları’nın dilimize çevrilerek yayımlandığını, ancak Sermaye Piyasası Kurulu, Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu’nun ile Maliye Bakanlığı’nın kendi uygulamalarını ortaya koyduğu için, bağımsız denetçinin tüm bu değişik uygulamaları göz önüne alarak çalışmasını yürütmek zorunda kaldığını belirtmektedir.

4.5.Abd’de Hilelerin Ortaya Çıkarılmasında Bağımsız Denetimin Mevcût Sorumluluğu

Bu alt başlık altında, sırasıyla ABD’de ve Türkiye özelinde bağımsız denetimin muhasebe hilelerinin ortaya çıkarılması mevcût sorumluluğu, ilgili yasa ve standartlara göre olarak saptanmaktadır.

4.5.1.Denetim Standartları ve Sermaye Piyasası Yasalarına (*Securities And Exchange Acts*) Göre ABD’de Hilelerin Ortaya Çıkarılmasında Bağımsız Denetimin Mevcût Sorumluluğu

Bağımsız denetçilerin hilelerin ortaya çıkarılması ve raporlamasındaki mevcût sorumluluğu, temel olarak *Sarbanes-Oxley (SOX) Muhasebe Reformu Yasası* ve *SAS No.99 Malî Tablo Denetiminde Hilenin Değerlendirilmesi Standardı* çerçevesinde tartışılmaktadır.

4.5.1.1.Sarbanes-Oxley (SOX) Muhasebe Reformu Yasası

2000’lerin başında arka arkaya yaşanan büyük boyutlu şirket iflâsları ve özellikle Enron ve WorldCom olayları bağımsız denetçilerin hilelerin ortaya çıkarılmasındaki

sorumluluğu konusunu yeniden gündeme taşımış, bu bağlamda çıkarılan bir yasa ve standart özellikle belirleyici olmuştur. ABD’nde 2002 yılında *Sarbanes-Oxley Muhasebe Reformu Yasası* ve yine aynı yıl “*Mali Tablo Denetiminde Hile*” (SAS No.99) standardı yürürlüğe girmiştir. SOX doğrudan ve dolaylı olarak bağımsız denetçilerin hilelerin ortaya çıkarılmasındaki sorumluluğuna işaret etmektedir. Bağımsız denetçilerin sorumluluğu ile ilgili olarak bu yasa ile getirilen ve bağımsız denetim mesleğinde devrim niteliğinde değişikliklere yol açan yenilikler şunlardır (Singleton ve diğ., 2006,77-78 ve 92-93; Wells, 2008,282-288; Boynton ve Johnson, 2006,165-166; Mulford ve Comiskey, 2002,v-vi; Burrowes ve diğ., 2004,802-805):

- a) SOX, bağımsız denetçilerin hileleri ortaya çıkarmakta yetersiz kaldıkları varsayımı ile hareket etmiş ve bu amaçla PCAOB’nu (*Halka Açık Şirketler Muhasebe Gözetim Kurulu*) kurmuştur. PCAOB’nun oluşturulması, dolaylı olarak, büyük muhasebe hilelerinin, faaliyetleri meslek örgütlerince (*AICPA*) uygun biçimde denetlenmeyen büyük bağımsız denetim şirketlerince denetlenen işletmelerde meydana geldiğine ilişkin kamusal ve siyasal algılamadan destek almıştır. PCAOB, doğrudan doğruya Menkûl Kıymetler ve Ticaret Komisyonu’na (*SEC*) bağlanmıştır. SOX’dan önce, Finansal Muhasebe Standartları Kurulu (*FASB*) ve Amerikan Muhasebeciler Birliği (*AICPA*) SEC gözetimi altında yetkilendirilmiş, fakat SEC’e karşı doğrudan sorumlu tutulmamıştır. PCAOB’nin üyeleri sadece muhasebecilerden oluşmamaktadır. Üyelerden ikisinin muhasebeci olmaması şart koşulmuştur. Oysa muhasebe standartlarını çıkarmaktan sorumlu olan FASB’in bütün üyeleri geçmişte muhasebecilerden oluşturulmuştur.
- b) Bağımsız denetim şirketlerinin yaptıkları denetimlerin kalite kontrolü artık sadece diğer bağımsız denetim şirketlerince (*meslektaş incelemesi*) yapılmayacak, aynı zamanda PCAOB tarafından yapılacaktır. PCAOB, bağımsız denetim şirketlerinin yasa, kural ve standartlara uyumunu değerlendirmek için dönemsel incelemeler gerçekleştirecektir. Düzenli olarak 100’den fazla halka açık şirketi denetleyen bağımsız denetçiler her yıl, 100 ve 100’den az halka açık şirketi denetleyen bağımsız denetçiler ise en az 3 yılda bir incelemeden geçecektir. Yetersiz denetimler için yapılan meslektaş incelemelerinin yaptırımsız olması ve sonuçlarının kamuya açıklanmamasına karşılık PCAOB incelemeleri yaptırımlar içermekte ve sonuçlar kamuya açıklanmaktadır.

- c) SEC'e tabî şirketlerin denetimini yapmak için bağımsız denetim şirketleri PCAOB listesine kayıt olmak zorunda olacaktır.
- d) Denetim raporları, denetimi yapmakta olan sorumlu ortak denetçiden başka bir sorumlu ortak tarafından incelenecek ve o şekilde onaylanacaktır.
- e) Bağımsız denetim şirketleri denetim ile eşzamanlı olarak belirli yönetim ve bilişim danışmanlık hizmetlerini veremeyecektir. Vergi danışmanlığı hizmetleri ise yasada özellikle belirtilmemiştir. Bağımsız denetçilerin müşterisi işletme için bu hizmeti verebilmesi denetim komitesinin onayına bağlıdır ve onay verilmiş ise malî tablo eklerinde açıklanması gerekmektedir. Bağımsız denetçilerin denetimle eşzamanlı olarak yapması yasaklanan işler; müşteri işletmenin malî tabloları ve muhasebe kayıtları ile ilgili defter tutma ve diğer hizmetler, malî bilgi sistemi tasarım ve işletilmesi, değerlendirme hizmetleri, makûl değer görüşleri, proje katkı değerlemeleri, aktüaryel hizmetler, iç denetim hizmetleri, yönetim işlevleri ve insan kaynakları, borsa işlemleri, yatırım danışmanlığı, yatırım bankacılığı hizmetleri, denetimle ilişkisi olmayan hukuk ve uzmanlık hizmetleri ile PCAOB'nin tebliğleri ile belirleyeceği diğer hizmetlerdir.
- f) İşletme yönetimi, denetim rapor tarihinden itibaren 90 gün içinde iç kontrol sisteminin etkinliğini değerlendirecek, önemli kontrol zaafiyetlerini belirleyecek ve bağımsız denetim aynı anda yönetimin söz konusu değerlendirmesi üzerine kendi görüşünü belirtecektir. Yönetim iç kontroller yanında yıllık ve ara dönem malî raporları da onaylayacaktır. Yönetim onayı, malî raporlarda açıklanan ve muhasebeleştirilen işlemleri, ilgili muhasebe standartlarını ve hatta açıklamalara karşı olası piyasa tepkilerinin bilincinde olduğu anlamına gelmektedir. Bu noktada bağımsız denetçilerin sorumluluğunun biraz daha genişletildiği anlaşılmaktadır.
- g) Bağımsız denetim şirketleri ve denetim ücretleri artık denetim komitelerince belirlenecektir. Ayrıca denetim raporları da denetim komitesine teslim edilecektir.
- h) İşletme yöneticileri ya da personeli tarafından bağımsız denetçilerin her ne suretle olursa olsun etkilenmeye ve yönlendirilmeye çalışılması, baskı altına alınması ya da yanıltılması yasaklanarak bağımsız denetçilerin bağımsızlığı ve tarafsızlığı güçlendirilmek istenmiştir.
- i) Denetimden ve denetimi gözden geçirmekten sorumlu denetçiler 5 yılda bir rotasyona tabî olacaktır.
- j) Bağımsız denetçiler önceki müşterilerinde çalışmaya başladıklarında çıkar çatışmaları yaşanmaktadır. Bu durumu önlemek amacıyla, müşteri işletmenin genel

müdürü, muhasebe, finansman ve bütçe yöneticileri, denetimden önceki 1 yıl içinde bağımsız denetim şirketinde çalışmışlar ise, söz konusu bağımsız denetim şirketi denetim yapamayacaktır.

- k) Bağımsız denetçilerin bütün çalışma kâğıtlarının en az 7 yıl süre saklanması zorunlu olmuştur.
- l) Hisse senedi hile ve manipülasyonlarında zamanaşımı süreleri uzatılmış, hilenin yapılmasından itibaren 5 yıl ve hilenin ortaya çıkarılmasından itibaren 2 yıllık süreden daha küçük olanın esas alınması benimsenmiştir.
- m) Hile davalarında yasalar çerçevesinde bilgi veren işletme personeli ve bağımsız denetçiler için yasal koruma arttırılmıştır. Bilgi veren kişilere bu nedenle karşılık vermek (*misilleme, retaliation*), hukukî ve cezaî yaptırıma tabî tutulmuştur.
- n) PCAOB'nin yaptırımları arasında geçici ya da daimî olarak bağımsız denetim şirketini yetkili kuruluşlar kütüğünden çıkarma, ilgili bağımsız denetçileri ya da bağımsız denetim şirketini geçici ya da kalıcı olarak faaliyetten alkoyma cezaları ile bağımsız denetçiler için en çok 750.000 dolar ve bağımsız denetim şirketleri için 15.000.000 dolara kadar para cezaları verilebilmektedir. İdarî yaptırımlar yanında cezaî yaptırımlar da getirilmiş ve tutarları yükseltilmiştir.

Genel olarak 1934 Menkûl Kıymetler Ticareti Yasası'nın uzantısı olarak değerlendirilen SOX yasası, işletmelerin kurumsal yönetim ve hesap verme süreçlerini iyileştirmeyi amaçlamış, kurumsal yönetim ve muhasebe mesleğinde yapılan değişiklikler ile malî tabloların güvenilirliğini arttırmayı hedeflemiştir (Wiesen, 2002,429 ve 446). Bu yasa ile özellikle kamuya yapılan açıklamalarda daha fazla saydamlık talep edilmektedir (Burrowes ve diğ., 2004,802).

4.5.1.2.SAS No.99 Malî Tablo Denetiminde Hilenin Değerlendirilmesi Standardı

Hile konusunda çıkarılan bütün standartları inceleyen Singleton ve diğerlerine (2006,93) göre,

SAS No.99'un kendisinden önce yürürlükte olan, SAS No.82 ve SAS No.53 hile standartlarından en temel farkı, denetim süreci ve denetçinin önemli olmayan hileler konusunda sorumluluğu konularında ortaya çıkmıştır. Bu standart ile birlikte denetim süreci birçok yönden değişime uğramış ve en önemli değişiklik denetim planlaması aşamasında denetim ekibi içinde yapılan beyin fırtınası uygulaması olmuştur. Aynı

kapsamda denetçiler, yapılması olası hileler ve her bir hilenin risk düzeyi konusunda kendi aralarında beyin fırtınası yapmak zorunda bırakılmıştır. Yüksek riskler söz konusu ise uygulanacak denetim yöntemlerinde bu durum dikkate alınacaktır. Denetim sürecindeki ikinci değişiklik, denetçilerin malî tablolarda gelir tahakkuku hilelerinin olduğunu varsayarak çalışma yapacak olmalarıdır.

SAS No.99 standardı, Wells (2008,323)'e göre, Amerikan sermaye piyasalarında 2001 ve 2002 yıllarında meydana gelen büyük şirket iflâsları nedeniyle kaybolan güveni yeniden kurmak ve malî tablolarda önemli yanlışların olmadığı konusunda güvence verme görevinde bağımsız denetçilere yol göstermek için çıkarılmış, söz konusu standart 10 ana bölüme ayrılmıştır.

Standartın Birinci Bölümü'nde (*hilenin tanımı ve özellikleri*) hile tanımlanmakta ve temel olarak iki tür hile kaynaklı önemli yanlışlıktan söz edilmektedir. Bunlar finansal raporlama ve varlıkların kötüye kullanılması hileleri olarak ayrıma tabî tutulmuş ve tanımlanmıştır (Ramos, 2008,45).

İkinci Bölüm'de (*meslekî şüphecilik yaklaşımının önemi*) meslekî şüphecilik yaklaşımı, bağımsız denetçilerin meslekî özen ve titizlik ödevlerinin bir sonucu olarak belirtilmekte ve denetim çalışmalarının meslekî şüphecilik yaklaşımı içinde yapılması gerektiği vurgulanmaktadır. Meslekî şüphecilik, hileden kaynaklanan önemli yanlışlık olasılığı olduğu ön kabulüyle hareket eden ve sürekli sorgulayan bir çalışma anlayışıdır (Wells, 2008,324). Bağımsız denetçiler, işletme yönetimlerinin güvenilirlik konusundaki geçmişleri nasıl olursa olsun hilenin yine de olabileceğini düşünmek ve denetim kanıtlarını eleştirel bir değerlendirmeye tabî tutmak, ikna edici kanıtlar bulmadan işletme yönetiminin güvenilirliği konusunda bir görüş oluşturmamak durumundadır (Ramos, 2008,46).

Üçüncü Bölüm'de (*hileden kaynaklanan önemli yanlışlık riskinin denetim ekibi içinde tartışılması*), denetim ekibinin kendi arasında hileden kaynaklanan önemli yanlışlık potansiyelini tartışacağı, başka bir ifadeyle beyin fırtınası yapacağı belirtilmektedir. Beyin fırtınasında, malî tabloların hangi noktalarda hileden etkilenebileceği, yönetimin ne şekilde hile yapabileceği ve bunları gizleyebileceği ile varlıkların nasıl kötüye kullanılabileceği tartışılmaktadır (Wells, 2008,324; Grant ve diğ., 2000,43). Ayrıca hile

yapmak için teşvik edici ortam ve diğer işletme içi ve dışı risk faktörleri de düşünülmekte, malî tablolarda hileden kaynaklanan önemli yanlışlıklara karşı geliştirilecek yaklaşım ve uygulanacak yöntemler de değerlendirilmektedir. Tartışma denetim ekibinin kilit elemanlarını mutlaka kapsamakta, gerekirse toplantı sayısı ve dışarıdan uzman desteği konuları sonuca bağlanmaktadır. Denetim elemanları, hileye bağlı önemli yanlışlık risklerini denetim çalışmaları süresince devam ettirmektedir (Ramos, 2008,47-48).

Dördüncü Bölüm'de (*hileden kaynaklanan önemli yanlışlık riskinin belirlenebilmesi için bilgi edinilmesi*), hile risklerini belirlemek için gerekli bilgilerin nasıl toplanacağı gösterilmektedir. Bu amaçla, yönetimden işletmedeki hile riski ve bunların nasıl saptanabileceği konusundaki görüşleri alınmalıdır. Ayrıca, denetim planlaması sırasında uygulanacak denetim işlemleri ile belirlenebilecek olağandışı ve beklenmedik ilişkiler düşünülmekte, bir ya da daha çok risk faktörü olup olmadığı saptanmakta ve hileye bağlı önemli yanlışlık risklerinin belirlenmesinde yardımcı olabilecek diğer bilgiler değerlendirilmektedir (Wells, 2008,325). Bağımsız denetçiler, yönetimin bildirimlerini ve verdikleri bilgileri değerlendirirken onların hile yapmak için en iyi konumda olduklarını akıldan çıkarmamaktadır. Bağımsız denetçiler denetim komitesi, iç denetçiler ve işletmenin diğer personelinden de bilgi almaya çalışmaktadır. Bu çerçevede, denetim komitesinin ve iç denetçilerin risk değerlendirmelerini öğrenmekte, bilinen ya da şüphelenilen hile olayları konusunda sahip oldukları bilgileri almaktadır (Ramos, 2008,48-49).

Denetimin planlanması aşamasında uygulanan analitik işlemler hileden kaynaklanan önemli yanlışlık riskinin belirlenmesinde yardımcı olabilir, ancak bu işlemler toplam değerler üzerinden verileri değerlendirdiği için genel göstergeler niteliğindedir ve dolayısıyla hile riskinin değerlendirilmesinde alınan diğer bilgilerle birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Denetçiler, hileli finansal raporlamaya bağlı önemli yanlışlıkları işaret edebilecek gelir hesapları ile ilgili olağandışı ve beklenmedik ilişkileri bulmak için de analitik işlemler uygulayabilmektedir (Ramos, 2008,49-50). Denetçiler kayıtlı değerler, eğilimler ve malî oranlar ile kendi beklentilerini karşılaştırarak olağandışı ve beklenmedik ilişkiler bulabileceğini düşünerek analitik işlemler yapmaktadır. Dördüncü Bölüm kapsamında hile güdülleri, ortamı ve gerekçelendirmeleri ile ilgili risk faktörleri belirlenmektedir (Wells, 2008,325). Söz

konusu risk faktörlerinin olup olmadığı saptanmakta ve bunlar hile riskinin değerlendirilmesinde göz önüne alınmaktadır. SAS No.99'un ekinde söz konusu hile risk faktörleri sayılmaktadır (Ramos, 2008,50).

Beşinci Bölüm'de (*hileden kaynaklanan önemli yanlışlıklar ile sonuçlanan risk faktörlerinin belirlenmesi*), hileden kaynaklanan önemli yanlışlık riskleri belirlenmektedir. Riskler aşağıdaki belirtilen yönlerden değerlendirilmektedir (Wells, 2008,326):

- a) Riskin Türü (*Risk, hileli finansal raporlamadan mı, varlıkların kötüye kullanılmasından mı kaynaklanmaktadır ?*)
- b) Riskin Önemi (*Risk, önemli bir yanlışlık ile sonuçlanacak büyüklükte midir ?*)
- c) Risk Olasılığı (*Risk olasılığı, önemli bir yanlışlığa yol açmakta mıdır ?*)
- d) Riskin Kapsamı (*Risk, bütün malî tabloyla mı, yoksa belirli bir iddia, hesap ya da işlem ile mi ilgilidir ?*)

Bu kapsamda bağımsız denetçiler başka hiçbir önemli yanlışlık riski olmasa bile yanlış ve yanıltıcı gelir tahakkuku yapılabileceği ve yönetimin kontrolleri aşabileceğini baştan itibaren kabul edecektir (Ramos, 2008,51).

Altıncı Bölüm'de (*belirlenen risk faktörlerinin müşteri işletmenin program ve kontrollerinin incelenmesinden sonra değerlendirilmesi*), belirlenen riskler işletmenin program ve kontrolleri dikkate alınarak değerlendirilmektedir. İç kontrolün 5 unsurunun (*kontrol ortamı, risk değerlendirmesi, kontrol faaliyetleri, bilgi ve iletişim, gözetim*) denetimi planlamak için yeterli olup olmadığı anlaşılmaya çalışılmaktadır (Wells, 2008,326). Program ve kontroller özel (*hileyi önlemeyi amaçlayanlar*) ve genel (*etik davranışı özendirenler*) olabilmektedir. Denetçiler, program ve kontrollerin hileden kaynaklanan önemli yanlışlık risklerini azaltıp azaltmadığını ya da kontrol zaafiyetlerinin riskleri arttırıp arttırmadığını değerlendirmektedir (Ramos, 2008,51).

Yedinci Bölüm'de (*değerlendirmeden sonra denetim programının ve tekniklerinin gözden geçirilmesi*), risk değerlendirmesinden sonra bağımsız denetçiler meslekî şüphecilik yaklaşımı içinde denetim kanıtlarını ve risklere yönelik program ve kontrolleri değerlendirerek denetim programını ve denetim yöntemlerin zamanlaması ve kapsamı ile yönetimin kontrolleri aşması riskine karşı uygulanacak yöntemleri gözden

geçirmektedir (Ramos, 2008,51). Önemli yanlışlık riski değerlendirmesi genel olarak denetimi 3 yoldan etkilemektedir (Wells, 2008,326):

- a) Personel tahsis edilmesi ve gözetim,
- b) Muhasebe yöntemleri,
- c) Denetim işlemlerinin önceden tahmin edilmesi.

Uygulanacak denetim işlemleri, ayrıntılı testleri ve işletmenin program ve kontrollerinin etkinliğini ölçmeye yönelik testleri içerebilmektedir. Ancak yönetim olağan koşullar altında etkili biçimde işleyen kontrolleri aşma olanağına sahip olduğundan denetim riskinin kontrol testleri uygulanarak azaltılması mümkün olmayabilmektedir. Bu nedenle, bağımsız denetçiler belirlenen risklere karşılık denetim işlemlerinin yöntemini, zamanlamasını ve kapsamını değiştirebilmektedir (Ramos, 2008,59-61). Yönetimin kontrolleri aşma riski saptanmış ise, buna karşılık ilâve denetim işlemleri yapmak gerekebilmektedir. Bu çerçevede, günlük defter kayıtları ve diğer düzeltmeler hileden kaynaklanan olası önemli yanlışlığın kanıtı olabileceği için incelenmektedir. Aynı biçimde denetçiler, denetim kanıtlarınca desteklenen tahminler ile malî tablolarda yer alan tahminler arasında farklılık var ise, bu durumu yönetimin yansızlığını bozan bir girişim olarak değerlendirmektedir. Böyle bir durum var ise, denetçiler geriye yönelik olarak önemli tahminleri gözden geçirmelidir. Denetçiler önemli ve olağandışı işlemlerin iktisadî ve ticarî mantığını da sorgulamalıdır (Wells, 2008,328).

Sekizinci Bölüm'de (*denetim kanıtlarının değerlendirilmesi*), denetim kanıtlarının nasıl değerlendirileceği açıklanmaktadır. Bu bölümde, denetim süresince hileden kaynaklanan önemli yanlışlık riski değerlendirilmekte, ayrıntılı testlerde ya da genel değerlendirmede uygulanan analitik işlemlerin daha önce belirlenmemiş hile risklerini ortaya çıkarıp çıkarmadığı belirlenmekte, alan çalışması tamamlandığında ya da tamamlanmasından az önce hileye bağlı önemli yanlışlık riski ele alınmakta, hileden kaynaklanan önemli yanlışlıklara karşı uygulanan denetim işlemleri kararlaştırılmakta ve belirlenen önemli yanlışlıkların hileyi işaret edip etmediği ve ediyor ise bunun etkileri ele alınmaktadır (Ramos, 2008,54). Bağımsız denetçiler denetim çalışmalarının başından sonuna kadar gelir ile ilgili analitik işlemler yapmak, saptamış oldukları belirsiz, anlamsız ve denetim kanıtları ile tutarsız analitik ilişkilere karşı uyanık olmak durumundadır (Wells, 2008,329-330).

Dokuzuncu Bölüm'de (*hilenin yönetime, denetim komitesine ya da diğer yerlere bildirilmesi*), hile konusunda yönetime yapılacak bildirim ele alınmaktadır. Bağımsız denetçiler, sonuçları önemsiz de olsa hile ile ilgili kanıtları yönetime bildirmek zorundadır. Denetçiler üst yönetimle ilgili olan ve malî tablolarda önemli yanlışlığa neden olan hileler hakkında ise doğrudan denetim komitesine bilgi vermektedir. Denetçiler ayrıca kontrol zaafiyetlerini gösteren ve hileden kaynaklanan önemli yanlışlıklar ile hile riskini azaltmaya yönelik program ve kontrollerdeki eksiklikleri bildirip bildirmemeyi değerlendirmektedir (Ramos, 2008,55-56). Olası hile olaylarının işletme yönetimi ya da denetim komitesinden başka taraflara bildirilmesi bağımsız denetçilerin sorumlulukları arasında sayılmamakta ve genellikle sır saklama yasağı kapsamında düşünülmektedir. Bununla birlikte, yasal gerekliliklere uymak amacıyla ve mahkemelerin talep etmesi durumunda üçüncü taraflara bilgi verme yükümlülüğü doğabilmektedir. Denetim görevini devralan denetçilere ve kamudan malî yardım alması durumunda yardımı yapan kamu kuruluşlarına da bilgi verilebilmektedir (Wells, 2008,330).

Son ve Onuncu Bölüm'de (*denetçinin yaptığı hile değerlendirmesinin belgelendirilmesi*), bağımsız denetçilerin hile risk değerlendirmelerini belgelendirmesi işlenmektedir. Denetçiler, denetimin planlanması aşamasında müşteri işletmenin hile riskleri ile ilgili ekip içi tartışmaları, hileden kaynaklanan önemli yanlışlık risklerini belirlemek ve değerlendirmek için gerçekleştirdiği denetim işlemlerini, belirlenen hileye bağlı önemli yanlışlık riskleri ve bunlara karşılık uygulanan denetim işlemlerini, gelir tahakkuku ile ilgili riskler belirlenmiş ise bunların nedenlerini, yönetimin kontrolleri aşma riskine karşı yapılan işlemlerin sonuçlarını, denetçilere ilâve denetim işlemleri yapılması gerektiğini düşündüren analitik işlemler ve diğer koşullar ile bunlara karşı uygulanan denetim işlemlerini ve yönetime, denetim komitesine ve diğer taraflara yapılan bildirimleri belgelemek zorundadır (Ramos, 2008,56).

Yukarıda anılan tüm denetim standartlarını değerlendiren Golden ve diğerlerine (2006,79) göre, bağımsız denetçilerin hilenin ortaya çıkarılması olasılığını arttıran belirli görev ve işlemleri yapması gerekmektedir. Bu kapsamda tüm standartlarda da, denetimin yapısal kısıtları ve hileli davranışın kasıtlı ve gizli yapısı nedeniyle, standartlara uygun olarak yapılan bir denetimin bile hileleri ortaya çıkarmayabileceği, başka bir deyişle bağımsız denetçilerin ancak makûl güvence sağlayabilecekleri ana

düşünce olarak yinelenmektedir. Bağımsız denetçilerin sorumluluğunun sınırları güncelliğini korumakta, kamu ve denetçiler arasında uzlaşma sağlayabilecek yeni tanımlar için çalışmalar sürmektedir.

Singleton ve diğerleri (2006,94-96) ise, yeni standart ile risk temelli denetime geçildiğini öne sürmektedir. Bu çerçevede yanlışlığın hileden kaynaklandığı ve etkisinin önemli olmadığı ya da belirlenemediği durumlarda, bağımsız denetçi ek kanıt toplayacak, denetimin diğer yönlerine etkisini değerlendirecektir. Ayrıca, konuyu ve buna karşı benimsenecek yaklaşımı, hangisi uygun ise, hile olayına karışanların bir üst düzeyindeki yöneticiler, üst yönetim ve denetim komitesi ile tartışacak veya hukuk müşavirine danışacak ya da ayrı bir hile incelemesi yapılması gerekip gerekmediğine karar verecektir. Sonuç olarak, SAS No.99, yazara göre risk temelli denetim yapılarak hile riskinin önlenmesini ve azaltılmasını amaçlamaktadır.

Toplam olarak bakıldığında, Singleton ve diğerlerine (2006,78) göre, SOX yasası ve SAS No.99 standardı iki temel değişiklik getirmiştir. Bunlardan birincisi, yasa ve standartlar kapsamındaki işletmeler ve bağımsız denetim şirketleri daha sıkı kontrol edilecektir. İkincisi, bağımsız denetim şirketleri kendi kendilerini denetleyemeyecek, artık bağımsız bir kurul (PCAOB) bu şirketleri gözetim altında tutacaktır. Öte yandan, yazarlar SOX yasası ve PCAOB tarafından bağımsız denetçiler için getirilen ek yeni düzenlemelerin ilk olası sonucunun, bağımsız denetimin daha pahalı bir hizmet durumuna gelmesi olabileceğini ifade etmektedir. Nitekim 2004 yılından sonra denetim ücretlerinde görülmeye başlanan artışlar bağımsız denetçilerin müşteri işletme yönetimlerinin iç kontrol değerlendirmeleri üzerine yapmak zorunda oldukları incelemeden kaynaklanmaktadır. İkinci olarak, özellikle yeni ve yenilikçi işletmeler çok yüksek risk taşıdıklarından deneyimli ve kaliteli denetim şirketleri iç kontrol değerlendirmesine tahsis edilecek kaynaklarda sıkıntı yaşayacakları için bu tür işletmelere hizmet vermek istemeyebilecektir.

4.5.2.İçtihat Hukukuna Göre ABD’de Hilelerin Ortaya Çıkarılmasında Bağımsız Denetimin Mevcût Sorumluluğu

Önceki alt bölümde ilgili sermaye piyasası yasalarına göre oluşan bağımsız denetçi sorumluluğu tartışılmıştır. İçtihat hukuku ise, Boynton ve Johnson (2006,146)’a göre,

genellikle yazılı olmayan hukuk olarak bilinmekte, ilkeleri toplumun gereksinimlerine göre oluşmakta, yargı önceki davalarda oluşan öğretiler ile toplumsal, ekonomik ve siyasal faktörleri dikkate alarak bir karar vermekte, bağımsız denetçilerin ise temel olarak iki tarafa, müşterilere ve üçüncü taraflara karşı sorumluluğu bulunmaktadır. Müşterilere karşı sorumluluk, sözleşmeler ve haksız fiilden dolayı ortaya çıkmaktadır.

4.5.2.1.Müşterilere Karşı Sorumluluk

Bağımsız denetçiler ile müşteri işletmeler arasında yapılan denetim sözleşmesinden doğan sorumluktur. Boynton ve Johnson (2006,147) incelemesine göre bağımsız denetçiler, genel kabul görmüş denetim standartlarına uygun olmayan bir denetim yapıp standart denetim raporu verdiklerinde, sözleşmede yer alan tarihte raporunu teslim edemediğinde ve müşteri ile gizlilik ilişkisini ihlâl ettiğinde sözleşmesine uymadığı için müşterisine karşı sorumlu olmaktadır. Bu kapsamda sözleşmeye aykırılıktan dolayı oluşan sorumluluk müşterinin yerini alan kişi/kurumlar için de geçerlidir. Haksız fiilden dolayı sorumluluk ise, başkasının malına, canına ve itibarına zarar verilmesi durumunda ortaya çıkmaktadır. Haksız fiil, ihmâl ya da hileye bağlı oluşabilmektedir. Bu kapsamda, makûl davranan bir kişinin benzer koşullarda göstereceği dikkat ve özeni gösterememek basit ihmâldir. Çok az bir dikkat ve özeni gösterememek ise ağır ihmâldir. Hile ise, yazarlara göre başkalarının zarar görmesi ile sonuçlanacak şekilde önemli gerçeklerin yanlış sunulması, gizlenmesi ya da açıklanmaması olarak değerlendirilmektedir.

Özşahin (2000,39) ise ihmâli daha çok, makûl bir denetçinin yapması gereken bir çalışmanın yapılmaması olarak tanımlamaktadır. Bağımsız denetçinin meslekî standartları sürekli olarak uygulamaması durumunda, mahkemeler tarafından da kabul edildiği üzere, ağır ihmâli söz konusu olacaktır. Hile ise, sorumluluğun belirlenmesinde uç bir kavramdır. Bağımsız denetçinin malî tablolardaki yanlışlıkları bildiği ve bunları açıklamak için hiçbir işlem yapmadığı kabul edilmektedir. Mahkemeler bu kapsamda hileyi, bağımsız denetçinin aldatma kastı ile malî tablolar hakkında yanıltıcı görüş bildirmeleri olarak tanımlamaktadır. Ayrıca, bağımsız denetimin amacının, malî tabloların hata ve hileleri içermediğine ilişkin makûl bir güvence sağlamak olduğu dikkate alınır, bağımsız denetçinin bu makûl güvenceyi sağlayabilecek düzeyde denetim çalışması yapmamış olması durumu, ağır ihmâli hileye dönüştürebilecektir. Haksız fiil davalarında ise, bağımsız denetçinin ihmâli nedeniyle görülen zararın

tazmini talep edilmektedir (a.g.e.). Öte yandan, denetçilerin çalışma kâğıtları, hem sözleşme ihlâli ve hem de haksız fiillerdeki görev ihmâli olaylarında iddiaları çürütmek için yaşamsal öneme sahip bulunmaktadır (Boynton ve Johnson, 2006,147).

4.5.2.2.Üçüncü Kişilere Karşı Sorumluluk

Sözleşme ilişkisi içinde olunmayan taraflara (*üçüncü kişilere*) karşı oluşan sorumluluktur. Boynton ve Johnson (2006,147-149)'a göre bunlar, birinci derecede kazanç sağlayanlar (*primary beneficiary*) ve diğer kazanç sağlayanlar olarak ikiye ayrılmaktadır. Birinci derecede kazanç sağlayanlar, bağımsız denetçilerin asıl kullanıcılar olarak denetimden önce denetim raporunu alacağını ismen bildiği kişi/kurumlardır. Birinci derecede kazanç sağlayanlar, sözleşme ilişkisinin sağladığı haklara sahiptir (a.g.e.). Söz konusu kişilerin belirlenmesinde, bağımsız denetçinin denetim sonuçlarını kimin kullanacağını biliyor olması temel alınmıştır. (Özşahin, 2000,38) Buna genel öngörülebilirlik ilkesi (*general foreseeability principle*) de denmektedir (Kershaw, 2006,403).

Diğer kazanç sağlayanlar ise, Boynton ve Johnson (2006,149-151)'a göre, ismi bilinmeyen üçüncü kişiler, yani alacaklılar, mevcut hissedarlar ve potansiyel yatırımcılardır. Ancak yargı bağımsız denetçilerin üçüncü kişilere karşı sorumluluğunu basit ihmâl için değil, ağır ihmâl ve hile için benimsemektedir. Basit ihmâl için sorumluluk kabul edildiğinde, muhasebe ve bağımsız denetim mesleğinin yeni insan kaynağı bulamayacağı ve böylelikle toplumun değerli bir hizmetten yoksun kalacağı ve sözleşme ilişkisinin genişletilmesinin avukatlar ve doktorlarda olduğu gibi olumsuz etkileri olabileceği düşünülmüştür. Zaman içinde alınan yargı kararları ile basit ihmâl için bağımsız denetçilerin sorumluluğu sözleşme ilişkisinin dışına taşınmış ve dolayısıyla hem asıl (*birinci dereceden kazanç sağlayanlar*) ve hem de diğer kazanç sağlayanlara karşı sorumluluk söz konusu olmuştur. Mal/hizmet aldığı kuruma karşı tüketicinin korunması hareketleri, işletmelerin daha büyük sorumluluk yüklenebilecek ölçeklere ulaşmaları, malî tablo kullanıcılarının artması ve malî tabloların kamunun çok geniş kesimlerini ilgilendirmesi diğer fayda sağlayanlara karşı sorumluluk konusunu gündeme getirmiştir. Diğer kazanç sağlayanlar, kazanç elde etmesi tahmin edilenler (*foreseen class*) ve kazanç elde etmesi öngörülenler (*foreseeable parties*) olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (a.g.e.).

Özşahin (2000,40), içtihat hukukuna dayalı sorumlulukta, müşteriler veya üçüncü kişiler tarafından haksız fiil sorumluluğu nedeniyle dava açılması sırasında, davacının malî tabloların hata ve hilelerden kaynaklanan yanlışlıkları içerdiğini ve bağımsız denetçinin bunları ortaya çıkarmada yetersiz kaldığını, kendisinin hatalı ve hileli malî tablolar nedeniyle zarar görmüş olduğunu ve bağımsız denetçinin olayla ilgili sorumluluk derecesini kanıtlaması gerektiğini; buna karşılık bağımsız denetçilerin ise, denetimin yeterli dikkat ve özen gösterilerek yapıldığını, dolayısıyla basit ihmâl veya ağır ihmâlin bulunmadığını, yanlışlığın önemli tutarda olmadığını veya davacının söz konusu yanlışlıktan daha önceden bilgi sahibi olduğunu veya davacının kendi ihmâli nedeniyle zararın doğduğunu, davacı tarafından yapılan hisse senedi yatırımının malî tablolara dayanılarak yapılmadığını, zararın yanlışlık nedeniyle ortaya çıkmadığını veya davanın zamanaşımına uğradığını ileri sürerek savunmada bulunabildiğini belirtmektedir (a.g.e.). Boynton ve Johnson (2006,153-154) ise, bağımsız denetçilerin ihmâl iddiaları ile suçlandıklarında kendilerini 2 temel savunma stratejisi ile savunduğunu işaret etmektedir. Bu çerçevede sözleşme ihlâli iddialarında yeterli özen ve titizlik savunması, haksız fiil iddialarında yeterli özen ve titizlik ve davacının ihmâli savunmaları yapmaktadır. Yeterli özen ve titizlik savunması yaparken bağımsız denetçiler denetimi genel kabul görmüş denetim standartlarına göre yaptıklarını göstermeye ve mahkemeleri örneklemeye dayalı test yapıldığından denetim sürecinde yapısal kısıtlar olduğuna inandırmaya çalışmaktadır. Davacı ihmâli nedeniyle kendi zararının oluşmasına katkıda bulunuyor ise, mahkeme onu da sorumlu görmektedir. Bu durumda, tazminat için herhangi bir temel bulunmamaktadır ve bir tarafın ihmâli diğer tarafın ihmâlini ortadan kaldırmaktadır. Davacı kişi ya da kuruluşların ihmâli bağımsız denetçilerin çalışamamasına katkıda bulunuyor ise, bağımsız denetçiler söz konusu ihmâli yaptığı savunmada kullanmaktadır. Bununla birlikte, davacının iç kontrol sisteminin muhasebe sorunlarını önleyememesi bağımsız denetçileri sorumluluktan kurtarmamaktadır.

4.6.İdari ve Yargısal Cezalandırma

1999 yılı için yapılan bir araştırmada da toplam cezaların % 57'sinin hukuk davaları açmak ve %43'ünün de idarî cezalar vermek şeklinde gerçekleştiği saptanmıştır (Rezaee, 2002,15). Oranın yaklaşık olarak yarı yarıya gerçekleşmesinden de anlaşıldığı üzere cezaların düzenleyici kuruluşlar tarafından mı, yargı kuruluşları tarafından mı, yoksa

her iki tarafça da uygulandığında mı daha etkili olduğu konusu hukuk çevrelerinde sıklıkla tartışılmaktadır (Sjögren ve Skogh, 2004,10-11). Kershaw'a (2006,417-418) göre, genel olarak, optimal caydırıcılık sağlamada ceza hukuku uygulamaları en etkili yol olarak algılanmamaktadır. Bununla birlikte, ceza hukuku uygulamalarının idarî düzenlemelerin etkisiz kaldığı noktalarda yararlı olabileceği de düşünülmektedir. Yazar idari düzenlemelerde iki temel sistemden söz etmektedir. Birincisi, kanıtlama yükünün düşük olduğu (*mahkumiyet olasılığının yüksek olduğu*) ve cezaların da düşük olduğu sistemdir. İkinci sistemde ise kanıtlama yükü yüksek (*mahkumiyet olasılığının düşük olduğu*) ve cezalar da yüksektir. Toplumsal olarak optimum cezalandırmalarda, suçluları birinci sisteme göre (*düzenleyici kuruluşlar*) cezalandırmanın daha etkili olacağını öne sürmektedir. İdarî cezalar düşük kanıtlama yükü ve suçlunun bireysel özelliklerini dikkate almadıkları için düşük maliyetlidir, suçlu için etkili yaptırım olasılığı yüksektir. Düzenleyici kuruluşlar ayrıca işlenen suç birtakım kayıplara neden olmadan önce de ceza kararı alabilirken, yargı kuruluşları ancak suç gerçekleşikten sonra yaptırımlar uygulayabilmektedir. Sonuç olarak, yazara göre cezalar, yargı kuruluşlarından çok düzenleyici kuruluşlar tarafından uygulandığında daha etkili olsa da, yargı kuruluşlarının ceza etkinliğini arttırdığı noktalar bulunmaktadır. İdarî cezalar alan kişi/kurumlar mahkemelere başvurabilmekte, bu süreçte bir yandan yanlışlıklar düzeltilmekte, öte yandan düzenleyici kuruluşların daha etkili çalışması yeterli geri bildirimleri ortaya çıkarmaktadır. Öte yandan, meslek kuruluşlarının kendi meslek mensûplarına verdiği disiplin cezalarının ise caydırıcılıktan uzak kaldığı ileri sürülmektedir.

Cezaî yaptırımların etkili olup olmadığı konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Skögren ve Skogh (2004,47), yaptırımları hilelerin ortaya çıkarılması ve önlenmesinde birinci öncelikli araç olarak değerlendiren görüş sahipleri olduğu gibi, hileleri bir ekonomik suç olarak kabul edip hileleri yaratan ekonomik, kültürel ve toplumsal nedenler ortadan kaldırılmadan cezaî yaptırımlar uygulanmasının yapacağı etkinin sınırlı olacağını ya da hileyi yapan kişi/kurumlara karşı toplumsal ya da sektörel dışlamanın en etkili önlem olduğunu düşünen görüş sahiplerinin bulunduğunu vurgulamakta ve yaptırımların aşağıdaki durumlarda caydırıcı olduğunu öne sürmektedir:

a) Potansiyel suçlu, aşırı derecede riskten kaçınmaktadır.

- b) Potansiyel suçlu, uygulanacak yaptırımın çok ağır olduğunu düşünmektedir.
- c) Potansiyel suçlu, mahkûm olma ve yaptırıma uğrama olasılığını olduğundan daha yüksek öngörmektedir.
- d) Mahkûmiyete/yaptırıma bağlı itibar kaybı çok yüksektir.
- e) Ceza davası açılmadan önce cezalandırma işlemlerine bağlı ciddi olumsuz sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Önce gayrîresmî uyarı, sonra resmî uyarı yapılmakta, daha sonra soruşturma ve en sonunda ceza kararı alınmaktadır.

Sjögren ve Skogh (2004,35-36), düzenleyici ve yargısal kuruluşların ceza kararı alma mekanizmalarına da eğilmekte, söz konusu kuruluşların ürün ve işgücü piyasalarındaki yaptırımlar ile itibar kaybına neden olan yaptırımlara ve bunların arasında ilişki olup olmadığına bakarak optimal bir seçim yaptığını savunmaktadır. Yazarlara göre, eğer bu iki yaptırım grubu arasında herhangi bir ilişki yok ve yaptırımlar bağımsız olarak uygulanıyor ise, sözü edilen kuruluşlarca verilen cezalar piyasalar tarafından verilen cezalar oranında hafifletilmektedir. İki yaptırım grubu arasındaki etkileşim de düzenleyici ve yargısal kuruluşlar optimal ceza kararlarında dikkate alınmak durumundadır. Diğer yandan, düzenleyici ve yargısal kuruluşlar daha gevşek bir gözetim ve yaptırım politikası izliyor ise, piyasaların uyguladığı yaptırımlar ağırlaşabilmektedir.

4.7.ABD’de Bağımsız Denetim Kuruluşlarına Açılan Davalar

Francis (2004,347 ve 353)’in yaptığı araştırmanın sonuçlarına göre, ABD’nde 1960-1995 döneminde, bağımsız denetçilere yılda ortalama 28 dava açılmıştır. Bu kapsamda halka açık 10.000 şirket düşünüldüğünde hata oranı % 0,28 çıkmakta, bağımsız denetçilerin haklı oldukları davalar ve mahkeme tarafından kabul edilmeyen davalar da düşünüldüğünde, toplam davaların % 50’sinin davacılar lehine ve davalılar (*bağımsız denetçiler*) aleyhine sonuçlandığı hesaplanmaktadır. Ayrıca, büyük denetim kuruluşları hem daha az dava edilmekte ve hem de daha az idarî soruşturma geçirmektedir.

Golden ve diğerlerinin (2006,80-82) saptamasına göre, hisse senedi manipülasyonları için açılan dava sayısında son yıllarda artışlar görülmektedir. Söz konusu davaların % 5-7’sinde bağımsız denetçilere de suçlama yapılmaktadır. Denetçilerin de davalı oldukları davalarda verilen parasal cezalar denetçilerin davalı olmadıkları davalardan önemli oranda daha yüksek çıkmıştır. Cezalar özellikle malî tablolarda yeniden düzeltme

yapılan ve genel kabul görmüş muhasebe ilkelerinden sapma görülen durumlarda artmaktadır. Parasal cezaların 1/3'ünde miktar 10 milyon dolar ve üstündedir. 1996-2000 döneminde ABD'nde muhasebe ile ilgili davalarda verilen ortalama ceza miktarı 18,6 milyon dolar olmuştur. Bağımsız denetim kuruluşlarına verilen yazarların verdikleri örnek cezalar Tablo 4.1'de verilmektedir.

Tablo 4.1:Bağımsız Denetim Cezaları

Bağımsız Denetim Kuruluşu	Aldığı Ceza (Milyon ABD Doları)
Cendant Corporation Denetçisi	335
Rite Aid Corporation Denetçisi	125
Sunbeam Corporation Denetçisi	110

Bağımsız denetim kuruluşlarının dava edilme ve tazminat ödeme risklerinin artmasının nedenlerinden biri, Green (1999,345-346)'e göre, kayıpları ödeme gücüne sahip olmaları (*deep pockets*) olarak gösterilmek, buna karşılık, dava ve tazminat riski bağımsız denetim kuruluşlarının riskli sektör ve şirketlerden kaçmalarına neden olmakta ve ayrıca yükselen sorumluluk sigortası primleri dolayısıyla denetim ücretlerini de arttırmaktadır.

İflâslar ve yönetim hileleri ile bağımsız denetim kuruluşlarına açılan davalar arasındaki ilişkileri araştıran ve Palmrose (1987,101-102) tarafından yapılan bir çalışmada, davaların iş ortamı ile yakından ilgili olduğu bulunmuştur. Bu kapsamda iktisadî gerileme dönemlerinde bağımsız denetçilere açılan davalar artış göstermektedir. Bağımsız denetçilerin kusurlu olduğu iddia edilen davaların yaklaşık yarısında iflâslar ya da ciddî malî zorlukları olan müşteriler söz konusudur. Ancak bağımsız denetçilerin karıştığı davalarda, iflâs eden şirketlerin çoğu taraf olarak bulunmamaktadır. İflâs eden müşterileri içeren davaların çoğunluğu yönetim hileleri ile ilgilidir. Yazara göre davaların yaklaşık yarısında yönetim hileleri vardır. Yönetim hileleri ile ilgili davalar genellikle bağımsız denetçilerin zararı ödemeleri yoluyla çözüme kavuşturulmaktadır. Yönetim hileleri ile ilgili olmayan davalarda ise, çoğu zaman bağımsız denetçilere karşı açılan davaların düştüğü ve bağımsız denetçiler için herhangi bir ödeme yükümlülüğü doğmadığı görülmektedir. Davaların düşmesi ise, tazminat ödemelerine oranla iş ve ekonomi basın ve yayın organlarında daha az yer bulabilmiştir. Günümüzde de hile olaylarının içyüzü konusunda basın-yayın organlarında tam bir açıklık olmadığı iddia edilebilmektedir.

Yeniden düzeltmeler de Palmrose ve Scholz (2004,172)'e göre, finansal raporlama kalitesi üzerinde şüpheler uyanmasına neden olmakta, düzenleyici kuruluşlar düzeltmeleri önemli bir soruşturma nedeni ve uygun olmayan muhasebe uygulamalarının bir göstergesi olarak kabul edebilmekte ve bu kapsamda, gelirle ilgili kapsamlı düzeltmeler dava edilme riskini de arttırmaktadır.

Reinstein ve McMillan (2004,965)'a göre, bağımsız denetçilere verilen cezalar hileleri azaltmakta, ayrıntılı hesap bakiyesi testlerini arttırmakta ve hilelerin ortaya çıkarılması olasılığını yükseltmektedir. Testlerin arttırılması ise denetim maliyetlerini de arttırmakta, isteğe bağlı testleri azaltmakta, hilelerin ortaya çıkarılması olasılığını arttırmakta ve hilelerin yapılması olasılığını azaltmaktadır. Dolayısıyla, yazarlar denetim ücretlerinin arttırılmasının daha az hileye ve işlemlerin daha çok teste tabî tutulmasına neden olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Öte yandan, ABD'de bağımsız denetçilerin sorumluluğu ile ilgili olarak yargıya başvurmadan barışçı çözümler de geliştirilebilmektedir. Porter ve diğerlerine (2003,449-450) göre, gerek sorumluluk ve gerekse bilgi ve özen için makûl standardın statik olmaması, bağımsız denetçileri sorumlulukları konusunda tereddüde düşürmekte, sonuç olarak daha güvenceli ve sağlam çalışmalarına ve kendilerine dava açanlarla mahkeme dışında çözümler geliştirmelerine neden olmaktadır. Ayrıca uzun mahkeme oturumlarının büyük maliyetleri sadece yargı giderlerinden oluşmamaktadır, aynı zamanda bunlara zaman ayıran sorumlu ortakların yoksun kaldığı kazançlar ve denetimde ihmâl iddialarının yarattığı itibar kayıpları da maliyetlere eklenmektedir. Yasal belirsizlikler ve yüksek maliyetler bağımsız denetçileri başarılı bir savunma yapabilecekleri durumlar da dahil mahkeme dışı çözümlere yöneltmektedir. Bağımsız denetçilerin sigorta şirketleri de bağımsız denetçileri daha az maliyetli olduğunu düşündükleri bu tür çözümlere gitmeye teşvik etmektedir. Diğer yandan, yazarlar mahkeme dışı çözümlerin, bağımsız denetçilerin sorumluluğu ile ilgili yasal sorunların açıklığa kavuşmasını engellediğini belirtmektedir. Bu tür çözümler, sigorta primlerini de arttırmakta, mahkeme süreci ve olası parasal cezaları da aşabilecek düzeylere erişebilmektedir. Mahkeme dışı çözümlerin bir olumsuz yanı da, bu şekilde basın yayın yoluyla ilgili taraflarca ve bir bütün olarak kamuca duyulduğunda, bağımsız denetçilerin kusurlu olduğunu kabul ettikleri ve iddialara karşı kendilerini yeterince savunamadıkları biçiminde anlaşılmaktadır. Bu durum bağımsız denetçilere mahkemede yargılanmaktan

daha çok zarar verebilmektedir. Mahkeme dışı çözümlerin artıları ve eksileri ne olursa olsun yargı kararları, mahkemelerin bağımsız denetçilere adıl olmayan sorumluluklar yüklemediklerini ve mesleğin kendi belirlediği standartların üstüne çıkmamaya dikkat ettiklerini göstermektedir.

4.8.Türkiye’de Bağımsız Denetçinin Mevcût Sorumluluğu

4.8.1.Bağımsız Denetçinin Hukukî Sorumluluğu

Çevik (2005,127-128), bağımsız denetim kuruluşlarının sorumluluğu konusunun Türk hukukunda kapsamlı bir şekilde düzenlenmediğini belirtmektedir. Yazara göre konu, genel esaslar çerçevesinde düzenlenmiş, ayrıntılar konusunda gelen hükümlere atıf yapılmıştır. Bağımsız denetim kuruluşlarının sorumluluğu, bağımsız denetimin denetim ilke ve kurallarına uygun yapılıp yapılmamasıyla ilgilidir. Bu sorumluluk büyük ölçüde malî tablo ve raporlar konusunda verdikleri görüşten kaynaklanmaktadır. Bağımsız denetim kuruluşlarının sorumluluğu, malî tablo ve raporlardaki önemli yanlışlıkların bulunması konusundadır. Önemli olmayan yanlışlıkların bulunması konusunda bağımsız denetim kuruluşlarının sorumluluğu yoktur. Hangi yanlışlıkların önemli, hangilerinin önemsiz olduğu somut olayın şartlarına göre belirlenir. Ancak malî tabloları kullanan, orta düzeyde kimselerin kararlarını değiştiren veya etkileyen yanlışlıkların genellikle önemli oldukları kabul edilmektedir (a.g.e.).

Bağımsız denetçilerin hukukî sorumluluklarına ilişkin genel düzenlemeye SPKn’nun 16. maddesinde yer verilmektedir. Söz konusu yasa maddesinde, “*Bağımsız denetleme kuruluşları, denetledikleri malî tablo ve raporlara ilişkin olarak hazırladıkları raporlardaki yanlış ve yanıltıcı bilgi ve kanaatler nedeniyle doğabilecek zararlardan hukuken sorumludurlar.*” denilmektedir. Ayrıca, SPKn’nun 15. maddesinde yer verilen temettü ve bedelsiz payların dağıtılması ile ilgili hükümde bağımsız denetçilerin sorumluluğuna dolaylı olarak değinilmektedir. Bu maddede, “*Yönetim kurulu üyeleri ve temsilcisi oldukları tüzel kişiler, şirket denetçileri, bağımsız denetimi yapanlar ve bağlı oldukları gerçek ve tüzel kişiler, ara dönemler bilanço ve gelir tablolarının gerçeği aksettirmemesinden veya mevzuat ile muhasebe ilke ve kurallarına uygun olarak düzenlenmemiş olmasından doğan zararlar için şirkete, pay sahiplerine, şirket alacaklılarına ve ayrıca doğrudan doğruya olmak üzere temettü avansının kararlaştırıldığı veya ödendiği bilanço yılı içinde pay senedi iktisap etmiş bulunan*

kişiler ile üçüncü kişilere karşı müteselsilen sorumludurlar. Hukukî sorumluluk doğuran hallerin varlığı halinde, pay sahipleri, yönetim kurulu üyeleri, denetçiler ve Kurul tarafından kararın ilanından itibaren otuz gün içinde, (...) iptal davası açılabilir. Kurul, yasalardan kaynaklanan yükümlülüklerin doğruluk incelemesi dahil bilanço ve gelir tablolarını denetleme ve düzeltmeye yetkilidir” denilmektedir.

IAS 240’dan yararlanılarak oluşturulmuş olan Seri:X, No:22 sayılı ve 2006 tarihli “*Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Standartları*” hakkında Tebliğ’in İkinci Kısım ve “*Hukuki ve Cezai Sorumluluk*” başlıklı 29.maddesinde, “*Bağımsız denetimin, bağımsız denetim standartlarına uygun yapılmaması nedeniyle müşteri ve üçüncü şahıslara karşı doğacak zararlardan, genel hükümler saklı kalmak kaydıyla, bağımsız denetim kuruluşu ile birlikte bağımsız denetim raporunu imzalayanlar müteselsilen sorumludur*” denilmektedir.

Çevik (2005,131), sorumluluk konusunda tebliğlerdeki düzenlemeler yasadan daha geniş kapsamlı olduğunu, bu çerçevede SPKn’da hukukî sorumluluk sadece bağımsız denetim raporundaki yanlış ve yanıltıcı bilgi ve kanaatler sebebiyle söz konusu iken, tebliğlerde hukukî sorumluluk sadece bağımsız denetim raporunun gerçeği yansıtmaması halinde değil, bağımsız denetimin denetim ilke, kural ve standartlarına uygun yapılmaması halinde de söz konusu olduğunu belirtmektedir.

Seri:X, No:22 sayılı ve 2006 tarihli “*Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Standartları Hakkında Tebliğ*”in “*Bağımsız Denetim Sözleşmesi*” başlıklı 3.Kısım’ın 3.maddesinde, şekil şartları belirtilen bağımsız denetim sözleşmelerinde tarafların birbirlerine karşı yükümlülüklerinin ve sorumluluklarının belirtilmesi sözleşmelerde bulunması gereken asgarî unsurlar arasında sayılmıştır. Söz konusu Tebliğ İkinci Kısım’ın “*Bağımsız Denetimin Geçerliliği*” başlıklı 28.maddesine göre, bağımsız denetimlerin geçerli olabilmesi için bağımsız denetim standartlarına uyulması zorunluluğu bulunmaktadır. Bağımsız denetim standartlarına aykırı olan ya da aykırılığı giderilemeyen ve bağımsız denetçinin bağımsızlığını ortadan kaldıran durumların varlığı halinde bağımsız denetim hiç yapılmamış sayılmaktadır. Bağımsız denetimin geçersiz sayılmasında bağımsız denetçinin açık bir kusurunun tespiti halinde, yapılabilecek duyuru masrafları dahil meydana gelecek diğer zararlardan ilgili sorumlu ortak baş denetçi ve bağımsız denetim kuruluşu müteselsilen sorumludur. Bağımsız

denetçilerin cezaî sorumluluğu ise, SPKn'nun 47/B-2 maddesinde; gerçeğe aykırı defter ve kayıt tutan, hesap açan veya bunlarda her türlü muhasebe hilesi yapan ya da gerçeğe aykırı bağımsız denetleme raporu düzenleyenler ile düzenlenmesini sağlayanların, Türk Ceza Kanunu'nun belgede sahtecilik suçuna ilişkin hükümlerine göre cezalandırılacakları düzenlenmiştir.

Özşahin (2000,49-50), 2006'dan önceki dönemle ilgili olarak SPK kaynaklarından yararlanarak yaptığı bir çalışmada ise, söz konusu tebliğ çerçevesinde, SPK'nca yapılan denetim ve gözetim faaliyetleri ile kalite kontrol çalışmalarını özetlemektedir. Bu kapsamda, gerçeğe aykırı bağımsız denetleme raporunda imzası bulunan sorumlu ortak başdenetçiler hakkında cumhuriyet savcılıklarına suç duyurularında bulunduğu belirtilmektedir. Halka açık olan ve halka açık sayılan şirketlerde SPK'nca yapılan gözetim ve denetim faaliyetleri sonucunda, söz konusu şirketlerin malî tablolarının gerçeği doğru biçimde yansıtmamasına rağmen, söz konusu malî tablolara ilişkin olumlu bağımsız denetim görüşü verildiği tespit edildiğinde, genellikle bir de bağımsız denetim kuruluşlarında kalite kontrol çalışması yapılmıştır. Seri:X, No:22 sayılı Tebliğ'in "*Bağımsız Denetim Faaliyetinde Bulunma Şartları*" başlıklı İkinci Kısım'ın 30'uncu maddesinde sayılan hususlardan birinin tespit edilmesi durumunda bağımsız denetim kuruluşunun yetkisi iptal edilebilmektedir. Buna göre, kuruluş şartlarını kaybeden, bağımsız denetim standartlarına aykırı olarak görev kabulüne ve değişimine ilişkin bağımsız denetim standart, ilke ve kurallarına uymayan, bağımsız denetimlerde SPK'ya bildirilen bağımsız denetim sözleşmesinde yer alanlar dışında fiilen başka bağımsız denetçi görevlendiren, bağımsız denetim planı ve çalışma kağıtları ile bunları destekleyici diğer bilgi ve belgeleri bağımsız denetim çalışmasını kanıtlayacak düzeyde bulunmayan, uygun bağımsız denetim tekniklerinin kullanılmaması nedeniyle gerekli bağımsız denetim kanıtları elde edemeyen, raporlamaya ilişkin temel ilkelere uymayan, finansal tabloların güvenilirliğini önemli ölçüde etkileyecek hususlarda bağımsız denetim standartlarına tam olarak uyulduğunu kanıtlayamayan, yapılan bağımsız denetim çalışmalarında, sorumlu ortak baş denetçi dahil denetim ekibi dürüstlük, tarafsızlık, mesleki yeterlilik ve özen, bağımsızlık, güvenilirlik ve mesleki davranış gibi etik ilkelere uymayan, bildirim yükümlülüklerinin zamanında, tam ve doğru olarak yerine getirmeyen ya da SPK veya SPK tarafından görevlendirilenlerce istenen bilgi ve belgelerin zamanında tam ve doğru olarak vermeyen, hatalı, eksik, yanıltıcı ve gerçeğe aykırı bağımsız denetim ve inceleme raporu düzenleyen ve sermaye piyasasında

kesintisiz olarak 5 yıl süreyle fiilen bağımsız denetim faaliyetinde bulunmayan bağımsız denetim kuruluşları hakkında çeşitli ceza kararları alınmıştır.

4.8.1.1.Müşterilere Karşı Sorumluluk

Bağımsız denetim kuruluşlarının müşterilere karşı sorumluluğu, genellikle bağımsız denetim sözleşmesinden doğan yükümlülüklerin ihlâl edilmesinden kaynaklanmakta ve bu sorumluluk sözleşme görüşmeleriyle başlamakta, sözleşme süresince de devam etmektedir. Bağımsız denetim kuruluşlarının müşterilere karşı sözleşmeden doğan sorumluluğundan söz edebilmek için 5 koşulun gerçekleşmesi gerekmektedir (Çevik, 2005, 133-134 ve 157):

1. Bağımsız denetim sözleşmesinin varlığı,
2. Bağımsız denetim sözleşmesinin ihlâli,
3. Bağımsız denetim sözleşmesinin ihlâli sonucunda maddî bir zararın doğması,
4. Bağımsız denetim sözleşmesinin ihlâli ile zarar arasında illiyet bağının bulunması,
5. Bağımsız denetim kuruluşunun kusurlu olması.

Çevik (2005,161-162), bağımsız denetim kuruluşlarının kusurunun saptanmasında, gerekli meslekî özeni göstermede uluslararası standartlar ölçü olarak kullanıldığına işaret etmektedir. Yazara göre bağımsız denetçilerin göstermeleri gereken özenin ölçüsünde de dikkatli ve tedbirli bir bağımsız denetçi göz önüne alınmakta, basiretli bir bağımsız denetçinin aynı şartlarda göstereceği dikkat ve özenin gösterilmemesi ‘*hafif ihmâli*’, normal bir insanın göstereceği dikkat ve özenin gösterilmemesi ise ‘*ağır ihmâli*’ oluşturmaktadır. Müşterilerin bağımsız denetim kuruluşunun kusurunu ispatlamasına gerek yoktur. Bağımsız denetim kuruluşu kusurlu olmadığını ispatlamak zorundadır.

Bağımsız denetim sözleşmesinin ihlâli sonucunda müşterilerin malvarlığında meydana gelebilecek zarar konusu BK’unda düzenlenmiştir. Özşahin (2000,46-47) ve Çevik (2005,158-159), sözleşmeye dayanan borç ilişkisinden doğan akdî sorumluluk nedeniyle, tarafların BK’nun 96’ncı maddesi uyarınca birbirlerine dava açma koşullarını incelemiştir. Yazarlara göre, borcun hiç veya gereği gibi ifâ edilmemesi durumlarında, müşteri şirket tarafından bağımsız denetçiye tazminat davası açılabilecektir. Tazminat

talep edilebilmesi için müşterinin zarara uğranmış olması gerekmektedir. Akdî sorumlulukta zarar, müspet zarar ve menfî zarar ile fiilî zarar ve yoksun kalınan kâr olarak gruplandırılabilir. Bir borcun ifâ edilmemesinde *müspet zarar* (alacaklının malvarlığının borcun ifâsı halinde alacağı durum ile borcun ifâ edilmemiş olması halinde arz ettiği durum arasındaki fark), bir akdin hükümsüz olması durumunda ise *menfî zarar* (*hüküm ifade ettiğine güvenilen bir akdîn hüküm ifade etmemesi veya in'ikad edeceğine güvenilen bir akdin in'ikad etmemesi yüzünden uğranılan zarar*) talep edilebilecektir. *Fiilî zarar*, (*malvarlığında meydana gelen azalma*) ve yoksun kalınan kâr (*malvarlığının artma imkânının kaybı*) ise, hem müspet zararda hem de menfî zararda talep konusu olabilecektir. Ayrıca akdî sorumluluk nedeniyle şahsî hakların zarar görmüş olması durumunda manevî tazminat da talep edilebilecektir. Borçlunun tazminata mahkûm edilebilmesi için kural olarak alacaklının borca aykırılık nedeniyle zarara uğradığını ispat etmesi gerekmektedir. Zararın miktarının ispatı her zaman mümkün olmayabilir. Bu durumda, BK'nun 98/2 maddesinde yapılan atıf gereğince tazminat için hakimın uygun bir miktarı tayin etmesi istenebilir. Akdî sorumlulukta kusur karene olarak kabul edilmiş, borçlunun kusursuzluğunu ispat etmesi gerektiği düzenlenmiştir. Bu çerçevede, bağımsız denetçinin, temyiz kudretinin bulunmadığını, borcun varlığını bilmediğini, borcun ifâ edilmemesinin fevkalâde halden, mücbir sebepten veya müşteri şirket yüzünden ileri geldiğini veya meslekî faaliyetini icra ederken gerekli bütün özeni gösterdiğini ispat ederek sorumluluktan kurtulması mümkündür.

Türk Hukuk Sistemi, Özşahin (2000,48)'e göre iki tür sorumluluk kabul etmiştir. Bunlardan birincisi olan akdî sorumluluk, BK. 125 uyarınca 10 yıllık zamanaşımına tabidir ve zamanaşımı borca aykırılığın vukû bulduğu tarihten itibaren işlemeye başlamaktadır. İkincisi ise bağımsız denetçinin ayrıca müşterilerine ve üçüncü kişilere karşı haksız fiil sorumluluğudur. Haksız fiil sorumluluğu akit dışı sorumluluktur. Akit dışı sorumlulukta, hukuk düzeninin herkese yüklediği genel ve objektif bir ödevin ihlâli nedeniyle ortaya çıkan zarardan doğan sorumluluk söz konusu olmaktadır. BK'nın 41'inci maddesi uyarınca, haksız fiil nedeniyle dava açılmak istenildiğinde, işlenen fiilin hukuka (*veya ahlâka*) aykırı olması, faîlin kusurlu olması, yani hukuk düzeninin kurallarına bilerek yahut dikkatsizlik veya ihmâl sebebiyle aykırı hareket etmesi ve haksız fiil sonucunda bir zararın meydana gelmesi ve hukuka aykırı fiil ile zarar arasında bir nedensellik bağının bulunması gerekmektedir (a.g.e.).

Çevik (2005,151)'e göre de, bağımsız denetim kuruluşlarının haksız fiil sorumluluğunun söz konusu olabilmesi için müşterilere zarar veren fiilin bağımsız denetim faaliyetinin görülmesi dışında işlenmesi ve bağımsız denetim sözleşmesinin ihlâli niteliğini taşıyamaması gerekmektedir, eğer zarar verici fiil hem sözleşmenin ihlâli, hem de haksız fiilin hukuka aykırılık unsuruyla gerçekleşiyor ise sorumluluğun yarışmasından söz edilmektedir. Sorumluluğun yarışması durumunda zarar gören müşteri her iki sorumluluğa dayanarak ayrı ayrı iki kez tazminat isteyememekte, bu iki sorumluluktan dilediğine dayanabilmektedir.

Bağımsız denetim kuruluşunun müşteriye karşı sorumluluğunu doğuran uygunsuzluk halleri şunlardır (Çevik, 2005,165-171):

- a) Bağımsız Denetim Öncesi Yükümlülüklerin İhlâli,
- b) Bağımsız Denetimin Geçersizliği,
- c) Bağımsız Denetim Kuruluşunun Bağımsız Denetimden Hukuka Aykırı Olarak Çekilmesi,
- d) Bağımsız Denetim Raporunun Yanlış ve Yanıltıcı Bilgi ve Kanaatler İçermesi,
- e) Hata ve Hilelerin Ortaya Çıkarılmasındaki Başarısızlık.

4.8.1.2.Üçüncü Kişilere Karşı Sorumluluk

Üçüncü kişiler (Çevik, 2005,135-136)'e göre, bağımsız denetim raporunu okuması ve kullanması muhtemel olan ve bundan dolayı zarar gören kişilerdir. Mevcût ve potansiyel yatırımcılar, müşterinin çalışanları, borç verenler, satıcılar ve diğer ticarî alacaklılar, müşteriler ve devlet bilgi kullanıcıları olarak ifade edilmektedir. Üçüncü kişilerin bağımsız denetim faaliyetinden zarar görmeleri genellikle yanlış ve yanıltıcı malî tablolara güvenmelerinden kaynaklanmaktadır. Bağımsız denetim kuruluşlarının üçüncü kişilere karşı sorumluluğu genellikle haksız fiil sorumluluğu olarak nitelendirilmektedir. Yazara göre, kural olarak sadece haksız fiilden zarar gören kişiler tazminat talebinde bulunabilmekte, dolaylı olarak zarar gören kişilerin ise tazminat talebinde bulunamayacakları kabul edilmektedir. Bağımsız denetim kuruluşlarının üçüncü kişilere karşı haksız fiil sorumluluğunun söz konusu olabilmesi için fiil, hukuka aykırılık, kusur, zarar ve illiyet bağı unsurlarının bir arada olması gerekmektedir.

Üçüncü kişilerin aldıkları kararlarda gerçeğe aykırı bağımsız denetim raporuna güvenerek hareket ettiklerini ispatlamaları gerekmektedir.

Özşahin (2000,48-49) zararı, geniş anlamda, bir kişinin malvarlığında veya şahıs varlığında iradesi dışında meydana gelen eksilme (*maddî ve manevî zarar*), dar anlamda ise maddî zarar olarak tanımlamaktadır. Bu çerçevede dava açmak isteyen üçüncü kişilerin, malvarlıklarının miktar ve değer olarak azaldığını ve maddî açıdan uğradıkları zararın gerçek tutarını da ispat etmeleri gerekmektedir. Zarar ve miktar her türlü beyyine (*kanıt*) ile ispat edilebilmektedir. Ancak özellikle manevî tazminat davalarında zararın gerçek miktarının ispatı mümkün olmamaktadır. Bu durumda hakim, olayın özelliğini dikkate alarak uygun bir tazminat belirler. Haksız fîl nedeniyle zarar gören üçüncü kişiler, faîlin ve zararın öğrenildiği tarihten itibaren bir sene ve herhalde fîlin vukuundan itibaren on sene içinde maddî ve manevî tazminat davası açabilmektedir.

4.8.2.Bağımsız Denetçinin İdarî Sorumluluğu

2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu (SPKn)'nın 22. maddesinin (d) ve (e) benlerinde yer verilen hükümler ile Türkiye'de sermaye piyasalarında bağımsız denetim faaliyeti düzenleme yetkisi SPK'na verilmiştir. Özşahin (2000,50)'in incelemesine göre, görev ve yetkiler başlıklı 22.maddenin (d) bendinde SPK sermaye piyasasında, gerektiğinde elektronik ortam da dahil bağımsız denetim faaliyetine ilişkin esasları belirlemek, 3568 sayılı Kanun'a göre denetlemeye yetkili olanların sermaye piyasasında bağımsız denetleme faaliyetlerinde bulunacak kuruluşların kuruluş şartlarını ve çalışma esaslarını Türkiye Serbest Muhasebeci Malî Müşavirler ve Yeminli Malî Müşavirler Odaları Birliği ile istişarede bulunarak belirlemek ve bu şartları taşıyanları listeler halinde ilân etmek ile yetkilendirilmiştir. SPKn'nun aynı maddesinin (e) bendinde ise, kamunun zamanında yeterli ve doğru olarak aydınlatılmasını sağlamak amacıyla, genel ve özel nitelikte kararlar almak ve her türlü malî tablo ve raporlar ile bunların bağımsız denetimlerinin, sermaye piyasası araçlarının halka arzında yayımlanacak izahname ve sirkülerin ve araçların değerini etkileyebilecek önemli bilgilerin kapsamını, standartlarını ve ilân esaslarını tespit ve bu konularda tebliğler yayımlamak SPK'nun görev ve yetkileri arasında sayılmıştır.

SPK tarafından sermaye piyasasında faaliyet gösteren kurumlara uygulanacak yaptırımlar ise SPKn.'nın “*Tedbirler*” başlıklı 46.maddesinde düzenlenmiştir (Çevik, 2005,193). Nitekim bu maddede, “ (...) *Kurul, bu kanun uyarınca yaptığı izleme, inceleme ve denetlemeler sonucunda; sermaye piyasası kurumlarının mevzuat, esas sözleşme ve içtüzük hükümlerine aykırı faaliyetlerinin tespit edilmesi halinde, ilgililerden, aykırılıkların giderilmesi ve kanuna, işletme amaç ve ilkelerine uygunluğun sağlanmasını istemeye; aykırılıkta sorumluluğu tespit edilen kurum görevlilerinin, haklarında kovuşturmayla geçildikten sonra yargılama sonuçlanıncaya kadar imza yetkilerini sınırlandırmaya veya kaldırmaya; aykırılıkların giderilmemesi veya giderilemeyecek aykırılıkların tespit edilmesi durumunda, gerekli her türlü tedbiri almaya ve bu kurumların faaliyetlerini geçici veya sürekli olarak durdurmaya ve yetkilerini kaldırmaya yetkilidir(...)* ” denilmektedir.

Seri:X, No:22 sayılı SPK tebliğinin İkinci Kısım “*Bağımsız Denetim Faaliyetinde Bulunma Yetkisinin İptali*” başlıklı 30.maddesinde ise, “*Kanun'un ilgili hükümleri çerçevesinde, aşağıda yer alan aykırılıkların varlığı halinde bağımsız denetim kuruluşunun sermaye piyasasında bağımsız denetim faaliyetinde bulunma yetkisi Kurulca iptal edilebilir.*

- a) *Kuruluş şartlarının kaybedilmesi,*
- b) *Bağımsız denetim standartlarına aykırı olarak;*

1) *Görev kabulüne ve değişimine ilişkin bağımsız denetim standart, ilke ve kurallarına uyulmaması,*

2) *Bağımsız denetimlerde Kurul'a bildirilenler dışında fiilen başka bağımsız denetçi görevlendirilmesi,*

3) *Bağımsız denetim planı ve çalışma kâğıtları ile bunları destekleyici diğer bilgi ve belgelerin bağımsız denetim çalışmasını kanıtlayacak düzeyde bulunmaması,*

4) *Uygun bağımsız denetim tekniklerinin kullanılmaması nedeniyle gerekli bağımsız denetim kanıtlarının elde edilememesi,*

5) *Raporlamaya ilişkin temel ilkelere uyulmaması,*

c) *Finansal tabloların güvenilirliğini önemli ölçüde etkileyecek hususların tespiti halinde, bağımsız denetim kuruluşunun bağımsız denetim standartlarına tam olarak uyulduğunu kanıtlayamaması,*

c) Yapılan bağımsız denetim çalışmalarında, sorumlu ortak başdenetçi dahil bağımsız denetim ekibinin dürüstlük, tarafsızlık, meslekî yeterlilik ve özen, bağımsızlık, güvenilirlik ve meslekî davranış gibi etik ilkelere uymaması,

d) Bu tebliğ kapsamındaki bildirim yükümlülüklerinin zamanında, tam ve doğru olarak yerine getirilmemesi ya da Kurul’ca veya Kurul tarafından görevlendirilenlerce istenen bilgi ve belgelerin zamanında, tam ve doğru olarak verilmemesi,

e) Hatalı, eksik, yanıltıcı ve gerçeğe aykırı bağımsız denetim ve inceleme raporu düzenlenmesi ve

f) Sermaye piyasasında kesintisiz olarak 5 yıl süreyle fiilen bağımsız denetim faaliyetinde bulunulmamış olması” denilmektedir.

Halen yürürlükte olan Seri:X, No:22 sayılı SPK tebliğinin İkinci Kısım “*Bağımsız Denetim Faaliyetinde Bulunma Yetkisinin İptali*” başlıklı 30.maddesinin (ç) bendinde, yapılan bağımsız denetim çalışmalarında, sorumlu ortak başdenetçi dahil bağımsız denetim ekibinin dürüstlük, tarafsızlık, meslekî yeterlilik ve özen, bağımsızlık, güvenilirlik ve meslekî davranış gibi etik ilkelere uymaması sonucu ortaya çıkan sorumluluk durumlarında SPK sadece ilgili sorumlu ortak başdenetçi ve/veya bağımsız denetçi/denetçilerin sermaye piyasasında bağımsız denetim yapmasını yasaklayabilmektedir.

SPK listeden çıkarma ve diğer tedbirler dışında bağımsız denetim kuruluşlarına idarî para cezaları da verebilmektedir. SPK, idarî para cezalarına gerekçe belirtmek ve idarî para cezası verilmeden önce bağımsız denetim kuruluşlarının savunmasını almak zorundadır (Çevik, 2005,195). SPKn.’nın “*İdari Para Cezaları*” başlıklı 46.maddesinde de, “*Bu Kanun’a dayanılarak yapılan düzenlemelere, belirlenen standart ve formlara ve Kurul’ca alınan genel ve özel nitelikteki kararlara aykırı hareket ettiği tespit edilen gerçek kişiler ve tüzel kişilere, gerekçesi belirtilmek suretiyle Kurul tarafından onbeşbin Türk Lirasından yüzbin Türk Lirası’na kadar idarî para cezası verilir*” denilmektedir.

4.8.3.Bağımsız Denetçinin Cezaî Sorumluluğu

Bağımsız denetim kuruluşlarının cezaî sorumluluğunun söz konusu olabilmesi için hukukî sorumluluktan farklı olarak denetim ilke ve kurallarına aykırılığın mutlaka bilerek ve isteyerek (*kasten*) yapılması gerekmektedir (Çevik, 2005,195). Seri:X, No.22

sayılı SPK tebliğinin İkinci Kısım ve “*Hukuki ve Cezai Sorumluluk*” başlıklı 29.maddesinde “*Bağımsız denetimin, bağımsız denetim standartlarına uygun yapılmaması nedeniyle müşteri ve üçüncü şahıslara karşı doğacak zararlardan, genel hükümler saklı kalmak kaydıyla, bağımsız denetim kuruluşu ile birlikte bağımsız denetim raporunu imzalayanlar müteselsilen sorumludur. Bağımsız denetim standartlarına aykırı olarak bağımsız denetim raporu düzenleyenler ve düzenlenmesini sağlayanlar hakkındaki cezaî sorumluluk, Kanun’da belirtilen özel hükümlere tabidir*”denilmektedir. Tebliğlerde gönderme yapılan SPKn.’nun “*Cezai Sorumluluk*” başlıklı 47.maddesinin B/2 bendinde, “*Defter ve kayıt tutmayanlar, her bir alt bent kapsamına giren fiillerden dolayı bir yıldan üç yıla kadar hapis ve ikibin günden beşbin güne kadar adli para cezası ile cezalandırılırlar*” denilerek SPKn.’nun 16.maddelerine aykırı hareket edenler için cezaî sorumluluk doğacağı belirtilmektedir.

Cezaî sorumluluk doğuran durumlar şunlardır (Çevik, 2005,197-200):

- a) Bağımsız Denetimin Denetim İlke ve Kurallarına Aykırı Yapılması,
- b) Kasıtlı Olarak Gerçeğe Aykırı Bağımsız Denetim Raporu Verilmesi,
- c) Sır Saklama Yükümlülüğünün İhlâli,
- d) İçeriden Öğrenenlerin Ticareti.

Ceza davaları, Skögren ve Skogh (2004,45-46)’e göre, düzenleyici ve denetleyici kuruluşlar tarafından son çare olarak kullanılmaktadır. Bu kapsamda, suçun ağırlığına göre suçlulara hak ettikleri cezanın verilmesi ve toplumun değerlerinden uzaklaşma (*kural ihlâlleri*) nedeniyle suç oluşturan eylemler için sosyal kınama amaçlanmaktadır. Ceza hukuku uygulamaları ile sadece önemli yanlışlıklar yapan kişilerin cezalandırılması, cezaların adıl ve eşit biçimde infâz edilmesi, suçlanan kişilerin usûllere göre korunması ve yaptırımların yanlışlığın ağırlığı ve ciddiyeti ile orantılı olması amaçlanmaktadır. Yazarlara göre ceza hukuku, sadece önemli zararlar ortaya çıktığı zaman düzenleyici kuruluşların başvurması gereken bir sistem niteliğindedir. Ancak ceza hukukunun temel kavramlarından biri olan bireysel sorumluluğun, birçok durumda işletmelerin sorumluluğunu gerektiren ekonomik suçlarda uygulanması zorlaşmaktadır.

4.8.4.Hata ve Hilelerin Ortaya Çıkarılmasında Bağımsız Denetçinin Sorumluluğu

Bağımsız denetçilerin hata ve hilelerin ortaya çıkarılmasındaki sorumluluğu bağımsız denetim kuruluşlarının hukukî sorumluluğu başlığı altında incelenmektedir. Çevik (2005,170-171)'in yaptığı değerlendirmeye göre, hata ve hilelerin önlenmesi ve ortaya çıkarılmasında temel sorumluluk müşteriye aittir. Ancak malî tablolardaki hata ve hileler vereceği denetim görüşünü etkileyeceğinden, bağımsız denetim kuruluşu malî tablolar üzerinde önemli etkileri olabilecek hata ve hileleri ortaya çıkarmak amacıyla çalışmasını planlamak ve yürütmek zorundadır. Yazar, bağımsız denetim kuruluşlarının hata ve hileleri öğrenmelerine rağmen bunları bağımsız denetim raporunda belirtmezler ve dolayısıyla kasıtlı olarak gerçeğe aykırı denetim raporu düzenlenmesine neden olurlar ise, meydana gelen zarardan sorumlu olacağını belirtmektedir. Bunun dışında, gerekli özenin gösterilmesiyle hata ve hilelerin ortaya çıkarılabileceği hallerde de bağımsız denetim kuruluşunun sorumluluğu söz konusu olmaktadır. Bağımsız denetim kuruluşu, bağımsız denetim faaliyetini bu hususları dikkate alarak yapmasına rağmen hata ve hilelerin ortaya çıkarılamaması halinde meydana gelen zarardan sorumlu olmamaktadır.

IAS 240'dan yararlanılarak oluşturulmuş olan Seri:X, No:22 sayılı ve 2006 tarihli “*Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Standartları*” hakkında tebliğin Altıncı Kısım'ı, finansal tabloların bağımsız denetiminde hile ve usûlsüzlükler konusunda bağımsız denetçinin sorumluluğu konusuna ayrılmıştır. 1996 tarihli önceki tebliğin tersine söz konusu yeni tebliğde hile ve usûlsüzlüklere bağımsız bir bölüm ayrılması başlı başına yeni bir anlayışı yansıtmaktadır. Tebliğin 3. maddesinde bağımsız denetçinin hile ve usûlsüzlüklerin tespit edilmesinde ne şekilde çalışması gerektiğini tanımlamaktadır. Buna göre hilelerin önlenmesi ve ortaya çıkarılmasındaki sorumluluklar ifade edilirken işletme yönetimi ve bağımsız denetçilerin sorumlulukları birbirleriyle ilişkili olarak değerlendirilmektedir. Tebliğin 5.maddesinde, işletme yönetimi ve yönetimden sorumlu kişilerin sorumlulukları belirtilmekte ve bu çerçevede, hilenin önlenmesinde ve ortaya çıkarılmasında asıl sorumluluk işletme yönetimine ve yönetimden sorumlu kişilere yüklenmektedir. Aynı şekilde, finansal raporlama sisteminin güvenilirliği, faaliyetlerin etkinliği, verimliliği ve hukuka uygunluğu gibi hususlarda gerekli kontrolleri sağlayan bir iç kontrol sistemi kurmak ve devam ettirmek, işletme yönetiminin gözetimini de yapmak suretiyle yönetimden sorumlu kişilerin

sorumluluğundadır. İşletmenin faaliyetlerinin düzenli ve etkin bir şekilde yürütülmesini sağlayacak bir kontrol ortamı yaratmak ve bunun için gerekli politika ve prosedürleri geliştirmek, yönetimden sorumlu kişilerin gözetiminde olmak üzere, işletme yönetiminin sorumluluğundadır. Bu sorumluluk, finansal tablolarda önemli yanlışlıklara sebep olabilecek risklerin yönetilmesi suretiyle, finansal tabloların tüm önemli yönleriyle gerçeği yansıtacak şekilde hazırlanmasını sağlayacak kontrollerin uygulanması ve sürdürülmesine dayalı bir finansal raporlama sürecinin oluşturulmasını da kapsamaktadır. Bu tür kontroller finansal tablolara ilişkin önemli yanlışlık riskini azaltmakla birlikte tamamen ortadan kaldırmamaktadır.

Hilenin önlenmesinde ve ortaya çıkarılmasında esas sorumluluk işletme yönetimine yüklendikten sonra Tebliğ'in 6 ve 7. maddelerinde bağımsız denetçinin sorumluluğu ve bu sorumluluğunun sınırları belirlenmeye çalışılmaktadır. 6. maddede, hile ve usûlsüzlüklerin ortaya çıkarılmasıyla ilgili olarak bağımsız denetimin doğasından kaynaklanan kısıtlamalar olması dolayısıyla bağımsız denetim standartlarına uygun olarak planlanıp yapılmış olan bir bağımsız denetim çalışmasında dahi, finansal tablolardaki bazı önemli yanlışlıkların tespit edilememesi riskinin söz konusu olabileceği ifade edilmekte ve bunun hangi durumlarda olabileceği tartışılmaktadır. İşlemlerin kasıtlı olarak kaydedilmemesi veya gerçeğe aykırı belge düzenlenmesi ve kayıt yapılması ya da bağımsız denetçiye kasıtlı olarak yanlış bilgi verilmesi gibi gizlenen ya da karmaşık ve dikkatli bir şekilde organize edilmiş planlara dayalı hile ve usûlsüzlüklerden kaynaklanan önemli bir yanlışlığın tespit edilememe riski, hatadan kaynaklanan bir yanlışlığın ortaya çıkarılamama riskinden daha yüksektir. Hile ve usûlsüzlüğe neden olan bu tür girişimlerin muvazaalı işlemlerle desteklenerek gizlenmesi, hile ve usûlsüzlüklerin ortaya çıkarılmasını daha da zorlaştırmaktadır. Muvazaalı işlemler bağımsız denetçiye yanıltıp aslında yanlış olan kanıtların ikna edici olduğuna inanmasını sağlayabilir. Bağımsız denetçinin hileyi ortaya çıkarması, suç işleyen kabiliyetine, işlemin miktar ve sıklığına, var olan gizli anlaşmaların derecesine, değiştirilmiş ayrı ayrı tutarların nisbî büyüklüğüne ve olaya karışmış kişilerin sayı ve konumuna bağlıdır. Bağımsız denetçi tarafından hile ve usûlsüzlüğe açık alanlar daha kolay belirlenebilirken, muhasebe tahmini gibi yoruma dayalı alanlardaki yanlışlıkların hileden mi, yoksa hatadan mı kaynaklandığının saptanması daha zordur.

Aynı şekilde, tebliğde işletme yönetiminin doğrudan veya dolaylı olarak muhasebe kayıtları ile oynamak sûretiyle, işletmenin finansal durumunu olduğundan daha iyi gösterebilecek ve hileli finansal bilgiler sunabilecek fırsatları kolaylıkla elde edebilecek konumda olması nedeniyle bağımsız denetçi için, işletme yönetiminden kaynaklanan hile ve usûlsüzlükleri ortaya çıkaramama riski, işletme çalışanlardan kaynaklanan hile ve usûlsüzlükleri ortaya çıkaramama riskinden daha yüksek olarak değerlendirilmektedir. İşletme yönetiminin bazı kademelerinde bulunanların, çalıştırdıkları personele işlemleri yanlış kaydetmeleri veya gizlemeleri yönünde direktif vermek sûretiyle, hile ve usûlsüzlüklerin önlenmesine yönelik kontrolleri aşabilecekleri, işletme yönetiminde yer alan kişilerin, işletme içindeki otoritelerini kullanarak çalışanlara bir takım işlemleri yapmaları için direktif verebilecekleri veya çalışanların bilgileri dahilinde veya haricinde hile ve usûlsüzlükler için yardımlarını sağlayabilecekleri özellikle belirtilmektedir.

4.9.Bağımsız Denetim Cezalarının Nedenleri

Düzenleyici kuruluşların yaptığı soruşturmalarda, ceza konusu olan hile ya da aykırılık hakkında kamuya ayrıntılı bilgiler açıklanmamakta, cezanın uygulanması zor bir standarttan ya da bilgi eksikliğinden mi, yoksa bağımsızlığın gölgelenmesinden dolayı mı verildiği ceza kararlarından tam olarak anlaşılamamaktadır (Kershaw, 2006,412). Bu zorluk Türkiye’de çok daha belirgindir. Nitekim bağımsız denetim kuruluşları ile ilgili olarak alınan ceza kararlarında hangi işletmelerin denetiminde somut olarak hangi hile ya da usûlsüzlükten dolayı ceza verildiği açıklanmamaktadır.

Bununla birlikte, özellikle ABD ve Çin’de saptanan muhasebe hileleri ile ilgili olarak alınan ceza kararları bağımsız bültenlerde (*accounting and auditing enforcement releases*) ayrıntılı olarak duyurulmaktadır. Dolayısıyla bu alanda ABD ve Çin kaynaklı araştırmalar çoğunluğu oluşturmaktadır. Bunlardan biri olan Firth ve arkadaşlarına (2005,370-371) göre, varlık/gelir yükseltici hileler ile borç/gider azaltıcı hileler, diğer hilelerden daha çok görülmekte, dolayısıyla düzenleyici kuruluş ve standart oluşturucuların daha çok dikkatini çekmektedir. Varlıklarını ve gelirlerini daha yüksek gösteren işletmeler, işletmenin gerçek değerini ve kazanma gücünü yanlış göstererek yatırımcıları yanıltmış olmaktadır. Finansal tabloları kullananlar üzerindeki önemli etkisi nedeniyle bu tür hileler ve genel olarak önemli yanlışlıklar diğer hilelere oranla

daha olumsuz değerlendirilmekte ve bağımsız denetçiler bu tür hileleri ortaya çıkarmadıkları ve raporlamadıkları için daha çok sorumlu tutulmaktadır. Bir muhasebe hilesi bulunduğunda düzenleyici kuruluşlar ilgili işletmeyi ve işletme yönetimini cezalandırmaktadır. Düzenleyici kuruluş bir hilenin bağımsız denetim kuruluşu tarafından bulunması gerektiğine inanıyor, fakat bağımsız denetim kuruluşu bunu başaramıyor ise, bağımsız denetim kuruluşlarına da ceza verilmektedir. Düzenleyici kuruluşlar, hesap ve işlemlerin kasıtlı olarak hatalı düzenlenmesi ve bunun işletme yönetimince gizlenerek bulunmasının imkânsız hale getirilmesi durumunda bağımsız denetçiyi cezalandırmamayı tercih etmektedir. Bu tip hilelerin sorumluluğu, malî tabloların ve eklerinin tamlığının sağlanması işletme yönetimlerinin üzerinde görüldüğünden müşteri işletmelere yüklenmektedir. Sonuç olarak, muhasebe endüstrisinin büyük bölümü, hileleri ortaya çıkarmanın kendi görevlerinin bir parçası olduğunu kabul etmemekle birlikte, yasama organları, düzenleyici ve denetleyici kuruluşlar ile genel olarak kamu hileleri ortaya çıkarmanın bağımsız denetimin görevlerinden birisi olması gerektiğine inanmaktadır. Dolayısıyla finansal tablo kullanıcıları ve düzenleyici otoriteler, bağımsız denetçilerden hileleri ortaya çıkarmasını ve raporlamasını beklemektedir. Düzenleyici kuruluş ve yasama organları denetim çalışmalarında ve hilelerin ortaya çıkarılmasında bağımsız denetim kuruluşlarından daha çok çalışmalarını beklemektedir (a.g.e.).

Bonner ve diğerleri (1998,114-116) tarafından ceza kararlarından yola çıkılarak yapılan bir araştırmaya göre de, ABD’nde düzenleyici kuruluşların dikkatini en çok açıklamaların tamlığı ve doğruluğu ile önemli yanlışlıklar çekmektedir. Bu araştırma kapsamında düzenleyici kuruluşların ceza kararlarında en çok önemli yanlışlık içeren hesaplar, erken gelir tahakkuku yapılması nedeniyle olduğundan yüksek gösterilen ticarî alacaklar (% 50) ve yine olduğundan yüksek gösterilen stoklar (% 24) olmaktadır. Yapılan önemli yanlışlıklar, olayların %36’sında kârın % 100 ve daha fazla, olayların % 31’inde kârın % 10-50 artmasına neden olmuştur. Düzenleyici kuruluşların en çok dikkat ettikleri denetim hataları ise yetersiz doğrulama yapılması, denetim işlemlerinin etkili bir şekilde yapılamaması, yeterli ve geçerli kanıt toplanmaması, işlemlerin eleştirel ve sorgulayıcı bir gözle değerlendirilmemesi ve meslekî şüphecilik yaklaşımının yeterince kullanılmaması olmaktadır. Düzenleyici kuruluşların verdikleri ceza kararları daha sonra çıkarılacak standartların temelini oluşturmaktadır.

Araştırma döneminde Türkiye'deki bağımsız denetim kuruluşlarına verilen cezaların büyük çoğunluğu SPK'nun kalite kontrol çalışmaları sırasında saptadığı mevzuata ve özellikle Seri:X, No:22 sayılı bağımsız denetim tebliğine aykırı uygulamalar nedeniyle verilmektedir. Bu cezaları genellikle usûl ve şekil eksikliklerinden kaynaklanan denetim hataları olarak kabul etmek mümkündür. Bununla birlikte en az 5 olayda cezaların muhasebe hilelerinin ortaya çıkarılamamasından kaynaklandığı belirlenmiştir:

- a) Bir kararda bağımsız denetim kuruluşu muhasebe aykırılıklarını dikkate almadan denetim raporu hazırlamıştır.
- b) Başka bir kararda, kesin yargı kararına bağlı olarak ileride ödenebilecek bir vergi niteliği taşımaya rağmen karşılık ayrılmaması nedeniyle sermaye piyasası mevzuatına uyum konusunda, hem şirketin, hem de malî tabloların bağımsız denetimini gerçekleştiren bağımsız denetim kuruluşunun uyarılması kararlaştırılmıştır.
- c) Başka bir kararda, müşteri işletme tarafından yapılan işlemlere ilişkin hazırlanan bağımsız denetim raporlarında yer alan yanıltıcı noktalar dolayısıyla cezalandırma uygulamasına gidildiği belirtilmektedir.
- d) Diğer bir kararda, müşteri işletme tarafından yapılan işlemlere ilişkin uluslararası değerlendirme standartlarına ve uluslararası değerlendirme standartlarına uyulmasını zorunlu kılan Seri: VIII, No: 45 sayılı tebliğe aykırı hareket edilmesi dolayısıyla cezalandırma yapıldığı ifade edilmektedir.
- e) Son bir kararda da, bağımsız denetim raporlamasına ilişkin inceleme başlıklı bölümde belirtilen hususların aynı madde hükümlerine aykırı olarak, kuruluşun, sermaye piyasası mevzuatına aykırılık teşkil eden ve raporda belirtilen hususlarla ilgili olarak müşteri işletmenin finansal tablolarına ilişkin hatalı uygulamalarını eleştirmeyerek olumlu görüş bildirilmesi nedeniyle cezalandırma yapıldığı anlaşılmaktadır.

Ayrıca sorumluluk tespiti yapıldıktan sonra ceza verilmeyen olaylar da söz konusudur. Sözgelimi iştiraklerden aldığı bedelsiz payları yasal kayıtlarına almayarak iki dönem üst üste hatalı malî tablo düzenleyen bir işletmeyi denetleyen bir bağımsız denetim kuruluşuna ceza vermek yerine, zarara uğrayan ortakların işletme ve bağımsız denetim kuruluşu hakkında tazminat davası açabilecekleri yolunda duyuru yapılması kararı verilmiştir. Başka bir olayda, karşılık ayrılmamasından dolayı zarar gören yatırımcı ve

diğer kişilerin işletme yönetim kurulu üyeleri ile denetçinin hukukî sorumluluğu için gerekli yollara başvurma haklarının bulunduğu konusunda bir açıklama yapılması kararı alınmıştır. Diğer bir olayda, finansman giderlerinin aktifleştirilmesi uygulaması sonucunda gerçek olmayan kâr dağıtımı yapan müşteri işletme ve söz konusu işletmenin bağımsız denetçisi hakkında tazminat davası açabilecekleri konusunda İMKB Günlük Bülteni'nde duyuru yapılması istenmiştir.

Ceza verilmesi gerekip de sadece müşteri işletmelerin dikkatlerinin çekilmesi kararı verilen olaylar da bulunmaktadır. Sözelimi bir olayda, müşteri işletmenin grup içi şirketler lehine verdiği, ancak önceki denetim çalışmalarında saptanamayan ipotek ve kefaletlerin malî tablolara ilişkin olarak yapılacak bağımsız denetim çalışmasında ayrıntılı olarak incelenmesi için bağımsız denetimi yapacak olan bağımsız denetim firmasına bildirilmesi kararlaştırılmıştır. Başka bir olayda, tahsil kabiliyetinin güçleşmiş olduğu tespit edilen alacakların tamamı için Seri:XI, No:1 Tebliği 27'nci maddesi çerçevesinde karşılık ayrılması gerektiğinin malî tablolarının bağımsız denetimini gerçekleştiren bağımsız denetim şirketine iletmek üzere müşteri işletmeye bildirilmesi kararı verilmiştir. Diğer bir olayda, karşılık ayrılmaması konusunun müşteri işletmeye ve bağımsız denetim firmasına bildirilmesi istenmiştir. Başka bir olayda da müşteri işletme tarafından müşterilerin bir bankadan kullanmış olduğu kredilere karşılık verilen kefaletlere ilişkin olarak müşteriler ile söz konusu banka arasında sözleşmeye bağlanmış olan kredilerin geri ödenme koşullarının, müşterilerin kullanılan kredileri geri ödeme yeteneklerinin ve kefalet ilişkisinin hukukî niteliğinin dikkate alınmaması konusunun malî tablolar üzerinde bağımsız denetim çalışmasını yapacak olan bağımsız denetim firmasına bildirilmesi ve müşteri işletmenin grup şirketlerinden olan alacaklarının "*ihtiyatlılık*" ve "*dönemsellik*" ilkeleri çerçevesinde ayrıntılı olarak incelenmesi talep edilmiştir. Gerçekte bu durumlarda en azından uyarı cezası verilmesi daha uygun bir politika uygulaması olarak değerlendirilmiştir. Bununla birlikte SPK'nun uyarı cezası ve dikkatinin çekilmesi arasında temelde bir fark görmediği, fakat uyarının bir derece daha ağır, dikkat çekmenin bir derece daha hafif bir usûlsüzlük olarak algılandığı anlaşılmaktadır. Her iki cezada da yapılan yanlış uygulamanın düzeltilmesi ve yinelenmemesi istenmekte, tersi durumda çoğunlukla idarî para cezası ve gerekirse cumhuriyet savcılığına suç duyurusunda bulunulmaktadır.

Özetle, dünyada düzenleyici ve denetleyici kuruluşların verdikleri cezaların açıklama hilelerinden çok önemli yanlışlıklar olarak da nitelenen muhasebe hileleri üzerinde yoğunlaştığı ve muhasebe hileleri içinden özellikle gelirin tahakkuku ile ilgili hilelerin daha ağır cezalandırıldığı görülmüştür. Bunun temel nedeni, muhasebe hilelerinin yol açtığı şirket iflâslarının çok sayıda yatırımcıya ve genel olarak kamuya maliyetinin çok yüksek olması, dolayısıyla bu tür olaylarının tekrarlanmasının önlenmek istenmesidir. Öte yandan, muhasebe hilelerinden dolayı verilen cezalar, kimi zaman sadece müşteri işletmelere, kimi zaman sadece bağımsız denetim kuruluşlarına ve kimi zaman da hem müşteri işletme, hem de bağımsız denetim kuruluşuna yöneltilmektedir. Düzenleyici ve denetleyici kuruluşlar, muhasebe hilelerinin ortaya çıkarılması ve önlenmesi sorumluluğunu temel olarak müşteri işletmelere ait olarak görmekle birlikte bağımsız denetim kuruluşları da içtihat hukuku ve sermaye piyasası kanunları çerçevesinde sorumlu görülüp cezalandırılabilir. Özellikle içtihat hukuku çerçevesinde bağımsız denetim kuruluşları ile ilgili olarak alınan birçok yargı kararı bağımsız denetim kuruluşlarının sorumluluğunun zaman zaman genişlemesine ya da daralmasına neden olmaktadır.

Türkiye’de ise bağımsız denetim kuruluşlarına verilen cezaların büyük çoğunluğu muhasebe hilelerini ortaya çıkaramamaktan ya da onlara göz yummaktan değil, ilgili mevzuata ve tebliğe aykırı şekli aykırılık ve usûlsüzlüklerden kaynaklanmıştır. Yaklaşık 20 yıllık bir geçmişe ve 950 şirketten oluşan bir piyasaya sahip olan bağımsız denetim endüstrisi muhasebe hilelerinden sorumlu tutulmamakta, bu tür hilelerde bütün sorumluluk müşteri işletme yönetimlerine yüklenerek inceleme süreci sonlandırılmaktadır.

2000-2008 döneminde Türkiye’de faaliyet gösteren bağımsız denetim kuruluşlarına verilen tüm cezalar ve gerekçeleri EK-3’de özetlenmektedir.

4.10.Bağımsız Denetimin Sorumluluğunun Sınırlandırılması ve Sorumluluktan Kurtulma Durumları

Porter ve diğerlerine (2003,483) göre, kirli çıkı (*deep pockets*) izlenimi bağımsız denetçilere karşı açılan davalarının önemli nedenlerinden birisi olmaktadır. Bu kapsamda yatırımcılar şirket iflâslarından sonra zararlarını tazmin etmek amacıyla

öncelikle kötü bir yönetim gösterdikleri için şirket yöneticilerini sorumlu görebilmektedir. Ancak şirket yöneticileri iflâs eden şirket ile birlikte zarar tazmini için yetersiz kalmaktadır. Böylelikle bağımsız denetçilerin dava edilmesi seçeneği gündeme gelmektedir. Bağımsız denetçilerin kendilerini, görevlerinde yaptıkları yanlışlıklar ile ilgili olarak sigorta ettirdikleri de dikkate alınarak zararların denetçilerden tazmin edilebileceği düşünülmektedir. Öte yandan yüksek dava riski, muhasebe ve denetim mesleğinden kaçma eğilimini beslemektedir. Bağımsız denetçilerin dava edilme riski arttığı zaman ödemek zorunda olduğu sigorta primleri de artmakta, bu durum denetim ücretlerini arttırmakta ve sonuç olarak bağımsız denetçilerin kalitesiz ve kötü denetim maliyetleri bir bakıma toplumsallaşmaktadır. Denetim piyasasının bir oligopol piyasası olması da yazarlara göre denetim ücretlerinin yükseltilmesini ve müşterilere yüksek ücretler dayatılmasını kolaylaştırmaktadır.

Sorumluluğu ve dolayısıyla dava riskini azaltmak isteyen bağımsız denetçiler yargıdaki davalardan dersler çıkararak aşağıdaki önlemlerden birini ya da birkaçını alabilmektedir :

4.10.1.Meslekî Sorumluluk Sigortası

Seri:X, No:22 sayılı SPK tebliğinin İkinci Kısım “*Kuruluş Şartları*” başlıklı 3. maddesinde “*İşletmelerin finansal tablolarının bağımsız denetimi ile görevlendirilecek bağımsız denetim kuruluşlarının, Hazine Müsteşarlığı ve Hazine Müsteşarlığı’nın bağlı olduğu Bakanlık tarafından belirlenen usûl ve esaslar çerçevesinde meslekî sorumluluk sigortası yaptırmaları şarttır*” denilmektedir. Türkiye’de bir zorunluluk olan meslekî sorumluluk sigortası, Özşahin (2000,51)’e göre, artan sorumluluk davalarında talep edilen tazminatlara karşı geliştirilmiştir.

Yapılan bu sigorta ile olası tazminat ödemelerinin denetim şirketlerinin bütçelerinde yol açacağı zararların önlenmesi amaçlanmıştır. Ancak sigorta primlerinin yüksek olması nedeniyle primler fiyatlara yansıtılmakta ve böylece denetim için talep edilen fiyatlar artmaktadır.

Çevik (2005,181)’e göre meslekî sorumluluk sigortasının gerekçesi, hukukî sorumluluğun tek başına bağımsız denetim kuruluşlarına yüklenmesi ile sermaye

piyasalarının zayıflaması ve önemli riskler altına girmesidir. Bu nedenle, hukukî sorumluluğun bağımsız denetim kuruluşları ile birlikte piyasanın diğer kuruluşları arasında paylaştırılması gerekmektedir. Sigorta müessesesi bu amaca hizmet eden araçlardan birisidir (a.g.e.). Coenen (2008,184) sigortanın, özellikle varlıkların kötüye kullanılması hilelerine karşı alınan etkili bir önlem olduğunu belirtmektedir. Yazara göre basit sigortalar, işletme personelinin yaptığı hilelere karşı dar kapsamlı poliçelerle yapılmaktadır. Bu kapsam çoğu zaman işletme dışından olan kişilerin eylemlerini kapsamadığı için tedarikçileri, yöneticileri ve diğer üçüncü kişileri kapsayacak biçimde genişletilebilmektedir. Sigorta kapsamını standart poliçe kapsamından daha yüksek belirlemek uygun olmaktadır, çünkü her bir hile olayı dolayısıyla poliçe limitleri hile tutarı kadar indirilmektedir. Bu durumda, mahrum olunan kârlar, iş fırsatları, inceleme ve yargılama giderleri de poliçe kapsamına alınmakta, ancak standart poliçelerden ayrı olarak satın alınması gerekmektedir.

4.10.2.Malî Tablo Sigortası

Burada bağımsız denetçi ve müşteri işletme arasındaki vekâlet ilişkisi koparılmakta ve sigorta şirketleri işletme yönetimlerinin yerine geçirilmektedir (Ronen ve Berman, 2001,340). Gavius (2007,459-460 ve 453), malî tablo sigortasının işleyiş mekanizmasını incelemiştir. Malî tablo sigortasında, denetlenen müşteri işletmeler, bağımsız denetçinin ücretini ödememekte, onun yerine malî tablo sigorta poliçesi satın almaktadır. Sigorta şirketi, sigorta poliçesinin koşullarını belirlemek için bağımsız denetim kuruluşunu seçmekte ve denetim ücretini ödemektedir. Sigorta poliçesinin koşulları kamuya açıklanmakta ve kamu yüksek nitelikli (*geniş kapsam ve düşük prim*) ve düşük nitelikli (*dar kapsam ve yüksek prim*) malî tablolar arasında ayırım yapılabilmektedir. Karşılaştırma benzer özelliklere sahip işletmeler arasında yapılmaktadır. Dolayısıyla sigorta kapsamı ve primi sadece malî tabloların kalitesine değil, işletme büyüklüğü ve sektöre göre de değişmektedir. Büyük ölçekli olan ve riskli sektörlerde faaliyet gösteren işletmelerin daha yüksek prim ödemesi doğaldır. Ayrıca denetim büyük denetim kuruluşlarınca yapıldığında ve müşteriler büyük ve karmaşık olduklarında denetim ücretleri yükselmekte, bu ise yüksek primlere yol açmaktadır. Buradaki yüksek primler, sanıldığı gibi tersine düşük malî tablo kalitesi anlamına gelmemektedir (a.g.e.). Bu çözüm önerisini geliştiren Ronen ve Berman (2001,341)'a göre, denetlenen müşteri işletmenin satın aldığı poliçe, malî tablolardaki yanlışlıklardan

dolayı yatırımcıların uğradıkları zararın karşılanmasını amaçlamakta, öte yandan sigorta şirketi, sigorta poliçesinin koşullarını yeterli düzeyde belirlemek amacıyla bağımsız denetçiye kendisi atamakta ve ücretini ödemektedir. Bu mekanizmada, bağımsız denetçinin çıkarları sigorta şirketi ile, sigorta şirketinin çıkarları ise yatırımcılar ve diğer bilgi kullanıcıları ile uyumlu hale getirilmiş olmaktadır.

4.10.3.Anlaşma Mektubu Hazırlamak

Boynton ve Johnson (2006,169), verilen her bir hizmet için bu tür bir anlaşma mektubu hazırlamanın, hem denetim sözleşmesine temel oluşturduğunu, hem de müşteri işletme ile yanlış anlamaları azalttığını vurgulamaktadır.²

4.10.4.Kabul Aşamasında Müşterinin Ayrıntılı İncelenmesi

Özşahin (2000,45)'e göre, olası müşteriler için ayrıntılı bir inceleme yapmak, yönetimi güvenilir olmayan müşteri işletmeler ile iş yapma olasılığını azaltmaktadır. Bu kapsamda müşterinin güvenilirliğini araştırmak ve sorumluluk riski yüksek olan müşteri işletmelerin tekliflerini geri çevirmek gerekmektedir. Müşterinin neden bağımsız denetim istediğini öğrenmek de kabul edip etmeme kararını verirken ve kabul kararı verilmiş ise denetim riskini değerlendirirken önemli olmaktadır.

Boynton ve Johnson (2006,169) da, malî zorluklar içindeki müşteri işletmelerin denetimleri kabul edilirken ihtiyatlı davranılmasını önermektedir, çünkü ödeme güçlüğü ve iflâs tehditleri malî tabloların bilinçli olarak yanlış ve yanıltıcı sunulmasına neden olabilmekte ve denetçiler bu durumu öngöremedikleri için de suçlanabilmektedir.

4.10.5.Kaliteli Denetim

Porter ve diğerlerine (2003,457-482) göre, sorumluluğu azaltmanın en etkili yolu, yüksek kaliteli denetim yapmaktır. Bu çerçevede yüksek kaliteli denetim, hem bağımsız denetçilerin yasal sorumluluk derecesini azaltmakta ve hem de kamunun beklentilerini yeterli düzeyde karşılamaktadır. Yüksek kaliteli denetimin yolu ise, kalite kontrol

² İşletme hakkında toplanan bilgilerin incelenmesi sonucunda bağımsız denetçi işi alıp almama konusunda bir karara varmak durumundadır. Kararını işi kabul etme yönünde veren bağımsız denetçi durumu bir mektup ile müşteri işletmeye bildirmektedir. Gönderilen ve taraflarca imzalanan bu mektuba 'anlaşma mektubu' denmektedir ve bu mektup bir tür ön sözleşme niteliğindedir.

faaliyetlerinden geçmektedir. Konulan kalite kontrol standartlarının yakalanması ve sürdürülmesi, kamu güveninin kazanılması ve sürdürülmesi için gereklidir. Yazara göre yüksek kaliteli denetim için bağımsız denetim şirketine, sorumlu ortak denetçiye, denetim ekibinde yer alan elemanlara ve sorumlu ortak başdenetçiye ayrı ayrı sorumluluklar düşmektedir. Bağımsız denetim şirketi, sorumlu ortak denetçilere görevlerini layıkıyla yapabilmeleri için uygun ortam ve olanakları sağlayacaktır. Denetim ekibi, denetim çalışmasını meslekî standartlara uygun biçimde yapacaktır. Sorumlu ortak denetçi, denetim ekibi içinde kalite kültürünü özendirmek için merkezî bir role sahiptir ve kalite kontrol politikası ve yöntemlerinden genel olarak sorumlu olacaktır. Kalite kontrol politikası ve yöntemleri yazılı hale getirilmeli ve ilgili personele etkili bir biçimde ulaştırılmalıdır. Etkili ve yetkili bir kalite kontrol sorumlusu atanmalıdır. Denetim elemanları bilgili, öğrenmeye istekli ve dürüst olmalıdır. Denetim çalışmasının ve sonuçlarının denetim ekibinde olmayan deneyimli bir sorumlu ortak denetçi tarafından görelî bağımsız biçimde değerlendirilmesi ve gözden geçirilmesi sağlanmalıdır. Daha da önemlisi, yüksek kaliteli denetim için ticarî kaygılar her ne pahasına olursa olsun ikinci plana atılabilmelidir. Hizmet kalitesini büyümeden daha fazla önemsemek, fazla çalışmaya, aşırı iş yüküne ve denetim personelinin yetersiz gözetimine engel olmak gerekmektedir.

4.10.6.Standartlara Bağlılık

Özşahin (2000,44), denetim standartlarına sıkı sıkıya bağlılığın yaşamsal öneme sahip olduğuna işaret etmektedir. Denetim sırasında genel kabul görmüş denetim standartlarına, meslek örgütü tarafından yayımlanan meslekî davranış kurallarına ve gerekli olan durumlarda genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine uymak güvenli bir çalışma ortamı sağlamaktadır (a.g.e.). Bağımsız denetim faaliyeti, denetim ilke, kural ve standartlarına uygun yapılmış ise müşterinin bir zararı olsa bile bağımsız denetim kuruluşunun bir sorumluluğu söz konusu olmamaktadır, çünkü bağımsız denetim kuruluşunun kusurlu olup olmadığı, bağımsız denetim faaliyetinde genel kabul görmüş denetim ilke ve kurallarına uygun davranıp davranmadığına göre tespit edilmektedir (Çevik, 2005,177).

4.10.7.Meslekî Takdir Kullanma Zorunluluğu

Denetim standartlarının sınırlı olduğunu, bütün olasılıkları kapsamadığı, yargının ve düzenleyici kuruluşların denetçilerin çalışmalarını değerlendirirken kişiden kişiye değişen öznel hakkaniyet ve dürüstlük testleri uyguladıklarını ve denetçilerin sağlam meslekî takdir kullanmaları gerektiği kabul edilmelidir (Çevik, 2005,178).

4.10.8.Meslektaş İncelemesi

Yüksek kalite kontrol standartları oluşturmak ve uygulamak, bu amaçla meslektaş incelemeleri ile denetimin tekrar gözden geçirilmesine önem vermek ve bu kapsamda denetim sırasında deneyimli bağımsız denetçilerden faydalanmak gerekmektedir (Özşahin, 2000,44).

4.10.9.Denetim Riski Raporları

Meslek örgütlerinin denetim standartları kurulları ile eşgüdümlü olarak yayımlayabildikleri denetim riski raporları, denetçilerin meslekî takdirlerini etkileyen ekonomik ve hukuksal gelişmeler konusunda önemli bilgiler içermekte ve malî tabloların gerçeğe uygunluğunu değerlendirmede yardımcı olmaktadır (Boynton ve Johnson, 2006,169).

4.10.10.Sınırlı Sorumlu Şirketler Kurulması

Porter ve diğerleri (2006,484-485), bağımsız denetim şirketinin türüne göre sınırsız sorumluluktan sınırlı sorumluluğa geçilebileceğini belirtmektedir. 1989'dan önce İngiltere'de, bağımsız denetim, şahıs olarak çalışan muhasebeciler ya da kolektif şirketler tarafından yapılmıştır. Buna göre, mahkeme bir sorumlu ortak denetçiye ceza verdiği zaman, ihmâli olan denetçi, zararın sigorta kapsamını aşan kısmını kendi kişisel malvarlığı ile karşılamıştır. Buna rağmen zarar karşılanamadıysa, diğer ortakların varlıklarına başvurulmuştur. Dolayısıyla bir ortak, şirketteki başka bir ortağın ihmâli yüzünden kişisel varlıklarını kaybetme olasılığı ile karşı karşıya kalmıştır. Limited şirket statüsünde çalışan bağımsız denetçiler ise (*limited liability company/partnerhip*), marûz kalınan zararın sigorta poliçesi kapsamını aşan kısmını doğrudan doğruya ve tümüyle karşılamak zorunda kalmamıştır. Kapsam dışında kalan kısım, öncelikle şirketin varlıkları ile tazmin edilmeye çalışılacak, bu olmadığı takdirde ihmâlden

sorumlu olan ortağın kişisel malvarlığına başvurulacak, fakat ihmâlden sorumlu olmayan ortakların malvarlıklarına başvurulamayacaktır. İhmâlden sorumlu olmayan ortaklar şirkete koydukları sermaye kadar sorumlu olabilecektir. Bu olumlu yönlerine karşılık şirketleşme seçeneği sorumluluk ve yönetim esnekliği yönünden daha üstün bir seçenek iken kurumlar vergisi ödemek, denetimden geçmiş finansal raporlama ve faaliyet raporlaması hazırlamak ve daha fazla açıklama yapmak zorunluluğunu da ortaya çıkarmaktadır (a.g.e.). Türkiye’de ise bağımsız denetim kuruluşları için anonim şirket olarak kurulma zorunluluğu bulunmaktadır. Seri:X, No.22 sayılı SPK tebliğinin İkinci Kısım ve “*Bağımsız Denetim Faaliyetinde Bulunma Şartları*” başlıklı 3.maddesinde, “*İşletmelerin finansal tablolarının bağımsız denetimi ile görevlendirilecek bağımsız denetim kuruluşlarının anonim şirket şeklinde kurulmuş olması ve hisse senetlerinin nama yazılı olması şarttır*” denilmekte, dolayısıyla sınırlı sorumluluk ilkesi daha başlangıçta bir zorunluluk olarak kabul edilmektedir.

4.10.11.Müşterinin Kusurları

Çevik (2005,177), müşterinin kendi fiilleriyle tazminata neden olan zararı meydana getirmesi durumunda, bağımsız denetim kuruluşunun meydana gelen zarardan ve aynı şekilde müşterinin bağımsız denetim kuruluşunun meydana gelen zararın nedenlerini ortaya çıkarmasını engelleyecek şekilde bağımsız denetimin yürütülmesine karışması ve müdahâle etmesi halinde meydana gelecek zarardan bağımsız denetim kuruluşu sorumlu olmayacağını belirtmektedir.

4.10.12.İllyet Bağı Kurulamaması

Müşterinin bağımsız denetim kuruluşunun özen yükümlülüğünü ihlâl etmesiyle kendi uğradığı zarar arasındaki illiyet (*neden-sonuç*) bağıını ispat edememesi durumunda, müşterinin uğradığı zarardan dolayı bağımsız denetim kuruluşu sorumlu tutulamamaktadır (Çevik, 2005,177).

4.10.13.Sorumluluğu Sınırlandırıcı Yasama Çalışmaları

Porter ve diğerlerine (2006,490-491) göre, bağımsız denetçilerin sorumluluklarına ve dolayısıyla cezalara bir üst sınır getiren yasalar için çaba göstermek de seçenekler arasındadır. Bu kapsamda sorumluluğu, alınan denetim ücretinin bir yüzdesi olarak

sabitlemek Almanya’da görülen bir uygulamadır. Bu uygulama basittir ve ceza/yaptırım denetimden elde edilecek gelire bağlanmaktadır. Ancak sorumluluğu azaltmak isteyen bağımsız denetçilerin denetim ücretini düşürmesini, bu ise denetim kalitesinin düşmesini beraberinde getirebilmektedir. Ayrıca diğer profesyonel meslek gruplarına göre daha farklı bir cezalandırma rejimine tabî olduğunu göz önüne alan kamu otoriteleri bağımsız denetçileri başka bir şekilde sınırlandırmak ya da kontrol etmek isteyebilecektir. Son olarak, bağımsız denetçiler gerçekten gerekli özen ve titizlik borcunu yerine getirmediği için zarara uğrayan müşteri ya da üçüncü tarafların zararları karşılanamayabilecektir.

Çevik (2005,184-185) ise, Türk hukukunda bağımsız denetim kuruluşlarının sorumluluğunun sınırlandırılmasına ilişkin bir düzenleme yapılmadığını belirlemiştir. Bu kapsamda, bağımsız denetim kuruluşları verdikleri bütün zararlardan sorumludur. Öte yandan, yazara göre hile veya ağır kusur halinde sorumlu olunmayacağı konusunda müşteri ile bağımsız denetim kuruluşu arasında yapılan sorumsuzluk anlaşması ‘batıl’ kabul edilmektedir. Bağımsız denetim kuruluşu ile müşteri, hafif kusur halinde sorumlu olunmayacağı konusunda bir anlaşma yapabilmekte, ancak bu anlaşma hakim tarafından batıl kabul edilebilmektedir, zira bağımsız denetim kuruluşunca yapılan iş, Borçlar Kanunu’nun 99. maddesinde belirtilen “*hükümet tarafından imtiyaz suretiyle verilen bir sanatın icrasından*” doğmaktadır .

4.10.14.Orantılı Sorumluluk İlkesi

Bağımsız denetçilerin hilelerin ortaya çıkarılması ve raporlanmasındaki sorumluluğu konusundaki tartışmaların siyasal, hukuksal ve iktisadî sonuçları olmaktadır. Meslek mensûpları kusurlu denetimlerden ve ihmâlden, sorumluluk payı ya da sınırlı sorumluluk iddialarıyla kurtulmaya çalışmaktadır (Reinstein ve McMillan, 2004,967). Porter ve diğerleri (2006,491-492), ABD’nde 1995’de çıkarılan “*Özel Menkul Kıymetler Yargı Reformu*” yasası (*Private Securities Litigation Reform Act of 1995*) yasasına dikkat çekmektedir. Bu yasa ile getirilen ‘*orantılı sorumluluk ve ceza ilkesi*’ (*principle of contributory negligence/proportionate liability*) bağımsız denetçi sorumluluğunun sınırlandırılmasında etkili olmuştur. Bu ilkeye göre, davacının zararları, söz konusu zararın oluşmasına katkıları oranında sorumlular arasında paylaştırılmaktadır. Hem bağımsız denetçiler ve hem de davacılar orantılı sorumluluk ilkesinden fayda

sağlamaktadır. Böylece bağımsız denetçilerin malî güçlerinin üzerinde tazminatlar nedeniyle faaliyetlerine son vermeleri olasılığı azalmaktadır. Davacılar ise birden çok taraftan tazmin edildikleri için sadece bağımsız denetçiler tarafından tazmin edilme seçeneğine göre daha hızlı ve başarılı bir biçimde zararlarını karşılamayabilmektedir.

4.10.15.Bilgisayar Destekli Denetim

Özşahin (2000,51), bilgisayar destekli denetim yöntemlerinin kullanılmasının denetim riskini azalttığını savunmakta, öte yandan elektronik ortamda hazırlanan çalışma kâğıtlarının dökümlerinin alınmaması durumunun delil niteliğinin hukuksal yönden tartışmalı olması ve bilgisayar kayıtlarına ilişkin gerekli güvenlik sistemlerinin oluşturulamaması halinde söz konusu kayıtlar üzerinde çok kolay tahrifat yapılabileceği de göz önüne alındığında, bağımsız denetimde bilgisayar yardımından yalnızca planlama aşamasında müşteri şirketin iç kontrol sisteminin ve risk unsurlarının değerlendirilmesi ile önemlilik sınırının tespitinde yararlanılması önerilmektedir.

4.11.Bağımsız Denetimde Hilelerin Ortaya Çıkarılması ve Önlenmesini Olumsuz Etkileyen Temel Sorunlar

Kershaw (2006,388), bağımsız denetçilerin muhasebe hilelerini ortaya çıkarma ya da göz yumma kararını alırken bir tür fayda/maliyet analizi yaptığını saptamıştır. Bu analiz kapsamında, 1990’lardan sonra bağımsız denetçilerin malî tabloları müşteri işletme yönetiminin isteklerine uygun, fakat yatırımcıların çıkarlarına aykırı biçimde denetlemesinin potansiyel maliyetleri (*dava ve ceza maliyetleri, itibar kaybı, işletmeye verilen disiplin cezaları ve işletme personeline verilen cezalar*) azalmış, aynı dönemde müşteriyi memnun edecek görüş vermenin malî faydaları (*gelecek dönemlerdeki denetim ve denetim dışı ücretler*) ve diğer faktörlerin yoğunluğu (*yönetim baskısı, tehdit*) çarpıcı biçimde artmış ve sonuç olarak bu istikrarsız denge rasyonel bağımsız denetçileri müşterilerin isteklerini kabul etmeye yöneltmiştir. Bağımsız denetçiler, hileyi ortaya çıkarmamanın getirileri maliyetlerinden yüksek olursa hilelere göz yummaktadır. Gelecekteki denetim ücretlerinin değeri, bağımsız denetçi değişikliğinin işletme üzerindeki caydırıcı etkisi ve işletme yönetiminin baskıları nedeniyle bağımsız denetçiler hileyi ortaya çıkarmamayı tercih etmektedir. Öte yandan, dava edilme riski, itibar kaybı, bağımsız denetim kuruluşu ve bağımsız denetçilere uygulanan ceza ve yaptırımlar ise bağımsız denetçilerin hileye ortaya çıkarmasını teşvik etmektedir.

Bağımsız denetimde hilelerin ortaya çıkarılması ve önlenmesini olumsuz etkileyen ve mesleğin yapısal sorunları olarak nitelenebilecek 3 temel sorun bulunmaktadır. Hilenin faydalarını maliyetinin üzerine çıkaran yukarıdaki etkenlere ek olarak aşağıdaki sorunlar da bağımsız denetçilerin hileleri ortaya çıkarmasını zorlaştırmakta ya da engellemektedir.

4.11.1.Vekâlet Sorunu

Gavious (2007,452-453), bağımsız denetimin en temel sorununun vekâlet sorunu olarak olduğunu saptamaktadır. Sorun, bağımsız denetçilerin (*vekiller*) denetledikleri işletme ve işletme yönetimleri (*asıllar*) tarafından atanmaları ve ücretlerinin ödenmesidir. Vekillerin asıllar tarafından atanması, bağımsız denetçiler için yapısal bir çıkar çatışması sorunu ortaya çıkarmaktadır. Birçok olayda bağımsız denetçiler denetim işinden gelen ücretleri tehlikeye atmamak amacıyla denetledikleri işletmelerin isteklerine boyun eğmek durumunda kalmaktadır. Denetim görevleri uzadıkça, bağımsız denetçiler ve denetlenen müşteri işletme arasındaki iktisadî ve beşerî ilişkiler sağlamlaşmakta ve bu ilişkiler ise bağımsız denetçilerin bağımsızlığına zarar vermektedir. Başka bir anlatımla, bağımsız denetim kuruluşlarının malî çıkarları verdikleri görüşleri etkilemeye başlamaktadır. SOX yasası ile bu noktada getirilen sorumlu ortak başdenetçilerin 5 yılda bir rotasyonu, bağımsız denetim kuruluşunun müşteri ile ilişkilerini sürdürmesine engel olmadığından uzun vadeli ilişkiler halâ bir sorun olarak durmaktadır (a.g.e.). Türkiye’de ise sorumlu ortak başdenetçi rotasyonu yerine firma rotasyonu zorunluluğu bulunmaktadır. Seri:X, No:22 sayılı Tebliğ’in “*Bağımsız Denetim Sözleşmesi*” başlıklı Üçüncü Kısım ve “*Bağımsız Denetim Sözleşmesi’nin Yürürlüğü*” başlıklı 6.maddesinde, “*Bağımsız denetim kuruluşlarının seçimi; bağımsız denetimlerde (özel bağımsız denetim dahil) en çok 7 yıl için, bu Tebliğ’in 2. Kısımının (Bağımsız Denetim Faaliyetinde Bulunma Şartları) “Denetimden Sorumlu Komiteler” başlıklı maddesi hükmü saklı kalmak kaydıyla, müşteri yönetim kurulu tarafından yapılır*” denilmektedir. Buna göre, bağımsız denetim firmaları için 7 yılda bir rotasyon koşulu getirilmiştir. 2006 yılına kadar 5 yıl olan azamî denetim süresi, yeni tebliğle birlikte uluslararası uygulamalarla uyumlu olarak 7 yıla yükseltilmiştir. Bununla birlikte, bağımsız denetim kuruluşunun uzun süre görev yapması ile hileli finansal raporlama arasında doğru orantılı ilişkiler bulamayan çalışmalar da

bulunmaktadır. Sözelimi Carcello ve Nagy (2004,55)'ye göre, hileli finansal raporlama, müşteri işletme-bağımsız denetim kuruluşu ilişkisinin ilk üç yılında daha yüksek olasılıkla meydana gelmektedir ve dolayısıyla zorunlu firma rotasyonunun denetim kalitesi üzerinde olumlu etkide bulunmadığı ileri sürülmüştür.

4.11.2.Danışmanlık Hizmetleri

Reinstein ve McMillan (2004,968), bağımsız denetim kuruluşlarının danışmanlık hizmetleri vermeleri konusunda farklı görüşler olduğunu belirlemiştir. Yazarlara göre, muhasebe ve denetim uygulayıcıları danışmanlık hizmetlerinin denetim kalitesine zarar vermediğini iddia etmektedir. Akademik çalışmalarda ise bu konuda bir görüş birliği oluşmamıştır. Bazı araştırmalar, danışmanlık hizmetlerin kısıtlanmasının denetçinin bağımsızlığını arttırdığını savunurken, bazı araştırmalar kısıtlamaların muhasebe mesleğinde görülebilen ahlakî tehlikeye temelli bir çözüm getiremediklerini savunmaktadır. Bağımsızlığın zarar görmeyeceğini savunanların temel tezi, sermaye piyasalarında bağımsız denetçilerin danışmanlık hizmetleri vermek suretiyle müşterisinin iş ortağı oldukları ve bu durumun hem müşteri ve hem de bağımsız denetim kuruluşu açısından ölçek ekonomileri ve verimlilikler yaratacağı biçimindedir, ancak bu tez 2000'lerin başındaki muhasebe hileleri içeren büyük iflâs olaylarıyla çürütülmüş durumdadır.

1991-1992'de denetim dışı hizmetler denetim hizmetlerinin % 73'ü iken 1999'da bu oran % 210'a ve 2001'de % 300'e ulaşmıştır. Denetim dışı hizmet gelirlerinin % 73'ü de vergi danışmanlığından sağlanmıştır (Kershaw, 2006:394). Bağımsız denetim kuruluşları, Sridharan ve diğerlerine (2002:280) göre, denetledikleri işletmelere aynı zamanda danışmanlık hizmetleri verdikleri ve özellikle danışmanlık ücretleri denetim ücretlerinden yüksek olduğu zaman çıkar çatışmaları yaşamış, nitekim SOX yasası öncesi, 2001'de danışmanlık ücretlerinin denetim ücretlerine oranı 3:1 biçiminde gerçekleşmiştir. Büyük şirket iflâsları yaşanmadan önce, 2000 yılında büyük denetim kuruluşlarının bazı müşterilerinden aldıkları ücretlerin dağılımı Tablo 4.2'de gösterilmektedir.

Tablo 4.2:Denetim ve Danışmanlık Ücretleri Dağılımı

Müşteri İşletme	Denetçi	Denetim Ücretleri (Milyon ABD Doları)	Denetim Dışı Ücretler (Milyon ABD Doları)	Denetim Dışı Ücretler/Toplam Denetim Ücreti (%)
J.P.Morgan	PwC	21,3	84,2	79,8
IBM	PwC	12,2	51,0	80,7
Motorola	KPMG	3,9	62,3	94,1
General Electric	KPMG	23,9	79,7	76,9
Sprint	Ernst and Young	2,5	63,8	96,2
AOL Time Warner	Ernst and Young	7,9	51,0	86,7
General Motors	Deloitte and Touche	17,0	79,0	82,3
Microsoft	Deloitte and Touche	4,7	14,7	75,8
Enron	Arthur Andersen	25,0	27,0	51,9
International Paper	Arthur Andersen	4,7	30,7	86,7

Ramage ve diğerlerinin (2004,6) saptamasına göre, bağımsız denetim kuruluşlarının denetledikleri işletmelere defter tutma, vergi ve yönetim hizmetleri vermeleri giderek yaygınlaşmış ve ilk kez 1960’lardan itibaren akademik çevrelerde denetimin diğer hizmetlerden tamamen ayrılması önerilmiştir. Kredi kuruluşları, hükümet ve kamuda da bu konuda benzer kaygılar artmış, ancak meslek örgütleri o yıllardan itibaren, denetledikleri müşterilere vergi ve yönetim danışmanlığı hizmetleri verilmemesi için etik bir gerekçe olmadığını öne sürmüştür. Öte yandan, yazarlar bilgi teknolojisinin gelişmesi ile denetimde yeni ufuklar açıldığına ve yeni danışmanlık gelirleri yaratıldığına işaret etmektedir. Bu çerçevede bağımsız denetim kuruluşları müşterilerine finansal sistemler ve iç kontroller kurmak konusunda yardımcı olmaya başlamıştır. 2000’lere kadar, bağımsız denetim kuruluşları bir yandan artan danışmanlık gelirlerinden yararlanmış, öte yandan denetim görüşleri verirken bağımsız olduklarını iddia etmeye devam etmiştir.

Bu koşullar altında bağımsız denetçiler, 1990’larda kamunun güvenliğini korumak, şirket kâr maksimizasyonu ve çift haneli büyüme oranları elde etmek gibi aynı anda gerçekleştirilmesi zor olan hedeflere ulaşmaya çabalamış ve bu kapsamda bağımsız denetim şirketleri için ‘*olmazsa olmaz*’ niteliğinde olan amaçlar şunlar olmuştur (Brewster, 2003,3-7):

- a) Müşteri işletme yönetimlerinin beklentilerinin de üzerine çıkmak, müşteri işletmeye faaliyetlerinde yardım etmek,

- b) Müşteri işletmenin faaliyetlerinde maliyetlerden tasarruf sağlama yolları bulmak ve müşterinin gözünde güvenilir danışman konumunu güçlendirmek,
- c) Denetimi danışmanlık hizmetlerine yol açacak biçimde yapılandırmak,
- d) Müşteri işletme yönetimi ile ilişkileri derinleştirmek ve ortak hedefler belirlemek,
- e) İç denetim işlevini üstlenerek yeni gelirler kazanmak ve bağımsız denetim çalışmalarında iç denetçiler ile uğraşmaktan kurtulmak.

Imhoff (2003,120), bağımsız denetim kuruluşlarının, denetim ücretlerini bilinçli olarak düşük düzeylerde tutarak bu durumu daha kârlı danışmanlık hizmetleri almak için müşterilerine ulaşmanın bir yolu olarak kullandıklarına işaret etmiştir. Dolayısıyla, denetim müşterileri için yıkıcı ve açık rekâbet, bağımsız denetim sektörünün yeni özelliklerinden birisi olmuştur. Rekâbet içindeki bütün sektörler gibi, denetim işini kazananlar ve kaybedenlerin belirlenmesinde maliyet kilit öneme sahip bir unsur haline gelmiştir. Yazara göre, maliyetleri düşürmek için yeterli muhasebe bilgisi olmayan deneyimsiz mezûnlar ve hatta öğrenciler işe alınmış, denetim saatleri azaltılmış, denetim elemanlarının ücretleri görece olarak düşürülmüş, ayrıntılı testler azaltılarak analitik inceleme teknikleri ön plana çıkarılmış ve bütün bu değişiklikler denetim kalitesini düşürmüştür.

Duska (2005,19-21), bağımsız denetçilerin danışmanlığa yönelmelerinin altında yatan temel nedeni, bunun kurumsal kültüre yapacağı etkileri göz önüne almadan daha çok gelir elde etmek olarak saptamaktadır. Bu kapsamda, bağımsız denetim kuruluşları danışmanlık yaparak büyümek, daha çok kâr elde etmek ve daha çok birikim yapmak istemektedir. Oysa sermaye/servet birikiminin herhangi bir sınırı bulunmamaktadır. Fakat sermaye/servet birikimi için büyümek istemek tek başına doğru bir amaç olmamaktadır. Birikim yapmaktan başka amaç olmadığı için birikim üzerinde bir üst sınır olması söz konusu değildir. Sınırsız birikim haklı görüldüğünde ise, yazara göre sermaye/servete ulaşmak için yasadışı yollar kullanılması da akla gelebilmektedir. Birikim üzerindeki tek olası sınırlama yasalarda yer alabilen yaptırımlar olabilmektedir. Yaptırım yoksa, danışmanlık yoluyla da olsa birikime her türlü ölçülerin dışında sonuna kadar devam edilebilecektir.

Reinstein ve McMillan (2004,968), bazı örnek olaylardan hareket ederek 2000'lerin başından itibaren, bağımsız denetim kuruluşlarına olan güven kaybı nedeniyle hem

danışmanlık bölümlerinin piyasa değeri düştüğünü, hem de danışmanlık gelirlerinin toplam gelirler içindeki payı azaldığını belirlemiştir. Sözgelimi 2000 yılında Hewlett-Packard tarafından 18 milyar dolara satın alınmak istenen PwC danışmanlık bölümü, 2002 yılında IBM'e % 80 değer kaybına uğrayarak ancak 3.5 milyar dolara satılabilmektedir. 2004 yılında, büyük denetim kuruluşlarından Deloitte&Touche'ın toplam gelirleri içinde danışmanlık gelirleri % 27, Ernst&Young'un % 0, PwC'un % 5 ve KPMG'nin % 0 olarak gerçekleşmiştir. 2002 SOX muhasebe reformu yasasının 8 danışmanlık hizmetini açık olarak yasaklamasından sonra danışmanlık/denetim ücretleri oranı 2002'de 1.9:1 ve 2004'de 1.3:1 düzeyine gerilemiştir.

4.11.3. Teknik Sorunlar

1987-1997 döneminde, halka açık işletmelerde rastlanan hile ve manipülasyonları ele alan “*Hileli Finansal Raporlama : 1987-1997 (Fraudulent Financial Reporting : 1987-1997)*” çalışmasına dayandırılarak yapılan bir analizde, en çok gözlemlenen ve bağımsız denetçilerin en başarısız ya da yetersiz görüldükleri alanlardan oluşan 10 denetim sorunu ve görülme sıklıkları aşağıdaki gibi saptanmıştır (Singleton ve diğ., 2006,91; Beasley ve diğ., 2001,65):

- a) Yeterli denetim kanıtı toplamakta başarısızlık (*Olayların % 80'inde saptanmıştır.*)
- b) Gerekli meslekî özen ve titizliği göstermede başarısızlık (*Olayların % 71'inde saptanmıştır.*)
- c) Gerekli meslekî şüphecilik yaklaşımını göstermede başarısızlık (*Olayların % 60'ında saptanmıştır.*)
- d) Genel kabul görmüş muhasebe ilkelerini yorumlama ve değerlendirmede başarısızlık (*Olayların % 49'unda saptanmıştır.*)
- e) Denetim planlaması ve programını yapmada başarısızlık (*Olayların % 44'ünde saptanmıştır.*)
- f) Denetim kanıtı olarak işletmenin verdiği bilgilere aşırı güvenmek (*Olayların % 40'ında saptanmıştır.*)
- g) Önemli yönetim tahminlerini değerlendirmek için yeterli kanıt toplamada başarısızlık (*Olayların % 36'sında saptanmıştır.*)
- h) Ticarî alacakların doğrulanmasında başarısızlık (*Olayların % 29'unda saptanmıştır.*)

- i) İlişkili tarafları tanımada ve açıklamada başarısızlık (*Olayların % 27'sinde saptanmıştır.*)
- j) İç kontrollere gereğinden fazla güvenmek ve kontrol zaafiyetlerini düzeltmede başarısızlık (*Olayların % 24'ünde saptanmıştır.*)

Söz konusu araştırmada, Beasley ve diğerlerinin (1999,36) saptamasına göre, 195 hile olayının 56'sında (%29) bağımsız denetçi de sorumlu gösterilerek suçlanmış, 56 olayın 30'unda ilgili yasalara aykırılıklar, geri kalan 26'sında ise düşük kaliteli denetim gerekçe olarak gösterilmiştir.

Cullinan (2004,856) tarafından yürütülen başka bir araştırmada ise, deneyimli bağımsız denetçilerin hileli işlemi ortaya çıkarmakta başarılı olamadıkları ve sorumlu denetçilerin sadece % 61.5'unun hileleri ortaya çıkarmakta başarılı oldukları ve kontrollerden sapmaların ise % 59'u bağımsız denetçiler tarafından ortaya çıkarıldığı bulunmuştur.

Bu çerçevede denetçi, Beasley ve diğerlerinin (2001,64-65) 1987-1997 dönemi ile ilgili olarak yaptığı analizlere göre:

- Özellikle varlık değerlemesinde kullanılan varsayımlar, işletmenin varlıklarının mülkiyet durumunu gösteren belgeler ve yönetimden alınan bilgiler konusunda yeterli kanıt toplamamaktadır. Denetçinin yeterli kanıt toplamaması ise, en yaygın hile tekniklerinden birisi niteliğinde olan varlıkların olduğundan daha yüksek değerlendirilmesine neden olmaktadır.
- Olayların yaklaşık olarak yarısında denetçiler, genel kabul görmüş muhasebe ilkelerini uygulamada başarısız olmuş ya da yanlış uygulamıştır. Genel kabul görmüş muhasebe ilkelerini uygulamadaki başarısızlıkların çoğu özel olarak değerlemeye tabi tutulmuş varlıklar için söz konusu olmaktadır.
- Denetçiler olayların % 44'ünde, denetim riskini uygun biçimde değerlendirip denetim programını buna göre yeniden düzenlemekte, olağandışı işlemlerle ilgili artan denetim riskini algılamakta başarısız olmakta, bir denetim programı hazırlayamamakta veya daha önceki yıllarda hazırlanmış bir programı uygunsuz bir biçimde yeniden kullanmaktadır.

- Denetçiler, olayların % 40'ında, yönetimden soruşturma yoluyla alınan bilgilere ihtiyatsız davranarak gereğinden fazla güvenmektedir. Denetçiler, olayların % 36'sında, yönetimin tahminlerini dayandığı yöntem ve varsayımlar konusunda destekleyici kanıtlar toplamakta başarısız olmaktadır.
- Denetçiler, olayların % 29'unda, yeterli sayıda ticarî alacağın doğrulanmasında, doğrulama mektuplarına cevap verilmediğinde ya da önemli istisna ve çekincelerle cevap verildiğinde yeni ve ek teknikler uygulayarak doğrulama mektubu göndermekte ve geri almakta başarısız olmaktadır.
- Denetçiler, olayların % 27'sinde, ilişkili taraflarla gerçekleştirilen işlemleri algılamakta ve kamuya açıklamakta başarısız olmaktadır. Denetçiler, ya ilişkili taraflarla yapılan işlemlerin varlığından habersiz olmakta ya da müşteri işletmenin bu tür işlemleri saklamak konusundaki kararı ile mutabık görünmektedir. Her durumda, varlıkların değeri olduğundan daha yüksek gösterilmektedir.
- Denetçiler, olayların % 24'ünde, iç kontrollere aşırı güven duymakta, müşteri işletmenin iç kontrol sistemindeki zaafiyetleri dikkate alarak denetim kapsamını genişletmekte başarısız olmaktadır. Denetçiler ayrıca, işletmelerde iç kontrol sistemleri bulunduğunu tespit edip belgelendiremediği halde, asgarî düzeyde iç kontrol ortamının mevcut olduğuna inanarak hile ve manipölasyonların meydana gelmesine bile bile gözlerini kapayan bir konumda bulunmaktadır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

BAĞIMSIZ DENETİM KURULUŞLARI VE MÜŞTERİ İŞLETMELERİN ALDIKLARI CEZALAR ÇERÇEVESİNDE MUHASEBE HİLELERİNİN ORTAYA ÇIKARILMASI SORUMLULUĞUNUN BELİRLENMESİ

Düzenleyici ve denetleyici kuruluşlar, finansal bilgi kullanıcılarının önemli bileşenlerinden birisidir. Bu kuruluşların verdiği cezaların türü, büyüklüğü ve gerekçeleri finansal piyasalar ve genel olarak ekonomideki aktörlere alacakları yatırım, kredi, vergilendirme ve diğer kararlarında göz önüne alınması gereken önemli bir veri niteliğinde algılanmaktadır. Müşteri işletmeler ve bağımsız denetim kuruluşları finansal raporları önemli yanlışlıklardan arındırma konusunda ne kadar başarılı olurlar ise, para ve sermaye piyasalarına fon arz edenlerin bilgi riski o kadar azalmakta, doğru bilgilerle alınan kararlar hem kaynakların doğru alanlara tahsis edilmesine, hem de işletmelerin daha düşük faiz getirisi ve kâr payı talep edilmesi dolayısıyla sermaye maliyetlerinin azalmasına neden olabilmektedir. Türkiye’de halka açık şirketlerin finansal tabloları ve denetim raporlarını özellikle yatırımcılar ve alacaklıların haklarını koruyacak ve finansal piyasalarda alacakları kararların bilgi riskini azaltacak biçimde inceleyen düzenleyici ve denetleyici kuruluş Sermaye Piyasası Kurumu’dur.

Bu bölümde, SPK’nın muhasebe hilelerinden dolayı işletmelere verdiği cezalardan hareket edilerek bağımsız denetim kuruluşlarının muhasebe hilelerinin ortaya çıkarılmasından sorumlu tutulup tutulmadıklarının ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Böylelikle hangi tür muhasebe hilelerinin ve hangi kurum ve tarafların daha çok ceza aldığı belirlenerek muhasebe hilelerinin ortaya çıkarılmasında Türkiye’de düzenleyici ve denetleyici kuruluş olarak kabul edilen SPK’nın nasıl bir sorumluluk tanımı yapmakta olduğu, bağımsız denetim kuruluşlarının muhasebe hilelerini ortaya çıkaramaması dolayısıyla tek başına ya da müşteri işletmeler ile birlikte ne derece sorumlu görüldüğü tespit edilmiştir.

5.1.Araştırmanın Amacı , Kapsamı Ve Kısıtları

5.1.1.Araştırmanın Amacı

Bu araştırma ile, giriş bölümde ifade edilen birinci araştırma sorusuna istinaden, düzenleyici ve denetleyici kuruluşlar ve dolayısıyla kamunun hile olaylarında bağımsız denetim kuruluşlarını müşteri işletmelerle birlikte sorumlu görüp görmediğinin ve müşteri işletmelere verilen cezalarda bağımsız denetimin bir etkisinin olup olmadığının belirlenmesini amaçlamıştır. Bu çerçevede, ilgili yasa ve düzenlemelere göre yetkili kuruluş olan müşteri işletme ve bağımsız denetim kuruluşlarının SPK'dan aldıkları idarî cezalardan hareket edilerek muhasebe hileleri ile ilgili olarak işletmelerin aldıkları cezalar ile bağımsız denetim faktörleri arasında bir ilişki olup olmadığı tespit edilmektedir. Düzenleyici ve denetleyici kuruluşların algılamaları önemlidir. Çünkü söz konusu kuruluşların kamuyu en geniş anlamda ve tarafsız biçimde temsil etme yeteneğine sahip olduğu düşünülmektedir.

Türkiye’de yasaya aykırılıklar ve muhasebe hilelerinden dolayı sermaye piyasası kurumları ve bu arada işletmeler ve bağımsız denetim kuruluşları düzenleyici ve denetleyici kuruluş olan SPK’dan çeşitli cezalar almaktadır. Muhasebe hileleri dolayısıyla ağırlıklı olarak işletmeler ceza aldıkları için çalışma kapsamı içerisinde işletmelerin aldıkları cezalar üzerinde etkisi olan faktörler üzerinde yoğunlaşmıştır. Çalışmada, bağımsız denetime ilişkin faktörlerin işletmelerin aldıkları cezalar üzerindeki etkilerine göre, SPK’nın muhasebe hilelerinden dolayı bağımsız denetim kuruluşlarını da müşteri işletmelerle birlikte sorumlu görüp görmediklerinin ortaya çıkarılabileceği varsayılmıştır.

5.1.2.Araştırmanın Kapsamı

- a) SPK 1989 yılından itibaren kendi mevzuatına tabî şirketler hakkında ceza kararları almasına ve haftalık bültenler halinde yayımlamasına rağmen, 2000 yılından önceki dönemlerin tamamına ait bilgilere sağlıklı bir şekilde ulaşmak mümkün olmamıştır. 2000-2008 dönemine ait bilgiler elektronik ortamda ve yazılı metin olarak erişilebilir durumda bulunduğundan dolayı bu dönemlerde müşteri işletmeler tarafından alınan ceza kararları araştırma kapsamına alınmıştır. Araştırma kapsamında sadece zorunlu olarak bağımsız denetime ve 2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu (SPKn)’na tabî olan şirketler bulunmaktadır. Bunlar hisse senetleri

borsada işlem gören ve görmeyen halka açık ve dolayısıyla kamuya finansal bilgilerini açıklamak zorunda olan şirketlerdir. SPK'nın söz konusu şirketler hakkındaki diğer bütün tasarrufları da haftalık ve aylık bültenlerden izlenebilmektedir.

- b)** Bağımsız denetim kuruluşlarının düzenleyici ve denetleyici kuruluşlardan aldıkları idarî ve yargısal cezalardan yola çıkarak sorumluluk saptaması yapan birçok bilimsel çalışma (Firth-2005, Palmrose-2004, Green-1999, Bonner-2004, Palmrose-1998, Palmrose-1988, Palmrose-1987) bulunmaktadır. Bu araştırmalarda, düzenleyici ve denetleyici kuruluşların kamuya düzenli açıkladıkları bültenlerde yayımlanan ceza kararları ile alınan cezaların miktarları, türleri ve tarafları arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler olup olmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Bu çalışma içerisinde Türkiye’de düzenleyici ve denetleyici kuruluş olarak kabul edilen SPK’dan bağımsız denetim yaptırması zorunlu bulunan işletmelere verilen cezalar ile ilerleyen aşamalarda açıklanan unsurlar arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı belirlenmek istenmiştir.
- c)** Haftalık bültenlerdeki ceza kararları üzerinde odaklanılmasının hem olumlu, hem de olumsuz yönleri bulunmaktadır. Olumlu yönler şunlar olabilir (Bonner ve diğ., 1998,504-505):
1. Ceza kararları, muhasebe hilesi yapan işletmelerin belirlenmesinde nesnel bir ölçüttür.
 2. Ceza kararları hileli finansal raporlama yapılan işletmelerin büyük bir bölümünü kapsamaktadır.
 3. Ceza veren otoritenin kararları, hile türü, büyüklüğü ve yöntemi üzerine oldukça ayrıntılı bilgiler sunmaktadır.
 4. Düzenleyici kuruluş, işletmenin paydaşları, başka bir deyişle kamu adına davranma ve onları temsil etme yeterliliğinde olan en uygun konumda bulunmaktadır.

5.1.3.Araştırmanın Kısıtları

- a) SPKn'na tabî olan 550 şirket¹, iktisadî ve ticarî yönden yaratılan üretim ve satış değerlerinin önemli bir bölümünü oluşturmaya karşın Türkiye'deki yaklaşık 2 milyon şirket içerisinde azınlık oluşturmaktadır. Ayrıca bu şirketler genellikle büyük ölçekli işletmelerdir ve dolayısıyla küçük ve orta büyüklükte işletmeler araştırma kapsamının dışında kalmıştır.
- b) Haftalık bültenlerde bağımsız denetçilerin aldıkları cezalar, ilgili tebliğ ve yasalara şekilsel aykırılıklar dışında kalan durumlarda açık ve anlaşılır bir dille değil, kapalı ve dolaylı bir biçimde ifade edilmiştir. Bağımsız denetçilerin aldıkları cezaların hangi şirketin denetimindeki hata ve hileler nedeniyle olduğu karar metinlerinde yer almamaktadır. Bu nedenle, modellerde bağımsız denetim ile ilgili faktörlerin müşteri işletmelerin aldıkları cezalar üzerindeki etkisi belirlenerek bağımsız denetçilerin muhasebe hilelerinin ortaya çıkarılmasındaki sorumluluğu dolaylı olarak saptanmıştır.
- c) Araştırmada işletmelerce yapılan muhasebe hileleri (*önemli yanlışlıklar ile yanlış, yanıltıcı ve eksik açıklamalar*) saptanırken, SPKn'na tabî şirketler ile ilgili tüm idarî cezaların yayımlandığı ve söz konusu cezalar konusunda kamuya da açık en önemli kaynak olan haftalık bültenlere dayanılmak zorunda kalınmıştır. Ceza kararları çıkmadan önce olayı inceleyen ve analiz eden uzman ve dairenin değerlendirmelerini içeren dosyalara ulaşılması durumunda daha sağlıklı saptamalar ve sınıflandırmalar yapılması mümkündür, ancak bunlar kurum dışı kullanıma henüz açık durumda değildir.
- d) SPK tarafından ciddi oranda suç duyuruları yapılmaktadır. Suç duyurularının önemli bir bölümü görevsizlik kararı verilerek SPK'ya iade edilmekte ve bu durumda yeniden idarî cezalar verilmesi yoluna gidilmekte ise de, suç duyuruları ve ardından söz konusu olan yargısal sürecin sonuçları konusunda düzenli bilgiler derlenip toparlanmamıştır.

¹ Türkiye'de Ocak 2010 itibariyle, halka açık ve borsada işlem gören 322 adet, halka açık ve borsada işlem görmeyen 229 adet şirket, SPKn'na tabî bulunmaktadır. Halka açık ve borsada işlem gören şirket sayısı, 2008 SPK Faaliyet Raporu'na göre, 1990'da 916 iken 1993'de 1,284'e yükselmiş ve bu tarihten sonra düşüşe geçerek sonunda Ocak 2010'da 317'ye kadar gerilemiştir. Bu sayıya 49 yatırım ortaklığı, 23 portföy yönetim şirketi, 144 aracı kuruluş, 13 bireysel emeklilik şirketi, 98 bağımsız denetim kuruluşu, 63 gayrimenkul değerlendirme şirketi ve 9 derecelendirme kuruluşu da eklendiğinde SPKn'na tabî toplam 950 kuruluşa ulaşılmaktadır.

5.2.Araştırmanın Modeli ve Yöntemi

5.2.1.Araştırmada Kullanılan Verilerin Özellikleri ve Örneklem Seçimi

Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) kurulduğu 1982 yılından itibaren SPKn'na tabî şirketlere 1996'dan (*Seri:X, No:16 sayılı bağımsız denetim hususundaki tebliğin yayım yılı*) itibaren ise, işletmeler ve bağımsız denetim kuruluşlarına malî tablolardaki hata ve hileler nedeniyle cezalar verilmektedir. SPK, 2006 yılından sonra cezaları SPKn'na ve yürürlükten kalkan Seri:X, No:16 sayılı tebliğin yerini alan Seri:X, No:22 sayılı tebliğe göre verilmeye devam edilmiştir.

SPK'nda ilgili birimler bir hata/hile olayıyla ilgili olarak çeşitli kanallardan (*ortaklıklar finansman, denetleme, muhasebe standartları daireleri, ihbarlar, bağımsız denetim raporları,vb*) gelen bilgiler doğrultusunda inceleme yaparak rapor hazırlamakta ve bu rapor SPK Yönetim Kurulu'na görüşülmek üzere gönderilmektedir. SPK Yönetim Kurulu'nun inceleme raporunun görüşülmesinden sonra aldığı ceza ve diğer kararların sonuç bölümü ya da çok kısa bir özeti haftalık bültenlerde kamuya açıklanmaktadır. Araştırmada temel alınan veriler, SPK'nın kendi web sitesinden ve ayrıca yazılı olarak duyurduğu sözü edilen haftalık bültenlerin incelenmesi ile elde edilmiştir.

Araştırmada, hatalardan dolayı ceza vermeye gerek olmadığı, hatanın belirli bir sürede düzeltilmesinin isteneceği ve bu uygulamanın yeterli olacağı varsayıldığından haftalık bültenlerde yayımlanan bir ceza kararı, hile yapıldığının göstergesi (*a proxy for fraud*) olarak kabul edilmiştir. Bu nedenle, 2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu'na (SPKn) tabî olan halka açık şirketlerin 2000-2008 yılları arasında tespit edilen hilelerden (*önemli yanlışlık ve eksik açıklamalar*) dolayı SPK'nın verdiği ceza kararlarının tamamı araştırma kapsamına alınmıştır.

2000-2008 yılları arasında önemli yanlışlıklar ve yanlış, yanıltıcı ve eksik açıklamalar için verilen 627 ceza kararı SPK haftalık bültenlerinden tarama yapılarak çıkarılmıştır. Bunların 318'i önemli yanlışlıklar ve 309'u de yanlış, yanıltıcı ve eksik açıklamalarla ilgilidir. Önemli yanlışlıklardan dolayı verilen 318 ceza kararından 160'ı ceza kararına konu olan müşteri işletmelerin malî tablo ve/veya denetim raporuna ulaşamadığı için kapsam dışında bırakılmış ve böylece geriye kalan toplam 158 olayın tamamı çalışmaya dahil edilmiştir. Bu olaylar önemli yanlışlık (*material misstatement*) olarak adlandırılan

gelir/varlıkların olduğundan daha yüksek ya da daha düşük değerde gösterilmesi, borç/yükümlülüklerin gizlenmesi ya da olduğundan daha düşük gösterilmesi, gerçek olmayan (hayalî) gelirler ve varlıkların yanlış değerden kaydedilmesi olaylarıdır.

Aynı biçimde yanlış, yanıltıcı ve eksik açıklamalardan dolayı verilen 309 ceza kararından 135'ü ceza kararına konu olan müşteri işletmelerin malî tablo ve/veya denetim raporuna ulaşamadığı için örneklem dışında bırakılmış ve böylece geriye kalan toplam 174 olay örneklem dahil edilmiştir. Bu olaylar da yanlış, yanıltıcı ve eksik açıklamalardan dolayı verilmiştir. Bunların tümü, daha önceki bölümlerde temel alınan ACFE hile sınıflandırmasında muhasebe hileleri arasında sayılmaktadır.

Sonuç olarak, 158 önemli yanlışlık ve 174 yanlış, yanıltıcı ve eksik açıklama kararından oluşan toplam toplam 332 olay araştırma kapsamına alınmıştır. Bu cezaların büyük bir çoğunluğu müşteri işletme yönetimlerine (327 ceza) ve çok az bir bölümü ise bağımsız denetçilere (5 ceza) yöneltilmiştir. 627 olaydan ayrıntıları tespit edilebilen bu 332 olay bilinçli seçim değildir ve bu sayı elde edilecek sonucun yorumlanması açısından yeterli kabul edilmektedir². Yazıcıoğlu ve Erdoğan (2007,72), Büyüköztürk ve diğerleri (2009,96), Altunışık ve diğerleri (2007,127), Erkuş (2005,87) ve İslamoğlu (2003,150)'nin çalışmalarına ve örneklem büyüklüğünü saptamak için başvuru farklı istatistikî formüllere göre de, örneklem büyüklüğünün yeterli olduğu anlaşılmaktadır.

Örneklem oluşturmada bu çalışmada yapıları benzer uygulamalara literatürde de sıkça rastlanmaktadır. Sözelimi hile türleri ile bağımsız denetçilerin aldıkları cezalar arasındaki ilişkileri inceleyen Firth ve diğerleri (2005,372) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada, Shenzhen ve Shanghai Borsaları'na kayıtlı işletmelerin bağımsız denetçileri üzerinde yapılan Çin Hong Kong Politeknik Üniversitesi kaynaklı bir çalışmada CSRC (*China Securities Regulatory Commission*) bültenleri taranarak 1996-2002 döneminde alınan 472 ceza kararı (*enforcement releases*) saptanmış, bunların 337'si hileli finansal raporlama ile ilgili olmadığı gerekçesiyle, 43 olay veri yokluğu nedeniyle, 18 olay mükerrer olduğu için ve 9 olay bağımsız denetim kuruluşu ile ilgili bilgiler olmadığından dolayı örneklem dışında bırakılmış ve sonuç olarak 72 olaydan oluşan son örneklem ulaşılmıştır.

² İncelemeler sonucunda saptanan tüm idarî cezalar EK-2'de listelenmiştir.

Hile türleri ile bağımsız denetçilerin aldığı cezalar arasındaki ilişkileri araştıran Bonner ve diğerleri (1998,513) tarafından yapılan başka bir araştırmada ise, 1982-1995 döneminde SEC (*Securities and Exchange Commission*) tarafından verilen 675 ceza kararı (*enforcement actions*) saptanmış, 24 olay bağımsız denetim kuruluşunun ilgili mevzuata uygun çalışmaması, 6 olay müşteri işletmeyi denetleyen gerçek bir bağımsız denetim kuruluşu olmaması, 17 olay muhasebe hileleri ile ilgisi bulunmaması, 27 olay hile türü ile ilgili açık bilgiler içermemesi, 10 olay muhasebe hilesinin tarihinin belli olmaması ve 45 olay malî tabloların yokluğu nedeniyle dışarıda bırakılarak toplam 261 örnek olayı kapsayan son örneklem elde edilmiştir.

Kâr manipülasyonunun nedenlerini araştıran ve Dechow ve diğerleri (1996,7) tarafından yapılan başka bir araştırmada, 1982-1992 döneminde cezalandırılan 436 işletme saptanmış, denetim standartlarına uyulmadığı için 165, aynı işletmeye ait olduğu için 70, gerekli finansal bilgilere sahip olmadığı için 76, ilk kez halka açılan 29 ve manipülasyon yapılan dönem belirlemediği için 4 olay örneklemin dışında bırakılmış ve son örneklem 92 işletmeye indirgenmiştir.

Bağımsız denetim kuruluşunun özellikleri ve muhasebe hileleri ile ceza kararları arasındaki ilişkileri analiz eden Rollins ve Bremser (1997,191)'in yaptığı bir araştırmada da, 1982-1991 döneminde verilen 309 ceza kararı saptanmış, aynı hile için verilen birden çok ceza dışarıda bırakılarak toplam 91 örnek olaydan oluşan son örnekleme ulaşılmıştır. Çalışmada aynı hile için farklı zamanlarda verilen farklı cezalardan sadece biri değerlendirmeye alınmıştır.

5.2.2.Araştırmada Kullanılan Değişkenler ve Değişkenlerin Özellikleri

Araştırma kapsamında iki farklı model oluşturulmaktadır. Araştırma kapsamında oluşturulan ilk model, hile türü ayırımına gitmeden, yapılan muhasebe hileleri nedeniyle işletmelerin aldıkları cezalar ve bağımsız denetim faktörleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olup olmadığını belirlemek için tasarlanmıştır.

İkinci modelde ise, işletmelerin önemli yanlışlıklar yapması nedeniyle aldıkları cezalar üzerinde bağımsız denetim faktörlerinin göreceli etkisi saptanmaktadır.

Bu çerçevede, işletmelerin aldığı cezalar üzerinde bağımsız denetçilerin aldıkları cezaların, bağımsız denetçinin verdikleri görüşün ve bağımsız denetçinin büyüklüğünün etkisi olup olmadığı sorgulanarak hilelerin ortaya çıkarılmasında SPK açısından işletme yönetimleriyle birlikte bağımsız denetçilerin de bir sorumluluk payı olup olmadığı dolaylı olarak araştırılmıştır. Eğer bağımsız denetçilerin aldıkları cezalar ile işletmelerin aldıkları cezalar anlamlı bir biçimde birlikte artıyor ya da azalıyor ise ve bağımsız denetçilerin verdikleri olumlu görüşlere rağmen işletme cezalarında bir artış eğilimi var ise bir dereceye kadar ortak bir sorumluluktan söz etmek olasıdır. Ancak bu bulgulara erişilemiyor ise, ortak bir sorumluluktan söz edilememekte, bağımsız denetçilerin herhangi bir sorumluluğu olduğu ileri sürülememekte ve sadece müşteri işletmelerin bireysel sorumluluğundan söz etmek gerekmektedir. Bağımsız denetçilerin büyüklüğü değişkeni ise, düzenleyici ve denetleyici kuruluşlarının ceza verirken bağımsız denetim kuruluşunun büyüklüğünden etkilenip etkilenmediğini anlamak için modele yerleştirilmiştir. Ceza kararı alınırken böyle bir büyüklük ayrımına gidilmesi ve büyük bağımsız denetim kuruluşlarının ABD’de olduğu gibi daha az cezalandırılması durumunda, ceza politikalarının ve genel olarak düzenleyici kuruluşlarının etkinliğini azaltabilecek ve tarafsızlığına gölge düşürebilecektir.

Müşteri işletmenin özellikleri, muhasebe hilelerinin türü ve ceza yılı ile hile yılı arasındaki gecikme süresi değişkeni ise modelde kontrol değişkenleri olarak alınmıştır. Bunların modele alınma gerekçesi, işletmelere verilen cezalar üzerinde etkilerinin bulunabileceğinin düşünülmesi ve benzeri çalışmalarda da kullanılmış olmasıdır. Bu çerçevede, model 1 ve model 2’de kullanılan değişkenler Tablo 5.1’de gösterilmektedir.

Tablo 5.1: Model 1 ve Model 2’de Kullanılan Değişkenler

Değişkenin Gösterimi	Değişkenin Açıklaması	Değişkenin Türü	Değişkenin Modeldeki Tanımı
İCZ	İşletme Cezaları	Kategorik	1:Uyarı Cezaları 2:İdarî Para Cezaları 0:Suç Duyuruları*
DCZ	Bağımsız Denetim Cezaları	Kategorik	1:Denetim Cezası Var 0:Denetim Cezası Yok
ÖYAN	Önemli Yanlışlıklar ve Açıklama Hileleri (<i>Yanlış, Yanıltıcı ve Eksik Açıklamalar</i>)	Kategorik	1:Önemli Yanlışlıklar Var 0:Önemli Yanlışlıklar Yok (Açıklama Hilesi Var)
GELH	Gelir Hileleri	Kategorik	1:Gelir Hilesi Var 0:Gelir Hilesi Yok (Varlık, Borç ve Gider Hilesi Var.)
DG	Bağımsız Denetçi Görüşü	Kategorik	1:Olumlu Denetçi Görüşü Var 0:Olumlu Denetçi Görüşü Yok (Olumlu Olmayan Denetçi Görüşü Var.)
DT	Bağımsız Denetçinin Tipi (<i>Büyüklüğü</i>)	Kategorik	1:Ulusal Bağımsız Denetim Kuruluşları 0:Uluslararası Bağımsız Denetim Kuruluşları
TA	Müşteri İşletmenin Toplam Aktifleri	Sürekli	Müşteri İşletmenin İlgili Dönem Malî Tablolarından Alınan Toplam Aktif Tutarı
AKAR	Müşteri İşletmenin Aktif Kârlılığı Oranı	Sürekli	Müşteri İşletmenin İlgili Dönem Malî Tablolarından Hesaplanan Net Kâr/Toplam Aktif Tutarı Oranı
BÖKO	Müşteri İşletmenin Borç/Öz Kaynak Oranı	Sürekli	Müşteri İşletmenin İlgili Dönem Malî Tablolarından Hesaplanan Toplam Yabancı Kaynaklar/Öz Kaynak Oranı
YAŞ	Müşteri İşletmenin Faaliyet Süresi	Sürekli	İMKB Şirketler Yıllığı (2002-2008)’ndan Alınan Kuruluş Yılı ile Hilenin Yapıldığı Yıl Arasında Geçen Süre
SANSEK	Müşteri İşletmenin Sanayi Sektöründe Faaliyet Göstermesi	Kategorik	1:Sanayi Sektörü, 0:Diğer Sektörler
HİZSEK	Müşteri İşletmenin Hizmet Sektöründe Faaliyet Göstermesi	Kategorik	1:Hizmetler Sektörü, 0:Diğer Sektörler
TARSEK	Müşteri İşletmenin Tarım Sektöründe Faaliyet Göstermesi	Kategorik	1:Tarım Sektörü, 0:Diğer Sektörler
GCKS	Gecikme Süresi	Sürekli	Hilenin Yapıldığı Yıl ve Cezanın Verildiği Yıl Arasındaki Süre

*Referans grup olarak alınmıştır.

Tablo 5.1’de sıralanan değişkenlerden;

a. *işletme cezaları (İCZ)*, kategorik (*categorical*) bağımlı değişkendir.

- b. *önemli yanlışlıklar ve açıklama hileleri (ÖYAN)* bağımsız değişkendir. Önemli yanlışlıkların yanlış, yanıltıcı ve eksik açıklamalardan daha çok ve ağır biçimde cezalandırılması gerektiği öngörülmektedir.
- c. *gelir hileleri (GELH)* bağımsız değişkendir. 4.Bölüm’de “*Bağımsız Denetim Cezalarının Nedenleri*” başlığı altında da tartışıldığı gibi, önemli yanlışlık ve gelir ile ilgili hilelerin, yanlış, yanıltıcı ve eksik açıklamalara ve varlık-borç hilelerine, sık yapılan hilelerin seyrek olarak yapılan hilelere ve gelir ile ilgili hilelerinin borç ile ilgili hilelere göre daha çok cezalandırılması beklendiğinden modelde bağımsız değişken olarak yer almıştır.
- d. *bağımsız denetim cezaları (DCZ)*, bağımsız değişkendir. İşletmelerin aldıkları cezalarda bağımsız denetçilerin aldıkları cezaların da etkili olup olmadıklarını belirlemek amacıyla modele alınmıştır. İşletmeler ve bağımsız denetçiler cezaları eşzamanlı olarak alıyor ise anlamlı ve etkili ilişkiler olduğu saptaması yapılacak ve ortak bir sorumluluk algılamasından söz edilebilecektir.
- e. *bağımsız denetçinin görüşü (DG)*, bağımsız değişkenidir. İşletmelerin aldıkları cezalar ile bağımsız denetçinin verdiği görüş arasında bir ilişki olup olmadığı belirlemek amacıyla modele dahil edilmiştir. Bağımsız denetçinin verdiği olumlu görüşün dışındaki görüşler ile müşteri işletmelerin aldığı cezalar arasında doğru yönlü ve pozitif, bağımsız denetçinin verdiği olumlu görüş ile müşteri işletmelerin aldıkları cezalar arasında ters yönlü ve negatif bir ilişki olması beklenmektedir.
- f. *bağımsız denetim kuruluşunun tipi (ölçek büyüklüğü) (DT)*, bağımsız değişkendir. Daha çok malî ve insan kaynağına sahip olduğu, daha etkili denetim planı ve programları yaptığı, güncel gelişmeleri daha yakından izlediği, daha yansız ve uzman oldukları, hileyi ortaya çıkaramadıkları zaman daha yüksek kayba uğrayacaklarını bildiklerinden riskten kaçınacakları gerekçeleriyle uluslararası ölçekte çalışan bağımsız denetçilerin hileden dolayı daha az ceza almaları öngörülmektedir.
- g. *müşteri işletmenin toplam aktifleri³ (TA)*, bağımsız değişkendir. Toplam aktifler ve aktif kârlılığının ceza kararlarıyla negatif ve borç/öz kaynak oranının pozitif bir ilişki içinde olması beklenmektedir. Nitekim muhasebe hilesinin yapıldığı

³ Toplam Aktifler değişkeninin genel fiyat artışlarının etkisini ortada kaldırmak için 2000-2008 dönemini kapsayan yılların 30 Haziran tarihli TC Merkez Bankası döviz alış kurları kullanılarak değerler deflate edilmiştir.

yıldan önce müşteri işletmenin malî durumu ne kadar kötü ve olumsuz ise, müşteri işletmenin gelir/kâr manipülasyonu yapma eğilimi o kadar yüksek olmaktadır. Düşük toplam aktifler ve aktif kârlılığı ile yüksek borç/öz kaynak oranı, kötü ve olumsuz malî durumun göstergeleri olarak kabul edilebilmektedir. Aynı doğrultuda, daha çok varlığa sahip olan ve varlıklarını sigorta ettirmiş olan işletmeler davacılar ve avukatlarına daha çok ödeme yapabileceği düşünülerek daha sık dava edilmektedir. Dolayısıyla müşteri işletme büyüdükçe (*toplam aktifleri arttıkça*) ceza görme ve dava edilme olasılığının arttığı iddia edilmektedir (Firth ve diğ., 2005,374; Bonner ve diğ. 1998,511).

- h. *müşteri işletmenin borç/öz kaynak oranı (BÖKO)*, bağımsız değişkendir. TA değişkeni için açıklanan benzer gerekçeler doğrultusunda, müşteri işletmenin borç durumu ile işletmelerin aldıkları cezaları pozitif yönde etkilemesi beklenmektedir.
- i. *müşteri işletmenin aktif kârlılığı (AKAR)*, bağımsız değişkendir. TA değişkeni için açıklanan benzer gerekçeler doğrultusunda, müşteri işletmenin kârlılık oranı düşmenin işletmelerin aldıkları cezaları negatif yönde etkileyeceği öngörüldüğünden modele dahil edilmiştir.
- j. *müşteri işletmenin faaliyet gösterdiği sektör (SEKT)*, bağımsız değişkendir. Uygulamada en sık hileye marûz kalan sektörler, 2.Bölüm'de "*Hileye Marûz Kalan Kurumların Özellikleri*" başlığı altında tartışıldığı gibi, bankacılık ve finansal hizmetler, kamu kuruluşları, sağlık, imalât ve perakende gibi hizmet sektörü işletmeleridir. Bonner ve diğerleri de(1998,511), müşteri işletmenin faaliyette bulunduğu sektör/endüstrinin, hilelerden dolayı açılan davaları da etkileyen faktörlerden biri olduğu savunmakta, bu çerçevede teknoloji ve finansal hizmetler sektörlerinde dava edilme oranının daha yüksek çıktığını belirlemektedir.
- k. *müşteri işletmenin faaliyet süresi (YAŞ)*, bağımsız değişken, değişkendir. Müşteri işletmenin kuruluşundan hile yaptığı yıla kadar olan süre ile işletmelerin aldıkları cezalar arasındaki bir ilişki olup olmadığını ortaya çıkarmak için modele dahil edilmiştir. Faaliyet süresi arttıkça işletmelerin pazarda kalıcı hale geldiği ve marka, itibar, sosyal sorumluluk ve yasal ödevler açısından tatmin edici bir noktada olduğu varsayılmakta ve daha az ceza görmesi beklenmektedir.
- l. *gecikme süresi (GCKS)*, müşteri işletmenin hile yaptığı yıl ile ceza aldığı yıl arasında geçen süreyi gösteren bir bağımsız değişkendir. Gecikme süresi arttıkça

hilenin yol açtığı iktisadî, kültürel ve toplumsal maliyetler de artmaktadır. Bu nedenle, bu süre arttıkça cezaların artması öngörülmektedir.

5.2.3.Araştırmanın Modeli ve Model Tahmininde Kullanılan Yöntem

Bu araştırmada lojistik regresyon yöntemi kullanılmıştır. Hosmer ve Lemeshow (2000,1), bağımlı (*açıklanan*) değişkenin kesikli (*süreksiz*) olduğu durumlara lojistik regresyon modelini standart analiz yöntemi olarak önermiştir. Lojistik regresyon analizi, istatistikteki diğer modeller gibi bir bağımlı değişken ile bir grup bağımsız değişken arasındaki ilişkiye en iyi şekilde uyum göstermekte ve makûl modeli bulmayı hedeflemektedir. Lojistik regresyon modellerinin doğrusal regresyon modellerinden ayrıldığı en önemli nokta, bağımlı değişkenlerin tanımlanmasında olmaktadır. Sonuç değişkeninin kategorik bir yapı sergilediği lojistik regresyon analizi, Murat ve Işığışok (2007,3)'a göre üç şekilde uygulanmaktadır. Bunlar, bağımlı değişkenin iki şıklı olması durumunda ikili (*binary*) lojistik regresyon analizi, bağımlı değişkenin sınıflayıcı ölçme düzeyine sahip en az üç şıklı olduğu durumda sınıflayıcı (*nominal*) lojistik regresyon analizi ve bağımlı değişkenin sıralayıcı ölçme düzeyine sahip ve yine en az üç şıklı olması halinde sıralayıcı (*ordinal*) lojistik regresyon analizi olarak adlandırılmaktadır.⁴ Altunışık (2007,213-214) da, lojistik regresyonu çoklu regresyonun özel bir türü olarak nitelendirmektedir.

Çalışmada bağımlı değişken olarak seçilen işletme cezaları (İCZ) 3 değer alan kesikli bir değişken olduğu ve bağımlı değişkeni tahmin etmek için kullanılan bağımsız değişkenler içinde çok sayıda kategorik değişken olduğu için binomial (*iki düzeyli*) lojistik regresyon yerine multinomial (*ikiden çok düzeyli*) lojistik regresyon yönteminin kullanılmasına karar verilmiştir. Cezalar ve hileler arasındaki ilişkileri saptamak amacıyla Firth (2005, 367-381), Bonner (1998, 503-532), Palmrose (1987, 90-103) ve Green (1999, 339-353) tarafından yapılan birçok çalışmada da buna benzer lojistik regresyon yöntemlerinin kullanıldığı gözlenmiştir.

Bu çerçevede oluşturulan birinci model, hile türü ayırımına gitmeden bağımsız denetim faktörleri ile işletmelerin tüm muhasebe hilelerinden dolayı aldıkları cezalar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olup olmadığını belirlemek için tasarlanmıştır.

⁴ Söz konusu yöntemle ilgili ayrıntılı açıklamalar EK-9'da yer almaktadır.

Modelde kullanılan 3 bağımsız denetim faktörü (*Hile olayı nedeniyle bağımsız denetçilerin aldıkları cezalar, bağımsız denetçinin hile yapılan dönemin mali tablolarıyla ilgili olarak verdiği görüş ve bağımsız denetçinin tipi*) modelin test değişkenleri (*test variable*) olarak belirlenmiştir. Modelde kullanılan diğer faktörler kontrol değişkenleri (*control variables*) olarak modele eklenmiştir. Bu kapsamda kontrol değişkenleri olarak saptanan faktörler şunlardır: Muhasebe hilelerinin (*önemli yanlışlıklar ya da yanlış, yanıltıcı ve eksik açıklamalar*) yöntemi, , hileye marûz kalan müşteri işletmenin malî durumunu gösteren toplam aktifler, aktif kârlılığı, borç/öz kaynak oranı, müşteri işletmenin faaliyet gösterdiği sektörler, müşteri işletmenin faaliyet süresi (*kuruluş yılı ile hilenin yapıldığı yıl arasında geçen süre*), gecikme süresi (*cezanın alındığı yıl ile hilenin yapıldığı yıl arasında geçen süre*). Bu çerçevede, birinci modelin formülasyonu aşağıdaki gibi oluşturulmuştur :

Birinci Model

$$\begin{aligned} \text{İCZ} = & \alpha + \beta_1 \text{DCZ} + \beta_2 \text{DG} + \beta_3 \text{DT} + \beta_4 \text{ÖYAN} + \beta_5 \text{TA} + \beta_6 \text{AKAR} + \beta_7 \text{BÖKO} + \\ & \beta_8 \text{YAŞ} + \beta_9 \text{HİZSEK} + \beta_{10} \text{SANSEK} + \beta_{11} \text{TARSEK} + \beta_{12} \text{GCKS} + \varepsilon \end{aligned}$$

İkinci modelde ise, birinci modelde de kullanılan 3 bağımsız denetim faktörünün işletmelerin sadece önemli yanlışlıklardan dolayı aldıkları cezalar üzerinde etkisi olup olmadığı saptanmış ve yine test değişkenleri olarak kullanılmıştır. Bununla birlikte, birinci modelde kullanılan önemli yanlışlıklar ve yalan, yanlış ve eksik açıklamalar değişkeni yerine önemli yanlışlıklar arasında bulunan gelir ile ilgili hileler değişkeni kullanılmıştır. Bu çerçevede, ikinci modelin formülasyonu da aşağıdaki gibi oluşturulmuştur :

İkinci Model

$$\begin{aligned} \text{İCZ} = & \alpha + \beta_1 \text{DCZ} + \beta_2 \text{DG} + \beta_3 \text{DT} + \beta_4 \text{GELH} + \beta_5 \text{TA} + \beta_6 \text{AKAR} + \beta_7 \text{BÖKO} + \\ & \beta_8 \text{YAŞ} + \beta_9 \text{HİZSEK} + \beta_{10} \text{SANSEK} + \beta_{11} \text{TARSEK} + \beta_{12} \text{GCKS} + \varepsilon \end{aligned}$$

Bu kapsamda, bağımlı değişkeni (*İşletmelere Verilen Cezalar-İCZ*) açıklamak için seçilen kategorik değişkenler için öncelikle tek değişkenli ki-kare analizi yapılmıştır.

İstatistiksel uygulamalarda mümkün olduğu kadar az değişken ile daha yüksek belirlilik katsayısı (*açıklama gücü*) olan modeller kurulması istenmektedir. Bu nedenle, araştırmada öncelikle tahmin için tespit edilen bağımsız değişkenler ile tahmin edilecek bağımlı değişken arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler olup olmadığı ve varsa ilişkilerin yönünü belirlemek amacıyla tek değişkenli analiz gerçekleştirilmiştir. Ki-kare testinin kullanım alanlarından bazıları uyumluluk düzeyi testi, ilişkilerin var olup olmadığı testi ve iki değişkenin birbirinden bağımsız olup olmadıklarının testidir (Altunışık ve diğ., 2007,194). Gökçe (2007,135)'ye göre, uygulama sonuçları teorik sonuçlarla yakın olduğu oranda değişkenler arasında ilişkinin olmadığından, başka bir anlatımla iki değişkenin birbirinden bağımsız olduğundan söz edilmekte, aradaki fark arttığında ise değişkenler arasındaki bağımlılıktan, yani iki değişken arasında bir ilişkiden söz edilebilmektedir. Ki-kare analiz yöntemi, Yazıcıoğlu ve Erdoğan (2007,239)'a göre, değişkenlerin bağımsızlığını (*ilişkinin olup olmaması*) ölçmede yaygın olarak kullanılmasına karşın iki değişken arasındaki ilişkinin şiddeti konusunda oldukça sınırlı bilgi vermektedir. Bununla birlikte, ki-kare analizinin sadece kategorik değişkenler için yapılması önerilmektedir. Sürekli değişkenler ise, kategorik değişkenlere dönüştürülerek ki-kare analizi yapılabilir.

5.3.Araştırma Sonucunda Elde Edilen Bulgular ve Analiz Sonuçları

5.3.1.Hile Yılına Göre Cezalar

Hilenin yapıldığı yıla göre muhasebe hilelerinin dağılımı Tablo 5.2'de özetlenmiştir.

Tablo 5.2: Hile Yılına Göre Cezalar

Hile Yılı	Olay Sayısı	Oran (%)
1998	10	3,0
1999	13	3,9
2000	38	11,4
2001	52	15,7
2002	32	9,6
2003	32	9,6
2004	40	12,0
2005	59	17,8
2006	36	10,8
2007	15	4,5
2008	5	1,7
Genel Toplam	332	100.0

Hilelerin 2000, 2001, 2004, 2005 ve 2006 yıllarında yoğunlaştığı gözlenmektedir. 2000 ve 2001 yılları ekonomik kriz öncesi ve krizin yaşandığı dönemi oluşturduğu, diğer yıllar ise uluslararası standartlara uyumsuzlukların yaşandığı dönemler olduğu için cezalarda artış görüldüğü tahmin edilmektedir.

5.3.2.Ceza Yılına Göre Cezalar

SPK'nın ceza verdiği yıla göre muhasebe hilelerinin dağılımı Tablo 5.3'de özetlenmiştir.

Tablo 5.3: Ceza Yılına Göre Cezalar

Ceza Yılı	Olay Sayısı	Oran (%)
2000	16	4,8
2001	65	19,6
2002	30	9,0
2003	16	4,8
2004	41	12,3
2005	51	16,0
2006	48	15,4
2007	18	5,4
2008	47	12,7
Genel Toplam	332	100,0

Cezaların 2001, 2005 ve 2006 yıllarında yoğunlaştığı gözlenmektedir. 2001 Türkiye'de ekonomik krizin meydana geldiği bir yıl olduğu için 2000 ve 2001 yıllarında daha çok muhasebe hilesi yapılmış olabileceği ve cezaların da buna paralel olarak artmış olabileceği düşünülmektedir. 2005 yılı başından itibaren ise uluslararası muhasebe ve finansal raporlama standartlarına uyum zorunluluğu getirildiğinden, o güne kadar yürürlükte olan mevzuata ek olarak yeni düzenlemelere aykırılıklar da ayrıca cezalandırılmış olabileceği için cezalarda yoğunlaşma yaşandığı belirtilebilir. Diğer yıllarda artışların görülmesinin sebebinin ise SPK'nın idarî tasarrufları ile ilgili olduğu tahmin edilmektedir.

2000-2008 döneminde 2000, 2003 ve 2006 yılları dışında yaklaşık olarak tespit edilen hile olayları kadar ceza kararı gözlenmektedir. Anılan yıllarda ise ceza kararları tespit edilen hile olaylarının altında kalmaktadır. Genel olarak, SPK'nın hile olaylarını geciktirmeden inceleme ve soruşturma sürecine tabi tutarak ceza kararları aldığı söylenebilmektedir.

5.3.3.Türlerine Göre Hilelerin Dağılımı

Muhasebe hilelerinin türlerine göre dağılımı Tablo 5.4’de özetlenmiştir.

Tablo 5.4: Türlerine Göre Hilelerin Dağılımı

Hile Türü		Oran (%)	Olay Sayısı
1	Yanlış, Yanıltıcı ve Eksik Açıklamalar	44,6	174
2	Varlık/Gelirlerin Daha Düşük Gösterilmesi	21,8	85
3	Varlık/Gelirlerin Daha Yüksek Gösterilmesi**	17,2	67
4	Borç/Giderlerin Daha Düşük Gösterilmesi	16,4	64
5	Varlıkların Yanlış Değerlemesi	-	-
Genel Toplam		100,0	390

*Tek bir olayda birden fazla hile saptanabildiği için hile sayısı olay sayısını geçmektedir.

**Bu grubun içinde yer alan fiktif gelirler 2 olayda görülmüştür.

Türkiye’de genel olarak 3 tür muhasebe hilesi yapılmaktadır. Bunlardan birincisi, esas olarak ilişkili kuruluşlara örtülü kazanç aktarımının neden olduğu, varlık ya da gelirlerin olması gerekenden daha düşük gösterilmesidir. Bu hile, yaratılan kazancı topluluk içinde sermaye ve/veya yönetim açısından kontrol edilen diğer işletmelere aktarmak amacıyla yapılmaktadır.

Sık rastlanan ikinci hile, daha olumlu malî durum/faaliyet sonuçları vermek için varlık veya gelirlerin olması gerekenden daha yüksek gösterilmesi olmaktadır. Üçüncü tipik hile, çoğunlukla yeni kredi olanakları elde etmek için başvuru borçların veya giderlerin daha düşük gösterilmesidir.

Bunun dışında, az sayıda da olsa fiktif gelir hileleri ile karşılaşmaktadır. Dönemlendirme ve yanlış değerlendirme hileleri ise, büyük olasılıkla sistematik bir hile inceleme mekanizması olmadığından dolayı tespit edilememiştir.

5.3.4.Sektörlerine Göre Hilelerin Dağılımı

Muhasebe hilelerinin türlerine göre dağılımı Tablo 5.5’de özetlenmiştir.

Tablo 5.5: Sektörlerine Göre Hilelerin Dağılımı

Sektör	Oran (%)
Hizmetler	38,7
Sanayi	46,2
Tarım	15,1

Sanayi kuruluşlarının ağırlıklı olması, SPKn'na tabî halka açık şirketlerin daha çok sanayi kuruluşları olması dolayısıyladır. Nitekim hisseleri borsada işlem gören toplam 322 şirketin 173'ünü, başka bir deyişle %54'ünü sanayi şirketleri oluşturmaktadır.

5.3.5. Tek Değişkenli Analiz (*Univariate Analysis*) Sonuçları

Her bir kategorik bağımsız değişken ile bağımlı değişken arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını saptamak için yapılan ki-kare analizinden elde edilen ilişki katsayıları (*contingency coefficients*) Tablo 5.6'da gösterilmektedir. Tek değişkenli analiz %1 anlamlılık düzeyinde yapılmıştır.

Tablo 5.6: Tek Değişkenli Analiz Sonuçları

Bağımsız Değişkenler	Birinci Model		İkinci Model	
	İlişki Katsayısı	İlişkinin Niteliği	İlişki Katsayısı	İlişkinin Niteliği
1-DCZ	0,995	Anlamlı Değil	0,502	Anlamlı Değil
2-DG	0,002	Anlamlı*	0,009	Anlamlı*
3-DT	0,179	Anlamlı Değil	0,741	Anlamlı Değil
4-ÖYAN	0,000	Anlamlı*	-	-
5-GELH	-	-	0,000	Anlamlı*
6-HİZSEK	0,007	Anlamlı*	0,685	Anlamlı Değil
7-SANSEK	0,000	Anlamlı*	0,102	Anlamlı Değil
8-TARSEK	0,348	Anlamlı Değil	0,170	Anlamlı Değil

*% 1 anlamlılık düzeyi

Birinci modelde ilk olarak, Tablo 5.6'da anlamlı bulunan 4 değişken ile bütün uygulama çalışmalarında anlamlı bulunan gecikme ve faaliyet sürelerine ilişkin 2 değişken ve kârlılık göstergesi olan 1 değişken olmak üzere toplam 7 değişken modellere dahil edilerek analiz yapılmıştır. Bir sonraki aşamada ise anlamlı bulunmayan, ancak bağımsız denetim ile ilgili olan faktörler de dahil olmak üzere bütün değişkenler kullanılarak model oluşturulmuş ve bu şekilde analiz sonuçları elde edilmiştir.

Tek değişkenli analizde anlamlı bulunmayan değişkenlerden *bağımsız denetim cezaları* (DCZ) değişkeni anlamlı olmamasına karşın hata/hilelerden dolayı işletmelere verilen cezalar ile aynı hata/hilelerden dolayı bağımsız denetçilere verilen cezalar arasında istatistiksel olarak anlamlı ve etkili bir ilişki olup olmadığını ortaya çıkarmak için modelde bırakılmıştır. *Bağımsız denetim kuruluşunun tipi* (DT) değişkeni, bağımsız denetim kuruluşlarının ulusal ya da uluslararası ölçekli olmasının düzenleyici ve

denetleyici kuruluşlardan ceza alınmasında etkili olup olmadığını ortaya koyabilmektedir. *Müşteri işletmenin toplam aktifleri değişkeni (TA)* ve *borç/öz kaynak oranı (BÖKO)* değişkeni, müşteri işletmenin büyüklüğü ve malî durumu ile işletmelere verilen cezalar arasında bir ilişki olup olmadığını anlamak amacıyla modelde bırakılmıştır. Söz konusu değişkenler anlamlı bulunmamasına karşın konuyla ilgili bilimsel araştırmalarda kullanılan faktörler olması modele dahil edilmesi için ikinci bir gerekçe oluşturmuştur.

İkinci modelde de öncelikle anlamlı bulunan 2 değişken ve bütün uygulamalarda anlamlı bulunan gecikme ve faaliyet sürelerine ilişkin 2 değişken olmak üzere toplam 4 değişken ile bir analiz gerçekleştirilmiş, daha sonra da tüm değişkenler modele dahil edilerek sonuca gidilmiştir. *Gelir hileleri (GELH)* değişkeninin dışında ikinci modelde de aynı faktörler kullanıldığı için tüm değişkenler modele aynı gerekçeler ile dahil edilmiştir.

5.3.6. Birinci Model için Çok Değişkenli Analiz Sonuçları

5.3.6.1. Anlamlı Bulunan Değişkenlerle Yapılan Lojistik Regresyon Sonuçları

SPSS 13.0 for Windows programında müşteri işletme, bağımsız denetim kuruluşu ve muhasebe hileleri ile ilgili faktörlerin işletmelere verilen cezalar üzerinde bir etkisi olup olmadığını ortaya çıkarmak amacıyla yapılan *multinomial logistic regression* (ikiden çok düzeyli lojistik regresyon) uygulamasından elde edilen parametre tahminlerinin sonuçları Tablo 5.7’de verilmiştir. Anlamlılık düzeyi (α) %10 olarak alınmıştır.

Modelin Belirlilik Katsayısı: Lojistik regresyon modellerinde, doğrusal regresyondaki R^2 yerine kullanılan *Nagelkerke* $R^2 = 0,536$, *Cox and Snell* $R^2 = 0,459$ ve *McFadden* $R^2 = 0,316$ bulunmuştur. *McFadden* R^2 (*pseudo* R^2) göre model, bağımlı değişken olan işletmelerin aldıkları cezalardaki değişimin % 31,6’sını açıklamaktadır. Modelin doğru tahmin oranı % 31,6 ve % 53,6 arasında oluşmaktadır. Regresyon analizindeki, R^2 istatistiğine benzeyen ve geniş kabul gören bir istatistik lojistik regresyon analizinde bulunmamaktadır. Bununla birlikte literatürde lojistik regresyon analizinde ilişki ölçümü amacıyla *Cox and Snell* R^2 ve *Nagelkerke* R^2 gibi birkaç R^2 istatistiğine yer verilmektedir. Söz konusu istatistikler bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında yaklaşık ilişkiyi % olarak ölçmektedir (Albayrak, 2006,460-461; Kalaycı, 2009,293-294)

bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama gücünün ve bağımsız değişkenler ile bağımlı değişken arasındaki ilişki düzeyinin mümkün olduğu kadar yüksek olması istendiğinden söz konusu istatistiklerin de olabildiğince yüksek olması tercih edilmektedir. Modelin uyum iyiliğini gösteren diğer göstergelerle birlikte düşünüldüğünde modelin belirlilik katsayısının orta düzeyde olduğu değerlendirilmektedir.

Modelin Sınıflandırma Oranı: Genel Sınıflandırma Oranı % 70,5 bulunmuştur. Bu sonuca göre modelin yalan, yanlış ve yanıltıcı açıklamalar (*açıklama hileleri*) yapılması durumunda verilecek cezaları ayırt etme yeteneği oldukça yüksek bulunmaktadır. Model ayrıca, uyarı cezalarının % 88,5'ini, idarî para cezalarının % 22,5'ini ve suç duyurularının % 69,6'sını doğru sınıflandırmıştır.

Modelin Uyum İyiliği: Olasılık oranı testlerinde (*likelihood ratio tests*) p-değeri = 0,000 < 0,10 olduğu için modelin verilere uygun olduğu sonucuna varılmıştır. Aynı biçimde modelin uyum iyiliğini gösteren *Pearson Deviance istatistiği* 0,882 ve 1,000 olarak bulunmuştur. Modelin uyum iyiliğinin oldukça yüksek olduğu görülmektedir.

Bağımsız Değişkenlere İlişkin Olasılık Oranı Testi (*Likelihood Ratio Tests*)

Sonuçları: Tablo 5.7'de verilen olasılık oranı testi sonuçlarına göre, modelde *Olumlu Olmayan Denetim Görüşü; Yanlış, Yanıltıcı ve Eksik Açıklamalar; Müşteri İşletmenin Sanayi Sektöründe Faaliyet Göstermesi; Müşteri İşletmenin Faaliyet Süresi ve Gecikme Süresi* bağımsız değişkenlerinin anlamlı faktörler olduğu belirlenmiştir.

Tablo 5.7: Birinci Model İçin Olasılık Oranı Testi Sonuçları-Anlamlı Değişkenler

Değişkenler	Modelin Uyum İyiliği Ölçütleri	Olasılık Oranı Testleri		
	Kısaltılmış Model için -2log-Olabilirlik Değeri	Ki-Kare Değeri	Serbestlik Derecesi	Olasılık Değeri
Sabit	437,882	0,000	0	.
DG*	459,072	21,191	2	0,000
ÖYAN*	480,943	43,061	2	0,000
SANSEK*	459,344	21,462	2	0,000
YAŞ*	448,112	10,230	2	0,006
GCKS*	515,551	77,670	2	0,000

*Anlamlı Değişkenler

Lojistik regresyon analizi sonuçları Tablo 5.8’de verilmektedir.

Tablo 5.8: Birinci Model İçin Lojistik Regresyon Sonuçları-Anlamlı Değişkenler

Uyarı Cezaları

Bağımsız Değişken	B	Tahmin Edilen Katsayılar Exp (B)	Olasılık Değeri p
Sabit*	4,448392		8,14E-09
Olumlu Olmayan Denetim Görüşü*	-1,88321	0,1521	1,56E-05
Yanlış, Yanıltıcı ve Eksik Açıklamalar*	1,719023	5,579076	0,000284
Hizmet ve Tarım Sektörleri	0,129877	1,138688	0,746841
Faaliyet Süresi*	-0,0451	0,955906	0,00224
Gecikme Süresi*	-1,09349	0,335045	5,38E-12

İdarî Para Cezaları

Bağımsız Değişken	B	Tahmin Edilen Katsayılar Exp (B)	Olasılık Değeri p
Sabit	0,886063		0,314644
Olumlu Olmayan Denetim Görüşü*	-1,60296	0,2013	0,001241
Yanlış, Yanıltıcı ve Eksik Açıklamalar*	3,105198	22,31364	8,22E-09
Hizmet ve Tarım Sektörleri*	1,555293	4,736475	0,001324
Faaliyet Süresi**	-0,02964	0,970795	0,061435
Gecikme Süresi*	-0,89059	0,410412	1,97E-06

*% 10 anlamlılık düzeyi

**Suç Duyurusu (3.ve ilk düzey), modelde referans grubu olarak tanımlanmıştır.

Modelin Test Değişkenlerinin Anlamlılığı: Bağımsız denetçi görüşü (DG değişkeni),

işletmelerin aldığı uyarı ve idarî para cezaları üzerinde istatistiki olarak anlamlı ve negatif etkili bulunmuştur. Buna göre, bağımsız denetçi görüşünün olumlu olmaması durumunda (olumsuz, şartlı görüş ya da görüş bildirmekten kaçınma durumu) işletmelere verilen cezaların azalma eğilimi gösterdiği söylenebilir.

Bağımsız denetim ile ilgili diğer test değişkenleri olan bağımsız denetim cezaları (DCZ) ve bağımsız denetim kuruluşunun tipi (DT) ise model için anlamlı faktörler olarak değerlendirilmemiş, dolayısıyla gerek uyarı ve gerekse idarî para cezaları üzerinde herhangi bir etkisi saptanmamıştır.

Modelin Kontrol Değişkenlerinin Anlamlılığı: Önemli Yanlılık (ÖYAN)

değişkeninin işletmelerin ceza almaları üzerindeki etkisi pozitif yönlü ve istatistiki olarak anlamlı bulunmuştur. Bu sonuca göre yanlış, yanıltıcı ve eksik açıklamalar arttığı zaman işletmelerin uyarı ve idarî para cezası alması olasılığı arttığı söylenebilir.

Faaliyet süresi değişkeni (YAŞ) istatistiksel olarak anlamlı bir değişkendir. Faaliyet süresi arttıkça işletmelerin gördükleri uyarı cezaları ve idari para cezalarının azaldığı ifade edilebilir.

Gecikme süresi değişkeni (GCKS) istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif etkili bir değişkendir. Gecikme süresi arttıkça işletmelerin gördükleri uyarı ve idarî para cezalarının azaldığı ifade edilebilir.

İşletmenin hizmet ve tarım sektörlerinde faaliyet göstermesi (HİZSEK ve TARSEK), uyarı cezaları üzerinde etkili bir faktör olmamasına karşın, idarî para cezaları üzerinde etkili bir faktör olduğu saptanmıştır. Buna göre müşteri işletmenin hizmet ve tarım sektörlerinde faaliyet göstermesi durumunda idarî para cezalarının arttığı söylenebilir.

5.3.6.2. Tüm Değişkenlerle Yapılan Çok Değişkenli Analiz Sonuçları

Modelin Belirlilik Katsayısı: Lojistik regresyon modellerinde, doğrusal regresyondaki R^2 yerine kullanılan *Nagelkerke* $R^2 = 0,539$, *Cox and Snell* $R^2 = 0,462$ ve *McFadden* $R^2 = 0,319$ bulunmuştur. *McFadden* R^2 'e göre model, bağımlı değişken olan işletmelerin aldıkları cezalardaki değişimin % 31,9'unu açıklamaktadır. Modelin doğru tahmin oranı % 31,9 ve % 53,9 arasında oluşmaktadır.

Modelin Sınıflandırma Oranı: Genel Sınıflandırma Oranı % 71,3 bulunmuştur. Bu sonuca göre modelin yalan, yanlış ve yanıltıcı açıklamalar (*açıklama hileleri*) yapılması durumunda alınacak cezaları ayırt etme yeteneği oldukça yüksek bulunmaktadır. Model ayrıca, uyarı cezalarının % 90,0'ını, idarî para cezalarının % 21,7'sini ve suç duyurularının % 69.1'ini doğru sınıflandırmıştır.

Modelin Uyum İyiliği: Olasılık oranı testlerinde $p\text{-değeri} = 0,000 < 0,10$ olduğu için modelin verilere uygun olduğu sonucuna varılmıştır. Aynı biçimde modelin uyum iyiliğini gösteren *Pearson Deviance istatistiği* 0,770 ve 1,000 olarak bulunmuştur.

Bağımsız Değişkenlere İlişkin Olasılık Oranı Testi Sonuçları: Tablo 5.9'da verilen olasılık oranı testi sonuçlarına göre, modelde genel olarak sabit katsayının, *Olumlu Olmayan Denetim Görüşü; Yanlış, Yanıltıcı ve Eksik Açıklamalar; Müşteri İşletmenin*

Sanayi Sektöründe Faaliyet Göstermesi; Müşteri İşletmenin Faaliyet Süresi ve Gecikme Süresi bağımsız değişkenlerinin anlamlı faktörler olduğu belirlenmiştir.

Tablo 5.9: Birinci Model İçin Olasılık Oranı Testi Sonuçları-Tüm Değişkenler

Değişkenler	Modelin Uyum İyiliği Ölçütleri	Olasılık Oranı Testleri		
	Kısaltılmış Model için -2log-Olabilirlik Değeri	Ki-Kare Değeri	Serbestlik Derecesi	Olasılık Değeri
Sabit	429,374	0,000	0	.
DCZ	430,221	0,846	2	0,655
DG*	448,515	19,140	2	0,000
DENB	430,364	0,990	2	0,610
ÖYAN*	470,916	41,542	2	0,000
SANSEK*	449,142	19,767	2	0,000
GCKS*	505,051	75,676	2	0,000
YAŞ*	440,793	11,419	2	0,003

*Anlamlı Değişkenler

Lojistik regresyon analizi sonuçları ise Tablo 5.10'da verilmektedir.

Tablo 5.10: Birinci Model İçin Lojistik Regresyon Sonuçları-Tüm Değişkenler

Uyarı Cezaları

Bağımsız Değişken	B	Tahmin Edilen Katsayılar Exp (B)	Olasılık Değeri p
Sabit*	5,321246		0,000786
Denetim Cezasının Olmaması Durumu	-0,73846	0,477849	0,600386
Olumlu Olmayan Denetim Görüşü*	-1,83773	0,159179	3,85E-05
Uluslararası Kuruluşlar	0,447788	1,564847	0,357914
Yanlış, Yanıltıcı ve Eksik Açıklamalar*	1,713657	5,54922	0,000328
Hizmet ve Tarım Sektörleri	-0,01866	0,98151	0,964492
Gecikme Süresi*	-1,08914	0,336506	1,18E-11
Faaliyet Süresi*	-0,05114	0,950143	0,00124

İdarî Para Cezaları

Bağımsız Değişken	B	Tahmin Edilen Katsayılar Exp (B)	Olasılık Değeri p
Sabit	2,461329		0,159533
Denetim Cezasının Olmaması Durumu	-1,47014	0,229892	0,349687
Olumlu Olmayan Denetim Görüşü*	-1,59345	0,203223	0,001736
Uluslararası Kuruluşlar	0,509485	1,664434	0,341725
Yanlış, Yanıltıcı ve Eksik Açıklamalar*	3,105679	22,32438	1,34E-08
Hizmet ve Tarım Sektörleri*	1,423188	4,150331	0,004826
Gecikme Süresi*	-0,89714	0,407734	2,35E-06
Faaliyet Süresi*	-0,03641	0,964248	0,031367

*% 10 anlamlılık düzeyi

**Suç Duyurusu (3.ve son düzey), modelde referans grubu olarak tanımlanmıştır.

Modelin Test Değişkenlerinin Anlamlılığı: Bağımsız denetçi görüşü (DG değişkeni), işletmelerin aldığı uyarı ve idarî para cezaları üzerinde istatistiki olarak anlamlı ve negatif etkili bulunmuştur. Buna göre, bağımsız denetçi görüşünün olumlu olmaması durumunda (*olumsuz, şartlı görüş ya da görüş bildirmekten kaçınma durumu*) işletmelere verilen cezaların azalma eğilimi gösterdiği söylenebilir.

Bağımsız denetim ile ilgili diğer test değişkenleri olan *bağımsız denetim cezaları (DCZ)* ve *bağımsız denetim kuruluşunun tipi (DT)* ise model için anlamlı faktörler olarak değerlendirilmemiş, dolayısıyla gerek uyarı ve gerekse idarî para cezaları üzerinde herhangi bir etkisi saptanmamıştır.

Modelin Kontrol Değişkenlerin Anlamlılığı: Önemli Yanlılık (ÖYAN) değişkeninin 0 değeri alması (*Önemli yanılılık olmaması ya da yanlış, yanıltıcı ve eksik açıklamalar yapılması*) istatistiki olarak anlamlı bir değişken olarak bulunmuştur. Bu sonuca göre yanlış, yanıltıcı ve eksik açıklamalar arttığı zaman işletmelerin uyarı ve idarî para cezası alması olasılığı arttığı söylenebilir.

Faaliyet süresi değişkeni (YAS) anlamlı bir değişkendir. Faaliyet süresi arttıkça işletmelerin gördükleri uyarı ve idarî para cezalarında azalma gözlemlendiği söylenebilir.

Gecikme süresi değişkeni (GCKS) de anlamlı bir değişkendir. Gecikme süresi arttıkça işletmelerin gördükleri uyarı ve idarî para cezalarında azalma gözlemlendiği söylenebilir.

İşletmenin hizmet ve tarım sektörlerinde faaliyet göstermesi (HİZSEK ve TARSEK), uyarı cezaları üzerinde etkili bir faktör olmamasına karşın, idarî para cezaları üzerinde etkili bir faktör olduğu saptanmıştır. Buna göre müşteri işletmenin hizmet ve tarım sektörlerinde faaliyet göstermesi durumunda idarî para cezalarının arttığı ifade edilebilir.

5.3.7. İkinci Model için Lojistik Regresyon Sonuçları

5.3.7.1. Anlamlı Bulunan Değişkenlerle Yapılan Çok Değişkenli Analiz Sonuçları

SPSS 13.0 for Windows programında muhasebe hileleri nedeniyle işletmelerin aldığı cezalar üzerinde bağımsız denetim faktörleri ve gelir ile ilgili hileler bir etkisi olup olmadığını ortaya çıkarmak amacıyla yapılan *multinomial logistic regression*

uygulamasından elde edilen parametre tahminleri (*parameter estimates*) Tablo 5.11’de özetlenmiştir. Anlamlılık düzeyi alınarak modele ilişkin istatistikler aşağıda özetlenmiştir.

Modelin Belirlilik Katsayısı: Lojistik regresyon modellerinde R^2 yerine kullanılan *Nagelkerke* $R^2 = 0,571$, *Cox and Snell* $R^2 = 0,478$ ve *McFadden* $R^2 = 0,358$ bulunmuştur. *McFadden* R^2 göre model, bağımlı değişken olan işletmelerin aldıkları cezalardaki değişimin % 35,8’ini açıklamaktadır. Modelin doğru tahmin oranı % 35,8 ve % 57,1 arasındadır.

Modelin Sınıflandırma Oranı: Genel Sınıflandırma Oranı %74,7 bulunmuştur. Bu sonuca göre modelin varlıklar, borçlar ve giderler ile ilgili hileler yapılması durumunda alınacak cezaları ayırt etme yeteneği çok yüksektir. Model ayrıca, uyarı cezalarının % 84,59’ini ve suç duyurularının % 77,0’ını doğru sınıflandırmıştır. İdarî para cezaları ise model tarafından ayırt edilememektedir.

Modelin Uyum İyiliği: *Olasılık oranı testlerinde* p-değeri = 0,000 < 0,10 olduğu için modelin verilere uygun olduğu sonucuna varılmıştır. Aynı biçimde modelin uyum iyiliğini gösteren *Pearson Deviance istatistiği* 0,988 ve 1,000 bulunmuştur.

Olasılık Oranı Testi Sonuçları: Tablo 5.11’de verilen olasılık oranı testi sonuçlarına göre, modelde, genel olarak *Olumlu Olmayan Denetim Görüşü*, *Gelir Hileleri*, *Müşteri İşletmenin Faaliyet Süresi* ve *Gecikme Süresi* bağımsız değişkenlerinin anlamlı faktörler olduğu belirlenmiştir.

Tablo 5.11: İkinci Model İçin Olasılık Oranı Testi Sonuçları-Anlamlı Değişkenler

Değişkenler	Modelin Uyum İyiliği Ölçütleri	Olasılık Oranı Testleri		
	Kısaltılmış Model İçin -2log-Olabilirlik Değeri	Ki-Kare Değeri	Serbestlik Derecesi	Olasılık Değeri
Sabit	173,922	0,000	0	.
DG*	196,433	22,511	2	0,000
GELH*	188,388	14,466	2	0,001
YAŞ*	191,931	18,009	2	0,000
GCKS*	221,524	47,601	2	0,000

*Anlamlı Değişkenler

Lojistik regresyon sonuçları ise Tablo 5.12’de verilmektedir.

Tablo 5.12: İkinci Model İçin Lojistik Regresyon Sonuçları-Anlamlı Değişkenler
Uyarı Cezaları

Bağımsız Değişken	B	Tahmin Edilen Katsayılar Exp (B)	Olasılık Değeri p
Sabit*	4,977625		5,06E-06
Olumlu Olmayan Denetim Görüşü*	-2,22224	0,108367	9,63E-05
Varlık, Borç ve Gider Hileleri*	1,591115	4,909217	0,001978
Faaliyet Süresi*	-0,08741	0,916303	0,000185
Gecikme Süresi *	-0,97062	0,378848	9E-08

İdarî Para Cezaları

Bağımsız Değişken	B	Tahmin Edilen Katsayılar Exp (B)	Olasılık Değeri p
Sabit	1,861841		0,252316
Olumlu Olmayan Denetim Görüşü*	-3,14377	0,04312	0,000934
Varlık, Borç ve Gider Hileleri*	2,981833	19,72393	0,009523
Faaliyet Süresi*	-0,07276	0,92982	0,024673
Gecikme Süresi *	-1,16924	0,310602	0,000376

*% 10 anlamlılık düzeyi

**Suç Duyurusu (3.ve son düzey), modelde referans grubu olarak tanımlanmıştır.

Modelin Test Değişkenlerinin Anlamlılığı: Bağımsız denetçi görüşü (DG değişkeni), işletmelerin aldığı uyarı ve idarî para cezaları üzerinde istatistiki olarak anlamlı ve negatif etkili bulunmuştur. Buna göre, bağımsız denetçi görüşünün olumlu olmaması durumunda (olumsuz, şartlı görüş ya da görüş bildirmekten kaçınma durumu) işletmelere verilen cezaların azalma eğilimi gösterdiği söylenebilir.

Bağımsız denetim ile ilgili diğer test değişkenleri olan *bağımsız denetim cezaları (DCZ)* ve *bağımsız denetim kuruluşunun tipi (DT)* ise model için anlamlı faktörler olarak değerlendirilmemiş, dolayısıyla gerek uyarı ve gerekse idarî para cezaları üzerinde herhangi bir etkisi saptanmamıştır.

Modelin Kontrol Değişkenlerin Anlamlılığı: Gelir hileleri (GELH) değişkeninin 0 değeri alması (gelir hilesi yapılmaması ya da varlık, borç, gider hilesi yapılması) durumunda istatistiksel olarak anlamlı bir değişken olarak bulunmuştur. Bu nedenle, varlık, borç ya da gider hileler arttığı zaman işletmelerin uyarı ve idarî para cezası alması olasılığının arttığı söylenebilir.

Faaliyet süresi değişkeni (YAŞ) anlamlı bir değişkendir. Faaliyet süresi arttıkça işletmelerin gördükleri uyarı ve idarî para cezalarında azalma gözlemlendiği ifade edilebilir.

Gecikme süresi değişkeni (GCKS) de anlamlı bir değişkendir. Gecikme süresi arttıkça işletmelerin gördükleri uyarı ve idarî para cezalarında azalma gözlemlendiği ifade edilebilir.

5.3.7.2. Tüm Değişkenlerle Yapılan Çok Değişkenli Analiz Sonuçları

Modelin Belirlilik Katsayısı: Lojistik regresyon modellerinde R^2 yerine kullanılan *Nagelkerke* $R^2 = 0,589$, *Cox and Snell* $R^2 = 0,494$ ve *McFadden* $R^2 = 0,374$ bulunmuştur. *McFadden* R^2 göre model, bağımlı değişken olan işletmelerin aldıkları cezalardaki değişimin % 37,4'ünü açıklamaktadır. Modelin doğru tahmin oranı % 37,4 ve % 58,9 arasında oluşmaktadır.

Modelin Sınıflandırma Oranı: Genel Sınıflandırma Oranı % 78,2 bulunmuştur. Bu sonuca göre modelin varlıklar, borçlar ve giderler ile ilgili hileler yapılması durumunda alınacak cezaları ayırt etme yeteneği çok yüksektir. Model ayrıca, uyarı cezalarının % 88,0'ını, idarî para cezalarının % 7,7'sini ve suç duyurularının % 80,0'ini doğru sınıflandırmıştır.

Modelin Uyum İyiliği: *Olasılık oranı testlerinde* $p\text{-değeri} = 0,000 < 0,10$ olduğu için modelin verilere uygun olduğu sonucuna varılmıştır. Aynı biçimde modelin uyum iyiliğini gösteren *Pearson Deviance istatistiği* 0,984 ve 1,000 değerleri bulunmuştur.

Olasılık Oranı Testi Sonuçları: Tablo 5.13'de verilen olasılık oranı testi sonuçlarına göre, modelde genel olarak *Olumlu Olmayan Denetim Görüşü*, *Gelir Hileleri*, *Müşteri İşletmenin Faaliyet Süresi* ve *Gecikme Süresi* bağımsız değişkenlerinin anlamlı faktörler olduğu belirlenmiştir.

Tablo 5.13: İkinci Model İçin Olasılık Oranı Testi Sonuçları-Tüm Değişkenler

Değişkenler	Modelin Uyum İyiği Ölçütleri	Olasılık Oranı Testleri		
	Kısaltılmış Model için -2log-Olabilirlik Değeri	Ki-Kare Değeri	Serbestlik Derecesi	Olasılık Değeri
Sabit	177,833	0,000	0	.
DCZ	180,756	2,923	2	0,232
DG*	196,886	19,053	2	0,000
DENB	178,887	1,054	2	0,590
GELH*	192,685	14,852	2	0,001
YAŞ*	197,435	19,601	2	0,000
GCKS*	224,637	46,804	2	0,000

*Anlamlı Değişkenler

Lojistik regresyon analizi sonuçları ise Tablo 5.14’de verilmektedir.

Tablo 5.14: İkinci Model İçin Lojistik Regresyon Sonuçları-Tüm Değişkenler
Uyarı Cezaları

Bağımsız Değişken	B	Tahmin Edilen Katsayılar [Exp (B)]	Olasılık Değeri p
Sabit*	5,992924		0,000168
Denetim Cezasının Olmaması Durumu	-0,85265	0,426284	0,504869
Olumlu Olmayan Denetim Görüşü*	-2,15054	0,116421	0,000261
Uluslararası Kuruluşlar	0,611962	1,844045	0,314428
Varlık, Borç ve Gider Hileleri*	1,502798	4,494248	0,004195
Faaliyet Süresi*	-0,09637	0,908131	0,000162
Gecikme Süresi*	-0,96473	0,381084	2,25E-07

İdarî Para Cezaları

Bağımsız Değişken	B	Tahmin Edilen Katsayılar [Exp (B)]	Olasılık Değeri p
Sabit**	4,441634		0,031963
Denetim Cezasının Olmaması Durumu**	-3,24931	0,038801	0,083056
Olumlu Olmayan Denetim Görüşü*	-3,01048	0,049268	0,002013
Uluslararası Kuruluşlar	0,626099	1,8703	0,468879
Varlık, Borç ve Gider Hileleri**	3,756718	42,8077	0,012664
Faaliyet Süresi**	-0,08106	0,922134	0,01875
Gecikme Süresi*	-1,27102	0,280546	0,000363

*Suç Duyurusu (3.ve son düzey), modelde referans grubu olarak tanımlanmıştır.

**% 10 anlamlılık düzeyi

Modelin Test Değişkenlerinin Anlamlılığı: *Bağımsız denetçi görüşü (DG değişkeni)*, işletmelerin aldığı uyarı ve idarî para cezaları üzerinde istatistiki olarak anlamlı ve negatif etkili bulunmuştur. Buna göre, bağımsız denetçi görüşünün olumlu olmaması

durumunda (*olumsuz, şartlı görüş ya da görüş bildirmekten kaçınma durumu*) işletmelere verilen cezaların azalma eğilimi gösterdiği söylenebilir.

Bağımsız denetçinin aldığı cezaların (DCZ) işletmenin aldığı uyarı cezaları üzerinde bir etkisi saptanamamaktadır, ancak idarî cezalar üzerinde bir etkiden söz edilebilmektedir. Söz konusu değişkeninin 0 değeri alması durumunda (*bağımsız denetçinin ceza almaması durumu*) istatistiksel olarak anlamlı bir değişken olarak kabul edilmiş ve modele bir katkısı olduğu değerlendirilmiştir. Ancak toplam 332 ceza olayı içinde bağımsız denetçilerin ceza aldığı olay sayısı sadece 5 olduğu için yukarıdaki istatistikten anlamlı bir sonuç çıkarmak mümkün değildir.

Bağımsız denetim ile ilgili diğer test değişkeni olan bağımsız denetim kuruluşunun tipi (DT) ise model için anlamlı bir faktör olarak değerlendirilmemiş, dolayısıyla gerek uyarı ve gerekse idarî para cezaları üzerinde herhangi bir etkisi saptanamamıştır.

Modelin Kontrol Değişkenlerin Anlamlılığı: *Gelir Hileleri (GELH)* değişkeninin 0 değeri alması (*Gelir hilesi yapılmaması ya da varlık, borç, gider hilesi yapılması*) durumunda istatistiksel olarak anlamlı bir değişken olarak bulunmuştur. Bu nedenle, varlık, borç ya da gider hileleri arttığı zaman işletmelerin uyarı ve idarî para cezası alması olasılığının arttığı söylenebilir.

Faaliyet süresi değişkeni (YAŞ) anlamlı bir değişkendir. Faaliyet süresi arttıkça işletmelerin gördükleri uyarı ve idarî para cezalarında azalma gözlemlendiği ifade edilebilir.

Gecikme süresi değişkeni (GCKS) de anlamlı bir değişkendir. Gecikme süresi arttıkça işletmelerin gördükleri uyarı ve idarî para cezalarında azalma gözlemlendiği ifade edilebilir.

5.4.Elde Edilen Bulguların Genel Değerlendirmesi

Mevcut uygulamalara göre, SPK, kendisine başka nedenlerle (*sermaye artırımı, kayıtlı sermaye sistemine geçiş, kayda alınma, halka arz, vb*) başvuran işletmelerin dosya ekinde sunulan malî tablolarını da incelemekte, ilgili denetim raporlarında dikkat çekilen noktalardan ve diğer kanallardan kendisine ulaşabilen bilgilerden de yararlanarak muhasebe hileleri ve eksik açıklamaları saptayıp düzeltme için gerekli

uyarı ve cezaları işletmelere ve bazı durumlarda bağımsız denetim kuruluşlarına bildirmektedir. Böyle bir durum ile karşılaştığında, genellikle doğrudan cezalandırma yoluna gitmemekte, öncelikle hata/hileye dikkat çekmek için uyarı cezası verilmekte, uyarıya rağmen hata/hile tekrarlanır ise idarî para cezaları veya cumhuriyet savcılığına suç duyurusunda bulunmaktadır. Sermaye piyasasında salt bağımsız denetim faaliyetine yönelik olarak, bağımsız denetim kuruluşlarının kuruluş koşulları, faaliyet esasları, bu kuruluşlarda çalışabilecek kişilerin nitelikleri ve müşteri işletmelerle yapılan sözleşmeler açısından izleme faaliyetinde bulunmaktadır. Bağımsız denetim sektörünün işleyişinde etkinliği artırmak üzere SPK'nun diğer birimlerinden gelen bildirimler de izleme faaliyetinde dikkate alınmakta, bunun sonucunda bağımsız denetim kuruluşlarında kalite kontrol çalışmaları yürütülmektedir. Sözgelimi gözetim ve izleme faaliyetleri kapsamında, 2008 yılı içerisinde 12 adet bağımsız denetim kuruluşunda kalite kontrol incelemesi gerçekleştirilmiştir.

Bağımsız denetim kuruluşlarına verilen cezaların çoğunluğunun kalite kontrol incelemelerinde saptanan eksikliklere dayalı olması, başka bir anlatımla muhasebe hilelerinden dolayı az sayıda ceza verilmesi, SPK'nın muhasebe hilelerin ortaya çıkarılmasında ve önlenmesinde çok büyük ölçüde işletme yönetimini sorumlu tutan yaklaşımından da kaynaklanmış olabilir. Dünyada hilelerin ortaya çıkarılmasında, bağımsız denetimin sorumluluğunun verilen yeni zorunlu görevler (*ayrı bir hile risk değerlendirmesi, yönetimin iç kontrol değerlendirmesini gözden geçirmek gibi*) aracılığıyla derece derece artmasına ve dolayısıyla bağımsız denetçi sorumluluğunun fiilen genişletilmesine karşılık bu yeni gelişmelerin en azından uygulama bazındaki yansımalarının henüz Türkiye'ye ulaşmadığı belirtilebilir.

Cezaların artması veya azalması ile ilgili değişiklikler, öncelikle ekonomik kriz dönemlerine ve yeni uygulanmaya başlanan uluslararası muhasebe ve finansal raporlama standartlarına bağlanabilir. Cezaların artması ya da azalmasında SPK'nın temel politika değişiklikleri de bir noktaya kadar etkili olmuş olabilir. Sözgelimi SPK 2002 yılına kadar sadece uyarı cezalarını yeterli görmüştür. Ancak bu yıldan sonra ihlâlin yapıldığı ilk sefer için uyarı cezası verilmesi, ihlâlin tekrarlanması halinde idarî para cezası uygulanması politikası benimsenmiştir. Buna göre 2002 yılına kadar uyarı cezalarının ağırlıklı olması, bu yıldan sonra uyarı cezalarının yoğunluğunun azalıp idarî para cezalarının yoğunluğunun artması gerekmektedir. 2006 yılında idarî para

cezalarının artması ise, SPK'nın yapılan ihlallerin ağır olması ile ilgili bir değerlendirmesi dolayısıyla olabileceği düşünülmektedir. Bu nedenle, 2001, 2005 ve 2006 yılları dışındaki dönemde hile ve cezadaki yoğunlaşmayı SPK'nın kendi iç idari tasarrufları biçiminde yorumlamak mümkündür.

Araştırma dönemi olan 2000-2008 arasında, bağımsız denetçilerin SPK'dan toplam 43 ceza aldığı saptanmıştır. Bu cezaların 38'i kalite kontrol incelemeleri sırasında belirlenen denetim programının uygunsuzluğu ve denetim kanıtlarının yetersizliği gibi denetlenen işletme ya da o işletmenin malî tabloları ile doğrudan ilgili olmayan ve konuya ilişkin bağımsız denetim tebliğine aykırı olan noktalar ile ilgilidir. Bu noktaların muhasebe hileleri ya da hilelerin ortaya çıkarılamaması ile doğrudan doğruya bir ilişkisi bulunmamaktadır. Başka bir anlatımla, cezaların yaklaşık %88'i muhasebe hilelerinden dolayı verilmemiştir. Söz konusu 38 olayda yalnızca bağımsız denetim kuruluşları ceza almış, müşteri işletmeler herhangi bir şekilde sorumlu görülmedikleri için ceza almamıştır. Geriye kalan 5 cezada ise, ilgili denetim elemanlarının muhasebe hilelerini ortaya çıkarması ya da raporunda belirtmesi gerekirken bu görev yerine getirilmediği için sorumluluk doğduğu saptanmıştır. Sözü edilen 5 olayın 3'ünde müşteri işletme de ceza alırken, 2'inde yalnızca bağımsız denetim kuruluşu cezalandırılmıştır. Çalışma içerisinde SPK'nun, görece olarak yeni oluşan denetim piyasasına derinlik kazandırmak istemekte olduğu ve bu nedenle bir yandan yeni denetim şirketleri kurulmasını teşvik ederken, mevcut denetim şirketlerini uyarı veya küçük idarî para cezalarıyla cezalandırılmakla yetindiği tespit edilmiştir.

Araştırma dönemi ile ilgili olarak yukarıdaki genel tespitlerden sonra bu araştırma çerçevesinde yapılan uygulamalı istatistiksel çalışmalardan aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir:

- a) Bağımsız denetim cezaları ile işletme cezaları arasında anlamlı bir ilişki saptanamaması, yapılan hilelerden dolayı tamamen müşteri işletmelerin sorumlu görüldüğünü ve bağımsız denetçiler için söz konusu hata/hilelerden dolayı herhangi bir sorumluluk payı dahi düşünülmediğini ortaya koymaktadır. Bağımsız denetim cezaları ve işletme cezaları arasında anlamlı bir ilişki belirlense, başka bir anlatımla denetim cezaları artarken/azalırken işletme cezaları da artsa/azalsa idi, hata/hilelerden dolayı bir dereceye kadar ortak sorumluluktan söz edilebilecekti,

ancak bu tür bir ilişki bulunamamıştır. Nitekim 332 ceza olayında önemli yanlışlıklar ve yalan, yanlış, yanıltıcı açıklamalar dolayısıyla bağımsız denetçilerin aldıkları ceza sayısı sadece 5'dir ve buradan da sorumluluğun genel olarak müşteri işletmelere yüklendiği açık biçimde anlaşılmaktadır.

- b) Müşteri işletmelerin aldıkları cezalar ile bağımsız denetim faktörleri ve gelir hileleri arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını sınımayı amaçlayan ikinci modelde, müşteri işletmelerin aldıkları idarî para cezalarının bağımsız denetim cezalarının olmadığı durumlarda sınırlı bir oranda da olsa azaldığı gözlemlenmiştir. Bu durum, bağımsız denetimin standartlara uygun bir biçimde yapıldığını ve malî tabloların önemli yanlışlıklar içermediği sonucuna varılarak büyük olasılıkla olumlu görüş verildiğini, müşteri işletme ve bağımsız denetim kuruluşlarının düzenleyici ve denetleyici kuruluştan ceza almasını gerektirecek bir usûlsüzlüğün meydana gelmediğini gösterebilir.
- c) Bağımsız denetim kuruluşları müşteri işletmenin malî tabloları hakkında olumlu olmayan görüşlerden birini verdiği zaman işletmelerin aldığı uyarı ve idarî para cezalarında azalış belirlenmiştir. Bu durumun olası nedenleri şunlar olabilir:
- 332 örnek olayda, 221 olumlu görüş, 99 şartlı görüş, 10 görüş bildirmekten kaçınma ve 2 olumsuz görüş ile karşılaşmıştır. Böylelikle olayların % 64.6'sında olumlu, %35.4'ünde olumlu olmayan görüşler verilmiştir. Olumlu olmayan görüşler içinde şartlı görüş, mali tabloların gerçeğe uygunluk açısından bütünlüğünü etkilemeyen noktalar olduğunu gösterdiği için olumlu görüşe yakın bir görüş olarak kabul edilebilir. Dolayısıyla olumsuz görüşlere görüş bildirmekten kaçınma olayları da dahil edilse dahi gerçek anlamda olumsuz ve mali tabloların bütünlüğünü bozan hata ve hileler için verilen olumsuz görüşlerin toplam içinde % 3.6'lık bir azınlık oluşturması nedeniyle SPK mali tablolarına olumlu olmayan görüşler verilen işletmelere genel olarak ceza vermekten kaçınmış olabilir.
 - Olumlu olmayan bağımsız denetçi görüşlerinden dolayı, olaya karışan işletme ve yöneticileri piyasalar (*sermaye, işgücü ve para*) tarafından cezalandırılabilmektedir. SPK, oldukça ciddi olabilen bu cezaları idari cezalarla daha da ağırlaştırmak istememiş olabilir. Nitekim Sjögren ve Skogh (2004,35-36), idari cezalar ile piyasalar ve yargı kuruluşlarının verdikleri cezalar arasında karşılıklı ve ters yönlü bir ilişki olabileceğine işaret etmektedir.
 - SPK, olumlu olmayan görüş bildiren denetim raporlarında bağımsız denetçilerin işaret ettikleri ve düzeltme talep edebilecekleri noktaların tümü kısa bir süre içinde

- düzeltilmeyecek kontrol ortamı, bilgi sistemleri ve kurumsal yönetimle ilgili önemli sorun ve zaafiyetleri ile ilgili ise, işletme ve yöneticilerine belirli bir zaman tanımak gerekmiş olabilir. SPK, öncelikle düzeltme yapması için bir ceza mahiyetinde olmamak üzere işletmenin dikkatini çekmiş olabilir ve yine düzeltme olmadığı zaman cezaları ileride derece derece ağırlaştırmayı düşünmüş olabilir. Başka bir anlatımla, cezalandırılmayan işletmeler, “dikkati çekilen” ve izlemeye alınan işletmeler olduğu için bu süreçte alabilecekleri idari cezalar azalmış olabilir.
- Yukarıda daha önce işaret edildiği gibi, SPK’nın kendisine özgü ve sistematik bir hile inceleme ve kontrol mekanizması olmadığı için bağımsız denetim raporunda belirtilen görüşü ya da bağımsız denetçilerin denetim çalışmalarında yapmaları öngörülen hile risk değerlendirmesi ve denetim ekibi içindeki beyin fırtınalarının yeterli ve etkili bir biçimde yapılmış olup olmadığını cezalandırma kararını alırken dikkate almamış olabilir. Başka bir anlatımla, SPK sadece önündeki olay ile ilgili bir inceleme yaparak olaya neden olan koşulları ve etkenleri ağırlaştırıcı bir gerekçe olarak kullanmamış olabilir.
- d) Bağımsız denetim kuruluşunun büyüklüğü ile işletmelerin aldığı cezalar arasında anlamlı bir ilişki belirlenememiştir. Bu da SPK’nın ceza kararı alırken müşteri işletmeyi denetleyen bağımsız denetim kuruluşunun ulusal ya da uluslararası ölçekte çalışmasını dikkate almadığını, büyük ya da küçük kuruluş ayrımı yapmadığını ya da uluslararası denetim kuruluşlarınca denetlenen işletmelerin yaptıkları hileler ile ulusal denetim kuruluşlarınca denetlenen işletmelerin yaptıkları hileler arasında bir fark görmediğini göstermektedir. Sonuç olarak, düzenleyici ve denetleyici kuruluşun ulusal ve uluslararası bağımsız denetim kuruluşları arasında yansız davranabildiği belirtilebilecektir. Gerety ve Lehn (1997,598)’in yaptığı bir araştırmada da, yukarıdaki sonuçla paralel olarak kurumsal yönetim yapıları, bağımsız denetçinin büyüklüğü ve yönetici ücretlerinin muhasebenin vereceği malî sonuçlara bağımlı olmasının muhasebe hilelerinin yapılmasında anlamlı olmadıkları bulunmuştur.
- e) Uygulama çalışmalarında elde edilen diğer bazı bulgular ise aşağıda özetlenmiştir:
- Uyarı ve idarî para cezaları daha çok önemli yanlışlıklar yapılması durumunda değil, yanlış, yanıltıcı ve eksik açıklamalar yapılması durumunda alınmaktadır. Bu durum SPK’nın tam açıklama ilkesinin yerine getirilmesine çok duyarlı olduğunu ve bu konuya özel bir önem verdiğini ortaya koymaktadır.
 - SPK’nın özellikle gelir hilelerinin yapılması durumunda cezaları arttırması ve ağırlaştırması öngörüsü gerçekleşmemiştir. Tam tersine, gelir hilelerinin dışında

kalan varlık, borç ya da giderler ile ilgili hilelerin yapılması durumunda uyarı ve özellikle idarî para cezalarının görülmesi olasılığı artış göstermektedir. SPK'nın yapılan hata/hilelerin özellikle gelir üzerinden kârı etkileyip etkilememesi ile ilgilenmediği, işletmenin kazanma gücünü ve piyasa değerini olduğundan yüksek göstermeyi amaçlayan gelir hilelerine daha ağır cezalar uygulanması anlayışında olmadığı saptanmaktadır.

- Müşteri işletmenin toplam aktifleri, aktif kârlılığı ve borç/öz kaynak oranı her iki model için de anlamlı bulunmamıştır. Bu sonuçlar, SPK'nın muhasebe hilelerinin oluşumunda müşteri işletmenin büyüklüğünün, kârlılığının ve borç yükünün etkili olmayabileceğini ya da büyük ve küçük işletmelerin farklı tür ve yöntemlerle suç işlememiş olabileceğini düşündüğünü gösterebilir.
- İşletmenin sanayi sektörü içinde faaliyette bulunması ile alınan idarî para cezaları arasında anlamlı bir ilişki saptanmamıştır. Müşteri işletmenin faaliyet gösterdiği sektör, hizmet ve tarım sektörleri olduğunda idarî para cezalarında artış yaşandığı gözlenmiştir.
- Faaliyet süresi ile işletmelerin gördükleri ceza arasında negatif bir ilişki bulunmuştur. Müşteri işletme kendi sektöründe, endüstrisinde ya da işkolunda kalıcı olup itibar kazandıkça kontrol ortamını güçlendirdiği, daha nitelikli işgücü ile çalıştırdığı ve dolayısıyla daha az hata/hile yapmaya eğilimli olduğu için daha az ceza aldığı iddia edilebilir.
- Hile yılı ile ceza yılı arasında süre ile ceza arasında negatif bir ilişki saptanmıştır. Her ne kadar gecikme süresi arttıkça hata/hilenin iktisadî ve toplumsal maliyetleri artmakta ve verilen ceza türü ve miktarının da artması beklenmekte ise de, böyle bir uygulama söz konusu olmamıştır.

Sonuç olarak, SPK'nın muhasebe hileleri ve yanlış, yanıltıcı ve eksik açıklamalardan kaynaklanan cezaların büyük çoğunluğunu müşteri işletmeler ve işletme yönetimlerine yönelttiği gözlenmektedir. Çok az olmakla birlikte bağımsız denetim kuruluşlarının aldığı cezalar da söz konusudur. Cezaların çok büyük bir çoğunluğu müşteri işletmelerin almasından SPK'nın muhasebe hilelerini ortaya çıkarma ve önleme sorumluluğunu işletme yönetimlerine ait bir sorumluluk olarak algıladığı anlaşılmaktadır. Bu durum, bağımsız denetim kuruluşlarının müşteri işletmeler ile birlikte sistematik olarak ceza almaması ile de doğrulanabilmektedir. Bağımsız denetim

kuruluşlarının verdikleri olumlu olmayan görüşler bu kuruluşları ceza almaktan uzaklaştırmış olabileceği gibi müşteri işletmelerin de daha az ceza almalarını dolaylı olarak desteklemiş olabilir.

ALTINCI BÖLÜM

TÜRKİYE’DE BAĞIMSIZ DENETÇİLERİN SORUMLULUK ALGILAMASI

Bu bölümde giriş bölümünde saptanan ikinci araştırma sorusuna cevap aranmakta, bağımsız denetim kuruluşlarının muhasebe hilelerinin ortaya çıkarılması konusundaki rolü ile ilgili algılamaları ve kendilerini ne dereceye kadar sorumlu gördüklerinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Yapılan uygulama çalışması ile bağımsız denetçilerin muhasebe hilelerinin ortaya çıkarılması sorumluluğunu halihazırda nasıl tanımladığı ve söz konusu sorumluluğun daha etkili bir biçimde yerine getirebilmek ve muhasebe hilelerinin önlenmesi ve ortaya çıkarılmasında etkinliği arttırmak için ne gibi öneriler geliştirdiği tespit edilmiş, sorumluluğun arttırılması hususundaki görüşleri bir eğilim yoklaması yapılarak ortaya konulmuştur.

6.1.Araştırmanın Amacı

Çalışmanın bu bölümünde temel olarak, Türkiye’de faaliyet gösteren bağımsız denetim kuruluşlarının muhasebe hilelerinin ortaya çıkarılmasında ve önlenmesindeki sorumluluğunu tanımlamak ve bu konudaki sorumluluk sınırlarını açık bir şekilde belirlemek amacıyla bağımsız denetim kuruluşlarının görüşleri ve önerilerinin alınması amaçlanmaktadır. Bu çerçevede, bağımsız denetim kuruluşlarının muhasebe hilelerinin ortaya çıkarılması konusundaki rolleri ile ilgili algılamasının tespiti ve kendilerini sorumlu görüp görmediklerini belirlenmektedir. Başka bir anlatımla, bağımsız denetçilerin muhasebe hilelerinin ortaya çıkarılması ve önlenmesi konusunu bireysel sorumluluklar çerçevesinde mi, yoksa ortak sorumluluk çerçevesinde mi ele aldığını, muhasebe hilelerinin yaşandığı skandallarda hangi kurumları sorumlu gördüğünü ve bu arada kendi sorumluluk paylarını nasıl takdir ettiklerini ortaya koymaktır. Söz konusu temel amaç yanında birtakım destekleyici amaçlar da bulunmaktadır.

Bu çalışma ile, 5.bölümdeki lojistik regresyon çalışması ile birlikte muhasebe hilelerinin bulunması ve önlenmesi sorumluluğunun belirlenmesinde, düzenleyici ve denetleyici kuruluşlar ile bağımsız denetçiler tarafından yapılan tanımların ne kadar birbirine yaklaştığı tespit edilmiştir. Böylelikle “denetim beklenti boşluğu ya da farklılığı” (*the audit expectation gap*) denilen olgunun, bütünsel olarak kamu açısından

olmasa da kamusal görevleri olan düzenleyici ve denetleyici kuruluşlar bakımından Türkiye ölçeğinde geçerli olup olmadığı belirlenecek ve finansal bilgi riskinin ve denetim riskinin meydana geldiği söz konusu boşluğun mümkün olduğu kadar kapatılması için neler yapılabileceği araştırma ve uygulamaların sınırları içerisinde tartışılmaktadır.

6.2.Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada anket soru kağıdı aracılığıyla bağımsız denetçilerden bilgi toplanmıştır. Çalışmada eğilim yoklaması yapılacağından dolayı araştırma için en uygun yöntem olması nedeniyle anket yapılması tercih edilmiştir. Gökçe (2007:88)'ye göre de, anket yöntemi veri toplamada en çok kullanılan yöntemler arasında gelmektedir. Bunun birçok nedeni bulunmaktadır. Anket yönteminde karşılıklı ilişki olmadığı ve kişilerden isimlerini açıklamaları beklenmediği için toplanan bilgilerin güvenilirliği yüksektir. Soru kâğıtlarının ciddi bir hazırlık sürecinin ardından dağıtılması ve cevapların yazılı olarak kayıt altına alınması anketin diğer olumlu yönleri arasında gelmektedir. İslamoğlu (2003:107), anketin başka bir üstünlüğüne değinmekte, anket olarak adlandırılan sistematik soru formları ile birincil kaynaklardan bilgi toplandığını belirtmektedir. Aypay ve diğerleri (2009:137) anketin diğer üstünlüklerini vurgulamaktadır. Sözgelimi anketi cevaplayan kişi herhangi bir yönlendiriciden etkilenmediği için hatalara karşı daha duyarlıdır. Ayrıca anket sorularının yazılı olması, örnekleme seçilen kişinin soruyu defalarca okumasına fırsat vermektedir. Bunun yanı sıra, anketi doldurmak için bir zaman baskısı olmadığından cevaplayıcı dikkatini toplayabildiği uygun bir zamanda anketi doldurmakta ve bazı bilgileri kontrol ederek sağlıklı ve doğru cevaplar verebilmektedir. Son olarak, anket tekniği ile geniş kitlelere erişmek mümkün olmaktadır. Odabaşı ve diğerleri (1999:89), anket yönteminin üstünlüklerinden birinin de maliyetinin düşük olması ve hızlı bilgi elde edebilmek olduğunu belirtmektedir. Ancak bu üstünlüklerden yararlanmak kolay olmayıp oldukça dikkatli ve etkin bir uygulama gerekmektedir. Anket yöntemi uygulanma kararı verildiğinde, önceden ortaya çıkabilecek hataları ve bunların kaynaklarının neler olabileceğini bilmek zorunludur.

6.2.1.Örneklem Seçimi

5. bölümde sunulan araştırmada düzenleyici ve denetleyici kuruluş olan SPK tarafından

verilen cezalar araştırma kapsamına alınmıştır. Aynı araştırmanın tamamlayıcısı olarak yapılan bu çalışmada ise yine SPK listesine kayıtlı 98 denetim firması araştırma kapsamına alınmıştır. Ana kütle içinde yer alan bağımsız denetim kuruluşlarının denetim elemanlarına ve ortaklarına herhangi bir mekanizma ya da platform aracılığıyla bireysel olarak ulaşmak mümkün olamadığından ve denetim sorumluluğunun imza yetkisi olan sorumlu ortak baş denetçiye ait olmasından bağımsız denetçilere söz konusu kuruluşlar aracılığıyla kurumsal olarak ulaşılmıştır. Aynı gruba ait birden fazla bağımsız denetim kuruluşu tek bir varlık olarak dikkate alınmış ve dolayısıyla ana kütle 98 kuruluştan 92 kuruluşu indirgenmiştir. Bu kapsamda ana kütlede tamamı araştırma kapsamına alınmış ve anket soru kağıdı 92 kuruluşun tümüne gönderilmiştir. 92 bağımsız denetim kuruluşundan 40 kuruluş sorulara cevap vererek geri bildirimde bulunmuş, bir kuruluş ise önemli oranda eksik cevaplama yapması dolayısıyla değerlendirme kapsamından çıkarılmıştır. Sonuç olarak, elde edilen 39 cevap değerlendirme kapsamına alınmıştır.

6.2.2.Soruların Nitelikleri

Anket çerçevesinde, temel olarak bağımsız denetçilerin sorumluluk ve işlevlerini saptamaya yönelik olarak EK-1'deki 12 soru yöneltmiştir. Anket, daha çok cevaplayıcıların bir konuda ne bildiklerini ve bilgiye ulaşma kaynaklarını belirlemeye yönelik bilgi soruları ile bir konuya ilişkin duygu ve eğilimlerini öğrenmeye yönelik kanı ve inanç sorularından oluşmaktadır. Cevaplayıcıların demografik ve meslekî özelliklerini betimlemeye yönelik olgusal bir soru da bulunmaktadır. Anket kapsamında yöneltilen araştırma soruları kategoriler halinde 6.3'de açıklanmaktadır.

6.2.3.Verilerin Toplanması

Verilerin toplanması için anket yöntemi üzerinde karar kılıldıktan sonra, 2008 yılı Eylül ve Ekim aylarında, SPK listesinde kayıtlı olan ve bağımsız denetim yapmaya yetki kazanmış 92 kuruluşu EK-1'de verilen anket soru kağıdı gönderilmiştir. Anket soru kağıdı son biçimini almasının öncesinde Ankara ve İstanbul'da 8 bağımsız denetim kuruluşu ile yüz yüze ön testler yapılmıştır. Ön testlerden alınan tepkilere göre analizde kullanılacak anket soru kağıdına son şekli verilmiş ve daha sonra araştırma kapsamına alınan bağımsız denetim kuruluşlarına soru kağıtları iletilmiştir.

Gönderilen anket formlarından 40'ı, faks, e-posta, posta ve kargo yoluyla cevaplanarak geri gönderilmiştir. Bunlardan biri soruları çok eksik cevaplamış ve değerlendirmeye alınmamıştır. Bu 39 kuruluş arasında uluslararası ölçekte faaliyet gösteren 4 denetim kuruluşunun Türkiye temsilcileri de bulunmaktadır. 39 bağımsız denetim kuruluşundan cevap alınarak yaklaşık %42'lik cevaplanma oranına ulaşılmıştır. Literatürde, ana kütle büyüklüğü 100 iken ± 0.10 örnekleme hatası ile seçilmesi önerilen örneklem büyüklükleri 38-49 arasında değişmektedir (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2007:72, Büyüköztürk ve diğ., 2009:96, Altunışık ve diğ., 2007:127, Erkuş, 2005:87, İslamoğlu, 2003:150).

6.2.4. Verilerin Analiz Yöntemi

Çalışmada bağımsız denetçilerin sorumluluk tanımı ve bu tanımı dolaylı ya da doğrudan etkileyen konularda taşıdıkları görüşlerin ne yönde oluştuğu öğrenilmek istendiğinden, anket yöntemi¹ ile toplanan veriler kullanılarak bir eğilim yoklaması yapılmıştır. Ancak Altunışık ve diğerleri (2007:314-315), alan çalışması sonucunda toplanan ham verilere bakılarak anket sonuçlarıyla ilgili genel eğilimler ve deneklerin düşünceleri hakkında bir sonuca varmanın zorluğuna işaret etmektedir. Çok sayıda değişkenin olduğu, onlarca ve hatta yüzlerce kişi tarafından doldurulan anket formlarından akılda tutulamayacak kadar çok sayıda veri elde edilmektedir. Bu amaçla, her bir değişkenle ilgili olarak merkezî eğilimin ve deneklerin merkezî eğilime olan yakınlıklarını saptamak amacıyla istatistikçilerce çeşitli merkezî eğilim göstergeleri ve verilerdeki dağılımı yansıtan çeşitli göstergeler geliştirilmiştir. Bu tanımlayıcı istatistikler (*Descriptive Statistics*) aritmetik ortalama, mod, medyan, standart sapma, varyans, aralık, kayıklık, basıklık ve frekans dağılımı ve benzeri istatistiklerdir (a.g.e.). Aypay ve diğerleri de (2009:196-197), verilere bir ilk bakış olanağı vermesi amacıyla sık sık özet istatistikler kullanıldığını vurgulamaktadır.

Özet istatistikler arasında yer alan frekans dağılımı ise, hem kategorik, hem de sürekli veriler söz konusu olduğunda eğilimleri saptamak için kullanılmaktadır. Yapılan ankette, verilen seçeneklerden her biri için kaç denegin tercih belirttiği ve bu tercih sayısının toplam denekler içindeki oranı (*yüzdesi*) öğrenilmek istenmiştir. Deneklerin verdikleri

¹ Veri toplanması ile ilgili ayrıntılı açıklamalar EK-10'da yer almaktadır.

cevapların frekans dağılımının çıkarılması araştırmanın amaçlarına en uygun analiz yöntemi olarak değerlendirilmiştir. Burada temel amaç, deneklerin verdiği cevapların verilen seçenekler arasında ne şekilde dağıldığını saptamak olmuştur. Frekans dağılımından gidildiğinde, istenirse destekleyici veriler sağlaması için tüm tanımlayıcı istatistiklerin elde edilmesi de mümkündür. Bu nedenle, araştırmada hedef kitle olarak seçilen bağımsız denetçilerin çeşitli konulardaki eğilimlerini belirlemek amacıyla anket verilerinin frekans dağılımı alınmıştır.

6.3.Araştırma Soruları

Bu araştırmada aşağıdaki noktalarda bağımsız denetçilerin görüş, eğilim ve değerlendirmeleri belirlenmiştir:

- a) Bağımsız denetçilerin sorumluluk algılamaları ve sorumluluklarını daha etkili bir biçimde yerine getirmelerine yardımcı olacak çözüm önerilerine ilişkin sorular aracılığıyla;
 - Bağımsız denetçilerin hata ve hilelerin bulunması konusundaki sorumluluklarını nasıl tanımladıkları, sorumluluğu tümüyle işletme yönetiminin üzerinde mi gördükleri, yoksa kısmen ya da tamamen sorumluluk üstlenmek isteyip istemedikleri öğrenilmiştir.
 - Bağımsız denetçilerin denetim ücretinin ödenmesine ilişkin bağımsız denetçilerin bağımsızlığını güçlendiren ve dolayısıyla sorumluluklarını müşteri işletmeler ve yöneticilerinden etkilenmeden yerine getirmelerine yardımcı olacak çözüm önerileri olup olmadığı, mevcûd uygulamayı destekleyip desteklemediği ve mevcûd uygulamanın değiştirilmesini önerip önermediği öğrenilmiştir. Finansal tablo kullanıcılarının (*kamunun ya da paydaşların*) bağımsız denetim sonucunda ulaşılan görüşle ilgili olarak makûl ölçülerin üzerinde beklentiler içinde olup olmadıkları, bağımsız denetçilerin yaptıkları denetim çalışması ile kamunun denetim çalışmasından beklentileri arasında bir boşluk algılayıp algılamadıkları öğrenilmiştir.
 - Özellikle varlıkların kötüye kullanılması hilelerinin ortaya çıkarılmasında bağımsız denetimden daha etkili olduğu belirlenen iç denetim çalışmalarından bağımsız denetçilerin yararlanıp yararlanmadıkları ve iç denetimin muhasebe hilelerinin ortaya çıkarılmasında daha etkili hale getirilmesi amacıyla nasıl bir yapılanmadan

geçmesi gerektiği öğrenilmiştir.

- Aralıksız denetimin, bir yandan muhasebe hilelerinin ortaya çıkarılmasını olasılığını ve aynı zamanda bağımsız denetçilerin sorumluluğunu yükselten, öbür yandan denetim ücretlerini arttıran bir uygulama olması nedeniyle bağımsız denetçilerden hilelerin ortaya çıkarılması noktasında bir fayda/maliyet analizi yapmaları istenmiştir.
 - Bağımsız denetçilerin, *2001 Enron* ve *2003 Parmalat (European Enron)* gibi geçmişte yaşanan ve büyük muhasebe hilelerini de içeren büyük şirket skandallarında ilgili taraflara sorumluluk paylarını nasıl dağıttığı ve büyük şirket iflâslarına karışan bağımsız denetim kuruluşları hakkında ne düşündüğü öğrenilmiştir.
 - Türkiye’de uygulanacak denetim standartları oluşturulurken temel alınması gereken standart rejimi konusunda bağımsız denetçilerin ne yönde düşündükleri, genel kabul görmüş denetim standartları yönünde mi, kural bazlı bu standart rejimi yerine ilke bazlı, bağımsız denetçilere daha çok takdir hakkı tanıyan, ancak aynı zamanda sorumluluk düzeyini de o oranda arttıran uluslararası denetim standartları yönünde mi eğilim belirttikleri öğrenilmiştir.
- b) Bağımsız denetçilerin muhasebe hileleri konusundaki bilinçlilik düzeyini ortaya koymaya yönelik sorular aracılığıyla;**
- Bağımsız denetçilere göre finansal raporlama ve varlıkların kötüye kullanılması hilelerinin ortaya çıkarılmasında kullanılan en etkili araçlar sıralaması istenmiş, yapılan sıralamanın uluslararası uygulamalar ile uyumlu olup olmadığı, bağımsız denetçilerin hile risk değerlendirmesi yaparken en çok hangi yöntem/yöntemlerini kullandığı ve kullanılan araçların uluslararası uygulamalar ile uyumlu olup olmadığı öğrenilmiştir.
 - Muhasebe hilelerinin ortaya çıkarılmasında bağımsız denetçilerin geleneksel ve yeni teknikleri ne oranda kullandıkları, bu konudaki etkinliklerini yükseltmek amacıyla yeni gelişmeleri izleyip izlemedikleri öğrenilmiştir.
 - Hile olaylarının kapsam ve boyutları konusundaki algılamaların bu konudaki sorumlulukları yerine getirirken bağımsız denetçiler üzerinde etkili olabileceği de düşünülerek denetim çalışmaları sırasında bağımsız denetçilerin en sık karşılaşılan hangi hile ve usûlsüzlükler ile karşılaştığı, ne tür ve sayıda hile tespit ettiği öğrenilmiştir.

6.4.Araştırmanın Kısıtları

- a) Bütün anket çalışmalarında karşılaşılan yapısal sorunların bu çalışmada da geçerli olduğu varsayılmaktadır. Bu çerçevede, ankette sadece sorulan soruya cevap alınması; verilen cevabın derinlemesine incelenememesi; ankete katılan kişilerin ilgi düzeyinin değişkenlik göstermesi; cevaplama yüzdesi düşük olduğundan genellemelere gidilmesinin zorlaşması; uygulamadan geriye dönülebilmesi; anketlerde elde edilen bilgilerin deneysel veriler gibi ölçü ve tartı sonuçlarını şeklinde değil, beyan ve yanıt durumunda olması nedeniyle hatırlanmaması; bilmemek, yanlış hatırlamak, kasıtlı olarak yanlış cevaplamak gibi çeşitli nedenlerden kaynaklanan hatalar içerebilmesi; cevaplama süresi üzerinde araştırmacının kontrolü bulunmaması; araştırmacının, anketin örnekleme seçilen kişi tarafından cevaplanıp cevaplanmadığı konusunda bilgiye sahip olmaması, açık uçlu sorular için uygun bulunmaması ve bu teknikle yüzeysel bilgi elde edilebilmesi gibi sorunlar belirtilmektedir (Gökçe, 2007:88, Aypay ve diğ., 2009:137-138).
- b) Anket çalışması (*soru kâğıdı*) bütün bağımsız denetim kuruluşlarına gönderilmiş, ancak tümünden cevap alınamamıştır. Dolayısıyla anketi cevaplamayan bağımsız denetim kuruluşlarının eğilimlerini saptamak mümkün olamamıştır.
- c) Bağımsız denetim kuruluşları ile çok sayıda bilimsel araştırma uygulamaları gerçekleştirilmek istendiğinden söz konusu kuruluşlarda anketlere karşı bir ilgisizlik gözlenmektedir. İlgisizlik anketi cevaplamama şeklinde olabilmekte, anket için ayrılan zamanın kısa tutulması da bu kapsamda değerlendirilmektedir. Anket çalışmalarından sağlıklı cevaplar alabilmek için uzaktan iletişim yerine bire bir ve yüz yüze ilişkiler kurmak ve cevapları bu şekilde almak en uygun yaklaşım olsa da bu zaman kısıtı nedeni gerçekleştirilememiştir. Sadece ön test çalışmaları bire bir ve yüz yüze yapılabilmektedir.

6.5.Araştırma Sonucunda Elde Edilen Bulgular

Bu bölümde anket soru kâğıdı aracılığıyla elde edilen cevaplar istatistiksel sonuçlara dönüştürülerek özetlenmekte ve bu özetler değerlendirmeye tabi tutulmaktadır.

Ankete katılan ve ulusal ölçekte faaliyette bulunan bağımsız denetçilerin % 34,3'ü sorumlu ortak başdenetçi, % 22,9'u başdenetçi, % 31,4'ü kıdemli denetçi ve % 11,4'ü denetçidir. Ankete katılan ve küresel ölçekte faaliyette bulunan bağımsız denetçilerin %

25'i başdenetçi, % 75'i kıdemli denetçidir. Bu durumun anket sonuçlarının güvenilirliğini arttırdığı düşünülmektedir.

a) Bağımsız Denetçinin Sorumluluğu ile İlgili Soru ve Yanıtların Analizi

Bağımsız denetçilerden, muhasebe hilelerin bulunması konusundaki sorumluluğunun sınırları ve tanımlanması ile ilgili olarak verilen 7 önermeyi değerlendirmesi istenmiştir. Değerlendirme sonuçları Tablo 6.1'de gösterilmektedir.

Tablo 6.1: Bağımsız Denetçinin Sorumluluğu İlgili Önermelere Yanıtlar

Önermeler	Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum	Cevap Vermeyenler
Bağımsız denetim sadece önemli yanlışlıklardan yönetim ile ortaklaşa sorumludur.	5,1	53,8	12,8	23,1	5,1	-
Bağımsız denetçilerin hata ve hilelerin bulunması konusundaki sorumluluğu makul güvence vermek çerçevesinde sınırlı bir sorumluluktur.	25,6	56,4	5,1	10,3	0,0	2,6
Bağımsız denetçilerin hata ve hilelerin bulunması konusundaki sorumluluk düzeyi, elde ettiği denetim ücretine bağlıdır.	0,0	5,1	0,0	33,3	59,0	2,6
Bütün ana kütleyi denetleyebilecek bilgisayar destekli denetim sistemlerine geçilmesi durumunda sorumluluk yönetim ile paylaşılmalıdır.	7,7	56,4	5,1	17,9	12,9	-
Bağımsız denetçinin iç kontrol yapısına katkısı sınırlı olduğundan dolayı oluşacak hata ve hilelerden sorumlu tutulamaz.	23,1	46,2	12,8	12,8	0,0	5,1
Sorumluluk, hileyle ilgili taraflar arasında paylaştırılmalıdır.	7,7	51,3	5,1	23,1	10,2	2,6
Temel denetim amacı, hata ve hilelerin bulunması sorumluluğunu hiçbir şekilde içermediğinden bu sorumluluk tamamen yönetime aittir.	7,7	23,1	2,6	53,8	12,8	-

Bağımsız denetçiler, temel denetim amacını sadece önemli yanlışlıkları ortaya çıkarmak olarak tanımlamaktadır. Ancak önemli yanlışlıkların ortaya çıkarılması sorumluluğu müşteri işletmeler ve bağımsız denetim kuruluşlarının ortak sorumluluğu olarak değerlendirilmektedir. Tablo 6.1'den anlaşıldığı üzere, bağımsız denetçilerin %58.9'u ilgili tebliğin öngördüğü ölçüde önemli yanlışlıklar konusunda sorumlu olduğunu kabul etmekte, ancak bu görüşe katılmayan bağımsız denetçilerin %28.2'si önemli yanlışlardan sorumluluğu dahi üstlenmemekte, bu da düzenleyici ve denetleyici kurumların yüklediği sorumlulukla çelişmektedir.

İkinci önermeye verilen yanıtlarda, bağımsız denetçilerin %82'sinin gerçekleştirdikleri çalışmalar ile ancak makûl güvence verebilecekleri, mevcûd koşullar altında bütün hata ve hilelerden sorumlu tutulamayacakları biçiminde bir görüşe eğilimli oldukları gözlenmektedir.

Üçüncü önermeye verilen yanıtlarda, bağımsız denetçilerin %92.3'ü, müşteri işletmeden aldıkları denetim ücretleri ve bunun tutarı ile sorumluluk düzeyi/kapsamı arasında bir ilişki olmadığı yönünde görüş belirtmiştir. Bağımsız denetçiler sorumluluklarını denetim ücretlerinden bağımsız olarak yerine getirdiklerini, denetim ücretlerinin değiştirilmesi ile sorumlulukların daha etkin bir biçimde yerine getirilmesinin söz konusu olmadığını belirtmektedir.

Dördüncü önermeye verilen yanıtlarda, bağımsız denetçilerin % 64.1'i, bilgisayar destekli denetim sistemlerinin zorunlu olması ve bunun beraberinde getireceği malî yüklerin karşılanması durumunda, hata/hilelerin ortaya çıkarılmasındaki sorumluluklarını genişletmeye olumsuz bakmayabileceklerini ifade etmektedir. Verilere daha kolay ulaşılması ya da kanıt toplama sürecinin kolaylaşması durumunda bağımsız denetçilerin yaklaşık 2/3'ünün ortaklaşa sorumluluğu kabul ettiği, aksi halde hiçbir şekilde sorumluluk üstelenmek istemediği anlaşılmaktadır. Bilgisayar destekli denetim teknikleri denetim alanını dikey ölçekte derinleştirerek ve yatay ölçekte genişleterek yukarıda sözü edilen türde küçük ama önemli muhasebe hilelerine ulaşılmasına yardımcı olabilmektedir. Böyle bir yaklaşım, denetim standartlarında bağımsız denetçilerden özellikle ve zorunlu olarak incelenmesi beklenen yöneticilerin kontrolleri aşması olasılığının en aza indirilmesi hedefi ile de tutarlı olan bir çalışma düzeni anlamına gelmektedir. Sözü edilen yaklaşım ile bağımsız denetim yapılmasının önündeki en önemli sorun ise, bilgisayar destekli denetim teknikleri ile uygulamaya aktarılacak ana kütle denetiminin neden olacağı artan maliyetlerin yalnızca müşterilere yüklenerek özelleştirileceği mi, yoksa bütün finansal bilgi kullanıcılarına yararlanma derecesine göre dağıtım yaparak kamusallaştırılacağı mı sorusunun yanıtlanmasında yatmaktadır.

Beşinci önermeye verilen yanıtlarda, bağımsız denetçilerin %69.3'ü, iç kontrollerin rolünü ve etkinliğinin hata/hilelerin ortaya çıkarılmasında çok önemli olduğunu, iç kontrol yapılarının, bağımsız denetçilerin büyük ölçüde kontrolü dışında olması

nedeniyle de hata/hilelerin ortaya çıkarılması sorumluluğunda işletme, işletme yönetimleri ve iç denetçilerine birinci derecede sorumluluk yüklenebileceğini, dolayısıyla bağımsız denetçilerin bu noktadaki sorumluluklarının olmadığını düşünmektedir. Öte yandan, 2000'lerden sonra bağımsız denetçiler, denetim standartlarına göre iç kontrol sisteminin etkinliği konusunda ayrı bir değerlendirme yapmak zorundadır. Özellikle etkinliği konusunda kuşku duymadıkları ve olumlu değerlendirme yaptıkları sistemlere dayanarak verdikleri görüşlerin sonradan yanlış çıkması durumunda iç kontrol sistemlerinin etkin olmaması gerekçesine sığınmamaktadır.

Altıncı önermeye verilen yanıtlarda, bağımsız denetçilerin %59'u hata/hilelerin bulunması sorumluluğunun, temel olarak finansal raporlama zincirinde olan ya da görev verilen kişi/kurumlara dağıtılması düşüncesini makûl değerlendirmekle birlikte, sorumluluğun paylaştırılması sonucu ana sorumluların gözden kaçırılabilceği kaygıların da sorumluluğun dağıtılmasına karşı olan görüşlerin oluşmasında önemli oranda (%33.3) etkili olabileceği düşünülmektedir. Buna göre bağımsız denetçilerin, muhasebe hilelerinin ortaya çıkarılması sorumluluğunu sadece işletme yönetimine yüklenmemesi gerektiğini düşündükleri, bu denli geniş bir sorumluluğun işletme içi ve dışı ortaklarca paylaşılabileceğine inandıkları anlaşılmaktadır. Bu kapsamda, işletme yönetimi ve iç denetim özellikle varlıkların kötüye kullanılması hilelerinde etkili olabileceği, işletme yönetim kurulu, denetim komitesi ve bağımsız denetçilerin ağırlıklı olarak finansal raporlama hilelerinin ortaya çıkarılmasında etkinliklerini arttırabileceği, düzenleyici ve denetleyici kuruluşların ise özel olarak muhasebe hilelerini ortaya çıkarmaya yönelik bir inceleme ve kontrol mekanizması kurarak yönetim, iç denetim ve bağımsız denetim aşamalarında ortaya çıkarılamayan muhasebe hilelerinin bulunmasında devreye girebileceği akla gelmektedir.

Yedinci önermeye verilen yanıtlarda, bağımsız denetçilerin % 66.6'sı, hata/hilelerin ortaya çıkarılması sorumluluğunun tamamıyla işletme yönetimi üzerine atılmasının ya da başka bir açıdan kendilerinin hiçbir sorumlulukları olmadığı iddiasının doğru olmayabileceğini düşünmektedir. Sorumluluğun tamamıyla müşteri işletme yönetimine ait olduğunu düşünenler ise % 30.8'de kalmıştır. Bağımsız denetçiler, hata ve hilelerin ortaya çıkarılmasının temel denetim amacı olmadığını, dolayısıyla bu görevin bağımsız denetçilere değil, işletme yönetimlerine ait olduğunu düşüncesini kabul etmemektedir.

Nitekim günümüzde temel denetim amacı olarak kabul edilen, “*malî tablolarda önemli yanlışlıklar olmadığı konusunda makûl güvence vermek*” çerçevesinde de en azından önemli yanlışlıkların ortaya çıkarılmasının bağımsız denetiminin temel işlevlerinden birisi olduğu saptanmaktadır. Başka bir anlatımla, temel denetim amacı içinde önemli hata ve hilelerin ortaya çıkarılması görevinin de bulunduğu çıkarımı yapılabilmektedir. Dolayısıyla, bağımsız denetçiler bu konuda doğrudan bir sorumluluk üstlenmek istemese de, görevini önemli hata ve hileleri ortaya çıkaracak biçimde planlamak ve yapmak, muhasebe hilelerinin ortaya çıkarılamamasından zarar gören kişi ve kurumlara karşı gerektiğinde hesap vermek durumundadır.

b) Bağımsız Denetim Ücretinin Ödenmesi ile İlgili Soru ve Yanıtların Analizi

Bağımsız denetçilerden denetim ücretinin ödenmesi ile ilgili olarak denetçi bağımsızlığının nasıl güçlendirebileceğine ilişkin aşağıdaki 5 öneriyi değerlendirmesi istenmiştir. Bağımsız denetçilerin söz konusu görüşleri Tablo 6.2’de özetlenmiştir.

Tablo 6.2: Bağımsız Denetim Ücretinin Ödenme Yönteminin Bağımsızlığa Etkisi

Seçenekler	Sıklık (Frekans)	Oran (%)
1-Müşteri İşletme Tarafından Ödenmesi	9	23,1
2-İşletmelerce Oluşturulacak Havuz Hesabından Ödenmesi	10	25,6
3-Odalarca Oluşturulacak Ortak Fondan Ödenmesi	7	17,9
4-Genel veya Katma Bütçelerden Ödenmesi	3	7,7
5-Kullanıcılarca Oluşturulacak Ortak Hesaptan Ödenmesi	9	23,1
6-Ücretin Denetimden Önce Alınması	1	2,6
Toplam	39	100,0

Katılımcıların sadece 1/4’ü, denetim ücretinin müşteri tarafından ödenmesinin bağımsız denetçinin bağımsızlığını etkilemeyeceğini düşünmektedir. Mevcût uygulamanın ve ücret ilişkisinin devam etmesini küresel ölçekli kuruluşlar ulusal ölçekli kuruluşlara göre daha fazla istemektedir. Bağımsız denetçinin bağımsızlığını güçlendirmek için ise ortak bir hesap, fon ya da havuz oluşturulması önerilerinin benimsenebileceği anlaşılmaktadır. SPK’nun müşteri işletmelerden yapacağı kesintilerle oluşturacağı havuz hesabı, finansal tablo kullanıcılarınca oluşturulacak ortak hesap ve ticaret ve sanayi odalarınca oluşturulacak ortak hesap önerilerinin tercih edilebileceği

belirlilmektedir.

Denetim ücretinin müşteri işletme (*asıl*) tarafından bağımsız denetim kuruluşuna (*vekil*) ödenmesinin bağımsız denetçilerin işlevlerini ve sorumluluklarını yerine getirmesini olumsuz etkileyen vekâlet sorununa yol açtığı 4.Bölüm’de açıklanmıştır. Bu sorun, bağımsız denetçilerin gerçekten bağımsız ve yansız davranmasını engelleyebilmektedir. Özet olarak, bağımsız denetim kuruluşları sorunun varlığını kabul etmekte ve uygun çözüm önerilerine olumlu yaklaşabileceğini düşündürmektedir.

c) Finansal Tablo Kullanıcılarının Beklentileri ile İlgili Soru ve Yanıtların Analizi

Bağımsız denetçilerden finansal tablo kullanıcılarının bağımsız denetim sonucunda ulaşılan görüşle ilgili olarak makûl ölçülerin üzerinde beklentiler içine girip girmedikleri sorulmuştur.

Bağımsız denetçilerin görüşleri Tablo 6.3’de özetlenmiştir.

Tablo 6.3: Finansal Tablo Kullanıcılarının Beklentileri

Seçenekler	Sıklık (Frekans)	Oran (%)	Birikimli Oran (%)
Kesinlikle İnanıyorum	1	2,6	2,6
İnanıyorum	24	61,5	64,1
Kararsızım	3	7,7	71,8
İnanmıyorum	8	20,5	92,3
Kesinlikle İnanmıyorum	2	5,1	97,4
Cevap Vermeyenler	1	2,6	100,0
Toplam	39	100,0	

Bağımsız denetçilerin % 64.1’i, finansal tablo kullanıcılarının malî tablo ve denetim raporlarından gereğinden fazla yüksek beklenti içinde olduklarına (*malî tablo ve denetim raporlarının gerçeğe uygun olmalarına aşırı derecede güven duyduklarına, yatırım, kredi, vergileme, tedarik, vb kararlarını büyük ölçüde malî tablo bilgileri ve denetim raporu görüşüne dayandırdıklarına*) inanmaktadır. Bu durumda, finansal tablo kullanıcılarının birincil bilgi kaynaklarından (*işletmeden, işletme yayınlarından, işletmenin içindeki personelden, vb*) bilgi almakta çok zorluk yaşamalarının ve üçüncül

bilgi kaynaklarının (*finansal basın-yayın kuruluşları, aracı kurum ve finansal kuruluşların yayımladığı bülten, demeç ve araştırma raporları, vb*) taraflı bulunmasının da etkili olabileceği değerlendirilmektedir. Bu verilerden, finansal bilgi kullanıcılarının mevcut bağımsız denetim çalışmalarının düzeyini makûl bir bağımsız denetçinin aynı koşullarda yapabileceği bir denetim çalışmasının düzeyinden yukarıda algıladığı sonucu da ulaşılabilmektedir.

d) İç Denetim Çalışmalarının Bağımsız Denetimde Kullanılması ile İlgili Soru ve Yanıtların Analizi

Bağımsız denetçilerden iç denetim mekanizmasının düzeltilmesiyle ilgili olarak, muhasebe literatüründe sıklıkla tartışılan aşağıdaki değişim önerisini ne yönde değerlendirdikleri sorulmuştur.

“İç denetim çalışmalarının bağımsız denetim çalışmalarına yararlı bir temel oluşturabilmesi için iç denetim biriminin uzmanlaşması; doğrudan doğruya denetim kuruluna bağlanması, idarî özerkliğinin güvence altına alınması; iç kontrol sistemlerinin kurulmasında ve geliştirilmesinde birinci derecede yetkili olması ve iç denetim mesleğinin bir meslek örgütü ve yasasına bağlı olarak yayımladığı standartlar aracılığıyla uygulamalara yön vermesi gerekmektedir.”

Bağımsız denetçilerin görüşleri Tablo 6.4’de özetlenmiştir.

Tablo 6.4: İç Denetim Çalışmalarının Bağımsız Denetimde Kullanılması

Seçenekler	Sıklık (Frekans)	Oran (%)	Birikimli Oran (%)
Kesinlikle İnanıyorum	11	28,2	28,2
İnanıyorum	22	56,4	84,6
Kararsızım	1	2,6	87,2
İnanmıyorum	5	12,8	100,0
Kesinlikle İnanmıyorum	0	0,0	100,0
Toplam	39	100,0	

Sonuç olarak bağımsız denetçilerin %84,6’sı, iç denetimin bağımsız denetime yararlı bir temel oluşturabilmesi için idarî ve malî özerkleştirme ile iç denetçilerin niteliklerinin

arttırılması yönünde ciddi bir dönüşüm geçirmesinin yaralı olabileceğine inanmaktadır. Bu durum bağımsız denetçilerin, işletme faaliyetlerini, yöneticilerini, çalışanlarını ve her türlü işlemi yakından gözleyen iç denetçilerin hata/hilelerin ortaya çıkarılmasındaki çok uygun konumunun önemini kabul ettiklerini ve iç denetçiler ile işbirliği yapılması gerekliliğine inandıklarını da göstermektedir. İç denetimin etkinleştirilmesi ile aynı zamanda, bağımsız denetçilerin iş yoğunluğunu da azalabilir ve bağımsız denetçilerin sorumluluğu yönetimle paylaşma eğilimleri de artabilir.

e) Bağımsız Denetçilerin Finansal Raporlama Hilelerinin Ortaya Çıkarılmasında Kullandıkları En Etkili Araç ve Yöntemler

Bağımsız denetçilerden finansal raporlama hilelerinin ortaya çıkarılmasında kullandıkları araçları etki ve önem sırasına (1:En Önemli, 8:Önemsiz) göre derecelendirmesi istenmiştir. Bağımsız denetçilerin yaptıkları sıralama Tablo 6.5’de gösterilmektedir.

Tablo 6.5: Bağımsız Denetçilerin Finansal Raporlama Hilelerinin Ortaya Çıkarılmasında Kullandıkları En Etkili Araç ve Yöntemler

Kullandıkları Araçlar	Önem Sıralaması		
	Genel	Ulusal	Uluslararası
Bağımsız Denetim	1	1	3
İç Kontrol	2	3	1
İç Denetim	3	2	2
Risk Yönetim Sistemleri	4	4	6
Özel Hile İncelemeleri	5	5	4
Anonim İhbar Hatları	6	6	7
Rastlantılar	7	7	5
Güvenlik Kuvvetleri Bildirimi	8	8	8

Sonuç olarak, bağımsız denetçilere göre finansal raporlama hilelerinin ortaya çıkarılmasında en etkili 3 araç bağımsız denetim, iç kontrol ve iç denetim olarak bulunmuştur. Ulusal ölçekli kuruluşlarda etkinlik sıralaması bağımsız dış denetim, iç denetim ve iç kontrol iken, uluslararası ölçekli kuruluşlarda iç kontrol, iç denetim ve bağımsız dış denetimdir.

Dünyada ve Türkiye’de uygulamadaki sonuçlar, uluslararası ölçekli kuruluşların yaptıkları sıralama ile daha uyumlu görünmekte, başka bir deyişle bağımsız denetimin etkinliğini görece olarak düşük göstermektedir.

Bağımsız denetçiler, muhasebe hilelerinin ortaya çıkarılmasında en etkili aracın yine bağımsız denetim olduğunu düşünmektedir. Bu noktadan hareket edilerek, bağımsız denetçilerin muhasebe hilelerinin ortaya çıkarılmasında, yetki ve olanaklarının artırılması kaydıyla kendilerine daha fazla sorumluluk verilmesine karşı çıkmamalarının beklenebileceği düşünülmektedir. Bununla birlikte, bağımsız denetimin etkinliğini uygulamada da gösterebilmesi için daha çok sorumluluk alması ve özellikle bilgisayar destekli denetim tekniklerini kullanarak daha fazla sayıda hileyi ortaya çıkarabilmesi gerekmektedir. Uluslararası denetim kuruluşlarının ise bağımsız denetimi etkili görmekle birlikte sıralamada iç kontrol ve denetimin ardından geldiğini düşünmesi, fiilen hilelerin ortaya çıkarılmasında da bağımsız denetimin ihbarlar, iç kontrol ve iç denetimden sonra geldiği saptamasını yapmış olmalarından kaynaklanabilir. Bu kuruluşların yaptıkları sıralama, bağımsız denetimin ancak iç kontrol ve iç denetimin ardından ikincil bir sorumluluk üstlenebileceğini düşüncelerinden de ileri gelebilir. Öte yandan, ulusal denetim kuruluşlarının bağımsız denetimi en etkili araç konumuna yükseltmeleri uygulamadaki sonuçlarla doğrulanmamaktadır. Bu görüş, bağımsız denetimin en etkili araç olması ya da o düzeye yükselmesi gerektiğine inanmalarından ileri gelmiş olabilir.

f. Bağımsız Denetçilerin Varlıkların Kötüye Kullanılması Hilelerinin Ortaya Çıkarılmasında Kullandıkları En Etkili Araç ve Yöntemler

Bağımsız denetçilerden varlıkların kötüye kullanılması hilelerinin ortaya çıkarılmasında kullanılan en etkili araçları önem sırasına (1:En Önemli.....8:Önemsiz) derecelendirmesi istenmiştir. Bağımsız denetçilerin yaptıkları sıralama Tablo 6.6’da gösterilmektedir.

Tablo 6.6: Bağımsız Denetçilerin Varlıkların Kötüye Kullanılması Hilelerinin Ortaya Çıkarılmasında Kullandıkları En Etkili Araç ve Yöntemler

Araçlar	Önem Sıralaması		
	Genel	Ulusal	Uluslararası
İç Kontrol	1	2	1
İç Denetim	2	1	2
Bağımsız Denetim	3	3	5
Risk Yönetim Sistemleri	4	4	7
Özel Hile İncelemeleri	5	5	6
Anonim İhbar Hatları	6	6	3
Rastlantılar	7	7	4
Güvenlik Kuvvetleri Bildirimi	8	8	8

Bağımsız denetçilere göre varlıkların kötüye kullanılması hilelerinin ortaya çıkarılmasında en etkili araçlar sırasıyla iç kontrol, iç denetim ve bağımsız dış denetim olarak saptanmıştır. Ulusal ölçekli kuruluşların sıralaması iç denetim, iç kontrol ve bağımsız dış denetim biçimindedir. Uluslararası ölçekli kuruluşlar ise, bağımsız denetimin etkinliğini ulusal ölçekli kuruluşlara göre daha düşük değerlendirmiş, onun yerini iç kontrol ve iç denetimle birlikte anonim ihbar hatları ikame etmiştir. Literatürde, genel olarak hileler sırasıyla ihbarlar, iç kontrol, iç denetim ve bağımsız denetim aracılığıyla ortaya çıkarılmaktadır.

Bağımsız denetçiler, varlıkların kötüye kullanılması hilelerinin ortaya çıkarılmasında ise bağımsız denetimi etkili araçlar arasında görmekle birlikte, işletme içi uygulamaların yakından ve güncel olarak izlenmesini gerektiren bu tür hilelerin üst yönetim ve iç denetçiler tarafından ve bunların ortaklaşa kuracağı iç kontrol sistemi aracılığıyla daha etkili bir biçimde ortaya çıkarılabileceğini de kabul etmektedir. Bu tür hilelerin, alt düzey yöneticiler ve yönetim görevi olmayan çalışanlar tarafından yapılması nedeniyle iç kontrol ve iç denetim bağımsız denetime göre daha başarılı sonuçlar alması doğal karşılanmaktadır.

g) Aralıksız Denetim ile İlgili Soru ve Yanıtların Analizi

Aralıksız denetim (*ana kütle denetimi*) uygulaması konusunda bağımsız denetçilerin düşüncelerini öğrenmek amacıyla aşağıda verilen önermelere katılıp katılmadıkları

sorusu yöneltilmiştir.Bağımsız denetçilerin görüşleri Tablo 6.7’de gösterilmektedir.

Tablo 6.7: Aralıksız Denetimin Uygulanabilirliği

Önergeler	Sıklık (Frekans)	Oran (%)
Olanaksız değildir, denetim riskinin azaltılması için gereklidir.	9	23,1
Sağlanacak sınırlı fayda maliyetinden daha düşüktür.	11	28,2
Fazladan ayrılan zaman gereksizdir ve israfa neden olur.	9	23,1
Örnekleme yoluyla ulaşılan denetim görüşünü değiştirmez.	7	17,9
İşlem miktarlarının ve çeşitlerinin artması nedeniyle otomasyon teknikleriyle dahi bu işlemlerin tek tek takibi zordur.	12	30,8
İşletmeler açısından faaliyetlerin akışını engeller.	9	23,1
Denetime aşırı derecede güven duymaya başlayacağından işletme içi iç denetim faaliyetlerini olumsuz etkiler.	14	35,9
Sürekli denetim içerisinde bulunmak, işletme yönetimi üzerinde baskı yaratır.	7	17,9
Toplam	39	100,0

Bağımsız denetçiler, aralıksız denetimin (*anakütle denetimi*) bir ihtiyaç olduğuna genel olarak inanmamaktadır. Anakütle denetiminin riskin azaltılması için gerekli ve mümkün olduğuna inananların ağırlığı yaklaşık %23’de kalmıştır. Çoğunluğu oluşturan görüş sahipleri, ana kütle denetiminin iç denetimi olumsuz yönde etkileyeceğini, otomasyona geçilmesine rağmen tek tek işlem bazında takip yapılamayacağını, faaliyetlerin akışını engelleyeceğini ve faydasının maliyetinden düşük olduğunu ileri sürmektedir.

Genel olarak, bağımsız denetçiler aralıksız denetimi çeşitli gerekçeler belirterek olumsuz değerlendirmektedir. Bağımsız denetçiler, aralıksız denetime ilk olarak iç denetim faaliyetlerini etkisizleştireceği için olumlu bakmamaktadır. İkinci olarak, aralıksız denetimin teknik yapılabilirliği konusundaki kuşkuları olduğunu belirtmektedir. Üçüncü olarak, aralıksız denetim ile sağlanacak faydanın maliyetinden az olacağına inanmaktadır. Bununla beraber, bağımsız denetçilerin yaklaşık 1/4’ü ise aralıksız denetimin denetim riskini azaltacağını düşünmektedir. Aralıksız denetim, standartlara göre gerçekleştirilen en az 96 saatlik denetime göre daha uzun bir zaman dilimini ve çalışma saatini içermektedir. Bu ise bağımsız denetçilerin yalnızca iş yükünü arttırmakla kalmayacak, sorumluluklarını ve bu arada muhasebe hilelerinin ortaya çıkarılması sorumluluğunu da arttırabilecektir, çünkü daha çok maddî ve beşerî kaynak ile daha uzun ve kapsamlı denetim yapan bağımsız denetçilerden daha çok sayıda hileyi

ortaya çıkarması beklenebilmektedir. Genel olarak bağımsız denetçilerin aralıksız denetim ile gelecek sorumluluğu kabul etmedikleri söylenebilmektedir.

h) Muhasebe Skandalları ile İlgili Soru ve Yanıtların Analizi

Bağımsız denetçilerin 2001 Enron ve 2003 Parmalat (*European Enron*) gibi geçmişte yaşanan ve bazı muhasebe hilelerini de içeren büyük şirket skandallarında sorumlu tutulan tarafları değerlendirmesi istenmiştir. Bağımsız denetçilerin görüşleri Tablo 6.8’de gösterilmektedir.

Tablo 6.8: Muhasebe Skandallarında Sorumlu Taraflar

Sorumlu Taraflar	Çok Yüksek		Yüksek		Normal		Düşük		Çok Düşük		Cevap Vermeyenler	
	Oran	Sıklık	Oran	Sıklık	Oran	Sıklık	Oran	Sıklık	Oran	Sıklık	Oran	Sıklık
Yöneticiler	59,0	23	30,8	12	5,1	2	0,0	0	0,0	0	5,1	2
Denetim Komitesi	46,2	18	41,0	16	5,1	2	0,0	0	0,0	0	7,7	3
Bağımsız Dış Denetim	38,5	15	48,7	19	7,7	3	0,0	0	0,0	0	5,1	2
Yönetim Kurulu	53,8	21	28,2	11	7,7	3	5,1	2	0,0	0	5,1	2
İç Denetim	35,9	14	46,2	18	10,3	4	2,6	1	0,0	0	5,1	2
İç Kontrol	35,9	14	38,5	15	10,3	4	10,3	4	0,0	0	5,1	2
Risk Yönetimi	20,5	8	51,3	20	15,4	6	2,6	1	2,6	1	7,7	3
Düzenleyici-Denetleyici Kuruluşlar	12,8	5	48,7	19	23,1	9	10,3	4	0,0	0	5,1	2
Siyaset-Ticaret İlişkileri	28,2	11	25,6	10	20,5	8	12,8	5	5,1	2	7,7	3
Mali Sistemin Etkin Olmaması	12,8	5	15,4	6	30,8	12	23,1	9	10,3	4	7,7	3
Anonim İhbar Hatları	5,1	2	17,9	7	25,6	10	23,1	9	17,9	7	10,3	4

Bağımsız denetçiler, büyük şirket iflâslarında öncelikle işletme yönetimi ve denetim kurulunu sorumlu göstermiş, bağımsız denetimin rolünü daha önemsiz ve geri planda algılamıştır. Küresel ölçekli kuruluşlar, hilelerin ortaya çıkarılmasındaki sınırlı ve ikinci derecedeki sorumluluk algılamalarını geçmişte yaşanan şirket iflâslarında da sürdürmekte ve söz konusu sorumluluğu, hemen tümüyle yönetime yüklemektedir. Ulusal ölçekli kuruluşlarda ise bağımsız denetimin sorumluluğu bir bütün olarak işletme yönetiminden sonra gelse de görece daha yüksek değerlendirilmektedir. Yukarıdaki sonuçlara göre 39 bağımsız denetim kuruluşunun sorumluluk sıralaması Tablo 6.9’da özetlenmiştir.

Tablo 6.9: Muhasebe Skandallarında Sorumluluk Sıralaması

Olayın Sorumluları	Sorumluluk Sıralaması		
	Genel	Ulusal	Uluslararası
Yönetim	1	1	1
Denetim Kurulu	2	2	2
Yönetim Kurulu	3	4	1
Bağımsız Denetim	4	3	4
İç Denetim	5	5	2
İç Kontrol	6	6	1
Risk Yönetimi	7	7	3
Düzenleyici ve Denetleyici Kuruluşlar	8	8	6
Siyaset-Ticaret İlişkileri	9	9	5
Etkin Olmayan Malî Sistem ve Piyasalar	10	10	7
Anonim İhbar Hatları	11	11	6
Güvenlik Kuvvetleri Bildirimi	12	12	8

Bağımsız denetçilerin gerek skandallar öncesi, gerekse skandallar sonrası muhasebe hilelerinin ortaya çıkarılamamasından işletme yönetimi ve yönetim organlarını sorumlu tuttuğu gözlenmektedir. Gerçekte bu olaylara karşı oluşan tepki yeni düzenlemeler, yasa ve tebliğler niteliğinde olmuş ve bağımsız denetçilerin sorumluluklarını arttıran ek görevler getirilmiştir. Söz konusu ek görevlerin tam olarak yerine getirilmemesi durumunda da bağımsız denetim kuruluşları ya da bağımsız denetçiler sorumlu tutulabilmekte ve dava edilebilmektedir. Para ve hapis cezaları, hem işletme yöneticileri, hem de bağımsız denetçiler için ağırlaştırılarak uygulanmaya başlanmıştır. Daha da önemlisi, denetim ve bir bütün olarak muhasebe mesleği saygınlık ve güven kaybına uğramış, kendi kendisine düzenleme yapma yetkisi elinden alınarak özerk düzenleyici ve denetleyici kuruluşlara ya da bu kuruluşlara bağlı çalışan diğer kurullara devredilmiştir. Bütün bu gelişmelerin bağımsız denetçilerin de bakış açısını düzenlemelerden önceki yaklaşımlarına göre bir dereceye kadar değiştirmesi beklenirken, böyle bir değişikliğin ya da yenilenmenin yaşanmadığı anlaşılmaktadır.

Bağımsız denetçilerin skandallar öncesi görüşlerinde direnmelerinin nedenlerinden birisi de, yaşanan hile olaylarını sistemik olaylar olarak değil, münferit olaylar olarak görmesi nedeniyle olabilir. Söz konusu skandalların münferit ya da bireysel olay olarak

kabul edilmelerinin göstergelerinden biri, sorumluluğun birkaç kişiye ya da kuruma yüklenmesi olmuştur. Nitekim ilk başta işletme yöneticilerinin açgözlülüğü ve yaşama biçimi gibi nedenler ileri sürülürken, daha yönetim organlarının dikkatsizliği, denetim organlarının etkisizliği öne çıkarılmıştır. Ancak yapılan düzenlemelere bakıldığında işletmelere, bağımsız denetim kuruluşlarına ve düzenleyici ve denetleyici kuruluşlara yüklenen yeni görevler ve sorumluluklar olduğu göze çarpmaktadır. Sonuç olarak, düzenlemeler sistemik sorunlar olduğu anlayışıyla getirilirken, bağımsız denetçilerin halâ münferit olay değerlendirmelerini sürdürdüğü gözlenmektedir.

Öte yandan, Türkiye’de düzenleyici kuruluşlar ile bağımsız denetçiler arasında sözü edilen konuda herhangi bir görüş farklılığı bulunmamaktadır. Türkiye’de büyük muhasebe skandalları yaşanmadan ABD ya da AB kökenli olup çevirisi yapılarak uyarlanan düzenlemeler de bağımsız denetim kuruluşlarına ek görev ve dolayısıyla sorumluluklar getirmektedir. Ancak, ülkemizde ortaya çıkarılabilen hile sayısının sınırlı olması ve bunlardan dolayı hemen tamamıyla müşteri işletmelerin sorumlu tutularak bağımsız denetim kuruluşlarının büyük çaplı kayıplara uğramaması nedeniyle düzenleyici ve denetleyici kuruluşlar ile bağımsız denetçiler arasında yapılan yeni düzenlemeler dolayısıyla ciddi bir tartışma süreci ve görüş ayrılığı yaşanmamıştır. Aynı şekilde, sermaye piyasalarının yeni ve derinliğinin sığ olması dolayısıyla büyük servet kayıpları meydana gelmemiş, hisse senedi sahipleri ve kreditorler bu nedenle bireysel ya da toplu olarak herhangi bir dava açmamıştır. Başka bir anlatımla, bugüne kadar yeni yasal düzenlemeler uygulamada bağımsız denetçilere yeni malî yükler getirmemiştir.

Son olarak, TÜRMOB ve SPK arasında standart yapma konusunda yaşanan tartışma sonucunda yetkinin fiilen SPK’ya geçmesi de bağımsız denetçileri etkilemiş görünmemektedir, çünkü her iki durumda da bağımsız denetim kuruluşları standart oluşturucu kurullarda doğrudan yer almamış, dolaylı etkilerde bulunmuştur.

1) Türkiye’de Uygulanacak Denetim Standartları ile İlgili Soru ve Yanıtların Analizi

Denetim standartları bağımsız denetim çalışmalarının ana çerçevesini oluşturmaktadır. Standartlar aynı zamanda bağımsız denetçilerin görev ve sorumluluklarının sınırlarını belirlediği için önem kazanmaktadır. Genel kabul görmüş denetim standartları kolay ve

köklü bir geçmişe sahip olmasına karşın kural bazlı ve şekle dayalı olduğu, sermaye piyasalarına tam, güvenilir ve geçerli finansal bilgi sağlamadığı, asgarî düzeyde finansal bilgi sunduğu için eleştirilmekte bunun yerine daha çok ve güncel bilgi sunan finansal raporlama seçenekleri önerilmektedir. Sözgelimi Miller ve Bahnson (2002:89-92)'un nitelikli finansal raporlaması (*Quality Financial Reporting*) bunlardan birisidir. Bu standart rejiminde bağımsız denetçiler yalnızca belirtilen kurallara ve eşiklere bakarak karar vermekte, olayın özü ve iktisadî ve ticarî niteliğini kavramaya yönelik herhangi bir ek çalışma yapmamaktadır. Kurala şeklen uyulduğu sürece bağımsız denetçilerin herhangi bir sorumluluğu doğmamaktadır. Burada bağımsız denetçiler takdir hakkını ya hiç kullanmamakta ya da sınırlı olarak kullanmaktadır. ABD denetim tarihi özelinde kural bazlı rejimin en önde gelen savunucusu Arthur Andersen şirketi olduğu için 2000'lerin başına kadar olan dönemin bu şirketin fikri önderliği ile yeni uygulamaları ile geçtiği görülmüştür.

Buna karşılık ilke bazlı olan, öze öncelik veren ve uluslararası ölçekte kabul gören, fakat yeterince sınanmayan ve ülkelerin kendine özgü koşullarını ihmâl eden uluslararası denetim standartları bulunmaktadır. Uluslararası denetim standartlarının oluşturulmasında ulusal meslek örgütlerinin görüşlerine de başvurmaktadır. Bu standart rejiminde kurallar ve eşikler çok açık biçimde yer almamakta, dolayısıyla bağımsız denetçiler koşullara bakarak önündeki iktisadî ve ticarî olayın özüne ve amacına ilişkin bir değerlendirme yapmaktadır. Başka bir anlatımla, bağımsız denetçilere daha çok takdir hakkı tanınmıştır. Bağımsız denetçiler, kullandıkları takdir hakkının gerektiği zaman hesabını da vermek durumunda olduklarından daha geniş bir sorumluluk taşıdıkları düşünülmektedir.

Bu doğrultuda, bağımsız denetçilerin tamamından Türkiye'de uygulanacak denetim standartları oluşturulurken ne tür bir standart rejiminin temel alınması gerektiği konusundaki görüşleri öğrenilmek istenmiştir.

Bağımsız denetçilerin görüşleri Tablo 6.10'da gösterilmektedir.

Tablo 6.10: Türkiye’de Uygulanması Önerilen Denetim Standartları

Önermeler	Sıklık (Frekans)	Oran (%)
Türkiye, uygulanması kolay olduğu ve köklü bir geçmişe sahip olduğu için Genel Kabul Görmüş Denetim Standartlarını temel almalıdır.	1	2,6
Türkiye, kural bazlı ve şekle dayalı olduğu, sermaye piyasalarına tam, güvenilir ve geçerli finansal bilgi sağlamadığı, asgarî düzeyde finansal bilgi sunduğu için Genel Kabul Görmüş Denetim Standartlarını temel almamalıdır.	2	5,1
Türkiye, ilke bazlı olduğu, öze öncelik verdiği ve uluslararası ölçekte kabul gördüğü için Uluslararası Denetim Standartlarını temel almalıdır.	16	41,0
Türkiye, henüz uygulamada yeterince sınanmadığı ve ülkelerin kendine özgü koşullarını ihmal ettiği için Uluslararası Denetim Standartlarını temel almamalıdır.	3	7,7
Türkiye, Genel Kabul Görmüş Denetim Standartlarını ve Uluslararası Denetim Standartlarının birbirine yakınlştırılması çalışmalarını yakından izlemeli ve yönünü bu alandaki gelişmelere göre belirlemelidir.	12	30,8
Türkiye, kendine özgü iktisadî ve ticarî koşulları dikkate alarak karma bir standartlar bütünü temel almalıdır.	7	17,9

Genel olarak, Türkiye’nin uygulaması gereken denetim standartları konusunda ilk tercih olarak (%41) aynı zamanda mevcûd uygulama da olan uluslararası denetim standartları belirtilmiştir. Bu tercihte, uluslararası denetim standartları oluşturma sürecine ülkeler olarak katılma olanağının bulunması olabilmektedir. Genel kabul görmüş denetim standartları oluşturma sürecinde ise böyle bir olanak söz konusu olamamaktadır. İkinci en çok tercih edilen seçenek (% 30,8) ise, genel kabul görmüş denetim standartları ile uluslararası denetim standartlarının yakınlştırılması çalışmalarına göre bir yön belirlemek olmuştur. Genel kabul görmüş denetim standartları, ABD’deki büyük boyutlu ve muhasebe hileleri de içeren şirket iflâslarından sonra daha az tercih edilmeye başlanmış ve sonuç olarak uluslararası denetim standartları ile yakınlştırma çalışmaları artmıştır. Ulusal ölçekli kuruluşlar Türkiye’nin kendine özgü iktisadî ve ticarî koşul ve özelliklerin standartlar şekillendirilirken bir unsur olarak göz önüne alınmasını önerirlerken, küresel ölçekli kuruluşlar yerel koşulların dikkate alınmasını önermemiş, tam tersine dikkate alınmaması gerektiğini belirtmiştir.

Ülkelerin tarihsel, ekonomik, toplumsal ve kültürel koşullarının farklılığı göz önüne

alındığında, bağımsız denetçilere bütün bu farklılıkları değerlendirme olanağı veren ve ister istemez işlemlerin özünü ve amacını anlamaya yönelten uluslararası denetim standartlarının Türkiye'deki bağımsız denetçilere de daha uygulanabilir geldiği anlaşılmaktadır. Ancak söz konusu standart rejiminin bağımsız denetçilerin takdir hakkını ve sorumluluğunu eşzamanlı olarak arttırdığı kabul edilmek durumundadır.

i) Bağımsız Denetçilerin Hile Riski Değerlendirmesinde Başvurdukları Yöntemler

Bağımsız denetçiler muhasebe hilelerini ortaya çıkaracak biçimde denetim çalışmalarını planlamakta, bu kapsamda hile risk değerlendirmesi yapmaktadır. Bağımsız denetçilere hile risk değerlendirmesinde kullandıkları yöntemler sorulmuştur. Ankete karşılık veren bağımsız denetim kuruluşlarının tamamı bu soruya cevap vermiştir. Bağımsız denetçilerin görüşleri Tablo 6.11'de gösterilmektedir.

Tablo 6.11: Hile Riski Değerlendirmesinde Başvurulan Teknikler

Seçenekler	Sıklık (Frekans)	Oran (%)
Kontrol Çizelgeleri	19	48,7
İstatistiksel Modeller	7	17,9
Uzman Sistemleri	10	25,6
Veri Madenciliği	5	12,8
Malî Analiz ve Analitik İşlemler	33	84,6

Bağımsız denetçilerin hile risk değerlendirmesi yaparken en çok kullanılan teknik, geleneksel yöntem de olan malî analiz ve analitik yöntemler (% 84,6) olarak saptanmıştır. Bundan sonra en çok kullanılan teknik, yine geleneksel ve uygulaması kolay olan kontrol çizelgeleri (% 48,7) olmuştur.

Diğer teknikler ise, görece olarak az sayıda denetim kuruluşu tarafından kullanılmaktadır. Bu iki teknik konusunda ulusal ve uluslararası denetim kuruluşları arasında bir farklılık bulunmamaktadır, ancak uzman sistemleri, veri madenciliği ve istatistiksel modeller gibi görece yeni teknikleri uluslararası ölçekli kuruluşlar daha çok kullanmaktadır.

Bağımsız denetçiler, muhasebe hilelerini ortaya çıkarmaya yönelik çalışmalarında ağırlıklı olarak özet sonuçlar üzerinden analiz yapmaktadır. Eğilimleri daha bilimsel

biçimde belirtmeye yardımcı olan istatistiksel modeller; hem verili bilgileri kullanan, hem de bağımsız denetçinin takdir hakkını kullanmasına izin veren uzman sistem yazılımlar ile bütün ana kütleyi hızlı ve hatasız biçimde incelemeye destek olan veri madenciliği tekniklerine daha az başvurulmuştur. Bu tür analizler, başlangıç çalışmalarında sıklıkla kullanılmaktadır, ancak olağan koşullardan sapmalar belirlendikten sonra ayrıntılı testler yapmak ve ek denetim teknikleri uygulamak gerekmektedir. İleri aşamalarındaki çalışmalarda yalnızca özet sonuçlar ile değil, daha fazla veri ile çalışmaya olanak veren yeni teknikler aracılığıyla çalışmak gerekmektedir.

Hile risk değerlemesi yapmak tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de bağımsız denetçilerin yapması gereken zorunlu görevlerden birisi olmuştur. Bağımsız denetçiler denetim sürecinde önemli yanlışlık riskini belirlemek ve bu risklere karşı denetim çalışmaları yapmak durumundadır. Bu görev yerine getirilirken geleneksel, çağdaş ya da karma teknikler kullanmak bağımsız denetçinin sorumluluk tanımından çok sahip olduğu maddi ve beşeri kaynakların düzeyi ile ilgili bir tercih olabilir. Burada yasalar, tebliğler ya da standartlarda tanımlanan bir sorumluluğun yerine getirilmesinde kullanılacak yöntemlerin denetim firması tarafından kendi kısıtları çerçevesinde seçilmesi söz konusudur. Bugüne kadar geleneksel tekniklerin etkin ve yararlı olmadığı veya çağdaş tekniklerin daha kesin sonuçlar verdiği kanıtlanamadığından firma kaynakları ve kısıtlarına uygun karma teknikler kullanmak makul bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir.

j) Hile Maliyeti ile İlgili Soru ve Yanıtların Analizi

Bağımsız denetçilerin denetim çalışmaları sırasında tespit ettiği tahminî toplam hile tutarı (*maliyeti*) net satış hasılatının %’si olarak öğrenilmek istenmiştir. Bağımsız denetçilerin görüşleri Tablo 6.12’de gösterilmektedir.

Tablo 6.12: Tahminî Hile Maliyeti

Arahk	Sıklık (Frekans)	Oran (%)	Birikimli Oran (%)
% 0-% 1	5	12,8	12,8
% 1-% 3	19	48,7	61,5
% 3-% 5	5	12,8	74,3
% 5-% 7	2	5,1	79,4
% 7-% 10	3	7,7	87,1
% 10+	1	2,6	89,7
Bilinemez	1	2,6	92,3
Cevap Vermeyenler	3	7,7	100,0
Toplam	39	100,0	

Hile maliyeti, çoğunlukla dünya ortalamalarının altında tahmin edilmiştir. Denetim kuruluşlarının % 61,5'i hile maliyetini net satış hasılatının % 3'ünün altında, % 74,3'ü % 5'inin altında tahmin etmiştir. Bu durum, Türkiye'de rastlanan hilelerin daha küçük boyutlu olmasından çok, hilelerin tüm boyutlarıyla ortaya çıkarılamamasından kaynaklanabilir, çünkü uluslararası yolsuzluk endekslerine de bakılarak hile maliyetinin dünya ortalamalarının (*net satış hasılatının % 5-6'sı*) üstünde olması beklenebilir. Nitekim PwC'nin (2007:30) çalışmalarına göre, bütün hile türlerinde ve genel ortalama bakımından yükselen piyasalar olarak adlandırılan ülkelerde (*Brezilya, Meksika, Çin, Hindistan, Endonezya, Rusya ve Türkiye*) hileden ileri gelen kayıplar ABD'ne göre daha yüksek çıkmaktadır. Ortalama kayıplar dünyada 2.420.700 ABD Doları/olay iken yükselen piyasalarda bu tutar yaklaşık 1.5 katına (3.374.848 ABD Doları/olay) çıkmaktadır. Varlıkların kötüye kullanılması hileleri dünyada 859.646 ABD Doları/olay kayıp meydana getirirken yükselen piyasalarda 2.915.419 ABD Doları/olay kayıp meydana getirmekte, finansal raporlama hileleri dünyada 954.798/olay kayıp yaratırken getirirken yükselen piyasalarda 3.406.917 ABD Doları/olay yaratmaktadır (PwC-Global, 2007:30).

Türkiye özelinde hileden kaynaklanan kayıpların da, hem dünya ve hem de yükselen piyasalardan daha yüksek olduğu tahmin edilmektedir. Nitekim Türkiye'de 3,9 milyon ABD Doları/olay maliyet, dünya ortalamalarının % 63 ve yükselen piyasaların % 15 üstünde bulunmuştur (PwC-Turkey, 2007:4).

k) Bağımsız Denetçilerin Sık Karşılaştıkları Hileler

Bağımsız denetçilerin denetim çalışmalarında en sık karşılaştıkları hile ve usûlsüzlükler

öğrenilmek istenmiştir. Bağımsız denetçilerin cevapları Tablo 6.13’de gösterilmektedir.

Tablo 6.13: Bağımsız Denetçilerin Karşılaştıkları Hileler

Seçenekler	Sıklık (Frekans)	Oran (%)
Hileli Finansal Raporlama	22	56,4
Varlıkların Kötüye Kullanılması	21	53,8
Haksız Edinim	8	20,5

Ankette bu soruyu yanıtlayan 22 bağımsız denetçinin sadece %5,1’i 2 ve %2,6’sı 3 finansal raporlama hilesi ile karşılaşmıştır. Bağımsız denetçilerin büyük çoğunluğu (%48,8’i) 1 finansal raporlama hilesi ile karşılaşmıştır. Geriye kalan 17 bağımsız denetçi ise herhangi bir finansal raporlama hilesi ile karşılaşmamıştır. Bağımsız denetçilerin sadece %10,3’ü 2, %2,6’sı 3 ve %2,6’sı 4 varlıkların kötüye kullanılması hilesi ile karşılaşmıştır. Bağımsız denetçilerin büyük çoğunluğu (%38,4’ü) 1 varlıkların kötüye kullanılması hilesi ile karşılaşmıştır. 18 bağımsız denetçi ise, herhangi bir varlıkların kötüye kullanılması hilesi ile karşılaşmamıştır. Bağımsız denetçilerin sadece %7,7’si 1, %2,6’sı 2 ve %10,3’ü 3 haksız edinim hilesi ile karşılaşmıştır. 31 bağımsız denetçi ise haksız edinim olayı ile karşılaşmamıştır.

Bağımsız denetçiler, beklenildiği gibi en çok finansal raporlama hileleri ile karşılaşmaktadır. Ancak 2 ve daha fazla hile ile karşılaşan bağımsız denetim kuruluşu sayısının sadece %7.7 olması, bağımsız denetim kuruluşlarının %48.8’inin sadece 1 hile olayı ile karşılaşması ve geri kalan kuruluşların (%43.5) hiçbir hile olayı ile karşılaşmamış olmaları bağımsız denetçilerin muhasebe hilelerinin ortaya çıkarılmasında deneyimli ya da başarılı olmadıklarını gösterebilir.

Hile olaylarının maliyetinin dünya ortalamalarından daha düşük tahmin edilmesinin nedenlerinden biri de, bağımsız denetçiler tarafından az sayıda hile olayının ortaya çıkarabilmesi olabilir. Nitekim araştırma kapsamına alınan 332 ceza olayında bağımsız denetçilerin verdikleri olumlu görüşler çoğunluğu oluşturmakta (221 ceza olayı) ve %66.6’lık büyük bir ağırlık oluşturmaktadır. Olumlu olmayan görüşler (*olumsuz görüş, şartlı görüş ve görüş bildirmekten kaçınma*) ise 111 olay ile %33.4’lük görece daha düşük bir ağırlık oluşturmaktadır.

6.6.Elde Edilen Bulguların Değerlendirmesi ve Öneriler

- a) Genel olarak, muhasebe hata ve hilelerinin ortaya çıkarılması sorumluluğunun tamamen işletme yönetimine ait olduğu kabul edilmemektedir. Bağımsız denetçilerin, iç kontrolün kuruluş ve geliştirme süreçlerinin büyük ölçüde kendi kontrollerinin dışında kalmasından dolayı sorumluluktan kaçınma eğilimi içinde oldukları gözlenmektedir, ancak malî sistemin tüm taraflarınca paylaşılması koşuluyla ya da anakütle denetimi için gerekli maddî altyapının sağlanması durumunda bu sorumluluğun finansal raporlama sürecinde yer alan diğer taraflarla paylaşılması eğilimleri güçlenmektedir.
- b) Sorumluluk düzeyi ile denetim ücreti arasında bir ilişki kurulması düşüncesi kuvvetli bir biçimde reddedilmektedir. Bu sonuçta, öncelikle büyük ölçüde standartlaşmış bir denetim çalışması için birbirine yakın fiyatlarda denetim ücreti alınması ve dolayısıyla denetim piyasasında yoğun fiyat rekabeti yaşanmamasının ve büyük ölçüde TÜRMOB önerisiyle yayımlanan Maliye Bakanlığı tebliği çerçevesinde kalınmasının etkili olabileceği düşünülmektedir. Bağımsız denetçiler, denetim ücretinin ödenme biçiminin yasal görev ve sorumluluklarını yerine getirirken olumsuz etkide bulunabileceğini belirtmekte, ancak denetim ücretinin düzeyi ile sorumluluk arasında herhangi bir ilişki kurmamaktadır. Başka bir anlatımla bağımsız denetçiler denetim ücretleri konusunda sorunu bunların düzeyinde değil ödenme biçiminde görmektedir.
- c) Bağımsız denetçiler, malî tabloların önemli yanlışlıklar içermediğine ilişkin makûl güvence vermek çerçevesinde tanımlanan mevcûd statüko ve uygulamalara devam etmek istemektedir, ancak makûl güvence düzeyinin ötesine geçmeyi amaçlayan anakütle denetimi uygulamasının yaşama geçirilmesi ya da sorumluluğu işletme yönetiminden başka taraflara dengeli bir biçimde dağıtmayı amaçlayan yaklaşımların gerçekleştirilmesi durumunda statükoyu bırakma eğilimi göstermekte ve yeni bir konumlanmaya geçmektedir. Öte yandan, ulusal ve uluslararası ölçekte faaliyet gösteren bağımsız denetim kuruluşları genel olarak benzer eğilimleri paylaşmaktadır, ancak uluslararası ölçekli kuruluşlar ana kütle denetiminin gerçekleştirilmesi ve sorumluluğun paylaştırılması fikirlerinin uygulamaya aktarılması olasılığını ulusal ölçekli kuruluşlara göre daha düşük bir olasılık olarak değerlendirmektedir. Tek sorumlunun işletme yönetimi olduğu tezine de küresel ölçekli kuruluşlar ulusal ölçekli kuruluşlardan daha şiddetli bir biçimde karşı

çıkılmaktadır. Uluslararası ölçekli kuruluşların ulusal ölçekli kuruluşlardan ayrıldığı noktalarda, sorumluluğun paylaştırılması ve anakütle denetimi konusundaki uluslararası deneyimlerden çıkardığı derslerin etkili olabileceği değerlendirilmektedir.

- d) Finansal tablo kullanıcılarının denetim çalışmalarından yüksek beklentiler içinde oldukları düşünüldüğünden beklentilerin gerçekçi bir düzeye indirilebilmesi için bağımsız denetçilerin mevcûd bağımsız denetim sürecini ve çalışmalarını finansal tablo kullanıcılarına açık biçimde anlatması ve bu amaçla bilgilendirme toplantıları düzenlemesi de yararlı olacağı düşünülmektedir. Sözü edilen toplantılarda bağımsız denetçiler olanaklarını, kısıtlarını ve kaynaklarını ortaya koymalı, finansal tablo kullanıcılarının bağımsız denetçilerden yapılmasını beklediği hizmetlerin hangilerinin yasa ve standartlar kapsamında kaldığı, hangilerinin uygun ve yeterli kaynaklarla başarılabileceği, hangilerinin makûl beklentilerin ötesine taşıdığı ve son olarak hangilerinin başka kişi ya da kurumların görev alanına girdiği açıklanabilir. Böylelikle varsa makûl bir denetçinin yapması gereken denetim çalışmalar ile mevcûd denetim çalışmaları arasındaki farklılık ya da boşluk saptanabilir, bu farkın kapatılması için düzenleyici ve denetleyici kuruluşlar göreve çağırılabilir, bağımsız denetçilerin yapamayacağı önemli görevlerin nasıl bir örgütlenme içinde yürütülebileceği ortaya konabilir.
- e) Bağımsız denetçiler, iç denetimin yapısal kısıtlarının olanaklar ölçüsünde giderilmesi durumunda özellikle varlıkların kötüye kullanılması hilelerinin ortaya çıkarılması ve önlenmesinde iç denetim çalışmalarının daha güvenilir bir düzeye gelebileceğine inanmaktadır. Bununla birlikte, iç denetimin tamamen bağımsız bir mekanizma olamayacağı ve bu çerçevede iç denetim çalışmalarının değerlendirmelerde kullanılması için yönetimden özerk bir konumda olmasının yeterli olacağı göz önüne alınmalıdır. Günümüzde bu düzeyde bir özerklik, iç denetimin yönetime bağlı olmaktan çıkarılıp denetim komitesine bağlanması ile sağlanmaya çalışılmaktadır.
- f) Çalışma ile muhasebe hileleri konusunda Türkiye'deki bağımsız denetçilerin bilinçlenme düzeyi ortaya konulmuştur. Genel olarak, bağımsız denetçilerin çok az sayıda hile ile karşılaştıkları için muhasebe hilelerinin ortaya çıkarılmasında daha az deneyimli oldukları, hilelerin ortaya çıkarılmasında ileri düzeyde teknikler yerine geleneksel teknikler kullandıkları ve hile maliyetini olduğundan daha düşük tahmin ettikleri anlaşılmaktadır. Öte yandan, bağımsız denetim kuruluşlarının

sorumluluklarını önemli yanlışlıklar ile sınırlandırmaya çalıştığı, fakat önemli yanlışlıklar konusunda işletme yönetimiyle ortaklaşa sorumluluğu kabul edebileceği anlaşılmaktadır. Bağımsız denetçiler, iç kontrollerin rolünü ve etkinliğini hata/hilelerin ortaya çıkarılmasında yaşamsal önemde görmektedir. Genel olarak, muhasebe hata ve hilelerinin ortaya çıkarılması sorumluluğunun tamamen işletme yönetimine aî olduğu kabul edilmemektedir. Düzenleyici ve denetleyici kuruluşlar ile bağımsız denetim kuruluşları arasında muhasebe hilelerinin ortaya çıkarılması önlenmesi sorumluluğunun tanımı ve kapsamı konusunda bir farklılık ya da boşluk saptanmamıştır, çünkü gerek düzenleyici ve denetleyici kuruluş, gerekse bağımsız denetim kuruluşları bağımsız denetimin temel amacının hileleri ortaya çıkarmak ve önlemek olmadığını, bu sorumluluğun müşteri işletmelere ait olduğu konusunda hemfikir durumdadır. Dolayısıyla Türkiye ölçeğinde düzenleyici ve denetleyici kuruluş açısından bir denetim beklenti boşluğundan söz edilememektedir. Öte yandan, kamu açısından denetim beklenti boşluğu olup olmadığını anlayabilmek için öncelikle yatırımcılar ve alacaklar olmak üzere finansal bilgi kullanıcılarının eğilimlerini saptamak ve bunları bağımsız denetim çalışmaları ve bağımsız denetçilerin algılamaları ile karşılaştırmak gerekmektedir.

- g) Bağımsız denetçilerin muhasebe hilelerinin önlenmesinde herhangi bir görevi ve sorumluluğu bulunmamaktadır. Önleme görevi tamamen işletme yönetimine ait bir sorumluluktur ve işletme yönetimi bu sorumluluğu temel olarak hileleri tanıyabilecek ve fark edilmesini sağlayabilecek bir iç kontrol sistemi kurarak yerine getirmektedir. İç denetçilerin ve diğer personelin hileler ve bunların önlenmesi konusunda eğitilmesi de yönetimin görevleri arasında yer almaktadır. Dünya uygulamalarında çok etkili olduğu anlaşılan anonim bir ihbar hattı kurmak ve işletmek de bu kapsamda ele alınmalıdır. Bağımsız denetimin hileleri önleme mücadelesine katkısı, yaptığı kendi iç kontrol değerlendirmeleri, yönetimin iç kontrol sistemi konusundaki değerlendirmeleri yönelik görüşlerini ve denetim çalışmaları sırasındaki gözlemlerini denetim komitesine aktarmak ve gelecek dönemlerdeki denetim çalışmalarında düzeltmeler ya da geliştirmeler yapıp yapılmadığını izlemek biçiminde olabilmektedir.
- h) Türkiye bağlamında bağımsız denetçiler az sayıda muhasebe hilesi ile karşılaşmakta, hileleri ortaya çıkarmak için geleneksel yöntemleri kullanmakta ve hile maliyetlerini dünya ortalamalarının altında tahmin etmektedir. Bu nedenle, Türkiye'deki bağımsız denetçilerin daha çok muhasebe hilesi ortaya çıkarabilmek ve hile

maliyetlerinde gerçekçi bir tabloya ulaşabilmek amacıyla hile incelemecilerinin özelliklerine ve yaklaşımına sahip olması ile hileyi ortaya çıkarma başarısının olumlu yönde etkilenebileceği düşünülmektedir. Bu amaçla, Lekan (2003:31-32), bağımsız denetçilerin ilke olarak görüşme ve sorgulama yetenekleri geliştirmesini, şüpheliye asgarî bilgi verip azamî bilgi sağlamak için mümkün olduğu kadar az konuşup çok dinlemeye özen göstermesini, yalan söyleyen ve hile yapanların durumu hakkında, onların yerine geçerek soyutlama yapabilmesini, şüpheli kişilerle pazarlık ortamı yaratmaktan özellikle kaçınmasını, namuslu görünen insanlar hakkında da sağlıklı bir şüphecilik içinde olabilmesini, gerektiği kadar görüşme yapmaya katlanabilmesini, sözlü olarak alınan bütün bilgileri doğrulama yoluna gidebilmesini, hile yapan kişilerin yaptıkları eylemi mazûr gösterebilecek ya da hafifletici neden olabilecek gerekçelere gereğinden fazla önem atfetmemesini ve kriminoloji üzerine bilgilerini güncel tutmasını önermektedir.

- i) Muhasebe hilelerinin ortaya çıkarılması açısından Türkiye'deki bağımsız denetçilerin sorumluluğu tek bir tarafa yüklemek istememesi, olanaklar genişletilirse sorumluluğu paylaşmaya istekli olması ve denetim ücretlerinin müşteri işletme tarafından ödenmesinin yarattığı bağımlılık ilişkisini değiştirmeye eğilim göstermesi, bağımsız denetçilerin kamusal-toplumsal rolleri ile ilgili duyarlılıklarını gösterebilir. Nitekim McMillan (2004:952-953)'a göre, kamusal-toplumsal rollerinin farkında olan ve bu rollere bağlı olan bağımsız denetçiler finansal raporlama sistemine güvenin artmasında etkili olabilmektedir. Kamusal-toplumsal rollerinin farkında olan bağımsız denetçi tipolojisinin yaratılması için ortak bir anlayış geliştirilmesi ve bunun için de ilgili bütün taraflarca uyumlu çabalar gösterilmesi gerekmektedir. Muhasebe eğitiminin ahlâkî değerler içermesi bu amaca yönelik önemli adımlardan birisi olacaktır (a.g.e.). Muhasebe eğitiminin de bağımsız denetçilerin kamusal-toplumsal rollerini pekiştirecek biçimde gözden geçirilmesinde yarar görülmektedir. Oysa Revsine (2002:143-144), günümüzde muhasebe müfredatının teknik ayrıntılara ilkelerden daha çok yer verdiğine işaret etmektedir.
- j) Müşteri işletme ve bağımsız denetim kuruluşu arasındaki karşılıklı çıkar ilişkisini kesintiye uğratmak amacıyla yeni denetim standartları ile getirilen sorumlu ortak başdenetçi değişikliği yerine firma rotasyonunun daha etkili olacağı düşünülmektedir. Gavius (2007:462-463)'a göre, bağımsız denetçi değişikliğinde önemli nokta, denetim süresi olmaktadır. Bağımsız denetim kuruluşu, müşteri işletme ile ilişkilerinin kısa vadeli ve kesintili olduğunu bilir ise, müşterinin

isteklerine uygun olarak önemli yanlışlıklar içeren malî tablolara onay vermemektedir. Ayrılma olasılığı ayrıca, denetçi-denetlenen işbirliğini, yeni gelecek denetçinin yanlışlıkları belirleyip rapor edebilmesi açısından da bozmaktadır. Uzun süreli denetimler bağımsız denetçiler açısından aynı zamanda atâlete de neden olmaktadır. Dolayısıyla, işletmelerin karmaşıklığının denetimi güçleştirmesi, işe başlama (*ilk yıl*) maliyetlerinin yüksekliği, yönetimin işbirliği eğiliminin azalması ve kısalan denetleme süreleri için yönetimin daha yüksek ücretler teklif ederek bağımsız denetçileri etkilemek istemesi gibi risklerine karşılık, denetim süresinin firma açısından sınırlandırılmasının hileleri azaltması beklenebilmektedir. Türkiye'deki uygulama firma rotasyonu biçiminde olduğundan dünyadaki uygulamadan daha ileri bir aşamada olduğu ve Türkiye'nin bu konuda dünyaya örnek oluşturduğu değerlendirilmektedir, ancak 7 yıllık sürenin biraz daha kısaltılması uygulamanın etkinliğini arttırabilmektedir.

- k) Denetim ücretlerinin müşteri işletmelerin dışındaki taraflarca ödenmesi ve denetim piyasalarında aşırı rekabetin önüne geçilerek denetim ücretlerinin kaliteyi düşürebilecek noktalara kadar çekilmesi bağımsız denetiminin görev ve sorumluluklarını yerine getirmesinde yardımcı olabilmektedir. Gavius (2007:464), bu nedenle denetim ücretlerinin düzenleyici ve denetleyici kuruluşlar tarafından düzenlenmesi ve izlenmesini de bağımsız denetim kuruluşlarının bağımsızlığının güvence altına alınması için bir süre daha gerekli değerlendirmekte, denetim ücretlerinin, ilgili tarifeler, rakip firmaların ücretleri, geçmiş yıllardaki ücretler, itibar, verimlilik ve uzmanlık göz önünde bulundurularak belirli ölçülere göre kontrol edilmesini ve denetim ücretlerinin yüksekliği ya da düşüklüğü için makûl açıklamalar talep edilmesini önermektedir. Bu durum, müşteri işletme-bağımsız denetim kuruluşu vekâlet sorununu bir dereceye kadar hafifletebilmektedir. Türkiye'deki bağımsız denetçilerin yalnızca 1/4'ünün denetim ücretinin müşteri işletme tarafından ödenmesini uygun bulmaları ve ücretin müşteri işletme dışındaki taraflarca ödendiği seçeneklere açık kapı bırakması, vekâlet sorununu ciddî derecede yaşadığını ve çözümü konusunda istekli olduğunu gösterebilir. Bununla birlikte, çözüm inisiyatifinin bağımsız denetim kuruluşlarından değil, düzenleyici ve denetleyici kuruluşlardan gelmesi daha gerçekçi olacaktır, çünkü bağımsız denetim endüstrisinin müşteri işletmeler ile yerleşik ilişkilerini değiştirmesi kolay olmayabilmektedir.

- l) Bağımsız denetçilerin hata/hilelerin ortaya çıkarılmasındaki yetersizliği, iç

denetçilerin hata/hilelerin ortaya çıkarılmasındaki uygun konumu ve hile incelemecilerin hata/hilelerin ortaya çıkarılmasındaki uzmanlığı göz önünde bulundurulduğunda, hata ve hilelerin ortaya çıkarılmasında söz konusu meslekler arasında uygun bir takım çalışması ve eşgüdüm sağlamanın gerekliliği anlaşılmaktadır. Söz konusu meslekler, hilelerin ortaya çıkarılmasında aslında birbirlerini tamamlamaktadır. Bu noktada aşağıdaki çalışma modellerinin uygulanabileceği düşünülmektedir:

1. İç ve dış denetçi hileyi teşhis eder; şirket hukukçusu, şirketin görevlendireceği hile incelemecisi veya adli muhasebeci idarî soruşturmayı, savcılık kurumu yargısal soruşturmayı yapar, iç ve bağımsız dış denetçi gelişmelere göre kendi çalışmalarını gözden geçirir.
 2. İç ve dış denetçi hileyi teşhis eder; şirket hukukçusu, iç denetçi, hile incelemecisi veya adli muhasebeci idarî soruşturmayı, savcılık kurumu yargısal soruşturmayı yapar, iç ve bağımsız dış denetçi gelişmelere göre kendi çalışmalarını gözden geçirir.
 3. İç ve dış denetçi hileyi teşhis eder; şirket hukukçusu, iç ve dış denetçi, hile incelemecisi veya adli muhasebeci idarî soruşturmayı, savcılık kurumu yargısal soruşturmayı yapar, iç ve bağımsız dış denetçi gelişmelere göre kendi çalışmalarını gözden geçirir.
- m)** Bağımsız denetçiler, ayrıca muhasebe hilelerinin ortaya çıkarılması için uyumlu bir takım çalışmasının içinde olmalıdır. İşletme içi faaliyetleri gözleyebilecek en uygun konumda olan iç denetim çalışmalarını özellikle varlıkların kötüye kullanılması hilelerinin ortaya çıkarılmasında bu mekanizmanın özerklik derecesine bağlı olarak ihtiyatlı bir biçimde kullanılmalıdır. Birtakım şüpheli durumların ortaya çıkarılmasında finansal dedektif olarak nitelendirilebilecek hile incelemecilerinden ve hile saptandıktan sonraki süreçte hile maliyetlerini en aza indirebilmek açısından adli muhasebecilerden hizmet alabilmeyi düşünmelidir. Müşteri işletmenin denetim komitesinin ve hukuk müşavirinin hile ortaya çıktıktan yargılama aşaması sonuçlanıncaya kadar olan aşamalarda süreci örgütlemesi ve yönetmesini sağlamalıdır. Bağımsız denetim çalışmaları yapılırken ve rapor yazılırken hilenin ortaya çıkarılması, incelenmesi ve yargılama aşamalarından gelen veri ve bilgileri değerlendirmeli, o noktaya kadar olan çalışmaları bunlara göre gözden geçirmelidir.

- n)** Sonuç olarak, muhasebe ve denetim mesleği ahlâkî özdenetimini başarabilir, müfredatını gerçek dünya koşullarına uyarlayabilir, toplumsal ve çevresel önceliklerini yeniden canlandırabilir, hilelerin ortaya çıkarılmasında birden çok aracı eşzamanlı olarak verimli bir şekilde kullanabilen bir takım çalışması içinde olur ise, güvenilirliği o derece artacak ve dışarıdan denetlenme gereksinimi de o derece azalacaktır.

YEDİNCİ BÖLÜM

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

7.1.Genel Değerlendirme ve Sonuç

Günümüzde küresel bir sorun haline gelen ve özellikle muhasebe hileleri kullanılarak gerçekleştirilen yolsuzluk olayları ile mücadele edilmesi büyük önem kazanmıştır. Söz konusu mücadelede bağımsız denetim kuruluşlarının özel bir konumu bulunmaktadır. Bu çerçevede bağımsız denetim kuruluşlarının işletmelerde muhasebe hilelerinin yapılmasını kolaylaştıran ya da görmezlikten gelen bir konumdan muhasebe hilelerini ortaya çıkaran ve önlenmesi için işletme yönetimlerine destek olan bir konuma geçmesi talep edilmektedir. Dolayısıyla bağımsız denetim kuruluşlarının ve bağımsız denetçilerin sorumluluğunun açık ve tartışmaya neden olmayacak biçimde belirlenmesi ve finansal bilgi kullanıcıları ile bağımsız denetim kuruluşları arasındaki beklenti farklılıkları olup olmadığının ortaya konulması, varsa bu tür bir boşluğun ortadan kaldırılması gerekmektedir. Bu sayede hem bağımsız denetim kuruluşları ve dolayısıyla bağımsız denetçiler kendi denetim programlarını yeniden düzenleyerek finansal bilgi kullanıcıları gözündeki etkinliklerini, güvenilirliklerini ve saygınlıklarını yükseltebilecek, hem de bağımsız denetim dışındaki ilgili taraflara dağıtılabilecek alan ve sorumluluklar belirlenerek gecikmeksizin gerekli çalışmalara yönelmesi sağlanabilecektir. Ayrıca işletmelere ve bağımsız denetim kuruluşlarına kamuyu temsil yeteneğinin yüksek olan düzenleyici ve denetleyici kuruluşlarca verilen idari cezalardan hareket edilerek hangi noktalarda muhasebe hilelerinin önlenmesi ve ortaya çıkarılmasının istendiği bağımsız denetim çalışmaları için yol gösterici olacak ve bağımsız denetim kuruluşlarının sorumluluklarını tam ve etkili bir biçimde yerine getirmeleri mümkün hale gelecektir.

Bu kapsamda çalışmada temel olarak, malî tablolarla ilgili muhasebe hilelerinin özellikleri ve bunların ortaya çıkarılması ve önlenmesi açısından hukukî olarak bağımsız denetçilere yüklenen sorumluluklar araştırılmıştır. Çalışmanın amacı, Türkiye’de bağımsız denetime ilişkin faktörler ile müşteri işletmeler ve bağımsız denetim kuruluşlarına düzenleyici ve denetleyici kuruluşlar tarafından verilen cezalar arasında bir nedensellik ilişkisi olup olmadığını belirlemek, bu noktadan hareket ederek

düzenleyici ve denetleyici kuruluşların ve dolaylı olarak kamunun muhasebe hilelerinin ortaya çıkarılması ve önlenmesindeki hukukî, idarî ve cezaî sorumluluğu ne şekilde algıladığı ve dağıttığını saptamaktır. Çalışma çerçevesinde birbirini tamamlayıcı nitelikte olan iki uygulama çalışması yapılmış, öncelikle düzenleyici ve denetleyici kuruluşların ve dolayısıyla kamunun hile olaylarında bağımsız denetim kuruluşlarını müşteri işletmelerle birlikte sorumlu görüp görmediği ve müşteri işletmelere verilen cezalarda bağımsız denetimin bir etkisinin olup olmadığı bir lojistik regresyon analizi yapılarak belirlenmiş, daha sonra bağımsız denetim kuruluşlarının muhasebe hilelerinin ortaya çıkarılması konusundaki rolleri ile ilgili algılaması ve dolayısıyla kendilerini sorumlu görüp görmedikleri bir anket uygulaması yardımıyla tespit edilmiştir.

Lojistik regresyon analizi aracılığıyla, müşteri işletme ve bağımsız denetim kuruluşlarının Türkiye’de malî raporların kullanıcılarını bir bütün olarak tarafsız biçimde temsil etme yeteneği en yüksek olarak değerlendirilen düzenleyici ve denetleyici kuruluşlardan aldıkları cezalar incelenmiştir. Söz konusu istatistiki uygulamada, cezalar ile bağımsız denetim ve müşteri işletmeye ilişkin faktörler arasındaki ilişkiyi araştıran modeller aracılığıyla dolaylı olarak da olsa muhasebe hilelerinin ortaya çıkarılması ve önlenmesindeki sorumluluklar belirlenmiştir. Çalışma çerçevesinde, 2000-2008 döneminde Türkiye’deki düzenleyici ve denetleyici kuruluş olan SPK’nun muhasebe hileleri (*önemli yanlışlıklar ve yetersiz açıklamalar*) nedeniyle verdiği cezaları hangi faktörlerin belirlediğini ve bu arada bağımsız denetim ile ilgili bir dizi faktörün müşteri işletmelerin aldığı cezalar üzerindeki rolü ve etkisi ortaya konulmuştur. SPK’nun bakış açısı kamuyu en geniş anlamda temsil etmek çerçevesinde şekillendiği için ceza kararlarında işaret ettiği sorumlu kurumların aynı zamanda muhasebe hilelerinin ortaya çıkarılması ve önlenmesi konusundaki sorumlu kurumlar olacağı varsayılmıştır. Dünyada ve özellikle ABD’de bu tür araştırmalar, hem idarî (*auditor sanctions*) ve hem de yargısal düzeyde (*litigation*) yapılmaktadır. Söz konusu araştırmalar yardımıyla, düzenleyici ve denetleyici kuruluşların bağımsız denetçilerden özellikle hangi muhasebe hilelerini ortaya çıkarması istediği belirlenmekte, bağımsız denetim kuruluşları da program ve çalışmalarında verilen cezalara göre yeniden düzenleme yapma gereğini duymaktadır. Türkiye’de yapılan bu çalışma, öncelikle düzenleyici ve denetleyici kuruluş olan SPK’nın bakış açısının ABD’de benzer kuruluş konumundaki SEC’den farklı olduğunu ortaya koymuştur. Nitekim ABD’de muhasebe hilelerinden dolayı bağımsız denetim kuruluşlarına oldukça ağır cezalar verilirken

Türkiye'deki cezalar hem daha hafif, hem daha az sayıda olduğu ve hem de daha çok kamuya açıklamalarda görülen yanlış, yanıltıcı ve eksik bilgilerden kaynaklandığı saptanmıştır. Başka bir anlatımla, ceza kararları işletmeler tarafından açıklama hileleri olarak da nitelendirilen yanlış, yanıltıcı ve eksik açıklamalar yapılması durumunda yoğunlaşmaktadır. Bu nokta, SPK'nın kamuya tam ve doğru açıklama konusuna özel bir önem verdiğini göstermektedir.

Bu çalışmada ayrıca, işletmelerin hile ve usûlsüzlükler nedeniyle aldığı cezalar üzerinde muhasebe hilelerinin, müşteri işletmenin özelliklerinin ve bağımsız denetim kuruluşuna ilişkin özelliklerin etkili olup olmadıklarını belirlemek üzere oluşturulan istatistiksel modellerde, malî tabloların önemli yanlışlıklar içermesi ile işletmelerin aldıkları cezalar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Aynı şekilde, özellikle gelir ya da kâr ile ilgili muhasebe hilelerinin SPK tarafından alınan ceza kararları üzerinde önemli bir etkisi olduğu bulunamamıştır.

Öte yandan, bağımsız denetim kuruluşlarının olumlu olmayan bir görüş vermesi durumunda da cezaların azaldığı gözlenmiştir. Sonuç olarak, düzenleyici ve denetleyici kuruluşların olumlu olmayan denetim görüşlerini denetim kalitesi ile yakından ilişkilendirdiği, bağımsız denetçilerin görev ve sorumluluklarını yerine getirdiğinin ve hata/hileleri ortaya çıkarmayı amaçlayan bir denetim çalışması planlayıp uyguladığının göstergelerinden biri olarak kabul ettiği, öte yandan olumlu görüş verilmeyen denetim raporlarında bağımsız denetçilerin düzeltme istediği konuların gereğinin yapıldığı ya da yapılmakta olduğunu düşündüğü için gerek müşteri işletmelerin, gerekse bağımsız denetim kuruluşlarının daha az ceza aldıkları varsayılabilir.

Hile dolayısıyla Türkiye'deki cezalar, çok büyük ölçüde müşteri işletme yönetimlerine verildiğinden hilelerin önlenmesi ve ortaya çıkarılması sorumluluğunun hemen tamamıyla işletme yönetimleri üzerinde bırakıldığı görülmektedir. Bağımsız denetçilerin hileleri ortaya çıkarmaması nedeniyle aldıkları cezalar son derece azdır ve sistematik bir yapı arz etmemektedir. SPK'nın, bağımsız denetim piyasasını geliştirmek ve sektörden çıkışları hızlandırmamak için uyarı ve idarî para cezaları ile yetinmekte, faaliyetten geçici ya da kalıcı olarak alıkoyma seçeneğini tercih etmediği söylenebilir. SPK, görece olarak yeni oluşan denetim piyasasına derinlik kazandırmak ve bu nedenle bir yandan yeni denetim şirketleri kurulmasını teşvik etmek istediği için, mevcû

denetim şirketleri uyarı veya göreceli küçük idarî para cezaları almaktadır. Nitekim bağımsız denetim şirketlerinin denetlenmesi büyük ölçüde kalite-kontrol çalışmaları ile sınırlı kalmaktadır.

Çalışma ile muhasebe hileleri ve bunların ortaya çıkarılması konusunda Türkiye'deki bağımsız denetçilerin eğilimleri, algılamaları ve deneyimleri de ortaya konulmuştur. Genel olarak, bağımsız denetçilerin çok az sayıda hile ile karşılaştıkları için muhasebe hilelerinin ortaya çıkarılmasında daha az deneyimli oldukları, hilelerin ortaya çıkarılmasında ileri düzeyde teknikler yerine geleneksel teknikler kullandıkları, hile maliyetini olduğundan daha düşük tahmin ettikleri anlaşılmaktadır. Öte yandan, bağımsız denetim kuruluşlarının sorumluluklarını önemli yanlışlıklar ile sınırlandırmaya çalıştığı, fakat önemli yanlışlıklar konusunda işletme yönetimiyle ortaklaşa sorumluluğu kabul edebileceği anlaşılmaktadır. Bağımsız denetçiler, iç kontrollerin rolünü ve etkinliğini hata/hilelerin ortaya çıkarılmasında yaşamsal önemde görmektedir. Genel olarak, muhasebe hata ve hilelerinin ortaya çıkarılması sorumluluğunun tamamen işletme yönetimine ait olduğu kabul edilmemektedir. Düzenleyici ve denetleyici kuruluşlar ile bağımsız denetim kuruluşları arasında muhasebe hilelerinin ortaya çıkarılması önlenmesi sorumluluğunun tanımı ve kapsamı konusunda bir farklılık ya da boşluk saptanmamıştır. Dolayısıyla Türkiye ölçeğinde bir denetim beklenti boşluğundan söz edilememektedir.

Çalışma ayrıca, cezalardan yola çıkılarak bağımsız denetimin, hilelerin ortaya çıkarılması ve önlenmesindeki rolünü ve sorumluluklarını da bilimsel olarak ortaya koymayı amaçlamıştır. İlk olarak, Türkiye deneyimi çerçevesinde bağımsız denetçilerin muhasebe hilelerinin ortaya çıkarılması ve önlenmesindeki görev tanımlamalarıyla düzenleyici ve denetleyici kuruluşların aynı konuda bağımsız denetimden beklentileri arasında bir farklılık olup olmadığı ortaya çıkarılmıştır. Bu ilişkiyi araştırırken, bağımsız denetim kuruluşlarının muhasebe hilelerinin ortaya çıkarılması konusundaki kendi kurumsal ve ilgili diğer tarafların sorumlulukları konusundaki mevcûd ve potansiyel eğilimleri de öğrenilmiştir. Çalışma, Türkiye'de bağımsız denetçilerin yaptıkları denetim çalışmaları ile düzenleyici ve denetleyici kuruluşların bağımsız denetimden beklentileri arasında bir denetim beklenti boşluğu (*audit-expectation gap*) olmadığını göstermiştir. Nitekim muhasebe hilelerinin ortaya çıkarılması sorumluluğu, esas olarak işletme yönetimleri üzerinde görülmüş, sadece birkaç olayda muhasebe

hilelerinden dolayı bağımsız denetim kuruluşlarına tek başına ya da işletme yönetimleriyle birlikte idarî cezalar verildiği gözlenmiştir.

Sonuç olarak, Türkiye’de bağımsız denetim kurumlarının muhasebe hilelerinin ortaya çıkarılması ve önlenmesindeki rolü ve sorumlulukları, tamamen ilgili mevzuat ve standartlara uygun olarak faaliyet göstermek çerçevesinde tanımlanmıştır. Bu nedenle muhasebe hileleri dolayısıyla işletmelere verilen cezalar üzerinde bağımsız denetim ile ilgili faktörlerin etkisi saptanmamış, muhasebe hileleri dolayısıyla salt bağımsız denetçilere verilen cezalar çok az sayıda bulunmuş ve bunlar da sistematik bir yapı arz etmemiştir. Çalışma, kamu ve bağımsız denetçiler arasında sermayenin tabana yayılmasının henüz yetersiz bir düzeyde olmasının da etkisiyle ciddi beklenti farklılıklarının oluşmadığını da göstermiştir. Türkiye açısından önemli bir düzenleyici ve denetleyici kurum olarak ortaya çıkan SPK’nun bağımsız denetçileri muhasebe hilelerinin ortaya çıkarılmasından sorumlu tutmadığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, bağımsız denetçilerin hata/hilelerin ortaya çıkarılmasındaki yetersizliği, iç denetçilerin hata/hilelerin ortaya çıkarılmasındaki uygun konumu, hile incelemecilerin hata/hilelerin ortaya çıkarılmasındaki uzmanlığı ve etkin denetim komitelerinin gözetim işlevi göz önünde bulundurulduğunda, hata/hilelerin ortaya çıkarılmasında söz konusu organlar arasında uygun bir takım çalışması ve eşgüdüm sağlama ile hem yapılan hile sayısının azaltılabileceği, hem de hilelerin ortaya çıkarılma olasılığının yükseltilebileceği düşünülmektedir. Çünkü söz konusu meslekler, hilelerin ortaya çıkarılmasında aslında birbirlerini tamamlamaktadır. Ayrıca bağımsız denetçilerin yoğun bir eğitimden geçirilerek hile incelemesi konusunda uzmanlaşmaları ve yeterli olanakların sağlanması durumunda muhasebe hilelerinin ortaya çıkarılması ve önlenmesinde bu kurumun etkinliği artabilecektir. Çalışma, düzenleyici ve denetleyici kuruluşların muhasebe hilelerini ortaya çıkarmaya yönelik olarak yeterli olanaklar ile çalışmadığını ve kendine özgü araç, yöntem ve programlara sahip olmadığını da açığa çıkarmıştır. Bundan dolayı, söz konusu kuruluşlar daha ağır bir suç kategorisini oluşturan malî tablolardaki önemli yanlışlıkları ortaya çıkarmaya değil, görece daha hafif bir suç kategorisi olan kamuya yapılan açıklamaların niteliği ve niceliğini belirlemeye dönük bir izleme ve düzeltme faaliyeti icra etmektedir.

Önemli yanlışlıkları ortaya çıkarmayı amaçlayan bir inceleme ve izleme mekanizmasının kurulması ve özellikle bu tür muhasebe hilelerinin cezalandırılmasına yönelik yaptırımlar uygulanmasının daha etkili olabileceği sonucuna ulaşılmaktadır.

7.2.Çalışmanın Kısıtları

Çalışmanın en önemli kısıtı, muhasebe hilelerinden dolayı SPK tarafından bağımsız denetçilere verilen cezaların ayrıntılarını elde etmekte yaşanmıştır. Bültenlerde yayımlanan ceza kararlarında yalnızca ceza miktarları, ceza türü ve olayın kısa tanımı yer almakta, ancak hangi işletmenin denetimi ya da denetim raporu nedeniyle ceza verildiği söz konusu işletmelerin hisse senetlerinde spekülasyona neden olabileceği gerekçesiyle açıklanmamaktadır. Oysa bağımsız denetim cezaları ile muhasebe hileleri arasındaki ilişkileri araştırarak bir çalışmada, cezanın sadece işletmeye ya da bağımsız denetçiye mi verildiği, yoksa her ikisine birden mi verildiği noktası sorumluluğun saptanması açısından son derece önemli olmaktadır. Sadece bağımsız denetçilere verilen cezaların hangi tür muhasebe hileleri yüzünden verildiği bilgisi, düzenleyici ve denetleyici kuruluşların ne tür muhasebe hilelerin ortaya çıkarılmamasından bağımsız denetçileri sorumlu gördüğü sorusunun cevaplanmasında kullanılabilecek, bu ise bağımsız denetçilerin denetim programı ve çalışmalarının yeniden düzenlenmesini gerektirebilecektir.

Muhasebe hilelerinin tanımlanması ve kategorilere ayrılmasında bültenlerde yer alan çok kısa açıklamalarla yetinilmek durumunda kalınmıştır. Eğer ceza kararı ile sonuçlanan hile olaylarında, olayla ilgili soruşturma dosyaları araştırmacıların kullanımına açık olursa, tanımlama ve sınıflandırma daha sağlıklı bir biçimde yapılabilecektir. Çalışmanın bir kısıtı da, saptanan muhasebe hilelerinin tamamının ilgili malî tablo ve denetim raporlarına ulaşılamaması nedeniyle modelde veri olarak kullanılamamasıdır. Eğer tüm olaylar veri olarak kullanılabilecek olursa, modelin geçerliliği, güvenilirliği ve açıklama gücü daha yüksek çıkacağı düşünülmektedir.

Çalışmanın bir diğer kısıtı, araştırmanın sadece idarî cezaları kapsamasıdır. SPK'nun idarî cezalandırmadan daha ciddî gördüğü olaylarda suç duyurusunda bulunarak yargıya başvurduğu durumlar da olmaktadır. Yargı aşamasında verilen cezalarla ilgili bilgiler SPK'nda ve ilgili yargı kuruluşlarının dava dosyalarında bulunmaktadır. Söz konusu dosyalara erişim sağlanarak yargısal cezalar konusundaki veriler de toplanıp idarî cezalar ile birlikte ele alınırsa muhasebe hileleri dolayısıyla verilen cezalar konusunda daha bütünlüklü bir tablo elde edilebilecektir.

7.3.Çalışmanın Literatüre Katkısı

Bu çalışma, Türkiye’de düzenleyici ve denetleyici kuruluşlarının muhasebe hilelerinin ortaya çıkarılması konusunda ceza uygulamalarında bağımsız denetim kuruluşları ve işletmelere yaklaşımlarını ortaya koyan ilk çalışma özelliğini taşımaktadır. Çalışmada düzenleyici ve denetleyici kuruluş olan SPKnın işletmelere ve bağımsız denetçilere somut olarak hangi gerekçelerle ceza verdiğini, cezaların ne oranda önemli yanlışlıklar içeren malî tablolardan ve ne oranda yetersiz açıklamalardan kaynakladığını, işletmelere ve bağımsız denetçilere verilen cezalar üzerinde hangi faktörlerin etkili olduğu konularında önemli veriler ve bulgular içerdiği düşünülmektedir.

Çalışma, Türkiye’deki bağımsız denetçilerin muhasebe hilelerinin ortaya çıkarılmasındaki sorumlulukları konusundaki eğilimleri çerçevesinde söz konusu sorumluluğun sadece müşteri işletmeler ile yönetimlerine yüklenmesinin doğru bir yaklaşım olmadığını, kontrol ortamı ve finansal raporlama sürecince yer alan bütün bileşenlerin katkı vermesi ve bağımsız denetim kuruluşlarının sahip olduğu olanakların artırılması ile başarı ve etkinlik düzeyinin yükseltilebileceğini ortaya koymuştur.

7.4.Geleceğe Yönelik Çalışmalar

Bağımsız denetçiler ile gerçekleştirilen bu çalışma, genellikle finansal raporlama sürecinin malî tabloları hazırlama aşamasında görev alan serbest muhasebeci malî müşavirler ve vergi düzenlemelerine uygunluk sağlanması aşamasında görev alan yeminli malî müşavirleri içerecek biçim de yapılabilir. Söz konusu çalışma, özellikle küçük ve orta büyüklükteki işletmelerde muhasebe hilelerinin yaygınlık düzeyini, türlerini, alınan önlem ve kullanılan araçlar ile diğer boyutlarını ortaya koyabilecek ve genellikle büyük ölçekli işletmeleri kapsayan bu çalışma ile birlikte daha gerçekçi bir Türkiye görüntüsü elde edilebilecektir. Meslek odaların mensûpları üzerinde alacağı ilke kararları, getireceği etik düzenlemeler ve vereceği disiplin cezaları ile finansal raporlama sürecinin muhasebe hilelerinden arındırılmasında oynayabileceği roller ve bağımsız denetimin aşama aşama küçük ve orta ölçekli işletmelere doğru yaygınlaştırılmasının hile maliyetleri ve sayısı üzerindeki olası etkileri de söz konusu çalışma kapsamında ele alınabilir. Disiplin cezaları, ilke kararları ve etik düzenlemelerin etkinlik düzeyi araştırılabilir.

Ceza kararları ve bağımsız denetçilerin eğilimleri çerçevesinde gerçekleştirilen bu çalışma, ileride gerçekleştirilebilecek başka çalışmalarla desteklenebilecek ve böylece eksiklikleri tamamlanabilecektir. Bu kapsamda, SPK'nun ceza kararı için hazırladığı ve yönetim kuruluna sunduğu soruşturma dosyalarına ulaşılarak bağımsız denetim kuruluşlarına verilen cezaların tüm ayrıntıları elde edilebilir ise, bağımsız denetim cezaları ile muhasebe hileleri arasındaki ilişkileri araştıran bir çalışma özel olarak muhasebe hilelerinin ortaya çıkarılmasında bağımsız denetçilerin sorumluluğu konusunda yararlı bilgiler sağlayacaktır. Bu konuda verilere yeterli erişim sağlanabilir ise, özellikle hangi tür muhasebe hileleri ile bağımsız denetim cezaları arasında ilişki olduğu da araştırmaya değer bir konu niteliğindedir.

Yargısal ceza kararları, bağımsız denetim alanında sorumluluğu belirleyen içtihatlar oluşturmakta ve idarî uygulamalar ile birlikte sorumluluk alanını düzenlemektedir. Dolayısıyla, sadece idarî cezalarla yapılan bir araştırmaya göre yargısal cezaları da içeren bir araştırma daha geçerli, güvenilir ve bütünsel sonuçlar verebilecektir.

KAYNAKÇA

- Acfe,(2008), *2008 ACFE Report to the Nation of Occupational Fraud & Abuse*, Association of Certified Fraud Examiners”, Austin, USA.
- Adams, Gary W., David R.Campell, Mary Campell, and Michael P.Rose,(2006), “Fraud Prevention”, *The CPA Journal*, January
- Albayrak, Ali Sait, (2006), *Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, Asil Yayınevi, 1.Baskı, Ankara.
- Altunışık,Remzi, Recai Coşkun, Serkan Bayraktaroğlu, Engin Yıldırım, (2007), *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı*, Sakarya Yayıncılık, İstanbul.
- Artunç, Burak, (2002), *Özel Amaçlı Varlıklar ve Bilanço Dışı Muhasebeleştirme Yöntemi Olarak Kullanımları*, Yeterlik Etüdü, SPK, Ankara.
- Arya, Jonathan C.Glover and Shyam Sunder, (2003), “Are Unmanaged Earnings Always Better for Shareholders ?”, *Accounting Horizons*, Supplement, pp.111-116.
- Aypay, Ahmet, Necati Cemaloğlu, Ruhi Sarpkaya, Murat Ellez, Baki Şahin, Ekber Tombul, Hüseyin Yolcu, İsmail Karakaya, Ramazan Baştürk, Yıldız Turgut, (2009), *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Anı Yayıncılık, Ankara.
- Baker, Richard and Dwight M.Owsen, (2002), “Increasing the Role of Auditing in Corporate Governance, *Critical Perspectives on Accounting*, 13, 783-795.
- Baker , Richard and Rick Hayes, (2004), “Reflecting form iver substance : the case of Enron Corp.”, *Critical Perspectives on Accounting*, 15 767-785.
- Bartov, Eli, Dan Givoly and Carla Hayn, , (2002), “The Rewards to Meeting or Beating Earnings Expectations”, *Journal of Accounting and Economics*, 33 p.173- 204.
- Beasley, Mark S., Joseph V. Carcello and Dana R. Hermanson, (2001), “Top Ten Audit Deficiencies”, *Journal of Accountancy*, April 2001, pp.63-66.
- Beasley, Mark S., Joseph V. Carcello, Dana R. Hermanson and Paul Lapides, (2000), “Preventing Fraudulent Financial Reporting”, *The CPA Journal*, pp.15-21.
- Beasley, Mark S., Joseph V. Carcello and Dana R. Hermanson, (2000), “Fraudulent Financial Reporting : Consideration of Industry Traits and Corporate

- Governance Mechanisms”, *ccounting Horizons*, Vol. 14, No. 4, pp. 441-454.
- Beasley, Mark S., Joseph V. Carcello and Dana R. Hermanson, (1999), “Fraudulent Financial Reporting : 1987-1997 An Analysis of U.S. Public Companies”, *Committee of Sponsoring Organizations of the Treadway Commission) Publications, COSO*.
- Bendel, Robert B. And A.A. Afifi, (1977), “Comparison of Stopping Rules in Forward Stepwise Regression”, *Journal of American Statistical Association*, Volume 72, Number 357, Applications Section, pp.46-53.
- Beneish, Messod D., (1999), “Incentives and Penalties Related to Earnings Overstatement that Violate GAAP”, *The Accounting Review*, Vol.74, No.4, pp.425-457.
- Beneish, Messod D., (1999), “The Detection of Earnings Manipulation”, *Financial Analysts Journal*, pp.24-36.
- Beneish, Messod M., (1997), “Detecting GAAP Violation : Implications for Assessing Earnings Management among Firms with Extreme Financial Performance”, *Journal of Accounting and Public Policy*, 16, pp.271-309.
- Biegelman, Martin T. and Joel T. Bartov, (2006), *Executive Roadmap to Fraud Prevention and Internal Control : Creating a Culture of Compliance*, John Wiley & Sons., Hoboken, New Jersey, USA.
- Bitner, Lary N. And Christine Crawford, (2002), “Unabashed Artful Dodgers of the New Economy, *Strategic Finance*, September.
- Bonner, Sarah E., Zoe-Vonna Palmrose and Susan M. Young, (1998), “Fraud Type and Auditor Litigation : An Analysis of SEC Accounting and Auditing Enforcement Releases”, *The Accounting Review*, Vol.73, No.4, pp.503-532.
- Boynton, William and Raymond N.Johnson, (2006), *Modern Auditing : Assurance Services and the Integrity of Financial Reporting*, 8th Edition, John Wiley & Sons., Hoboken, New Jersey, USA.
- Bragg, Steven M., (2006), *Accounting Control : Best Practices*, John Wiley&Sons, Inc., New York, USA.
- Brewster, Mike, (2003), *Unaccountable : How The Accounting Profession Forfeited A*

Public Trust, John Wiley & Sons., New York, USA.

- Burrowes, Ashley W., Joseph Kastantin, Milorad M.Movicevic, “The Sarbanes-Oxley Act as a hologram of post-Enron disclosure : a critical realist commentary”, *Critical Perspectives on Accounting*, 15, 797-811.
- Büyüköztürk, Şener, Ebru Kılıç Çakmak, Özcan Erkan Akgün, Şirin Karadeniz, Funda Demirel, (2009), *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Pegem-Akademî Yayınevi, 3.Baskı, Ankara.
- Byington, Ralph and Jo Ann Christensen, (2003), “Don’t Be a Victim of International Fraud”, *The Journal of Corporate Accounting*, September/October 2003.
- Byington, J.Ralph and Jo Ann Christensen, (2003), “How to Prevent Inventory Fraud”, *The Journal of Corporate Accounting*, May/June 2003.
- Carcello, Joseph V. and Albert L. Nagy, (2004), “Audit Firm Tenure and Fraudulent Financial Reporting”, *Auditing : A Journal of Practice & Theory*, Vol.23, No.2, September 2004, pp.55-69.
- Carcello, Joseph V., Marc S.Beasley and Dana R. Hermanson, (2001), “Financial Reporting Fraud : Could It Happen to You ?”, *The Journal of Corporate Accounting & Finance*, May/June 2001.
- Carlino, Bill, (2004), “Top 1000 Firms Study”, *Accounting Today*, March 2004.
- Church, Bryan K., Jeffrey J.McMillan and Arnold Schneider, (2001), “Detection of Fraudulent Reporting”, *Journal of Accountancy*, September 2001.
- Clarke, Thomas, (2005), “Accounting for Enron : shareholder value and shareholder interests”, *Corporate Governance*, Vol 13, Number 5, September 2005.
- Coenen, Tracy, (2008), *Essentials of Corporate Fraud*, John Wiley&Sons, Inc., New York, USA.
- Colbert, Janet L. and Brian S.Turner, “Strategies for Dealing with Fraud”, *The Journal of Corporate Accounting*, May/June 2000.
- Coşkun, Aslan, (2006), “Denetim”, *17.Dünya Muhasebe Kongresi Tebliği*, 15 Kasım 2006, İstanbul.
- Cullinan, Charlie, (2004), “Enron as a symptom of audit process breakdown : can the Sarbanes-Oxley cure the disease?”, *Critical Perspectives on Accounting*, 15(2004) 853-864.
- Çarıkçıoğlu, Peyami, (1995), “Türkiye’de Muhasebe Denetiminin Gelişimi”, *Muhasebe Denetimi Sempozyumu Bildirisi*, 6-8 Nisan 1995, İstanbul.

- Çelik, Aytekin, (2005), *Bağımsız Denetim Kuruluşlarının Sorumluluğu*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Çürük, Turgut, (2002), *An Analysis of Factors Influencing Accounting Disclosure in Turkey*, İstanbul Stock Exchange, Tasarım Matbaacılık, İstanbul.
- Dechow, Patricia M., Richard G. Sloan and Amy P. Sweeney, (1996), “Causes and Consequences of Earnings Manipulation : An Analysis of Firms Subject to Enforcement Actions by The SEC”, *Contemporary Accounting Research*, Vol.13, No.1, pp.1-36.
- Dechow, Patricia, Richard G. Sloan and Amy Sweeney, (1995), “Detecting Earning Management”, *The Accounting Review*, Vol.70, No.2, p.193-225.
- Duska, Ronald, (2005), “The Good Auditor-Skeptic or Wealth Accumulator ?, Ethical Lessons Learned from the Arthur Andersen Debacle”, *Journal of Business Ethics*, 57:17-29.
- Erkuş, Adnan, (2005), *Bilimsel Araştırma Sarmalı*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Feroz, Ehsan H., Kyungjoo Park and Victor S. Pastena, (1991), “The Financial and Market Effects of the SEC’s Accounting and Auditing Enforcement Releases”, *Journal of Accounting Research*, Vol.29, pp.107-142.
- Firth, Michael, Phyllis L.L. Mo and Raymond M.K.Wong, (2005), “Financial Statement Frauds and Auditor Sanctions : An Analysis of Enforcement Actions in China”, *Journal of Business Ethics*, 62:367-381, Springer 2005.
- Francis, Jere R., (2004), “What do we know about audit quality ?”, *The British Accounting Review*, 36, 345-368.
- Gavious, Ilanit, (2007), “Alternative Perspectives to Deal with Auditors’ Agency Problem”, *Critical Perspectives on Accounting*, 18, 451-467.
- Gereish, Lotfi, (2003), “Organizational Culture and Fraudulent Financial Reporting”, *The CPA Journal*, March 2003, pp.29-32.
- Gerety, Mason and Kenneth Lehn, (1997), “The Causes and Consequences of Accounting Fraud”, *Managerial and Decision Economics*, Manage.Decis.Econ.18 : 587-599 (1997).
- GiacominO, Don E., (1994), “Expanding the Auditors Role to Narrow the Expectations Gap”, *Business Forum*, Fall 1994, pp.31-35.
- Giroux, Gary, (2004), *Detecting Earnings Management*, ACFE, Austin, USA.

- Golden, Thomas W., Steven L. Skalak and Mona M. Clayton,, (2006), *A Guide to Forensic Accounting Investigation*, John Wiley & Sons., New York, USA.
- Gökçe, Birsen, (2007), *Toplumsal Bilimlerde Araştırma*, Savaş Kitap ve Yayınevi, Mart 2007, Ankara.
- Gramling, Audrey A. and Patricia M. Myers, (2003), “Internal Auditors’ Assessment of Fraud Warning Signs : Implications for External Auditors”, *The CPA Journal*, June 2003, pp.20-24.
- Grant, Terry, Chauncey M. Depree, Jr., Gerry Grant, (2000), “Earnings Management and the Abuse of Materiality, *Journal of Accountancy*, September 2000.
- Green, Duncan L. Gren, (1999), “Litigation Risk for Auditors and the Risk Society”, *Critical Perspectives on Accounting*, (1999) 10, 339-353.
- Gunther, W.Jeffery and Robert R. Moore, (2002), “Auditing the Auditors : Oversight or Overkill”, *Economic and Financial Policy Review*, Volume 1, Number 5, 2002, pp.1-19.
- Hake, Eric R., (2005), “Financial Illusion : Accounting for Profits in an Enron World”, *Journal of Economic Issues*, Vol.XXXIX, No.3, September 2005, pp.595-611.
- Hall, John J., (2005), “Answer Please : Fraud-Based Interviewing, *Journal of Accountancy*, August 2005.
- Healy, Paul M. and James M.Wahlen, (1999), “ A Review of Earnings Management Literature and Its Implications for Standard Setting”, *Accounting Horizons*, Vol.13, No.4, December 1999, pp.365-383.
- Hurt, David N., Jerry Creuze and Sheldon A.Langsam, (2000), “Auditing to Combat Revenue Recognition Fraud”, *The Journal of Corporate Accounting & Finance*, May/June 2000.
- IFAC,(2004), “Enterprise Governance, Getting the Right Balance”, *International Federation of Accountants*, New York, February 2004.
- Imhoff, Eugene A., (2003), “Accounting Quality, Auditing and Corporate Governance”, *Accounting Horizons*, Supplement 2003, pp.117-128.
- Ioma, (2004), “36 Red Flags to Look for When Reviewing Financial Reporting Controls”, *IOMA’s Report on Financial Analysis, Planning & Reporting*, pp.10-14.

- İslamoğlu, Ahmet Hamdi, (2003), *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş., 2.Baskı, İstanbul.
- Kalaycı, Şeref, (2009), *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, Asil Yayınevi, 2.Baskı, Ankara.
- Kershaw, David, (2006), “Waiting for Enron : The Unstable Equilibrium of Auditor Independence Regulation”, *Journal of Law and Society*, Volume 33, Number 3, September 2006.
- Ketz, J. Edward, (2003), *Hidden Financial Risk : Understanding Off-Balance Sheet Accounting*, July 2003, John Wiley&Sons, Inc., New York, USA.
- Khalil, Fahad and Jacques Lawarree, (2006), “Incentives for Corruptible Auditors in the Absence of Commitment”, *The Journal of Industrial Economics*, Volume LIV, June 2006, No.2.
- Kovar, Stacy E. and Kimberly Gladden Burke, (2004), “Piecing Together Public Perceptions of CPAs”, *Journal of Accounting and Finance Research*, Winter II, 2004, pp.142-147.
- Krell, Eric, (2005), “What triggers financial restatements ?”, *Business Finance*, 10.05.
- Küçüksözen, Cemal ve Güray Küçükkocaoğlu, (2003),”Finansal Bilgi Manipülasyonu”,~gurayk/kisisellearningmanipulation2.pdf, ss.1-57.
- Lehman, Cherly R. and Fahrettin Akçabol, (2005), “Accounting for Crime”, *Critical Perspectives on Accounting*, 16, 613-639, July 2005.
- Lekan, Thomas, (2003), “Making an Auditor a Frauditor”, *Bank Accounting and Finance*, August 2003.
- LENDEZ, Anthony M. and James J. Korevec., (1999), “How to Prevent and Detect Financial Statement Fraud”, *The Journal of Corporate Accounting and Finance*, Autumn 1999, pp.47-54.
- Lo, Kin, (2007), “Earning Management and Earnings Quality”, *Journal of Accounting and Economics* (in press).
- Loebbecke, James K., Martha M.Eining and John J. Willingham, (1989), “Auditors’ Experience with Material Irregularities : Frequency, Nature, and Detectibility”, *Auditing: A Journal of Practice&Theory*, Vol.9, No.1, Fall.
- Mcknee, Thomas E., (2005), *Earnings Management*, Thomson Higher Education, Ohio, USA.
- Miller, Paul B.W and Paul R.Bahnson, (2002), *Quality Financial Reporting*, McGraw

- Hill, New York, USA.
- Montgomery, Daniel D., Mark S. Beasley, Susan L. Menelaides and Zoe-Vonna Palmrose, (2002), "Auditors' New Procedures for Detecting Fraud", *Journal of Accountancy*, May 2002.
- Moyes, Glen D., Ping Lin and Raymond M. Landry Jr, (2005), "Raise the Red Flag", *Internal Auditor*, October 2005, pp.47-51.
- Mulford, C.W. and E.E. Comiskey, (2005), *The Financial Numbers Game, Detecting Creative Accounting Practices*, John Wiley & Sons., New York, USA.
- Munter, Paul, (1999), "SEC Sharply Criticizes Earnings Management Accounting", *The Journal of Corporate Accounting and Finance*, Winter 1999.
- Murat, Dilek ve Erkan Işığışok, (2007), "2007 Seçim Döneminde Ekonomik ve Siyasi Duruma İlişkin Beklentiler : Bursa Uygulaması", *8.Türkiye Ekonometri ve İstatistik Kongresi*, 24-25 Mayıs 2007, İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Odabaşı, Yavuz, Kazım Özdamar, Yaşar Hoşcan, Ali Atıf Bir, Gönül Kırcaali-İftar, Ahmet Özmen ve Yıldız Uzunur, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, No:1081, 1999, Eskişehir.
- Özşahin, Gülfer, (2000), *Bağımsız Denetçinin Hata ve Hilelere İlişkin Sorumluluğu, Sermaye Piyasası Kurulu Yeterlilik Etüdü*, SPK, Ankara.
- Pacini, Carl and Richard Brody, (2005), "A Proactive Approach to Combat Fraud", *Internal Auditor*, April 2005.
- Palmrose, Zoe-Vonna and Susan Scholz, (2004), "The Circumstances and Legal Consequences of Non-GAAP Reporting : Evidence from Restatements", *Contemporary Accounting Research*, Vol.21, No.1, pp.139-180.
- Palmrose, Zoe-Vonna, (1988), "An Analysis of Auditor Litigation and Audit Service Quality", *The Accounting Review*, Vol.LXIII, No.1, pp.55-73.
- Palmrose, Zoe-Vonna, (1987), "Litigation and Independent Auditors : The Role of Business Failures and Management Fraud", *Auditing : A Journal of Practice & Theory*, Vol.6, No.2.
- Porter, Brenda, Jon Simon and David Hatherly, (2006), *Principles of External Auditing*, John Wiley & Sons., New York, USA.
- Pozen, Robert C., (2009), "Is It Fair to Blame Fair Value Accounting for the Financial Crisis ?", *Harvard Business Review*, pp.85-92.

- PWC (2009), "The Global Economic Crime Survey", PricewaterhouseCoopers LLP., New York, November 2009, USA.
- PWC (2007), Economic Crime : People, Culture and Controls, The 4th Biennial Global Economic Crime Survey, *Investigations and Forensic Services*, New York, USA.
- PWC (2007), "Economic Crime : People, Culture & Controls, The Global Economic Crime Survey – 2007, Turkey", İstanbul.
- Ramage, Judy, Howard Lawrence and Alan Hsiang-Tsai Chiang, (2004), "Accounting Tricks : The New SEC Priority", *Journal of Accounting and Finance Research*, Spring 2004.
- Ramos, Michael, (2008), *Wiley Practitioner's Guide to GAAS 2008*, John Wiley & Sons., Hoboken, New Jersey, USA.
- Ramos, Michael, (2003), "Auditors' Responsibility for Fraud Detection", *Journal of Accountancy*, January 2003.
- Rau, Stephen E. and James Weber, (2004), "The Impact of the Enron Mega-Event on Auditors' Moral Reasoning", *Journal of Accounting and Finance Research*, Winter , 2004, pp.106- 114.
- Reinstein, Alan and Jeffrey J.McMillan, (2004), "The Enron Debacle : more than a perfect storm", *Critical Perspectives on Accounting*, 15(2004) 955-970.
- Revsine, Lawrence, (2002), "Enron : sad but inevitable," *Journal of Accounting and Public Policy*, 21(2002), 137-145.
- Rezaee, Zabiloullah, (2002), *Financial Statement Fraud*, March 2002, John Wiley & Sons, Inc., New York, USA.
- Rezaee, Zabihollah, (2002), "The Three Cs of Fraudulent Financial Reporting, *Internal Auditor*, October 2002.
- Rockness, Howard and Joanne Rockness, (2005), "Legislated Ethics : From Enron to Sarbanes Oxley, the Impact on Corporate America, *Journal of Business Ethics*, 57 : 31-54, 2005.
- Rollins, Theresa P. and Wayne G. Bremser, (1997), "The SEC's Enforcement Actions Against Auditors : An Auditor Reputation and Institutional Theory Perspective", *Critical Perspectives on Accounting* (1997) 8, pp.187-206.
- Ronen, Joshua and Arnold Berman, (2004), "Musings on Post-Enron Reforms", *Journal of Accounting, Auditing & Finance*, Summer 2004, Volume 19, Issue 3,

pp.331-342.

- Rudesill, Gary G. and Charryl L. Rudesill, (2001), "An Investigation into fraud prevention and detection of small businesses in the United States : responsibilities of auditors, managers, and business owners", *Accounting Forum*, Vol 25, No 1.
- Schilit, Howard, (2002), *Financial Shenanigans : How to Detect Accounting Gimmicks and Fraud in Financial Reports*, McGraw-Hill, New York, USA.
- Seyidoğlu, Halil, (2003), *Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı*, Güzem Can Yayınları, İstanbul.
- Silverstone, Howard and Michael Sheetz, (2007), *Forensic Accounting and Fraud Investigation for Non-Experts*, 2nd Edition, John Wiley & Sons., Hoboken, New Jersey, USA.
- Silverstone, Howard and Howard Daiva, (2005), *Fraud 101: Techniques and Strategies for Detection*, 2nd Edition, 2005, John Wiley & Sons., Hoboken, New Jersey, USA.
- Singleton, Tommie W., Aaron Singleton, G. Jack Bologna and Robert J. Lindquist, (2006) *Fraud Auditing and Forensic Accounting*, 3rd Edition, John Wiley & Sons, Inc., New York, USA.
- Singleton, Tommie, (2002), "Stop Fraud with Powerful Internal Controls", *The Journal of Corporate Accounting & Finance*, May/June 2002.
- Sjögren, Hans, Göran Skogh and Edward Elgar, (2005), *New Perspectives on Economic Crime*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, UK.
- Smith, Gordon, (2002), "Enron's Lesson : Rebuild Internal Auditing Now!", *The Canaudit Perspective*, February 2002.
- Solomon, Jill, (2007), *Corporate Governance and Accountability*, John Wiley & Sons., Hoboken, New Jersey, USA.
- Sridharan, Uma V., W. Royne Caines, Jeffrey McMillan and Suzanne Summers, "Financial Statement Transparency and Auditor Responsibility : Enron and Andersen", *International Journal of Auditing*, Int.J.Audit. 6:226-286.
- Tipgos, Manuel A., (2002), "Why Management Fraud Is Unstoppable", *The CPA Journal*, pp.35-41.
- TMSF, (2004), "Fon Bankaları Çözümleme Maliyeti", Temmuz 2004, İstanbul.
- Tonge, Allyson, Lesley Graer and Alan Lawton, (2003), "The Enron Story: you can fool

some of the people some of the time...”, *Business Ethics : A European Review*.

TSPAKB, (2009), “*Türkiye Sermaye Piyasası Raporu 2008*”, Türkiye Sermaye Piyasası Aracı Kuruluşlar Birliği, TSPAKB Yayın No. 41, İstanbul.

Unerman, Jeffrey and Brendan O’Dwyer, (2004), “Enron, WorlCom, Andersen at al : a challenge to modernity”, *Critical Perspectives on Accounting*, 15, 971-993. Vol 12, Number 1, January 2003.

Wells, Joseph T., (2008), *Principles of Fraud Examination*, John Wiley&Sons, Inc, New York, USA.

Wells, Joseph T., (2006), “What is Your Fraud IQ ?”, *Journal of Accountancy*, July.

Wells, Joseph T., (2004), “New Approaches to Fraud Deterrence”, *Journal of Accountancy*, February 2004.

Wells, Joseph T., (2004), “Small Businesses, Big Losses”, *Journal of Accountancy*, December 2004, pp.45-48.

Wells, Joseph T., (2003), “New Approaches to Fraud Deterrence”, *Journal of Accountancy*, February 2004.

Wells, Joseph T., (2003), “The Fraud Examiners”, *Journal of Accountancy*, September 2001.

Wells, Joseph T., (1990), “Six Common Myths about Fraud”, *Journal of Accountancy*, February 1990.

Wiesen, (2003), “Congress Enacts Sarbanes-Oxley Act of 2002 : A Two-Ton Gorilla Awakes and Speaks”, *Journal of Accounting, Auditing & Finance*, Summer 2003, Volume 18, Issue 3, pp.429-448.

Yazıcıoğlu, Yahşi, Samiye Erdoğan, (2007), *SPSS Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri*, Detay Yayıncılık, 2.Baskı, Eylül 2007, Ankara.

EKLER

EK-1:ANKET FORMU

Sayın Bağımsız Denetçi,

Bu anket çalışması, “*Muhasebe Hilelerinin Ortaya Çıkarılmasında ve Önlenmesinde Bağımsız Denetimin Rolü ve Bağımsız Denetçinin Sorumluluğu*” konu başlıklı doktora tez çalışması ile ilgili olarak, Türkiye’de faaliyet gösteren bağımsız denetim kuruluşlarının bu konudaki sorumluluk sınırlarını açık bir şekilde belirlemek amacıyla yapılmaktadır.

Bu çerçevede iki yönlü ve birbirlerinin tamamlayıcısı olduğu düşünülen bir anket ve bir de istatistiksel modelleme çalışması yapılması planlanmıştır. Firmanıza da iletilen anket formu aracılığıyla gerçekleştirilecek anket uygulamasında, bağımsız denetçilerin muhasebe hileleri ve hilelerin bulunması ve önlenmesi sorumluluğu konusundaki algılamaları ve görüşleri öğrenilmeye çalışılacaktır. Yöneltilen sorular, bağımsız denetim mesleğini denetim, denetim dışı hizmetler, hile inceleme ve değerlendirme, sahip olunan olanaklar ve kullanılan teknikler açısından bütünlüklü bir yaklaşımla en iyi biçimde kavramayı ve sonuç olarak son gelişmeler ışığında açık ve kabul edilebilir bir sorumluluk tanımı yapmayı amaçlamaktadır. **Anketin 8 denetim firması ile ön testi yapılmış ve elinizdeki nihai durumuna getirilmiştir.**

Vereceğiniz bilgiler kişisel, şirkete özgü veya ticarî sır niteliğinde değildir. Cevaplar sayısal verilere dönüştürülerek kullanılacak, **kesinlikle** gizli tutulacak ve çalışma sonuçları talep ettiğiniz takdirde size de iletilecektir. Bu araştırmanın ve anketin sonuca ulaşabilmesi, ancak sizin **tüm sorulara içten cevap vermeniz ve geri bildirim yapmanız** ile mümkün olabilecektir. Bu nedenle, çalışmaya göstereceğiniz ilgiden ve ayıracağınız vakitten dolayı şimdiden teşekkür ederiz. Saygılarımızla.

Yar.Doç. Dr. Jale SAĞLAR

Canol KANDEMİR

NOT: Aşağıdaki anketi doldurarak 0(322) 325 45 73 notu FAKSA GÖNDERMENİZ, mircanol@ttmail.com E-POSTA ADRESİNE YOLLAMANIZ (Bu yol tercih edilir ve bildirilir ise, hemen anket formu tarafınıza iletilecektir.) veya ekteki geri dönüşüm zarfı ile birlikte ve teslimatta **ALICI ÖDEMELİ** olarak **KARGO’YA VERMENİZ** rica olunur. Maliyet nedeniyle tercihen **ARAS KARGO’nun** kullanılması önerilir.

ADRES : Canol Kandemir SMMM
Güvenevler Mah.1936 Sok.Özgür Apt. No:7/13
33140 Yenişehir-MERSİN

TELEFON :0 324 3295037 veya 0 536 4531699
FAKS :0 324 3254573
E-POSTA :mircanol@ttmail.com

1) Bağımsız denetçinin hata ve hilelerin bulunması konusundaki sorumluluğunun sınırları ile ilgili olarak aşağıdaki yargıları nasıl değerlendiriyorsunuz ?

	Kesinlikle katılıyorum	Katılıyorum	Kararsızım	Katılmıyorum	Kesinlikle katılmıyorum
Temel denetim amacı doğrultusunda bağımsız denetim sadece önemli yanlışlıklardan yönetim ile ortaklaşa sorumludur.					
Hata ve hilelerin bulunması ve raporlanması konusundaki sorumluluğu, "...makul güvence vermek" çerçevesinde sınırlı bir sorumluluktur.					
Bağımsız denetçilerin hata ve hilelerin bulunması konusundaki sorumluluk düzeyi, elde ettiği denetim ücretine bağlıdır.					
Bütün ana kütleyi denetleyebilecek bilgisayar destekli denetim sistemlerine geçilmesi durumunda sorumluluk yönetim ile paylaşılmalıdır.					
Bağımsız denetçinin iç kontrol yapısına katkısı sınırlı olduğundan dolayı oluşacak hata ve hilelerden sorumlu tutulamaz.					
Sorumluluk, hileyle ilgili taraflar (yönetim, iç denetim, yolsuzluk incelemecileri, adli muhasebeciler ve denetleyici-düzenleyici kuruluşları) arasında paylaşılmalıdır.					
Temel denetim amacı, hata ve hilelerin bulunması sorumluluğunu hiçbir şekilde içermediğinden bu sorumluluk tamamen yönetime aittir.					
Diğer.....					

2) Denetim ücretinin ödenmesine ilişkin hangi durum denetçi bağımsızlığını daha da güçlendirebilir ?

- () Müşteri işletme tarafından ödenmesi (mevcut durum) bağımsızlığı olumsuz etkilemez.
- () Müşteri işletmelerden yapılacak kesintilerle oluşturulan bir havuz hesabından
- () Ticaret ve sanayi odalarınca üyelerden yapılacak kesintilerle oluşturulacak ortak bir fondan
- () Doğrudan doğruya genel veya katma bütçelerden
- () Tüm finansal tablo kullanıcıları tarafından (hissedarlar, alacaklılar, yatırım uzmanları, kurumsal yatırımcılar, bankalar ve devlet) oluşturulacak ortak bir hesaptan
- () Diğer.....

3) Finansal tablo kullanıcılarının bağımsız denetim sonucunda ulaşılan görüşle ilgili olarak makûl ölçülerin üzerinde beklentiler içine girdiklerine inanıyor musunuz ?

- () Kesinlikle inanıyorum.
- () İnaniyorum.
- () Kararsızım.
- () İnanmıyorum.
- () Kesinlikle inanmıyorum.

4) "İç denetim çalışmalarının bağımsız denetim çalışmalarına yararlı bir temel oluşturabilmesi için iç denetim biriminin uzmanlaşması; doğrudan doğruya denetim kuruluna bağlanması, idarî özerkliğinin güvence altına alınması; iç kontrol sistemlerinin kurulmasında ve geliştirilmesinde birinci derecede yetkili olması ve iç denetim mesleğinin bir meslek örgütü ve yasasına bağlı olarak yayımladığı standartlar aracılığıyla uygulamalara yön vermesi gerekmektedir." yargısını nasıl değerlendiriyorsunuz ?

- () Kesinlikle inanıyorum.
- () İnaniyorum.
- () Kararsızım.
- () İnanmıyorum.
- () Kesinlikle inanmıyorum.

5) Finansal raporlama hilelerinin ortaya çıkarılmasında kullanılan sizce en etkili araçları önem sırasına göre işaretleyiniz. (1:En Önemli.....8:En Önemsiz)

- () İç denetim
- () İç kontrol ortamı ve sistemleri
- () Bağımsız dış denetim
- () Anonim ihbar hatları
- () Rastlantılar
- () Risk yönetim sistemleri

- () Özel hile incelemeleri
 () Güvenlik kuvvetlerinin bildirimi
 () Diğer.....
- 6) Varlıkların kötüye kullanılması hilelerinin ortaya çıkarılmasında kullanılan sizce en etkili araçları önem sırasına göre işaretleyiniz. (1:En Önemli.....8:En Önemsiz)**

- () İç denetim
 () İç kontrol ortamı ve sistemleri
 () Bağımsız dış denetim
 () Anonim ihbar hatları
 () Rastlantılar
 () Risk yönetim sistemleri
 () Özel hile incelemeleri
 () Güvenlik kuvvetlerinin bildirimi
 () Diğer.....

7) Aralıksız denetim (ana kütle denetimi) uygulaması konusunda ne düşünüyorsunuz ?

- () Olanaksız değildir, denetim riskinin azaltılması için gereklidir.
 () Sağlanacak sınırlı fayda maliyetinden daha düşüktür.
 () Fazladan ayrılan zaman gereksizdir ve israfa neden olur.
 () Örnekleme yoluyla ulaşılan denetim görüşünü değiştirmez.
 () İşlem miktarlarının ve çeşitlerinin artması nedeniyle otomasyon teknikleriyle dahi bu işlemlerin tek tek takibi zordur.
 () İşletmeler açısından faaliyetlerin akışını engeller.
 () Denetime aşırı derecede güven duymaya başlayacağından işletme içi iç denetim faaliyetlerini olumsuz etkiler.
 () Sürekli denetim içerisinde bulunmak, işletme yönetimi üzerinde baskı yaratır.
 () Diğer

8) 2001 Enron ve 2003 Parmalat (European Enron) gibi geçmişte yaşanan ve bazı muhasebe hilelerini de içeren büyük şirket skandallarında aşağıdaki unsurların sorumluluk payı nasıl değerlendirilebilir?

	Çok Yüksek	Yüksek	Normal	Düşük	Çok Düşük
Yöneticilerin hatası ve kusurları					
Yönetim kurulu üyelerinin hatası ve kusurları					
Denetim kurulu (komitesi) üyelerinin hatası ve kusurları					
İç denetim hatası ve kusurları					
İç kontrol zaafiyetleri					
Bağımsız dış denetim hatası ve kusurları					
Risk yönetimi hatası ve kusurları					
Anonim ihbar hatlarının olmaması					
Düzenleyici-denetleyici kuruluşların hatası ve kusurları					
Siyaset-ticaret ilişkilerinin sermaye piyasalarına usulsüz etkisi					
Genelde malî sistemin ve özelde piyasaların etkin çalışmaması					
Diğer					

9) Türkiye’de uygulanacak denetim standartları oluşturulurken ne tür bir standart rejimi temel alınmalıdır? (Burada GKGDS ile ABD’nde takip edilen denetim standartları tanımlanırken, UDS ile uluslararası denetim standartları ifade edilmektedir.)

- () Türkiye, uygulanması kolay olduğu ve köklü bir geçmişe sahip olduğu için GKGDS’nı temel almalıdır.
 () Türkiye, kural bazlı ve şekle dayalı olduğu, sermaye piyasalarına tam, güvenilir ve geçerli finansal bilgi sağlamadığı, asgarî düzeyde finansal bilgi sunduğu için GKGDS’yi temel almamalıdır.
 () Türkiye, ilke bazlı olduğu, öze öncelik verdiği ve uluslararası ölçekte kabul gördüğü için UDS’yi temel almalıdır.
 () Türkiye, henüz uygulamada yeterince sınanmadığı ve ülkelerin kendine özgü koşullarını ihmal ettiği için UDS’yi temel almamalıdır.
 () Türkiye, GKGDS ve UDS’nin birbirine yakınlığına çalışmaları yakından izlemeli ve yönünü bu alandaki gelişmelere göre belirlemelidir.
 () Türkiye, kendine özgü iktisadî ve ticarî koşulları dikkate alarak karma bir standartlar bütünü temel almalıdır.

10) Hile risk değerlendirmesi yaparken kullanım sıklığına göre hangi yöntem/yöntemleri kullanıyorsunuz ?

- () Kontrol Çizelgeleri (Control Checklists)

- () İstatistiksel Modeller (*Statistical Models*)
 () Uzman Sistemleri (*Expert Systems*)
 () Veri Madenciliği (*Data Mining*)
 () Mali Analiz ve Analitik İşlemler (*Financial Statements Analysis and Analytic Procedures*)
 () Diğer
- 11) Denetim çalışmaları sırasında tespit edilen tahmini toplam hile tutarı (maliyeti) net satış hasılatının %'si olarak ifade edilirse, en genel bakış açısıyla aşağıda verilen hangi aralıkta yer alabilir?**
- () %0 < Hile Maliyeti < %1
 () %1 ≤ Hile Maliyeti < %3
 () %3 ≤ Hile Maliyeti < %5
 () %5 ≤ Hile Maliyeti < %7
 () %7 ≤ Hile Maliyeti < %10
 () Diğer.....
- 12) Denetim çalışmalarınızda en sık (varsa vaka sayısı parantez içinde belirtilebilir) hangi tür hile ve usulsüzlüklerle karşılaştınız ?**
- () Hileli Finansal Raporlama (Fraudulent Financial Reporting)
 () Varlıkların Kötüye Kullanılması (Asset Misappropriation)
 () Haksız Edinim (Corruption)

BAĞIMSIZ DENETİM KURULUŞUNUN				
Ortak Sayısı (31.12.2007)				
Denetim Elemanı Sayısı (31.12.2007)				
Net Satış Hasılatı (YTL) (1.1.2007-31.12.2007)	50,000-100,000 ()	100,000-250,000 ()	250,000-500,000 ()	500,000 + ()

ANKETİ CEVAPLAYAN DENETÇİNİN				
Meslek Ünvanı	Sorumlu Ortak Baş Denetçi ()	Baş Denetçi ()	Kıdemli Denetçi ()	Denetçi ()
Tecrübesi (Yıl)	21+ ()	11-20 ()	7-10 ()	3-6 ()

EK-2:ARAŞTIRMA KAPSAMINDA SAPTANAN HİLELER¹

1.ÖNEMLİ YANLIŞLIKLAR

- 1-Düşük kira ve tahsil edilmeyen faizler yoluyla örtülü kazanç aktarımı
- 2-Hisse alımı yoluyla büyük ortağa örtülü kazanç aktarımı
- 3-İştirakler ve alacaklar için karşılık ayrılmaması-Yabancı paralı borçların güncel kurlardan değerlendirilmemesi-Gider tahakkuklarının zamanında yapılmaması-Olumlu kur farklarının gelir hesaplarına aktarılmaması-Fazla kıdem tazminatının konusu kalmayan karşılıklara aktarılmaması-Gelir tahakkuklarının zamanında yapılmaması-Satış ve alıştan iadelerin hesaplara yansıtılmaması
- 4-Mükerrer kira ödemesi, alacaklara vade farkı uygulamaması yoluyla örtülü kazanç aktarımı ve karşılık ayrılmaması
- 5-Grup şirketine yeterli miktarda vade farkı tahakkuk ettirmemesi (Örtülü kazanç aktarımı)
- 6-Alacaklara faiz işletilmemesi, fahiş fiyatla ilişkili şirketlerden mal alımı (Örtülü kazanç aktarımı)
- 7-Hisse senedi alım satım işlemleri yoluyla şirket dışına fon çıkarılması-Grup şirketlerinden aşırı yüksek faizli kredi kullanılması
- 9-Grup şirketlerinin sermaye arttırımına katılmayarak başka bir grup şirketine gerçek değerinin altında bir bedelle hisse aktarılması
- 10-Grup şirketinden emsaline göre bariz derecede yüksek fiyatla hisse senedi alınması
- 11-Şirket yönetim kurulu başkanına emsali aşan ücret ödemeleri yoluyla şirketin zarara uğratılması
- 12-Yeterli şüpheli alacak karşılığı ayrılmaması
- 13-Yapılmakta Olan Yatırımlar hesabında izlenen, ancak yıl içinde aktifleştirileceği ifade edilen varlıklar için amortisman ayrılmaması
- 14-İştirak değer düşüklüğü ve alacaklar için karşılık ayrılmaması
- 15-Dava için karşılık ayrılmaması
- 17-Karşılık ve reeskont ayrılmaması
- 18-Giderleştirilmesi gereken finansman giderlerinin aktifleştirilmesi
- 19-Ceylan markasının emsallerine göre yüksek bir bedelle başka bir grup şirketine devredilmesi
- 20-Kullanılan kredilere ilişkin finansman giderlerinin tebliğe aykırı biçimde aktifleştirilmesi- Grup içi alacak/borç tutarlarının önceki dönemlerin aksine netleştirilmeksizin mali tablolara yansıtılması
- 21-Factoring şirketlerine devredilen alacaklar ile borçların mali tablolara yansıtılmaması
- 22-Alacaklar, ikramiyeler ve stok değer düşüklüğü için karşılık ayrılmaması
- 23-Alacaklar ve vergi borçları için karşılık ayrılmaması
- 24-Şirket'in bağlı ortaklığına kullandığı fonlarla dolaylı olarak kendi hisse senetlerini elde etmesi
- 25-Konusuz kalan vergi karşılıklarının olağanüstü gelirler arasında gösterilmesi gerekirken Ertelenmiş Vergi Yükümlülükleri başlığı altında ayrıca gösterilmesi
- 26-İştiraklerinden birinin iç kaynaklardan yaptığı sermaye arttırımı sırasında elde ettiği bedelsiz payları yasal kayıtlarına aktarmamak
- 27-Grup şirketlerinden olan alacaklar için karşılık ayrılmaması
- 28-Davalar ve teminatsız alacaklar için karşılık ayrılmaması
- 29-Davalar içi karşılık ayrılmaması-Ödünç olarak verilen parayı Bağlı Ortaklıklardan Alacaklar hesabı yerine Bağlı Ortaklıklara Borçlar hesabında kaydetmek
- 30-Reeskont hesaplanmaması-Alacaklar için karşılık ayrılmaması-Dövizli borçların güncel kurlarla değerlendirilmemesi
- 31-Vadeli döviz satım sözleşmesi zararlarının gelir tablosuna yansıtılmaması
- 32-Grup şirketlerine örtülü kazanç aktarması
- 33-Faiz giderlerinin tahakkuk ettirilmemesi-Giderlerin kaydedilmesinde tahakkuk esası yerine tahsil esasının uygulanması
- 34-Finansal duran varlıklar ve tahsili şüpheli alacaklar için eksik karşılık ayrılması-Serbest bölge şubesi karlarının Geçmiş Yıllar Karları hesabında izlenerek dağıtımına konu edilmemesi
- 35-Finansal duran varlıklar ve tahsili şüpheli alacaklar için eksik karşılık ayrılması-Serbest bölge şubesi karlarının Geçmiş Yıllar Karları hesabında izlenerek dağıtımına konu edilmemesi
- 36-Yanlış aktifleştirme sebebiyle finansman giderinin bir kısmının stoklarda kalması
- 37-Yeterli karşılık ayrılmaması
- 38-Tebliğe aykırı olarak finansman giderlerinin aktifleştirilmesi
- 39-Faiz giderlerinin yanlışlıkla aktifleştirilmesi-Alacaklar için karşılık ayrılmaması-Kıdem Tazminatı Karşılığı'nın eksik ayrılması
- 40-Faiz gelir reeskontlarına ilişkin vergi karşılığı ayrılmaması

¹ Tekrar eden hileler elenmiştir.

- 41-Faiz gelirlerinin tahakkuk ettirilmemesi-Olumlu ve olumsuz kur farklarının mali tablolara yansıtılmaması
- 42-Öz sermayesi negatif değer alan ve değer düşüklüğünün yakın bir gelecekte ortadan kalkacağına dair objektif ve makul bir gerekçe olmayan bağlı ortaklığı için söz konusu bağlı ortaklığının net defter değeri ile değerlemek suretiyle değer düşüş karşılığı ayırmaması-Menkul kıymetler ve vadeli döviz tevdiat hesaplarına ilişkin gelir tahakkuklarını netleştirmesi ve bilançoda Diğer Dönen Varlıklar hesabında göstermesi
- 43-Şarta bağlı zarar karşılıklarının ayrılmamış olması ve borç ve alacaklar için reeskont hesaplanmaması
- 44-Vadeli çekler ve alacak senetleri için reeskont hesaplanmaması-Yatırım indirimi tutarı üzerinden hesaplanarak gider olarak yansıtılan ancak mahkeme kararıyla şirkete iadesi kararı verilen tutarın Önceki Dönem Gelir ve Karları hesabında izlenmesi ve ileride tekrar ödenebileceği halde karşılık ayrılmaması
- 45-Mahkeme kararıyla iadesine karar verilen KV için karşılık ayrılmaması
- 46-Tasfiye aşamasında olan ve net defter değerinin tamamını yitiren iştirak için karşılık ayrılmaması
- 47-Mevzuata aykırı aktifleştirme yapılması
- 48-Olumlu kur farklarının gelir olarak kaydedilmemesi-Ertelenmiş Vergi Karşılıkları ile ilgili düzeltmeleri Olağanüstü Yedek Akçeler hesabında izlemesi-Grup şirketlerinden olan alacağa faiz tahakkuk ettirilmemesi
- 49-İştiraklerinden birinden bedelsiz sermaye artırımı nedeniyle elde ettiği payları yasal kayıtlarına almamak
- 50-Ayrılan karşılığın bilançoda gösterilmemesi
- 51-Gayrimenkul ekspertizini SPK'nca kabul edilen ekspertiz şirketlerinden birine yaptırmaması
- 52-Müşterilerine komisyon iadesi yapmak üzere gerçek bir alım satım işlemi olmamasına karşın müşterileri ile portföyünden devlet iç borçlanma senetleri alım satımı yapıldığı şeklinde kayıtlar tesis etmek
- 53-İkinci tertip yasal yedek akçe tutarının eksik hesaplanmış ve kar dağıtımının bu şekilde genel kurul onayına sunulmuş olması
- 54-Grup şirketlerine düşük kira bedeli uygulayarak örtülü kazanç aktarılması
- 55-Finansal Duran Varlıklar arasında yer alan ve dava konusu bağlı ortaklığın %55'lik payları için verildiği bildirilen ve dava konusu olan avans tutarına ilişkin olarak karşılık ayrılmaması-Bağlı ortaklığındaki %55'lik payına tekabül eden temettü alacaklarına ilişkin gelir tahakkuku uygulaması
- 56-Muhasebe standartlarına uygun olmayan finansman giderlerini aktifleştirmesi uygulamasına birbirini takip eden dönemlerde devam etmesi
- 57-Muhasebe standartlarına uygun olmayan finansman giderlerini aktifleştirmesi uygulamasına birbirini takip eden dönemlerde devam etmesi
- 58-Tahsil edilmemiş müşteri çekleri için karşılık ayrılmaması-Önceki dönemlerde varlıkların maliyetine eklenen kur farklarının gelir tablosuyla ilişkilendirilmesi
- 59-Ortaklara ait fabrika binasını, üçüncü kişilere satış bedelinin üzerinde bir fiyatla satın almak ve aradaki farkı değersiz alacak kaydetmek suretiyle örtülü kazanç aktarımını gizlemeye çabalamak
- 60-Başka bir grup şirketi ile birleşme sonucu oluşan farkın "Diğer Duran Varlıklar" içerisindeki birleşme düzenleyici hesap altında takip edilerek amortisman ayırmaktan kaçınılması
- 61-Alacağın tahsil edilmeyen kısmı için şüpheli alacak karşılığı ayrılmaması
- 62-Şirketin bilgisi dışında kayıt dışı çimento satılması
- 63-İştirak hissesi alımı yoluyla örtülü kazanç aktarılması
- 64-Emsallerinden düşük bedelle çelik kütük satışı-Aracılık yetkisi olmayan veya müflis şirketlerle kredi ilişkisine girilerek çeşitli giderlerinin ödenmesi-Zor durumda iken vakfa bağış yapılması-Bazı şahıs ve şirketlere usulsüz ödemeler
- 65-Grup şirketleri ile ilişkilerde fiktif muhasebe kayıtları yapılması (Bir grup şirketten tahsilat yapıldığı şeklinde belge düzenlenmesi-Grup şirketlerinden olan alacağa faiz yürütülmemesi-Grup şirketten piyasa fiyatlarına göre yüksek bedelle iplik satın alınması ve grup şirketlerin olan alacakların batık hale gelmesi dolayısıyla şirket malvarlığının azaltılması)
- 66-Şirket aleyhine açılmış davalar ile müstahsil ve iş avansları için karşılık ayrılmaması
- 67-Enflasyona göre düzeltilmiş mali tablolara göre dağıtılabılır kar oluşmadığı halde kar dağıtımı yapılması
- 68-Şirketin satış kur farkı gelirlerini gelir tablosunda diğer faaliyetlerden gelir ve karlar, satış kur farkı giderlerini ise gelir tablosunda diğer faaliyetlerden gider ve zararlar içinde göstermemesi
- 69-Muhasebe kayıtlarının fiili durumu yansıtmaması engelleyecek şekilde yapılan usulsüz avans mahsubu işlemleri ile bilinçli olarak şirketten bir grup şirketine kaynak aktarılmış olması-Grup şirketten kullanılan kredi için hesaplanan faiz ve gecikme cezası karşılığında fazladan ödeme yapılması-Grup şirketine fonlarını düşük faizle değerlendirme-Grup şirketlerine yaptırılan hizmetler için fazladan ödemeler yapılması-Şirket kaynaklarının bir siyasal partiye kullanılması

- 70-Mali tablolarda banka zararının gizlenmesi ve yatırımcıların yalan, yanlış ve yanıltıcı bir şekilde bilgilendirilmesi
- 71-Dardanel Gıda'ya geri ödemesi gereken örtülü kazanç aktarımı niteliğindeki işlemlerden kaynaklanan borcun bir kısmının, Şirket'in ya da Şirket'in %100 oranında iştiraki olan diğer şirketlerin kaynakları kullanılarak yerine getirilmiş olması ve somut olarak %100'ü yönetim kurulu başkanına ait olan bir şirket tarafından Dardanel Önentaş'a olan ticari borçlarına mahsuben yapılan havalelerin bir kısmının şirketin banka hesaplarına aktarılacak yerine çekilerek yönetim kurulu başkanının şirkete olan borçlarına mahsuben yapılan ödemelerde kullanılmış olması
- 72-İştiraklerini öz kaynak yöntemi yerine tarihi maliyet yöntemi ile değerlemek
- 73-İştiraklerini öz kaynak yöntemi yerine tarihi maliyet yöntemi ile değerlemek
- 74-İştiraklerin bilançoda yeni bir değerlendirme raporu alınmadan daha yüksek değerde gösterilmesi
- 75-Şirketin aleyhine açılan dava için karşılık ayrılması
- 76-Sermaye artırımına ilişkin rüçhan hakkını satmayarak ilgili şirketi lehine mal varlığından feragat etmesi
- 77-Peşin ödenen vergilerin gider yazılmak yerine hatalı olarak aktif hesaplarda bırakılması
- 78-Peşin ödenen vergilerin gider yazılmak yerine hatalı olarak aktif hesaplarda bırakılması
- 79-Şirketin artırılan sermayesinin bedelinin bir kısmının kendi kaynaklarından karşılanmış olması ve bununla ilişkili olarak İMKB birincil piyasada gerçekleştirilen işlemlerin finansmanı için ödenen tutara ilişkin gerçek mahiyetine aykırı muhasebe kayıtları-Hisse senedi bedellerine mahsuben pay sahipleri tarafından vuku bulan ödemelerin doğru olmaması
- 80-Sabah Pazarlama'nın Etibank ile doğrudan ya da dolaylı bir ortaklık ilişkisi bulunmadığı halde Etibank'ın hakim ortaklarının TMSF'ye olan borçlarına müşterek borçlu müteselsil kefil kılınarak zarara uğratılması, faaliyetlerini yürütemez hale getirilmesi ve Sabah Pazarlama'nın öz sermayesinin tamamen kaybına büyük tutarlı alacağın borçlular itibarıyla takibinin yapılmaması nedenleriyle kefalet verilmesi
- 81-Sabah Yayıncılık yöneticilerince, Bilgin Grubu'nun TMSF'ye olan borçlarının tamamına Şirket'in kefil kılınması, TMSF tarafından şirket aleyhinde yapılan takiplerin şirketin asıl borçlusu olduğu tutarı aşan kısmı için asıl borçlu şirketler/şahıslar nezdinde alacak takibinde bulunmaması ve şirkete ait baskı tesislerinin kiralanması neticesinde kiralayan şirketler tarafından TMSF'ye yapılan ödemelerin şirketin TMSF'ye olan kredi borçlarından mahsup edilmemesi ve bunlara ilişkin alacak takiplerinin yapılmaması hususlarıyla ilgili olarak kefalet verilmesi
- 82-Karşılık ayrılması-Grup şirketlerine kullandırılan kredilerin ödeme durumlarının değerlendirilmemesi
- 83-Geçmiş yıl zararlarının mahsup işlemine konu edilmemesi
- 84-Şirket ortağı ve yönetim kurulu başkan yardımcısının kredi borcunun ödenmesi
- 85-Grup şirketleri satış bedellerinin sözleşmede belirtilen süre içinde tahsil edilmemesi, söz konusu alacak tutarına faiz yürütülmemesi, grup şirketlerinin bir şahıs üzerinden karşılıklı alım satımında şirketin zarara uğratılması-Hiçbir ticari ilişkiye dayanmayan ödemeler ve hisse alımları yoluyla şirketin malvarlığının azaltılması
- 86-Banka'nın İMKB'de işlem gören hisse senedinin değerini etkileyebilecek önemde yanlış kar/zarar bilgisi açıklanması
- 87-Şirket tarafından bir üretici firmadan alınan ciro primlerinin mal alımı esnasında değil, üretici firmaya avans mahiyetinde çek verilmesi esnasında peşinen gelir hesabına aktarılması
- 88-Şirketin dönem sonu itibarıyla yıl içinde uyguladığı muhasebe standardı seti (SPK) yerine yeni bir muhasebe standardı seti ile (UMS/UFRS) finansal tablolarını düzenlediği ve bu değişikliğin dönem karına etkisinin önemli tutarda olduğu, ayrıca finansal tablolarında dikkate alınmayan ve karı azaltan gider tahakkuku uygulamasına gidilmesi
- 89-Şirket tarafından bariz şekilde farklı fiyat uygulayarak Carlsberg Breweries A/S (Carlsberg)'e daha yüksek miktarda lisans bedeli ödenmesi uygulamasının SPK'ya aykırılık teşkil etmesi
- 90-Projelerin başarısız olma ihtimallerine göre karşılık ayrılması
- 91-Aracı kurum müşterilerinin hisse senetlerinin müşteri onayı olmadan bankadan kullanılan kredilere teminat oluşturmak üzere bankaya gönderilmesi-Müşterilere ait nakdin kullanılması
- 92-Enerjisa Enerji Üretim A.Ş.'nin nakit sermaye artırımına katılmaması ve söz konusu rüçhan haklarının H.Ö. Sabancı Holding A.Ş. tarafından kullanılmasına ilişkin olarak şirket ortaklarının bilgilendirilmemesi
- 93-Örtülü kazanç aktarmak
- 94-Şirketin tekstil bölümü maddi varlıklarının değer düşüklüğüne uğramış olabileceğini gösteren herhangi bir belirtinin bulunup bulunmadığını UMS'na aykırı olarak değerlendirmemek
- 95-Okan Holding'den tahsil edilerek, Ferhat Tekstil ve Selyun Tekstil ödenmiş görünen tutarın muhasebe kayıtlarının gerçek durumu yansıtmaması, söz konusu firmalara gerçekte ödeme yapılmaması,

Okan Holding lehine oluşan borcun yapay olması, söz konusu borca mahsuben Okan Holding'e yapılan ödemeler dolayısıyla şirketin zarara uğratılması

96-Müşteri nakit emanetleri üzerinde hak ve yetkisi olmaksızın tasarrufta bulunmak

97-Şirket ile Söz Basın ve Eko Ekolojik şirketleri arasındaki işlemler sonucunda Favorinin malvarlığında azalmaya neden olmak

98-Şirket muhasebe kayıtlarına müstahsillere verilen sipariş avansı olarak yansıtılan şirket alacaklarının gerçek durumu yansıtmaması, müstahsillerin şirkete şirket kayıtlarında görünen tutarlarda borçlu olmaması, söz konusu gerçek dışı avans alacaklarının karşılığı olan mal ve/veya hizmet bedelinin temin edilememesi nedeniyle ilerleyen yıllarda gider yazılmak suretiyle şirketin zarara sokulması-Şirketin müstahsillerden olan alacağının gider yazılmak suretiyle şirket kayıtlarından silinmesi-Şirket parasının müstahsile ödenen sipariş avansı hesaplarına gizlenerek şirket amacı ve faaliyet konusu dışında kullanılması-Şirketin bir grup şirketinden alacağı kalmamasına rağmen mali tablolarında bu alacakları ve bunlara tahakkuk ettirilen faizleri göstermesi

99-Ortaklardan olan alacaklara emsallerine göre daha düşük faiz oranı yürütülmesi-Şirket tarafından satın alınan bina bedeli olarak ödenen miktarın bir kısmının şirket ortaklarının şirkete olan borçlarının ödenmesi için kullanılması ve bina satışından şirketin zarara uğratılması-Grup şirketinden alacağı olmasına karşılık dolaylı yollarla söz konusu şirkete fon aktarılması-Hakim ortaklarından olan alacakların uzun yıllar tahsil edilmemesi

100-Ticari ilişki içerisinde bulunulan Tampa Tekstil'e mevcut alacaklar tahsil edilememesine rağmen cari hesaba mahsuben Tampa Tekstil'e mal satışı gerçekleştirilmesi ve söz konusu şirketten olan alacakların takibinin yapılmaması-Emsallerine göre düşük faiz oranı üzerinden grup şirketlerine ve bir şahsa şirket kaynaklarından fon kullandırılmış olması-Şirket muhasebe kayıtlarında Verilen Sipariş Avansları olarak görünen tutarların gerçek durumu yansıtmaması

101-Şirket kayıtlarında, Şirket tarafından bayilerine gerçek dışı fark bedeli ve vade farkı bedeli tahakkuk ettirilerek yapılan gerçek dışı ve hileli gelir tahakkukları ile şirketin dönem karının fiktif olarak 2.554.537,60 YTL yüksek gösterilmesi ve dönem sonunda yapılan hileli işlemlerin etkilerinin 2006 yılı başında yine aynı bayilerden alınan çeşitli faturalar ile giderilmesi suretiyle yapılan hileli muhasebe işlemleri

102-Grup şirketine örtülü kazanç aktarımı

103-İlişkili şirketlere örtülü kazanç aktarımı

104-Sermaye Piyasasında Muhasebe Standartları Tebliği hükümleri çerçevesinde hazırlanan mali tablo ve dipnotlarında hatalar yapılmış olması

105-Sermaye piyasası mevzuatına aykırılık teşkil eden ve denetim raporunda belirtilen hususlarla ilgili olarak Ersu Gıda A.Ş.'nin finansal tablolarına ilişkin hatalı uygulamalarını eleştirmeyerek olumlu görüş bildirmek

106-İhlas Holding A.Ş. tarafından yapılan işlemlere ilişkin Uluslararası Değerleme Standartlarına ve Uluslararası Değerleme Standartlarına uyulmasını zorunlu kılan tebliğe aykırı hareket edilmesi

107-Davalar ve şüpheli alacaklar için karşılık ayrılması

2.YANLIŞ, YANILTICI VE EKSİK AÇIKLAMALAR

1-Zamanında açıklama yapılmaması

2-İlişkili bulunulan şirketlerle gerçekleştirilen ÇEAŞ hisse senedi alım işlemleri hakkında açıklama yapılmaması

3-İştirak hisselerinin merkezi Hollanda'da bulunan Rabobank'a satışı konusunda yanlış, yanıltıcı ve eksik durum açıklaması yapılması

4-Kamuya açıklanması gerekli bir bilgiyi SPK ve İMKB'ne bildirmek suretiyle duyurmaması

5-Çarşı kartı sahipleri müşteri bilgi tabanının satışına ilişkin olarak daha önce kamuya duyurulan sözleşmenin yürürlüğe girmemesi ve satışın farklı koşullar altında gerçekleşmesi hususunun duyurulmaması

6-Şirket'in aktif toplamının %10'unu aşan icra takiplerine ve üçüncü şahısların borcunu temin amacıyla sözleşme yapması ya da rehin ve ipotek verilmesine ilişkin olarak gerekli açıklamaları yapmamış olması

7-Kömür çıkarma ve yıkama faaliyetlerine ilişkin olarak yapılan sözleşmelerde yer alan fiyat bilgilerinin açıklanmaması

8-Ortaklık sermayesinin %1'ini aşan alış ve satışlara ilişkin yapılan açıklamaların yalan, yanlış ve yanıltıcı nitelik taşıması

9-Ortaklık sermayesinin %1'ini aşan alış ve satışlara ilişkin yapılan açıklamaların yalan, yanlış ve yanıltıcı nitelik taşıması

10-Özel durumlar tebliğine tam uyulmaması

- 11-Hisse satışın da şirket sermayesinin %1'ini aşması ancak açıklamanın zamanında ve yeterli olarak yapılmaması
- 12-Kömür çıkarma konusunda görüşmelere başlandığı halde bu durumu diğer açıklanan bilgiler yanında kamuya duyurulmaması-Kömür çıkarma faaliyetine ilişkin sözleşmenin imzalanmasına rağmen gecikmeli olarak açıklanması
- 13-Bor mineralleri çerçeve sözleşmesi imzalanması ve çerçeve sözleşmesinin Eti Holding Yönetim Kurulu tarafından onaylanması hususu ile ilgili bilginin şirket tarafından kamuya zamanında açıklanmaması-Borsada gerçekleştirilen alım satım işlemlerinin şirket sermayesine oranının iki kez %1'i geçmesine karşın açıklamada bulunulmaması
- 14-Ulaştırma Bakanlığı tarafından yapılan ikinci GSM 1800 ihalesi öncesinde ihaleye katılan konsorsiyumlar tarafından yapılan açıklamalar ve basında yer alan haberler hakkında bir açıklama yapılmaması
- 15-Ödenmiş sermayesinin %13'üne tekabül eden gayrimenkul satışı ile ilgili olarak kamuya açıklama yapılmaması ve gayrimenkul ekspertizinin SPK'na kabul edilen ekspertiz şirketlerinden birine yaptırılmaması
- 16-Özel durum açıklamasının zamanında ve yeterli olarak yapılmaması
- 17-Zamanında açıklama yapılmaması
- 18-Yumtaş Yumurta Ticaret ve Sanayi A.Ş.'nin iflasına ilişkin açıklamayı zamanında yapmamış olması
- 19-Merkez adresi değişikliğini anılan zamanında bildirmemesi- Personel sayısındaki artışı ve yatırım teşvik belgesi alımını bildirmemesi
- 20-Bir davaya ilişkin bilgilerin mali tablolara yansıtılmış olması veya dipnotlarda açıklama yapılmış olmasına bakılmaksızın, şirketin önemli davaların her aşaması hakkında açıklama yapmaması
- 21-Şirketin çalışan sayısındaki azalma hususunda özel durum açıklamasında bulunulmaması
- 22-Yapması gereken özel durum açıklamasını gecikmeli olarak gerçekleştirmesi
- 23-Personel sayısında meydana gelen değişim ile ilgili olarak gerekli özel durum açıklamalarının yapılmaması
- 24-Gayrimenkul alımına ilişkin yönetim kurulu kararının 11 ay gecikmeli olarak açıklanması
- 25-Ortaklık sermayesinin %1'ini aşan alış ve satışlara ilişkin özel durum açıklaması yapılmaması
- 26-Şirketin iştiraklerinden Borova TML Enerji A.Ş. ile T.C. Enerji ile Tabii Kaynaklar Bakanlığı Enerji İşleri Müdürlüğü arasındaki uygulama sözleşmesinin feshi konusunun kamuya açıklanmaması
- 27-Özel Durumların Kamuya Açıklanmasına İlişkin Esaslar Tebliği'ne aykırı hareket etmesi
- 28-Ortaklık sermayesinin %1'ini aşan hisse alışı ve satışlarının kamuya duyurulmaması
- 29-Şirket aleyhine 2001 yılı içinde muhtelif bankalar tarafından başlatılan icra takipleri ile ilgili olarak kamuya açıklama yapılmaması
- 30-POAŞ ve İş-Doğan Petrol Yatırımları A.Ş.'nin birleşmesi hususunda sermaye piyasası mevzuatı hükümleri uyarınca açıklamakla yükümlü oldukları bilgileri açıklamamak ve konu hakkında yanıltıcı açıklamalar yapmak
- 31-Işıklar Ambalaj Sanayi ve Ticaret A.Ş.'nin AssiDoman AB firmasına olan ticari borcundan dolayı aleyhine ihtiyati haciz yoluyla takibe başlanılan tutarın aktif toplamının %10'unu geçmiş olmasına rağmen kamuya duyurulmaması
- 32-Sermaye artırımı kararını süresi içinde bildirmemesi
- 33-Anel Elektronik Sistemleri Sanayi ve Ticaret A.Ş. ile yaptığı dış kaynak kullanımı ile ilgili açıklamanın gecikmeli olarak yapılması
- 34-Özel durum açıklamasını geç yapmak ve açıklamakla yükümlü olduğu hususları açıklamamak
- 35-Tekstil Bankası A.Ş. (Banka veya Tekstilbank) tarafından BDDK'na yapılan Akın Holding'in sahibi olduğu banka sermayesinin %35.45'ine tekabül eden kısmını GSD Holding'e devretmesi hususundaki izin başvurusuna ilişkin kamuya açıklama yapılmaması
- 36-Yeniden değerlendirme değer artış fonu tutarında yapılan düzeltmeyi İMKB'na bildirmemesi
- 37-Tahkim Heyeti'nin almış olduğu ara kararın şirket tarafından kamuya duyurulmaması
- 38-Tahkim Heyeti'nin almış olduğu ara kararın şirket tarafından kamuya duyurulmaması
- 39-Şirket sorumlu yöneticisinin şirket sermayesinin %1'ini aşan satışlarına ilişkin açıklama yapılmaması
- 40-Şirket tarafından alacaklı bankalarla Finansal Yeniden Yapılandırma Sözleşmesi imzalanması amacıyla görüşmelere başlanması ve sözleşme imzalanması konularında açıklama yapılmaması
- 41-Şirketin 2000 yılı Faaliyet Raporunda planlanan yatırımların Enerji ve Tabi Kaynaklar Bakanlığı tarafından durdurulması veya iptal edilmesi konusunda açıklama yapılmaması
- 42-Basında çıkan haberlere ilişkin açıklama yapılmaması
- 43-Olağan genel kurul ikinci toplantısına ilişkin gecikmeli özel durum açıklaması
- 44-Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK)'ndan aldığı otoprodüktör lisansına ilişkin açıklama yapılmaması
- 45-Devraldığı personelle ilgili olarak gerekli özel durum bildirimlerini yapmaması

- 46-Uşak Seramik'in gayrimenkulleri üzerine tesis edilen ipotek ile ilgili olarak gereken açıklamanın zamanında yapılmaması
- 47-ÖİB'na borçlarının yeniden yapılandırılması talebinde bulunulduğu ve söz konusu talebin sonuçlandığı hakkında açıklama yapılmaması
- 48-Şirket sermayesinin %1'ini aşan alım satım işlemlerinde fiilin gerçekleştiği tarihte gerekli özel durum açıklamalarını yapmamış olması
- 49-Oyak Beton'a kiralanan varlıklara ilişkin özel durum açıklamalarının SPK'nun uyarıları ve bilgilendirmeleri üzerine gecikmeli olarak yapılması, bölünme nedeniyle Oyak Beton'a devredilen varlıkların şirket tarafından kullanılması ve bu kullanım karşılığında Oyak Beton'a kira ödenmesi konusunda özel durum açıklamasında bulunulmaması-Kira sözleşmelerine ilişkin özel durum açıklamasında beton finişeri kiralamasına yer vermemesi
- 50-Oyak Beton'a kiralanan varlıklara ilişkin özel durum açıklamalarının SPK'nun uyarıları ve bilgilendirmeleri üzerine gecikmeli olarak yapılması, bölünme nedeniyle Oyak Beton'a devredilen varlıkların şirket tarafından kullanılması ve bu kullanım karşılığında Oyak Beton'a kira ödenmesi konusunda özel durum açıklamasında bulunulmaması-Bölünme sonucunda iş akitlerini feshettiği personeli ile Ankara Mıncır Tesisi'nin kira sözleşmesinin feshedilmesi hususlarında açıklamada bulunulmaması
- 51-Oyak Beton'a kiralanan varlıklara ilişkin özel durum açıklamalarının SPK'nun uyarıları ve bilgilendirmeleri üzerine gecikmeli olarak yapılması, bölünme nedeniyle Oyak Beton'a devredilen varlıkların şirket tarafından kullanılması ve bu kullanım karşılığında Oyak Beton'a kira ödenmesi konusunda özel durum açıklamasında bulunulmaması
- 52-Olağanüstü genel kurul toplantısı gündeminin belirlenmiş olmasına rağmen özel durum açıklamasında bulunulmaması
- 53-Personel sayısındaki artış veya azalışa ilişkin olarak özel durum açıklamasında bulunulmaması
- 54-ÖİB'na yapılan vade uzatılmasına ilişkin başvurunun ve söz konusu başvurunun Özelleştirme Yüksek Kurulu (ÖYK) tarafından olumlu sonuçlandırılmasının zamanında kamuya duyurulmaması
- 55-Marmaris Martı Resort İşletme Belgesi İptaline ilişkin açıklamanın gecikmeli ve SPK'nun ihtarından sonra yapılması
- 56-Aldığı yatırım teşvik belgesi ile ilgili açıklamayı gecikmeli olarak yapması
- 57-Üzerinde proje geliştirilemeyen arsalarla ilgili kamunun aydınlatılması amacıyla açıklama yapılmaması
- 58-Sermaye artırım işlemleri sırasında yeni pay alma haklarının açıklamanın gecikmeli olarak İMKB'ye gönderilmesi
- 59-Özel durumlar tebliğine aykırılık teşkil eden uygulamaları
- 60-Sermaye artırımına ilişkin açıklamayı ve konuya ilişkin daha önce yapılmış açıklamaları açıklığa kavuşturan ayrıntılı açıklamasını gecikmeli olarak yapması
- 61-Muhasebe politikası değişikliklerine ilişkin mali tablo dipnotlarında bilgi verilmemesi ve kamuya açıklamada bulunulmaması
- 62-Şirketin arttırılan sermayesinin bedelinin bir kısmının şirket kaynaklarından karşılanmış olması ve sermaye arttırımının eksik gerçekleşmiş olmasına karşın sermaye arttırımının gerçekleştiği haberinin yalan, yanlış ve yanıltıcı nitelik taşıması
- 63-Şirket aleyhine sonuçlanan davaya ilişkin özel durum açıklamasını gecikmeli olarak yapması
- 64-Şirketin arsa alımına ilişkin olarak Borsa Bülteni'nde ilan edilen açıklamasının açıklanması zorunlu hususların tamamını içermemesi
- 65-Şirket tarafından Finansal Yeniden Yapılandırma sözleşmesinin bankalar açısından yürürlüğe girmesi şartlarından özel durum açıklamalarında bahsedilememiş olması
- 66-Maddi duran varlık alımı ve faaliyet değişikliğine ilişkin olarak özel durumlar tebliğine aykırı hareket etmesi
- 67-Russian National Aluminium-Magnesium Institute (JSC Vami) Kamu A.Ş. ile imzalamaya karar verdiği anlaşmayı gecikmeli olarak açıklaması
- 68-Şirket ile Petrol İş Sendikası arasında toplu iş sözleşmesi görüşmelerine başlanılmasına rağmen, Şirket tarafından konu hakkındaki özel durum açıklamasının gecikmeli olarak yapılması
- 69-Sermaye arttırım işlemlerine ilişkin yapılması gereken özel durum açıklamasının gecikmeli olarak yapılması
- 70-Finansal Yeniden Yapılandırma Sözleşmesi çerçevesinde ilk para taksidi olarak ödeme yapılması hususunun gecikmeli olarak İMKB'na bildirilmesi
- 71-Sermaye arttırımı ile ilgili olarak alınan kararları gecikmeli olarak açıklaması
- 72-Şirket'in gayrimenkul satışına ilişkin olarak yapması gereken özel durum açıklamalarını gecikmeli yapması

- 73-30 gün olarak onaylanan halka arz süresini Tasarruf Sahiplerine Duyuru Metninde ve konuya ilişkin özel durum açıklamasında 12 gün olarak belirtmesi
- 74-Uluslararası Tahkim Mahkemesinde açılan dava ile sonrasında Schöller aleyhine açılan davaların gelişimi hakkında altmışar günlük sürelerle açıklama yapılmaması
- 75-Olağanüstü genel kurul toplantısı aleyhine açılan iptal davasının ilk duruşmasının tarihini ve ara kararını açıklamamak
- 76-İzmir Demir Çelik Sanayi A.Ş. hisse senetlerinin satışına ilişkin görüşmelerin kesildiğini faks marifetiyle öğrenmesine rağmen özel durum açıklamasını gecikmeli yapması
- 77-Yapması gereken özel durum açıklamalarını yapmaması / gecikmeli olarak yapması
- 78-Bağımsız denetim sözleşmesi imzalanmasına rağmen konu hakkında zamanında özel durum açıklaması yapılmaması
- 79-Basın toplantısı ile kamuoyuna duyurulan hususlarda doğrudan doğruya özel durum açıklaması yapılmaması
- 80-Halka açık bir anonim ortaklığın ve/veya iştirakinin yönetim hakimiyetinin değişikliğine yol açacak paylarının satışına ve/veya yeni yatırımlara ilişkin görüşmeler yapılması hususunun hisse senetlerinin fiyatını ve yatırımcıların yatırım kararlarını etkileyebilecek önemli bir olay olması ve fakat kamuya tam, anlaşılabilir ve yeterli içerikte özel durum açıklaması yapılmaması
- 81-Derecelendirme sonuçları ve finansal duran varlıklarındaki değişim kapsamında gerekli özel durum açıklamalarının yapılmaması
- 82-Çağrı başvurusunda bulunulduğuna ilişkin özel durum açıklaması yapılmamış olması
- 83-Bağımsız denetim raporlarında sürekliliğini tehlikeye düşürecek belirtiler olduğu hususu yer aldığı halde özel durum açıklamasında bulunmamak
- 84-Altmış günden fazla süre geçmesine rağmen sermaye artırımının akibeti hakkında herhangi bir özel durum açıklamasında bulunmamak
- 85-Çağrı yükümlülüğü doğduğuna ve muafiyet talebiyle SPK'na başvurulduğuna ilişkin özel durum açıklamasını gecikmeli olarak yapmak
- 86-Ünal Holding A.Ş. ile yabancı yatırım şirketi arasında yapılan görüşmelere ilişkin olarak özel durum açıklamasında bulunmamak
- 87-Türk Dış Ticaret Bankası'nın paylarının satış sürecinde gerekli açıklıkta, güncelleyerek ve süreçteki her önemli aşamayı kapsayacak biçimde gerekli özel durum açıklamasında bulunmamak
- 88-Şirketin, International Finance Corporation(IFC)'den aldığı 20.000.000 tutarındaki kredi karşılığında Bursa Hastanesi ile Eğitim ve Sosyal Tesisleri üzerinde toplam 23.000.000 USD tutarında ipotek tesisi edilmesine ilişkin özel durum açıklamasının gecikmeli olarak yapılması
- 89-Şirket'in Alacaklı Banka Konsorsiyumu ile Finansal Yeniden Yapılandırma Sözleşmesi görüşmeleri sürecindeki açıklamaların ve şirketin Halk Bankası ile ilişkileri hakkındaki haberlere yönelik olarak yaptığı açıklamanın özel durumlar tebliğine aykırılık oluşturması
- 90-Yumtaş'ın Mahkemenin vermiş olduğu süre dolmadan önce konkordato süresinin uzatılması konusunda aynı mahkemeye başvuruda bulunması ve söz konusu talebin reddedilmesi ve taraflara tefhimen bildirilmesi, Hukuk Usulü Muhakeme Kanunu gereği Yumtaş tarafından söz konusu kararın temyizine yönelik olarak süre tutum dilekçesi verilmesi işlemleri hakkında anılan olayların gerçekleştiği tarihlerde gelişmelerle ilgili olarak herhangi bir özel durum açıklaması yapılmaması
- 91-İMKB günlük Bülten'inde yayımlanan özel durum açıklamalarının tamamının KAP (Kamuyu Aydınlatma Platformu)'a gönderilmemesi
- 92-Özelleştirme İdaresi Başkanlığı ile Ataer Holding arasında yapılan Şirket paylarının satışına ilişkin sözleşmede yer alan kar dağıtımına ilişkin hükümler hakkında özel durum açıklaması yapılmaması
- 93-İskenderun Limanı'nın 36 yıllık işletme hakkının devrine ilişkin olarak Özelleştirme İdaresi Başkanlığı tarafından yapılan ihaleye bir ortak girişim grubu dahilinde teklif verilmesi hususu hakkında gecikmeli açıklama yapılması
- 94-Ana Sözleşme değişikliği hakkında açıklama yapılmaması
- 95-Şirket ile "Shell Türkiye" arasında Şirket'in hisselerinin Shell'e devri konusunda müzakerelerde bulunulduğuna ilişkin basında çıkan haberler ile ilgili olarak, şirket tarafından yabancı şirketlerle zaman zaman temaslarda bulunulduğu, ancak yapılan görüşmelerin SPK'na bildirimi gerektirecek mahiyet arz etmediği şeklinde açıklama yapılması, Shell Türkiye ile ilgili görüşmelere ilişkin basında çıkan haberler devam etmesine rağmen yapılan müzakerelerin Shell'in Turcas Petrol'ü satın alması ile ilgili bir gelişme olmadığına değinildiği, Shell Türkiye ile yürütülen ortak girişim şirketi kurma konulu görüşmelere ilişkin hiçbir açıklamada bulunulmaması, Shell Türkiye ile müzakere edilen ortak girişim şirketinin şirket faaliyetlerini önemli ölçüde değiştirebilecek nitelikte ve şirket hisse senedinin değeri ile yatırımcıların yatırım kararlarını büyük ölçüde etkileyebilecek düzeyde olduğu, şirketçe yapılan açıklamaların zamanında, doğru ve yeterli olmaması

- 96-Şirketin kamuyu aydınlatmasının küçük yatırımcılar açısından önemli olması nedeniyle özel durumlar tebliğine uyumsuzluk
- 97-Şirketin kamuyu aydınlatmasının küçük yatırımcılar açısından önemli olması nedeniyle özel durumlar tebliğine uyumsuzluk
- 98-Yatırım planı hakkında sonraki gelişmeleri 60'ar günlük sürelerde açıklamamış olması
- 99-Öz Finans hakkında veri dağıtım kuruluşları tarafından yayınlanan hatalı haberlere ilişkin olarak doğrulama yükümlülüğünü söz konusu haberleri öğrendiği anda yerine getirmemesi
- 100-Şirketin yönetim kurulu başkanı hakkındaki davalar ve soruşturmalara ilişkin özel durum açıklamasının yapılmaması
- 101-Rekabet Kurulu tarafından haklarında soruşturma açıldığı halde söz konusu durumu özel durum açıklamasında bulunmak suretiyle kamuya açıklamamak
- 102-Rekabet Kurulu tarafından haklarında soruşturma açıldığı halde söz konusu durumu özel durum açıklamasında bulunmak suretiyle kamuya açıklamamak
- 103-Rekabet Kurulu tarafından haklarında soruşturma açıldığı halde söz konusu durumu özel durum açıklamasında bulunmak suretiyle kamuya açıklamamak
- 104-Özel durum açıklamasında bulunmaması-Doğru, tam ve yeterli açıklamada bulunmaması
- 105-Şirket esas sözleşmesinin değişen maddeleri için hazırlanan tadil metinlerinin görüşüleceği genel kurul toplantısına ilişkin açıklamadan sonra 60 günlük süre içinde konu hakkında yeni bir açıklama yapılmaması
- 106-Şirket tarafından imzalanan anlaşmaların bazılarına ilişkin olarak hiç özel durum açıklaması yapılmaması, bazılarına ilişkin olarak ise geç açıklama yapılması
- 107-Özel durum açıklamasında bulunmaması-Doğru, tam ve yeterli açıklamada bulunmaması
- 108-Şirketin yönetim kurulu başkanı ve üyeleri ile bu şahısların yakınlarından oluşan 9 kişinin gerçekleştirdikleri hisse alım-satım işlemlerine ilişkin özel durum açıklamalarının gecikmeli olarak yapılması
- 109-TTK'nın 324. maddesinde belirtilen durumların ortaya çıkması, bu madde kapsamında karar alınması, işlemler yapılması ve işlemlerin sonuçlanması halinde kamuya açıklama yapılması gerekirken herhangi bir açıklamada bulunulmaması
- 110-Çukurova Grubu ile Yapı Kredi Bankası A.Ş. (Yapı Kredi) arasında imzalanan Ek FYY'S'ye ilişkin banka tarafından yapılan özel durum açıklamasının tam ve yeterli olmaması
- 111-Toprak A.Ş.'nin devralınması ile ilgili birleşme sözleşmesinin kabul edildiği FFK A.Ş. genel kurulunun sonucu hakkında gecikmeli olarak özel durum açıklamasında bulunulması
- 112-Özel durumlar tebliğine aykırılık teşkil eden fiiller
- 113-Global Yatırım Holding A.Ş. hisselerinde gerçekleştirdiği alım-satım işlemlerine ilişkin olarak yapması gereken özel durum açıklamalarını gecikmeli olarak kamuya duyurması
- 114-Gecikmeli özel durum açıklaması
- 115-Özel durumlar tebliğine aykırılık teşkil eden uygulamalar
- 116-Sermaye artırımının gerçekleştirilemediğine ilişkin özel durum açıklamasının gecikmeli olarak yapılması
- 117-Sürekli istihdam edilen 58 personelin işten çıkarılmasına ilişkin özel durum açıklaması yapılmamasında sorumluluğu bulunan şirket yöneticilerinden, SPK'nın 47/A maddesi kapsamında alınan savunmaların kabul edilebilir olmaması
- 118-Global Yatırım Holding A.Ş. hisselerinde gerçekleştirdiği alım-satım işlemlerine ilişkin olarak yapması gereken özel durum açıklamalarını gecikmeli olarak kamuya duyurması
- 119-Şirket hisselerinde gerçekleştirilen işlemlerin kamuya duyurulmaması
- 120-Özel durum açıklamaları ile söz konusu özel durum açıklamaları ile ilgili gelişmeler hakkında süresi içerisinde düzeltme gerektiren açıklamalarda bulunmaması
- 121-Özel durum açıklamaları ile söz konusu özel durum açıklamaları ile ilgili gelişmeler hakkında süresi içerisinde düzeltme gerektiren açıklamalarda bulunmaması
- 122-Şirket hakim ortağı Uzel Holding A.Ş.'ye kayyum atandığı hususuna ilişkin özel durum açıklamasının İMKB uyarısı üzerine yapılması
- 123-Özel durumlar tebliğine aykırılık teşkil eden uygulamalar
- 124-Bazı özel durum açıklamalarının gerçeğe aykırı ve yanıltıcı nitelikte olması
- 125-Şirketin yapmış olduğu özel durum açıklamalarının özel durumlar tebliğinde yer alan hükümlere uygun olmaması
- 126-Bir yönetim kurulu üyesinin istifa etmesi ile ilgili olarak özel durum açıklamasında bulunulmaması
- 127-Şirket'in son sermaye artırım sürecinde ortaklık yapısında meydana gelen değişiklik hakkında özel durum açıklaması yapılmaması
- 128-Borsa dışından satın aldığı paylara ilişkin özel durum açıklamasında bulunulmaması

129-Şirket yönetim kurulunun aldığı karar gereğince dağıtılabilir dönem karının tamamının hissedarlara temettü olarak dağıtılmasına ilişkin hususların genel kurulda görüşülmesine karar verildiği şeklinde yapılan özel durum açıklamasının SPK'nun 47/A-3 maddesi kapsamında olması

130-Halka açık anonim ortaklıkların enflasyona göre düzeltilmiş mali tablo dipnotlarında, sermaye arttırım başvurusunun mali tablo kalemlerinde yapacağı rakamsal değişimlerin bağımsız denetim kuruluşları tarafından ayrıntılı olarak açıklanması gerektiği dikkate alınarak bağımsız denetim raporunda bu açıklamaya yer verilmemesi ve raporun ilgili bölümünün İMKB'nda ilan edilmemesi

131-Halka açık anonim ortaklıkların enflasyona göre düzeltilmiş mali tablo dipnotlarında, sermaye arttırım başvurusunun mali tablo kalemlerinde yapacağı rakamsal değişimlerin bağımsız denetim kuruluşları tarafından ayrıntılı olarak açıklanması gerektiği dikkate alınarak bağımsız denetim raporunda bu açıklamaya yer verilmemesi ve raporun ilgili bölümünün İMKB'nda ilan edilmemesi

132-Şirketin mali tablo dipnotlarını ilgili SPK tebliğine uygun olarak düzenlememesi

133-Şirketin mali tablo dipnotlarını ilgili SPK tebliğine uygun olarak düzenlememesi

134-Mali tablolarda ilgili SPK tebliğinin tam açıklama ve önemlilik kavramlarına aykırı olarak mali tablo dipnotlarında bölünme işlemleri hakkında yeterli içerikte bilgi vermemesi ve öz sermaye düzeltme farkları hesabının kaynakları hakkında açıklamada bulunmaması

135-Yıllık faaliyet raporunda hazırlanması gereken Kurumsal Yönetim Uyum Raporu'na ve ilgili tebliğe aykırı olarak mali tablo dipnotlarına yer verilmemesi

136-Şirketin bilanço dipnotlarında ortaklardan alacaklar tutarıyla ilgili olarak yaptığı açıklamalarda senetli ve senetsiz bütün ortaklardan alacaklar hakkında bilgi vermemesi

137-Mali tablo dipnotlarında ve bağımsız denetçi görüşünde bankanın karşılık ayırma konusundaki eksikliklerine ilişkin herhangi bir bilginin yer almaması-Zarar açıklanması gerekirken yanlış kar rakamı açıklanması

138-Kar dağıtımına ilişkin açıklamalara mali tablo dipnotlarında yer vermemesi

139-Mali tablo ve dipnotlarında hatalar yapılmış olması

140-Mali tablo ve dipnotlarında hatalar yapılmış olması

141-Konusuz kalan vergi karşılıklarına ilişkin düzeltmeleri yaparak gerekli açıklamaları yapmaması

142-Bağımsız denetim raporunda vurgulanan SPK'na aykırı tüm hususların mali tablolarda düzeltilmesi ve oluşan farkların hesaplanarak bilanço dipnotlarında belirtilmesi

143-Bağımsız denetim raporunda vurgulanan SPK'na aykırı tüm hususların mali tablolarda düzeltilmesi ve oluşan farkların hesaplanarak bilanço dipnotlarında belirtilmesi

144-Mevcut vadeli döviz işlemlerine ilişkin olarak ayrıntılı açıklamaların İMKB'ye gönderilmemesi

145-Oyak European Finance Plc. nezdinde değerlendirilen 21.200.000 Euro tutarındaki nakdin değerlendirme koşulları ve Oyak European Finance Plc. hakkında mali tablolarda tam açıklama kavramına aykırı olarak herhangi bir açıklama yapılmaması

146-Oyak European Finance Plc. nezdinde değerlendirilen 21.200.000 Euro tutarındaki nakdin değerlendirme koşulları ve Oyak European Finance Plc. hakkında mali tablolarda tam açıklama kavramına aykırı olarak herhangi bir açıklama yapılmaması

147-Oyak European Finance Plc. nezdinde değerlendirilen 21.200.000 Euro tutarındaki nakdin değerlendirme koşulları ve Oyak European Finance Plc. hakkında mali tablolarda tam açıklama kavramına aykırı olarak herhangi bir açıklama yapılmaması

148-T. Halk Bankası A.Ş. tarafından açılan borç tespit davasının Favori Dinlenme Yerleri A.Ş. tarafından kamuya açıklanmaması

149-İştirak ve bağlı ortaklıklarının düzenlenmiş mali tablolarında yer alan dönem kar/zarar ve net dönem kar/zarar rakamlarının kamuya duyurulmaması

150-Mali tabloların ilgili dipnotlarında, şarta bağlı zararlar, şüpheli alacaklar ve bunlar için ayrılan karşılık giderlerine ilişkin herhangi bir açıklamaya yer vermemesi, şüpheli alacaklar için ayırmış olduğu karşılık giderlerini bilançoda ilgili olduğu hesap kalemi altında göstermemesi; stok maliyeti hesaplama yöntemi değişikliğinin nedenleri ve parasal etkileri hakkında gerekli açıklamalarda bulunmaması

151-Şirket'in mali tablo dipnotlarında açıklama yapmadan kambiyo kar/zararlarına gelir tablosunda net tutar olarak yer vermesi ve kambiyo kar/zararlarını ayrıntılı olarak açıklamaması

152-Şirketin, International Finance Corporation(IFC)'den aldığı 20.000.000 USD tutarındaki kredi karşılığında Bursa Hastanesi ile Eğitim ve Sosyal Tesisleri üzerinde toplam 23.000.000 USD tutarında ipotek tesis edilmesine ilişkin gecikmeli açıklama yapılması

153-Mali tablo dipnotlarında yer verdiği iştirak ve bağlı ortaklıklarının kar/zarar rakamları konusunda verilen bilgi ve açıklamaların tam olmaması

154-Mali tablo dipnotlarının önemli bir kısmını bir önceki dönem ile karşılaştırmalı olarak hazırlamaması

155-Mali tablo dipnotlarında Ünal Tarım Ürünleri Pazarlama A.Ş. ile ilgili alacak-borç, alış-satış, alınan ve ödenen kira-faiz, kar-zarar tutarları hakkında tam açıklama yapılmaması

156-Esas sözleşmeyi hatalı ve eksik sunmak

- 157-Özel durum açıklamalarını gecikmeli yapmak
- 158-Kar rakamlarını SPK mevzuatına göre değil vergi mevzuatına göre açıklamak
- 159-Grup içi şirketlere kullandırılan fonlar nedeniyle tahakkuk ettirilen faizlerden doğan alacakların ticari kanuni faizi ile birlikte tahsil edilememesi ile ilgili olarak kamuya açıklama yapılmaması
- 160-Şirket'in dahil olduğu grubun Eti Gümüş A.Ş. yatırımının finansmanı amacıyla doğrudan ve dolaylı iştiraki bulunan ATP A.Ş. ve KSS A.Ş.'de yapılan sermaye arttırmalarına katılması kapsamında ATP İnşaat A.Ş.'de gerçekleştirilen sermaye arttırımına ilişkin açıklamayı ve konuya ilişkin tüm işlemlerle ilgili daha önce yapılmış olan açıklamaları açıklığa kavuşturan ayrıntılı açıklamayı gecikmeli olarak yapmak
- 161-Büyük ortağın rüçhan hakkını şirketten olan alacağına mahsup etmek suretiyle yaptığını kamuya açıklamama
- 162-Personelin devredilmesi ve baskı tesislerinin kiralanması hakkında açıklama yapılmaması
- 163-Personelin devredilmesi ve baskı tesislerinin kiralanması hakkında açıklama yapılmaması
- 164-Kamuya açıklama yapma yükümlülüğünü yerine getirmemesi
- 165-Yaptıkları haberlerle sermaye piyasası araçlarının değerini etkileyebilecek yalan, yanlış, yanıltıcı bilgi verilmesi, haber ve yorum yapılması
- 166-Çağrıda bulunma yükümlülüğünden muafiyet talebinin kamuya açıklanmaması
- 167-Şirket paylarının halka arzı işleminde, şirket ortaklarının Merrill Lynch International ve Credit Suisse First Boston Europe Ltd.'ye verdikleri satmama taahhütlerinin kamuya açıklanmaması
- 168-Kelebek Mobilya'ya ait şirket paylarının devrine ilişkin açıklamada bulunulmaması
- 169-Yeni şirket kurulması ve eski şirketin paylarının satın alınmasının açıklanmaması

EK-3:BAĞIMSIZ DENETİM CEZALARI

2000-2008 döneminde bağımsız denetim kuruluşlarına verilen cezalar ile ilgili bilgiler aşağıdaki tabloda özetlenmiştir.

Ceza Yılı	Bağımsız Denetim Kuruluşu	Ceza Türü	Açıklama
2000-1	Vega	-Bağımsız denetim kuruluşunun SPK listesinden çıkarılması -Sorumlu ortak başdenetçisi hakkında SPKn'nun 47/B-2 ve 49 uncu maddeleri uyarınca "gerçeğe aykırı bağımsız denetleme raporu düzenlemekten" Cumhuriyet savcılığı'na suç duyurusunda bulunulması	Gerçeğe aykırı bağımsız denetleme raporu düzenlemek
2000-2	Er-Genç	-SPK'nun 46/g maddesi ile Tebliğ'in 46/a, 46/d, 46/e, 46/f, 46/g, 46/h ve 46/ı maddeleri uyarınca "Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetlemeye Yetkili Kuruluşlar Listesi"nden çıkarılması -Bağımsız denetim çalışmalarında fiilen görev aldıkları tespit edilen sorumlu ortak başdenetçi ile kıdemli denetçinin bundan sonra Tebliğ'in 4/e maddesi kapsamında değerlendirilerek; sermaye piyasasında bağımsız denetim faaliyetinde görev almamaları -Söksa A.Ş.'nin 1998 yılı mali tablolarına ilişkin bağımsız denetim raporunu sorumlu ortak başdenetçi unvanıyla imzalayarak kesinleştiren şahıs hakkında, 4487 sayılı Kanun ile yapılan değişiklikten önce geçerli olan SPK'nun 47/B-2 maddesi çerçevesinde işlem yapılmak üzere, aynı Kanun'un 49 uncu maddesi uyarınca Cumhuriyet Savcılığı'na suç duyurusunda bulunulması	Bağımsız denetim çalışmalarında kullanılan plan ve programları Kurulumuzun Seri: X, No: 16 Tebliğ'inde belirtilen şekilde hazırlamadığı, etkin bir ekip çalışması, görev dağılımı ve gözetim sistemini sağlamadığı, çalışmalarını kanıtlayacak belge ve kayıt düzenine sahip olmadığı ve gerekli denetim tekniklerini kullanarak yeterli miktarda denetim kanıtını toplamadığının anlaşılması
2001-3	A.A.Aktif Analiz	İdari para cezası uygulanması	-SPKn md.47/A uyarınca, SPK'nun Seri: X, No: 16 sayılı Tebliği'nin 5'inci ve 23'üncü maddelerine aykırı işlemleri -SPK'nun Seri: X, No: 16 sayılı Tebliği'nin 29, 30 ve 35/(a) maddelerine aykırı işlemleri -Yazıcılar Holding'in halka açık açılması sırasında hisse senedi toplanması

2001-4	Denge Denetim	Uyarı Cezası	Kesin yargı kararına bağlı olarak ileride ödenebilecek bir vergi niteliği taşımasına rağmen karşılık ayrılmaması nedeniyle, Sermaye Piyasası Mevzuatına uyum hususunda Şirketin ve 30.06.2001 tarihli mali tabloların bağımsız denetimini gerçekleştiren Denge Denetim Yeminli Mali Müşavirlik A.Ş.'nin uyarılması
2002-5	Açı	4487 sayılı Kanun'la değişik Sermaye Piyasası Kanunu'nun 46/(g) maddesi ve Seri:X, No:16 sayılı Tebliğ'in 46/(d), (e) ve (g) maddelerine aykırılıklar	-Kuruluşun sermaye piyasasında bağımsız denetlemeye yetkili kuruluşlar listesinden çıkarılması -Kuruluşun listeden çıkarılmasını gerektiren iş ve işlemlerde firma çalışanlarının Seri:X, No:16 sayılı Tebliğ'in 4/(e) maddesi kapsamında sorumluluklarının bulunması
2002-6	Saygın	-4487 sayılı Kanun.la eklenen 2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu'nun 47/A maddesi uyarınca idari para cezası uygulanması -Kuruluşun sermaye piyasası mevzuatına uyum konusunda uyarılması	-Seri:X, No:16 sayılı "Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Hakkında Tebliğ"in denetimin planlanması, denetim ve programı kullanımı, kayıt düzeni ve çalışma kağıtları ile kanıt toplama ve denetim tekniklerini düzenleyen standart, ilke ve kurallarına aykırı hususların tespit edilmesi -Seri:X, No:16 sayılı Tebliğ.in ekip çalışması ve görev dağılımı ile gözetim ve koordinasyon yapısını düzenleyen standart, ilke ve kurallarına aykırı hususlar ile Seri:X, No:1 sayılı Tebliğ hükümlerine aykırı hususların tespit edilmesi
2002-7	Sun	-4487 sayılı Kanun.la eklenen 2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu'nun 47/A maddesi uyarınca idari para cezası uygulanması -Kuruluşun sermaye piyasası mevzuatına uyum konusunda uyarılması	-Seri:X, No:16 sayılı "Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Hakkında Tebliğ"in çalışma kağıtlarını düzenleyen standart, ilke ve kurallarına aykırı hususların tespiti -Seri:X, No:16 sayılı Tebliğ.in bağımsız denetim sözleşmeleri, denetimin planlanması ve programlanması, organizasyon yapısı, ekip çalışması ve denetim tekniklerini düzenleyen standart, ilke ve kurallarına aykırı hususlar ile Seri:X, No:1 sayılı Tebliğ hükümlerine aykırı hususların tespiti
2002-8	İrfan	-Kuruluş hakkında 4487 sayılı Kanun.la eklenen 2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu'nun 47/A maddesi uyarınca idari para cezası uygulanması -Kuruluşun sermaye piyasası mevzuatına uyum konusunda uyarılması	-Seri:X, No:16 sayılı .Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Hakkında Tebliğ.in gözetim ve koordinasyon, çalışma kağıtları, kanıt toplama ve değerlendirme ile bağımsız denetim tekniklerinin etkin kullanımını düzenleyen standart, ilke ve kurallarına aykırı hususların tespiti -Seri:X, No:16 sayılı Tebliğ.in bağımsız denetim sözleşmeleri, unvan kullanımı, bağımsız denetimin planlanması ve programlanması, denetim kadrosuna ilişkin

			değişikliklerin bildirilmesini düzenleyen standart, ilke ve kurallarına aykırı hususlar ile Seri:XI, No:1 sayılı Tebliğ hükümlerine aykırı hususların tespiti
2002-9	Denge İzmir	-Kuruluş hakkında 4487 sayılı Kanun'la eklenen 2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu'nun 47/A maddesi uyarınca idari para cezası uygulanması -Kuruluşun sermaye piyasası mevzuatına uyum konusunda uyarılması	-Seri:X, No:16 sayılı Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Hakkında Tebliğ'in çalışma kağıtlarını düzenleyen standart, ilke ve kurallarına aykırı hususların tespiti -Seri:X, No:16 sayılı Tebliğ'in bağımsız denetim sözleşmeleri, ekip çalışması, bağımsız denetimin planlanması ve programlanması, kanıt toplama ve değerlendirme ile bağımsız denetim tekniklerinin etkin kullanımını düzenleyen standart, ilke ve kurallarına aykırı hususlar ile Seri:XI, No:1 sayılı Tebliğ hükümlerine aykırı hususların tespiti
2002-10	And	-Kuruluş hakkında 4487 sayılı Kanun'la eklenen 2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu'nun 47/A maddesi uyarınca idari para cezası uygulanması -Kuruluşun sermaye piyasası mevzuatına uyum konusunda uyarılması	-Seri:X, No:16 sayılı "Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Hakkında Tebliğ"den denetimin planlanması, denetim programı kullanımı, kayıt düzeni ve çalışma kağıtları ile kanıt toplama ve denetim tekniklerini düzenleyen standart, ilke ve kurallarına aykırı hususların tespiti - Seri:X, No:16 sayılı Tebliğ'in denetim kadrosundaki değişikliklerin bildirimi, bağımsız denetim sözleşmeleri, ekip çalışması ve görev dağılımı ile gözetim ve koordinasyon yapısını düzenleyen standart, ilke ve kurallarına aykırı hususlar ile Seri:XI, No:1 sayılı Tebliğ hükümlerine aykırı hususların tespiti
2004-11	Güçbir	İdari para cezası uygulanması	-SPKn'nun 47/A maddesine aykırı uygulama -Diğer illerden bağımsız denetçi=taşeron kullanılması tam zamanlılığa aykırılık
2004-12	Öz Denetim	Devam eden sözleşmeler kapsamında yürüttüğü 2003 yılı denetim çalışmalarını tamamlaması hususu saklı kalmak kaydıyla, Sermaye Piyasası Kanunu'nun 46/(g) maddesi ve Seri:X, No:16 sayılı Tebliğ'in 46/(a) maddesi uyarınca Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetleme ile Yetkili Kuruluşlar Listesinden çıkarılması	Kuruluş Seri:X, No:21 sayılı Tebliğ ile değişik Seri:X, No:16 sayılı "Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Hakkında Tebliğ"inin bağımsız denetim kuruluşlarının kuruluş şartlarını düzenleyen 3'üncü maddesinde yer alan "anonim şirket şeklinde kurulmuş olma" şartına, aynı Tebliğ'in Geçici 2'nci maddesinde belirtilen süre (31.12.2003) geçmesine rağmen halen uyum sağlamaması
2004-13	Sırdaş	Kuruluş'un 4487 sayılı Kanun'la değişik 2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu'nun 46/(g) maddesi ve Seri:X, No:16 sayılı Tebliğ'in 46'ncı maddesinin (d), (e), (f) ve (g) bentleri uyarınca	Kuruluş'un 4487 sayılı Kanun'la değişik 2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu'nun 46/(g) maddesi ve Seri:X, No:16 sayılı Tebliğ'in 46'nci maddesinin (d), (e), (f) ve (g) bentlerine aykırı uygulamaları

		sermaye piyasasında bağımsız denetimle yetkili kuruluşlar listesinden çıkartılması -Kalite kontrol çalışmasında esas alınan bağımsız denetim faaliyetlerinde mesleki özen ve titizliği göstermeyen Sorumlu Ortak Başdenetçinin Seri:X, No:16 sayılı Tebliğ'in 4/(e) maddesi kapsamında değerlendirilerek, bundan böyle sermaye piyasasında bağımsız denetim faaliyetinde görev almaması -2006 ve takip eden yıllarda bağımsız denetim sözleşmesi devam eden müşteri şirketlerin, Seri:X, No:16 sayılı Tebliğ'in 24'üncü maddesi çerçevesinde, Kurulumuza ayrıca başvuruda bulunmaksızın sözleşmelerinin feshedilmesi ve yeni bağımsız denetim kuruluşunun seçimi ve Kurul'a bilgi verilmesi hususlarında yapılacak ilk genel kurulun onayına sunulmak üzere yönetim kurulunun yetkili olması, yönetim kurulunun Kurulumuzun bağımsız denetimle yetkili kuruluşlar listesinde yer alan bir bağımsız denetim kuruluşu ile sözleşme imzalayarak 6 iş günü içinde Kurulumuza göndermesi gerektiği hususlarının müşteri şirketlere ve Kuruluş'a bildirilmesi	
2006-14	Trend	-Kuruluşlar hakkında idari para cezası uygulanması -Kuruluşların bundan böyle sermaye piyasası mevzuatına uyum konusunda azami dikkat ve özenin göstermesini teminen uyarılması	4487 sayılı Kanunla değişik 2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu'nun 47/A maddesine aykırı uygulamalar
2006-15	Baylan	-Kuruluşlar hakkında idari para cezası uygulanması -Kuruluşların bundan böyle sermaye piyasası mevzuatına uyum konusunda azami dikkat ve özenin göstermesini teminen uyarılması	4487 sayılı Kanunla değişik 2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu'nun 47/A maddesine aykırı uygulamalar
2006-16	İHY	-Kuruluşlar hakkında idari para cezası uygulanması -Kuruluşların bundan böyle sermaye piyasası mevzuatına uyum konusunda azami dikkat ve özenin göstermesini teminen uyarılması	4487 sayılı Kanunla değişik 2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu'nun 47/A maddesine aykırı uygulamalar
2006-17	Uyum	-Kuruluşun sermaye piyasasında bağımsız denetimle yetkili	Kuruluş'un 4487 sayılı Kanun'la değişik 2499 sayılı Sermaye Piyasası

		kuruluşlar listesinden çıkartılması -Kalite kontrol çalışmasında esas alınan bağımsız denetim faaliyetlerinde mesleki özen ve titizliği göstermeyen Sorumlu Ortak Başdenetçiler ile Denetçinin Seri:X, No:16 sayılı Tebliğ'in 4/(e) maddesi kapsamında değerlendirilerek bundan böyle sermaye piyasasında bağımsız denetim faaliyetinde görev almaması	Kanunu'nun 46/(g) maddesi ve Seri:X, No:16 sayılı Tebliğ'in 46'ncı maddesinin (d), (e), (g), (h) ve (ı) bentlerine aykırı uygulamalar
2006-18	Işık	Mevzuata aykırılıkların giderilmesi ve bundan böyle sermaye piyasası mevzuatına uyum konusunda gerekli mesleki özen ve titizliği göstermesini teminen uyarılması	Seri:X, No:16 sayılı Tebliğ'e aykırı uygulamaları tespit edilen Kuruluş'un mevzuata aykırı uygulamaları
2006-19	Saygın	Şirketlerin sermaye piyasası mevzuatına uyum konusunda, mevzuata aykırılıkların giderilmesi ve gerekli mesleki özen ve titizliğin gösterilmesini teminen uyarılması	-Emeklilik yatırım fonları nezdinde yürüttükleri bağımsız denetim çalışmalarında sermaye piyasası mevzuatına uyumsuzluk -Bağımsız denetim çalışmasını yasal defter ve kayıtlar üzerinde gerçekleştirmemek ve denetlediği fonun iç kontrol sisteminin ilgili yönetmeliğin 14'üncü maddesinde belirtilen esaslara uygun olmamasına rağmen olumlu görüş vermek -Tebliğ'in 43 ve 44'üncü maddeleriyle, ilgili yönetmeliğin 14'üncü maddesine aykırılık
2006-20	Denetim	Şirketlerin sermaye piyasası mevzuatına uyum konusunda, mevzuata aykırılıkların giderilmesi ve gerekli mesleki özen ve titizliğin gösterilmesini teminen uyarılması	-Emeklilik yatırım fonları nezdinde yürüttükleri bağımsız denetim çalışmalarında sermaye piyasası mevzuatına uyumsuzluk -Emeklilik yatırım fonlarının yatırım performansları konusunda kamuya açıklanan bilgilere ilişkin bağımsız denetçi görüşlerini düzenlememek -Tebliğ'in 43'üncü maddesiyle ilgili yönetmeliğin 38'inci maddesine aykırılık
2006-21	Cevdet Suner	Şirketlerin sermaye piyasası mevzuatına uyum konusunda, mevzuata aykırılıkların giderilmesi ve gerekli mesleki özen ve titizliğin gösterilmesini teminen uyarılması	-Emeklilik yatırım fonları nezdinde yürüttükleri bağımsız denetim çalışmalarında sermaye piyasası mevzuatına uyumsuzluk -Bazı dönemlerde, fonların yatırım performansına ilişkin hazırlanan performans sunum raporuna ilişkin bağımsız denetim raporunun bulunmaması; fonlardan birinin 31.12.2004 tarihli bağımsız denetim raporunda performans uygunluk raporunun mevcut olmaması; fonların yatırım performansı konusunda kamuya açıklanacak bilgilere ilişkin bağımsız denetim çalışmalarında, fonların karşılaştırma ölçütlerine veya

			bu ölçütlerin ilgili dönemdeki getirilerinin nasıl hesaplandığına dair bir inceleme yapılmaması -Fonların iç kontrol sistemine ilişkin olarak tespit edilen yukarıdaki hususların, fonun iç kontrol sisteminin durumuna ilişkin bağımsız denetim raporunda yer almaması -Bazı bağımsız denetim raporlarında finansal tablo dipnotlarının bulunmaması -Genel olarak bağımsız denetim raporlarının görüş sayfalarındaki ifadelerin, Tebliğ eklerindeki görüş örnekleriyle birebir uyumlu olmaması
2006-22	Güney	Şirketlerin sermaye piyasası mevzuatına uyum konusunda, mevzuata aykırılıkların giderilmesi ve gerekli mesleki özen ve titizliğin gösterilmesini teminen uyarılması	-Emeklilik yatırım fonları nezdinde yürüttükleri bağımsız denetim çalışmalarında sermaye piyasası mevzuatına uyumsuzluk -Bağımsız denetim çalışmasını yasal defter ve kayıtlar üzerinde gerçekleştirmemek ve performans sunuş raporlarında karşılaştırma ölçütlerinin getirisinin hatalı hesaplanması hususuna yönelik herhangi bir tespit veya eleştiride bulunmamak -Tebliğ'in 36 ve 44'üncü maddelerine aykırılık
2006-23	MGI	Kuruluş hakkında SPKn'nun 47/A maddesi uyarınca idari para cezası verilmesi	Kurulun Seri:X, No:16 sayılı "Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Hakkında Tebliğ"ine aykırı uygulamaları
2006-24	Artı	Kuruluş hakkında SPKn'nun 47/A maddesi uyarınca idari para cezası verilmesi	Kurulun Seri:X, No:16 sayılı "Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Hakkında Tebliğ"ine aykırı uygulamaları
2006-25	Önder	Kuruluş hakkında idari para cezası uygulanması	4487 sayılı Kanunla değişik 2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu'nun 47/A maddesine aykırı uygulamalar
2006-26	İlke	-Kuruluşun "Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetimle Yetkili Kuruluşlar Listesi"nden (Liste) çıkartılması -2006 ve takip eden yıllarda bağımsız denetim sözleşmesi devam eden müşteri şirketlerin sözleşmelerinin feshedilmesi	SPKn'nun 46/g maddesi ile Seri:X, No:16 sayılı Tebliğin 46'ncı maddesinin a, d, e, g, h ve ı bentlerine aykırı uygulamalar
2006-27	Ata	Kurulun bağımsız denetime ilişkin düzenlemelerine uyum konusunda gerekli özen ve dikkati göstermesini teminen uyarılması	Bağımsız denetime ilişkin Kurul düzenlemelerine tam olarak uyulmaması
2006-28	Akademik	Kurulun bağımsız denetime ilişkin düzenlemelerine uyum konusunda gerekli özen ve dikkati göstermesini teminen uyarılması	Bağımsız denetime ilişkin Kurul düzenlemelerine tam olarak uyulmaması
2006-29	Denge İzmir	Kurulun bağımsız denetime ilişkin düzenlemelerine uyum	Bağımsız denetime ilişkin Kurul düzenlemelerine tam olarak

		konusunda gerekli özen ve dikkati göstermesini teminen uyarılması	uyulmaması
2006-30	İlke	Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetimle Yetkili Kuruluşlar Listesi”nden (Liste) çıkartılması	-Seri:X, No:16 sayılı tebliğe aykırılıklar -Denetim kadrosunun 6 kişinin altına düşmüş olması sebebiyle kuruluş şartlarından birinin kaybedilmesi -Kuruluş’un 11.02.2002 tarihinden beri, bildirim yükümlülüklerinden hiçbirini yerine getirilmemiş olması -Kuruluşun tek bağımsız denetim müşterileri olan iki şirketin mali tablolarına ilişkin bağımsız denetim çalışmalarında aşağıdaki eksikliklerin tespit edilmiş olması -İlgili denetim dosyalarında; denetimin gerektiği şekilde planlandığını, ön çalışma safhası ile ilgili olarak çalışma yapıldığını, yazılı bir denetim programı kullanıldığını ve müşterinin iç kontrol sisteminin etkin bir şekilde işleyip işlemediğinin değerlendirildiğini gösteren herhangi bir bilgi ve belgenin yer almaması -Dosyalarda çalışma kağıdı niteliğinde herhangi bir dokümanın bulunmaması -Denetim ekiplerinin 1 denetçi yardımcısı haricinde 1 denetçiden oluşması -Denetimlerde yeterli miktarda, uygun nitelikte ve güvenilir denetim kanıtı toplanmaması -Denetimlerde, müşterilerin konsolidasyon kapsamındaki iştiraklerinin mali tablolarının bağımsız denetimden geçirilmemiş olması ve bu durumla ilgili herhangi bir şartlı görüş, açıklama, vs sunulmamış olması -Kuruluşun bağımsızlığı konusunda ciddi tereddütlere yol açan aşağıdaki hususların varlığı -Kuruluş sorumlu ortak başdenetçilerinin, müşteri şirketleriyle 1981 yılından beri (25 yıldır) kopmadan süren, başlangıçta işçi-işveren niteliğinde, daha sonra ise denetlenen-denetleyen niteliğinde devam eden ilişkilerinin bulunması -Bu doğrultuda, Kuruluş gelirlerinin büyük bir kısmının, bağımsız denetimi üstlenilen müşteri şirketlerin dahil olduğu gruptan elde ediliyor olması -Kuruluşun, müşterisinin bir iştirakine denetimin gerçekleştirildiği yıl içinde müşavirlik/danışmanlık hizmeti vermiş olması -Kuruluşun aynı yıl içinde müşterileriyle yönetim ilişkisi bulunan

			bir şirkete de danışmanlık hizmeti vermiş olması -Sorumlu ortak başdenetçilerin denetimin planlanması ve yürütülüp sonuçlandırılması safhalarında gerekli mesleki özen ve titizliği göstermemiş olması -Kuruluşun mevzuata aykırılıkları nedeniyle Kurulumuzca birden fazla kez uyarılmış olması
2006-31	Denge İzmir	Kuruluş hakkında idari para cezası uygulanması	4487 sayılı Kanunla değişik 2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu'nun 47/A maddesine aykırı uygulamalar
2006-32	Akademik	Kuruluş hakkında idari para cezası uygulanması	-4487 sayılı Kanunla değişik 2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu'nun 47/A maddesine aykırı uygulamalar -Yönetici ve/veya bağımsız denetçilerin bir kısmının Seri:X, No:22 sayılı Tebliğ'in 2'nci Kısımının 4'üncü maddesinin (h) bendi ile 10'uncu madde hükümlerine aykırı olarak tam zamanlı olarak çalışmamaları -Bağımsız denetim kuruluşlarının kalite standartlarının bir göstergesi niteliğinde bulunan bir denetim planı ve denetim programının hazırlanmaması -İnceleme kapsamına alınan bağımsız denetim çalışma dosyalarında yer alan çalışma kağıtlarında Seri:X, No:16 sayılı Tebliğ'in 34'üncü maddesi hükümlerine aykırılıklar -İnceleme kapsamına alınan bağımsız denetim çalışmalarına ilişkin Kuruluş tarafından uygulanan denetim tekniklerinde Seri:X, No:16 sayılı Tebliğ'in 31'inci maddesi hükümleri çerçevesinde sürekli bağımsız denetimin gerektirdiği denetim teknikleri göz önünde bulundurulduğunda saptanan eksiklikler -Bağımsız denetim çalışmalarının Seri:X, No:16 sayılı Tebliğ'in 17'nci maddesi uyarınca en az üç kişi olmak üzere işin gerektirdiği sayı ve nitelikte denetçilerden oluşan ekip tarafından gerçekleştirilmesi gerektiği hususu dikkate alındığında, bağımsız denetim çalışmalarında yeterli sayıda denetim elemanı çalıştırılmadığının anlaşılması -Kuruluşun düzenlediği raporlar şekil açısından Seri:X, No:16 sayılı Tebliğ'in 35'inci maddesinde belirtilen düzenlemelere uygun olmakla birlikte, içerik açısından değerlendirildiğinde Raporun 2.3.3 Bağımsız Denetim Raporlamasına İlişkin İnceleme başlıklı bölümde belirtilen hususların aynı madde hükümlerine aykırı olarak,

			Kuruluşun, sermaye piyasası mevzuatına aykırılık teşkil eden ve Raporda belirtilen hususlarla ilgili olarak Ersu A.Ş.'nin finansal tablolarına ilişkin hatalı uygulamalarını eleştirmeyerek olumlu görüş bildirilmesi
2006-33	YKY	Kuruluş hakkında idari para cezası uygulanması	-4487 sayılı Kanunla değişik 2499 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu'nun 47/A maddesine aykırı uygulamalar -Bağımsız denetim kuruluşlarının kalite standartlarının bir göstergesi niteliğinde bulunan bir denetim planı ve denetim programının hazırlanmaması -İnceleme kapsamına alınan bağımsız denetim çalışma dosyalarında yer alan çalışma kağıtlarında Seri:X, No:16 sayılı Tebliğ'in 34'üncü maddesi hükümlerine aykırılıklar bulunması -Seri:X, No:16 sayılı Tebliğ'in 25 ve 28'inci maddelerine aykırı olarak, Kuruluşun, inceleme kapsamına alınan müşterilerinin finansal tablolarının bağımsız denetim çalışma dosyalarında iç kontrol sistemlerinin yeterliliğinin Kuruluşça değerlendirildiğine dair herhangi bir bilgi ve belge bulunmaması -Bağımsız denetim çalışmalarının Seri:X, No:16 sayılı Tebliğ'in 17'nci maddesi uyarınca en az üç kişi olmak üzere işin gerektirdiği sayı ve nitelikte denetçilerden oluşan ekip tarafından gerçekleştirilmesi gerektiği hususu dikkate alındığında, Kuruluşun asgari denetim ekibi şartını sağladığı ancak bağımsız denetim çalışmalarının fiilen bir kişi tarafından yürütülmesi -Kuruluşun düzenlediği raporlar şekil açısından Seri:X, No:16 sayılı Tebliğ'in 35'inci maddesinde belirtilen düzenlemelere uygun olmakla birlikte, içerik açısından değerlendirildiğinde aynı madde hükümlerine aykırı olarak Kuruluşun sermaye piyasası mevzuatına aykırılık teşkil eden ve Raporda belirtilen hususlarla ilgili olarak şirketlerin hatalı uygulamalarını eleştirmeyerek olumlu görüş bildirmesi -Seri:X, No:16 17 (Ekip Çalışmasında Görev, Yetki ve Sorumluluk Dağılımı):Her bir bağımsız denetim en az 3 kişi olmak üzere işin gerektirdiği sayı ve nitelikte denetçilerden oluşan ekip tarafından gerçekleştirilir
2007-34	DRT	Sorumlu Ortak Başdenetçisi hakkında SPKn'nun 47/A maddesi kapsamında idari para	Vakıfbank'ın kurucusu olduğu yatırım fonlarına ait mali tablo ve raporlara ilişkin denetim çalışmalarında gerekli

		cezası uygulanması	mesleki özen ve titizliği göstermemek
2008-35	İrfan	SPKn'nun 47/A maddesi uyarınca idari para cezası uygulanması	İhlas Holding A.Ş. tarafından yapılan işlemlere ilişkin hazırlanan bağımsız denetim raporlarında yer alan yanıltıcı hususlarla ilgili olarak, Seri: X, No: 22 sayılı Tebliğ'in 2'inci Kısımın 14'üncü maddesine aykırılıkta bulunulmuş olması
2008-36	Can	SPKn'nun 47/A maddesi uyarınca idari para cezası uygulanması	İhlas Holding A.Ş. tarafından yapılan işlemlere ilişkin Uluslararası Değerleme Standartlarına ve Uluslararası Değerleme Standartlarına uyulmasını zorunlu kılan Seri: VIII, No: 45 sayılı Tebliğ'in 2'inci maddesi hükmüne aykırı hareket edilmesi
2008-37	Ser-Berker	Sermaye piyasası mevzuatına uyum konusunda azami dikkat ve özenin gösterilmesi hususunda uyarılması	-Kuruluş'un mesleki sorumluluk sigortası yaptırma yükümlülüğünün gecikmeli olarak yerine getirilmesi ve sermaye piyasası mevzuatı kapsamında yapılması zorunlu bildirimlerin zamanında yapılmaması -Denetim planının Seri:X, No:22 "Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Standartları Hakkında Tebliğ" hükümleri kapsamında güncellenmesi
2008-38	Başaran-Nas	Uyum konusunda uyarılması	Seri:X, No:22 "Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Standartları Hakkında Tebliği"nin "Bağımsız Denetim Faaliyetinde Bulunma Şartları" başlıklı ikinci kısım hükümlerine uyumsuzluk
2008-39	Engin	SPKn'nun 47/A maddesi uyarınca idari para cezası uygulanması	Bağımsız denetimini gerçekleştirdiği bir şirketin finansal tablolarında, Seri: XI, No: 25 "Sermaye Piyasasında Muhasebe Standartları Hakkında Tebliğ"in (Seri: XI, No:25 Tebliği) 78, 145 ve 164'üncü maddelerine aykırı olarak yapılan işlemleri, Seri:X, No:22 "Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Standartları Hakkında Tebliğ"in Birinci Kısımının "Bağımsız Denetimin Amacı" başlıklı 3'üncü maddesine uygun olarak değerlendirmemesi
2008-40	Bilgi	SPKn'nun 47/A maddesi uyarınca idari para cezası uygulanması	Genel bağımsız denetim programlarını, 3 aylık bir süre içinde, Seri: XI, No: 29 "Sermaye Piyasasında Finansal Raporlamaya İlişkin Esaslar Tebliği" kapsamında güncellememesi ve bundan sonra Seri: X, No: 22 Tebliği hükümlerine tam olarak uymaması
2008-41	Bağımsız Denetim Finans Kontrol	Sermaye Piyasası Kanunu'nun 46/(g) maddesi ile Seri:X, No:22 "Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Standartları Hakkında Tebliğ"in İkinci Kısımının 30'uncu maddesinin (a) ve (d) bentleri kapsamında Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetimle	Seri:X, No:22 sayılı tebliğe aykırılıklar

		Yetkili Kuruluşlar Listesi'nden çıkarılması	
2008-42	Ekip	Sermaye Piyasası Kanunu'nun 46/(g) maddesi ile Seri:X, No:22 "Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetim Standartları Hakkında Tebliğ"ın İkinci Kısımının 30'uncu maddesinin (a) ve (d) bentleri kapsamında Sermaye Piyasasında Bağımsız Denetimle Yetkili Kuruluşlar Listesi'nden çıkarılması	Seri:X, No:22 sayılı tebliğe aykırılıklar
2008-43	Arden	Kuruluş'un Sermaye Piyasası Kanunu'nun 46/(g) maddesi ile Seri:X, No:22 Tebliğinin 2'nci Kısımının 30'uncu maddesinin birinci fıkrasının (b)/3 ve (b)/4 bentleri uyarınca listeden çıkartılması	Seri:X, No:22 sayılı tebliğe aykırılıklar

EK-4:SPK’NUN ÖNEMLİ YANLIŞLIK RİSKİNİN VARLIĞINI GÖSTEREN OLAY/DURUMLARA VERDİĞİ ÖRNEKLER

Aşağıdaki örnekler, finansal tablolarda hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlıkların göstergeleri olabilir:

1.Muhasebe kayıtlarındaki tutarsızlıklara ilişkin örnekler

- a)İşlemlerin tam ve zamanında kayıtlara alınmaması veya miktar olarak, muhasebe dönemi ve sınıflandırma itibariyle ya da işletme politikasına göre kayıtlara yanlış alınması
- b)Belgelerle desteklenemeyen ya da onaylanmamış bakiye veya işlemler
- c)Finansal tablolara önemli ölçüde etkisi olan düzeltmeler
- ç)İşletme çalışanlarının, kendi yetki alanlarından ayrı olarak, sisteme ya da kayıtlara giriş yetkileri olduğuna dair delillerin olması
- d)İddia edilen usulsüzlüklerle ilgili ipuçları ve şikâyetler

2.Çelişkili ve eksik kanıtlara ilişkin örnekler

- a)Eksik belgeler
- b)Değişikliğe uğramış belgeler
- c)Orijinal olması gereken belgeler yerine fotokopi veya elektronik ortamdan çıktısı alınan doküman
- ç)Doğrulamalarda yer alan önemli ölçüdeki farklar
- d)Bilanço kalemlerinde veya bunlara ilişkin rasyolardaki, alacakların gelirlerden daha hızlı büyümesi gibi olağandışı değişimler.
- e)İşletme yönetimi ve çalışanlarla yapılan soruşturma ve analitik inceleme teknikleri uygulanması sonucunda edinilen tutarsız, belirsiz ya da inandırıcı olmayan bilgi veya veriler
- f)Doğrulama sonucu edinilen bilgiler ile işletme kayıtları arasındaki olağandışı tutarsızlıklar
- g)Alıcılar hesabına kaydedilen yüksek tutarlardaki işlemler ve düzeltme kayıtları
- ğ)Alıcılar hesabı yardımcı kayıtları ve kontrol hesabıyla ya da müşteri ekstresi ve alıcılar hesabı yardımcı kayıtları arasındaki açıklanamayan ya da yetersiz açıklanan farklar
- h)Normal şartlar altında banka dökümleriyle birlikte işletmeye gönderilmesi gereken geçersiz çeklerin var olmaması ya da eksik olması
- ı)Stoklarda veya fiziki duran varlıklardaki önemli ölçüde kayıplar
- i)İşletmenin kayıt tutma uygulamaları ve politikalarıyla tutarsız, mevcut olmayan ya da eksik elektronik kanıtlar
- j)Doğrulamalara beklenenden daha az cevap gelmesi veya beklenenden çok daha fazla cevap gelmesi
- k)Önemli sistemlerin geliştirilmesi ve program değişikliği testine, cari yıl sistem değişikliği uygulama faaliyetlerine ve yürütülmesine ait bağımsız denetim kanıtı elde etme imkânsızlığı

3.Bağımsız denetçi ile işletme yönetimi arasındaki sorunlu veya olağandışı olay ya da durumlara örnekler

- a)Bağımsız denetçinin işletmenin kayıtlarına, işletme birimlerine, belirli çalışanlara, müşterilere, satıcılara veya bağımsız denetim kanıtı elde edilebilecek diğer kişilere erişiminin kısıtlanması
- b)İşletme yönetimi tarafından karmaşık veya ihtilaflı sorunların çözümü için getirilen yersiz zaman baskıları
- c)Bağımsız denetçinin bağımsız denetim kanıtını değerlendirmesi veya işletme yönetimiyle olası anlaşmazlıkların çözümü ile bağlantılı konularda ya da bağımsız denetimin gidişatı veya bağımsız denetim ekibi hakkında işletme yönetiminin şikâyetleri
- ç)İşletmenin istenen bilgiyi vermede olağandışı gecikmesi
- d)Bilgisayar destekli bağımsız denetim tekniklerinin uygulanması için bağımsız denetçinin önemli elektronik dosyalara erişimini kolaylaştırmada işletmenin gösterdiği isteksizlik
- e)Güvenlik, operasyon ve sistem geliştirme personelini de içeren önemli bilişim teknolojilerini kullanan personele ve tesislere erişimin kısıtlanması
- f)Finansal tabloları eksiksiz ve daha anlaşılır kılmak için ilgili dipnotlarda değişiklik veya ilave yapmada gösterilen isteksizlik
- g)İç kontrol sisteminde tespit edilen eksiklerin zamanında düzeltilmesi konusunda gösterilen isteksizlik
- ğ)İşletme yönetiminin, bağımsız denetçinin yönetimden sorumlu kişilerle özel görüşme yapmasına izin verilmesi hususunda gösterilen isteksizlik
- h)Sektör ortalamalarıyla uyumlu olmadığı izlenimi veren muhasebe politikaları
- ı)Muhasebe tahminlerinde, şartlardaki değişimlerden kaynaklandığı izlenimini vermeyen sıkça yapılan değişiklikler
- i)İşletmenin etik kurallarının ihlâline müsamaha gösterilmesi

Önemli yanlışlık riskinin mevcut olduğunu gösterecek olaylara ve durumlara ilişkin örneklere aşağıda yer verilmektedir. Bu örnekler; geniş yelpazedeki olay ve durumları genel olarak ifade eder; ancak bütün olay

ve durumlar, her bağımsız denetim sözleşmesi ile ilgili olmayabileceği gibi, bu örnekler listesi sınırlayıcı da değildir.

- a)Önemli büyüklükte devalüasyonun veya yüksek enflasyonun yaşandığı ülkeler gibi, ekonomik olarak istikrarsız olan bölgelerdeki işlemler
- b)Vadeli işlemler gibi volatilitesi yüksek piyasalardan etkilenen işlemler
- c)Düzenlemelerin büyük ölçüde karmaşık olması
- ç)Önemli müşterilerin kaybı dahil, süreklilik ve likidite ile ilgili hususlar
- d)Sermaye ve yabancı kaynak teminine ilişkin kısıtlar
- e)İşletmenin faaliyet gösterdiği sektördeki değişiklikler
- f)Arzdaki değişiklikler
- g)Yeni ürünler veya hizmetler geliştirmek veya sunmak ya da yeni faaliyet alanlarına kaymak,
- ğ)Yeni bölgelere doğru genişlemek (yayılmak)
- h)Büyük hacimli ele geçirme işlemleri veya yeniden yapılanma veya diğer olağandışı olaylar gibi işletmeye ilişkin değişiklikler
- ı)Satılması olası işletmeler veya faaliyet alanları
- i)Karmaşık iştirak ilişkileri ve müşterek yönetime tabi teşebbüsler
- j)Bilanço dışı kaynak kullanımı, özel amaçlı işletmeler ve diğer karmaşık finansal anlaşmalar
- k)İlişkili taraflarla önemli işlemler
- l)Muhasebe ve finansal raporlama konusunda yeterli donanımına sahip personelin eksikliği
- m)Yöneticiler dahil kilit personeldeki değişiklikler
- n)İç kontrol sistemindeki zayıflıklar (özellikle işletme yönetimince tespit edilemeyenler)
- o)İşletmenin bilişim teknolojisi stratejisi ile faaliyet stratejileri arasındaki tutarsızlık
- ö)Bilişim teknolojisi ortamındaki değişiklikler
- p)Finansal raporlamayla ilgili yeni bilişim teknolojisi sistemlerinin kullanıma geçirilmesi
- r)Düzenleyici otorite veya kamu otoriteleri tarafından işletmenin işlemleri veya finansal sonuçları hakkında bilgi istenmesi
- s)Geçmişteki yanlışlıklar, hataların tarihçesi veya son dönemde yapılan önemli düzeltmelerin tutarı
- ş)İşletme içi işlemler ve son dönemde yapılan yüksek tutarlı gelir işlemleri dahil rutin olmayan veya sistematik olmayan önemli tutardaki işlemler
- t)Borcun yeniden yapılandırılması, satışa konu varlıklar ve pazarlanabilir menkul kıymetlerin sınıflandırılması gibi işletme yönetiminin niyetine dayalı olarak kayıtlara alınan işlemler
- u)Yeni muhasebe duyurularının uygulanması
- ü)Karmaşık süreçleri içeren muhasebe değerlendirme işlemleri
- v)Muhasebe tahminleri gibi değerlendirilmesinde önemli belirsizlikler bulunan olaylar ve işlemler
- y)Satış garantileri, finansal garantiler ve çevrenin temizlenmesi gibi konularda devam eden davalar ve şarta bağlı yükümlülükler

EK-5:SPK’NUN ÖNEMLİ YANLIŞLIK RİSKİNE KARŞI ÖNERDİĞİ BAĞIMSIZ DENETİM TEKNİKLERİ

Hileli finansal raporlama ve varlıkların usulsüz kullanımından kaynaklanan hile ve usulsüzlükler nedeniyle ortaya çıkan önemli yanlışlık riskine karşı uygulanabilecek bağımsız denetim tekniklerine örnekler aşağıda verilmektedir.

1. İşletme Yönetimi Beyanı Seviyesinde Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar

Bağımsız denetçinin hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlık riskini değerlendirmek amacıyla uygulayacağı bağımsız denetim teknikleri, hile ve usulsüzlük risk faktörlerinin türlerine veya bileşimine göre veya tanımlanan koşullara, hesap bakiyelerine, işlemlerin sınıflandırılmasına ve etkiledikleri işletme yönetimi beyanlarına göre farklılık gösterir:

- a)Haber vermeksizin bazı mekanları ziyaret etmek veya belli testleri gerçekleştirmek. Bu kapsamda, daha önceden bağımsız denetçinin katılımı bildirilmemiş yerlerde envanter sayımına katılmak ya da haber vermeksizin belli bir tarihte kasa sayımı yapmak
- b)Envanter sayımının raporlama tarihi itibarıyla ya da bu tarihe yakın bir zamanda yapılmasını istemek, bu sayede envanter sayımının bitiş tarihiyle raporlama tarihi arasındaki sürede rakamların manipüle edilmesi riskini azaltmak
- c)Bağımsız denetim yaklaşımını cari yılda değiştirmek. Bu kapsamda, önemli müşteriler ve satıcılarla yazılı doğrulamaya ek olarak, sözlü iletişime geçmek; doğrulama isteğini işletmenin içinden önceden belirlenmemiş bir kişiye iletme veya daha fazla ya da farklı bilgi talep etmek
- ç) İşletmenin dönem sonu veya yıl sonu düzeltme kayıtlarını detaylı bir şekilde incelemek ve içerik ya da miktar itibarıyla farklı olan hususları araştırmak
- d)Özellikle yıl sonunda veya yıl sonuna yakın dönemlerde gerçekleşen önemli tutar ya da miktardaki olağandışı işlemler için, ilişkili şirket olasılığını ve bu işlemleri destekleyen finansal kaynakları araştırmak
- e)Toplulaştırılmamış veriler kullanarak detaylı analitik inceleme teknikleri uygulamak. Bu kapsamda bağımsız denetçinin satış ve maliyetleri mekan bazında, iş kolu bazında ya da ay bazında beklentilerle karşılaştırması
- f)Hile ve usulsüzlükten kaynaklanabilecek önemli yanlışlık riskinin oluşabileceği yerlerdeki çalışanlarla görüşmeler yapmak, bu suretle onların olası riskler ve mümkünse bu risklerin nasıl kontrol edilebileceği hususundaki görüşlerini almak
- g)Başka bağımsız denetçiler bir veya daha fazla bağlı ortaklığın, bölümün veya şubenin finansal tablolarının bağımsız denetimin yapıyorsa, hile ve usulsüzlüklerden kaynaklanabilecek önemli yanlışlıkları belirlemek için yaptıkları çalışmaların detaylarını tartışmak
- ğ)Hile ve usulsüzlükten kaynaklanabilecek önemli yanlışlık riskinin bulunduğu önemli bir finansal tablo kalemi için uzman görüşü önemliyse, uzmanın dayandığı varsayımlar veya metotlar üzerinde ek bağımsız denetim teknikleri uygulamak veya bu amaç için başka bir uzmanı konuya dahil etmek
- h)Muhasebe tahminlerini içeren önemli konuları değerlendirirken, bu kapsamda satış iadeleri karşılığı ayırırken, daha önce bağımsız denetime tabi tutulmuş finansal tablolardan seçilmiş açılış bilanço kalemlerinin bağımsız denetimini gerçekleştirmek
- ı)Hesap bazında veya işletme tarafından hazırlanmış diğer doğrulamalar üzerinde, ara dönemleri de kapsayacak şekilde, bağımsız denetim teknikleri uygulamak
- i)Bilgisayar destekli teknikler uygulamak, bu kapsamda ana kütle içindeki sapmaları belirlemek için veriler üzerinde detaylı incelemeler yapmak
- j) Bilgisayar sistemleri aracılığıyla oluşturulan kayıt ve işlemlerin doğruluğunu test etmek
- k)Bağımsız denetimi yapılan işletmenin dışındaki kaynaklardan ek bağımsız denetim bilgileri toplamak

2. Spesifik Teknikler-Hileli Finansal Raporlamadan Kaynaklanabilecek Önemli Yanlışlıklar

Bağımsız denetçinin, hileli finansal raporlamadan kaynaklanan önemli yanlışlık riskini değerlendirirken uygulayabileceği bağımsız denetim tekniklerine örnekler aşağıda verilmektedir:

2.1. Gelirin Kaydedilmesi

a)Gelirle ilgili ayrıştırmış veriler üzerinde analitik inceleme tekniklerinin uygulanması, bu kapsamda cari dönemde raporlanan gelirin ay bazında, ürün bazında veya iş kolu bazında karşılaştırılabilir önceki dönem verileri ile karşılaştırılması. Bilgisayar bazlı bağımsız denetim teknikleri, beklenmeyen veya olağandışı gelir veya işlemleri tanımlamada yardımcı olabilir.

b)Müşterilerle yapılan belirli anlaşma koşullarının ve/veya ek anlaşmaların olup olmadığını teyit edilmesi. Muhasebeleştirme yöntemi bu tip anlaşma ve sözleşme koşullarına bağlı olduğundan, bunların bilinmesi bağımsız denetim kanıtı elde edilmesi açısından önemlidir. Bu kapsamda, kabul kriterleri, gönderim ve ödeme koşulları, gelecek veya devam eden satıcı yükümlülükleri, ürünü iade etme hakkı, garantili yeniden satış miktarları, iptaller ve geri ödeme karşılıkları konuyla ilgili teyit edilmesi gereken hususlardır.

c)Dönem sonuna doğru yapılan satışlar ya da sevkıyatlarla ilgili, satış ve pazarlama personelinin veya işletmenin istihdam ettiği hukuk danışmanlarının sorgulanması ve bu işlemlerde herhangi bir olağandışı durum olup olmadığının araştırılması gerekir.

ç)Dönem sonunda bir ya da birden fazla yerde bulunmak suretiyle sevk edilen ya da sevkıyata hazır hale getirilen malların (ya da işleme alınmayı bekleyen iadelerin) gözlenmesi suretiyle, dönem sonu satış ve envanter işlemleri için uygun prosedürler uygulanır.

d)Gelir işlemlerinin elektronik olarak başlatıldığı, işlendiği, kayıt edildiği durumlarda kaydedilen işlemin gerçekleştiğini ve gerçeğe uygun olarak kaydedilip kaydedilmediğini tespit eden kontroller test edilir.

2.2.Stok Miktarları

a)İşletmenin envanter kayıtlarının incelenerek stok sayımı sırasında veya sonrasında özel dikkat gerektiren bölüm veya parçaların belirlenmesi

b)Önceden bildirilmeksizin belli bölgelerdeki envanter sayımlarının incelenmesi veya aynı tarihte bütün mekanlarda envanter sayımlarının gerçekleştirilmesi

c)Envanter sayımının raporlama tarihi itibarıyla ya da bu tarihe yakın bir zamanda yapılması, bu sayede envanter sayımının bitiş tarihiyle raporlama tarihi arasındaki sürede rakamları manipüle etme riskinin azaltılması

ç)Sayım incelemeleri sırasında ek metodların uygulanması, bu kapsamda; ambalajlanmış ürünlerin içeriğinin daha özenli bir şekilde incelenmesi, ambalajların nasıl dizildiğinin veya etiketlendiğinin gözlenmesi, parfüm veya özel kimyasal sıvı maddelerin saflık, cins ve yoğunluk bakımından kalitelerinin kontrolü. Bu gibi durumlarda bir uzman yardımına başvurmamak faydalı olabilir.

d)Cari dönemdeki stok miktarının önceki dönemlerle tür, kategori, mekan veya başka kriterlere göre karşılaştırılması ya da sürekli envanter yöntemiyle izlenen stok miktarıyla karşılaştırılması

e)Bilgisayar destekli bağımsız denetim teknikleri kullanılarak fiziksel envanter sayımlarında elde edilen bilgilerin ileri seviyede test edilmesi, bu kapsamda, etiket numaralarını sıralayarak etiket kontrollerini test etmek veya ürün seri numarasına göre sıralayarak atlama ya da tekrarlama olup olmadığını test etmek

2.3.İşletme Yönetiminin Tahminleri

a)Bir uzman yardımıyla bağımsız bir tahmin oluşturup, bunu işletme yönetiminin tahminiyle karşılaştırmak

b)Araştırmayı, işletme yönetimi ya da muhasebe departmanı dışındaki çalışanlarla genişleterek işletme yönetiminin doğru bir tahmine ulaşmak için yaptığı planların gerçekleştirebilme kabiliyetini ve niyetini kanıtlarla doğrulamak

3.Spesifik Teknikler-Varlıkların Uygunsuz Bir Şekilde Zimmete Geçirilmesinden Kaynaklanan Önemli Yanlışlıklar

Farklı koşullar farklı tekniklerin uygulanmasını gerektirebilir. Genellikle, varlıkların uygunsuz bir şekilde zimmete geçirilmesinden kaynaklanan önemli yanlışlık riski bulunması durumunda bağımsız denetim, belirli hesap bakiyeleri ve işlem grupları üzerine yoğunlaştırılır. Yukarıdaki iki kategoride belirtilen bazı bağımsız denetim teknikleri bu gibi durumlarda uygulanabiliyor olsa da, yapılan işin kapsamı belirlenen zimmete geçirme riski hakkındaki detaylı bilgiye dayanır.

Varlıkların uygunsuz bir şekilde zimmete geçirilmesinden kaynaklanan önemli yanlışlıklara karşı bağımsız denetçinin uygulayabileceği tekniklere örnekler aşağıda verilmektedir:

a)Yıl sonunda veya yıl sonuna yakın bir zamanda kasa ve menkul değerler sayımı yapılması

b)Bağımsız denetimi yapılan dönem için, doğrudan müşterilerle muhasebe işlemlerinin; alacak kayıtları, satış iadeleri ve ödemelerin yapıldığı günler de dahil olmak üzere, teyit edilmesi

c)Kayıtlardan silinen alacak hesaplarıyla ilgili sonradan yapılan tahsilatların incelenmesi

ç)Envanter sayım eksiklerinin mekan veya ürün bazında incelenmesi

- d)Önemli stok oranlarının sektör ortalamalarıyla karşılaştırılması
- e)Sürekli envanter yöntemiyle izlenen stok kayıtlarındaki azalmalarla ilgili destekleyici dokümanın incelenmesi
- f)Satıcıların listesiyle çalışanların listesini bilgisayar ortamında eşleştirmek suretiyle aynı olan adres veya telefon numaralarının belirlenmesi
- g)Bordro kayıtlarının bilgisayar ortamında incelenerek aynı olan adreslerin, çalışan kimlik kayıtlarının, vergi numaralarının veya banka hesaplarının belirlenmesi
- ğ)Personel dosyalarının incelenerek, hakkında işletmedeki göreviyle ilgili az bilgi bulunan veya hiç bilgi bulunmayan kişilerin, bu kapsamda performans değerlendirmeleri bulunmayan çalışanların belirlenmesi
- h)Olağandışı seyir ve eğilimleri ortaya çıkarmak için satış ıskontoların ve satış iadelerinin incelenmesi
- ı)Özel anlaşma koşullarının üçüncü şahıslarla teyit edilmesi
- i)Yapılan anlaşmaların koşullarına uygun olarak yürütüldüğüne dair bağımsız denetim kanıtı elde edilmesi
- j)Büyük tutarlı ve olağandışı harcamaların uygunluğunun gözden geçirilmesi
- k)İşletme üst yönetimi ve ilişkili şirketlerle yapılan kredi anlaşmalarının ve ilgili kredi onaylarının incelenmesi
- l)İşletme üst yönetimi tarafından sunulan harcama raporlarının düzeyi ve uygunluğunun incelenmesi

EK-6:BAĞIMSIZ DENETİM SÜRECİ VE HİLE RİSKİ

Denetim süreci 6 aşamada ele alınmaktadır (Boynton ve Johnson, 2006:i):

- 1)Risk Değerlendirme İşlemlerinin Yapılması
 - Mali tablolardaki yönetim iddialarını belirlemek
 - İşletme ve işletmenin bulunduğu ortamı anlamak
 - Önemlilik düzeyini kararlaştırmak
 - Ön analitik işlemleri gerçekleştirmek
 - Önemli yanlışlığa neden olabilecek riskleri (*hile riski dahil*) belirlemek
 - Ön denetim planları (*stratejileri*) geliştirmek
 - İç kontrol sistemini anlamak
- 2)Önemli yanlışlık riskinin değerlendirilmesi
 - Mali tablolardaki potansiyel yanlışları riskle ilişkilendirmek
 - Önemli yanlışlıkların potansiyel büyüklüğünü saptamak
 - Risklerin önemli yanlışlıklara yol açma olasılığını belirlemek
- 3)Belirlenen Risklere Karşı Çalışmalar Yapılması
 - Denetim ekibini yeniden düzenlemek
 - Denetim işlemlerini değiştirmek
 - Denetim işlemlerinin zamanlamasını değiştirmek
 - Denetim işlemlerinin kapsamını değiştirmek
- 4)Ek Denetim İşlemleri Uygulamak
 - Ek risk değerlendirme işlemleri
 - Kontrol testleri
 - Ayrıntılı testler (*analitik işlemler, işlemler ve hesap bakiyelerinin ayrıntılı incelenmesi*)
- 5)Elde Edilen Denetim Kanıtlarının Değerlendirilmesi
- 6)Denetim Sonucunda Ulaşılan Sonuçların Bildirimi
 - Finansal tablo kullanıcılarına denetim görüşünü bildirmek
 - Denetim komitesine diğer zorunlu bildirimlerin yapılması
 - Denetim dışı hizmetlerin sonuçlarının bildirilmesi

Görüldüğü gibi, hile riski ilk dört aşamada doğrudan, sonraki aşamalarda ise eğer ilk 4 aşamada belirli riskler belirlenmiş ise dolaylı olarak değerlendirilmektedir.

Boynton ve Johnson'a göre, (2006:402-403), risk değerlendirmesi hile riski, yapısal risk ve iş riskini de içeren geniş bir kavramdır. Finansal raporlama sürecindeki risk değerlendirmesi, genel kabul görmüş muhasebe ilkelerine göre hazırlanan ve açıklanan mali tabloların hazırlanması ile ilgili risklerin belirlenmesi, analizi ve yönetimidir. İşletme yönetimi mali tablolarda yanlışlık riski yükseldikçe, söz konusu yanlışlıkları önlemek, ortaya çıkarmak ve zamanında düzeltmek için daha etkili kontroller uygulamak zorundadır. Risk değerlendirme sürecinde işletme yönetimi iş riskini ve bunların mali sonuçlarını, mali tablolardaki yapısal riskleri ve hile riski ve bunların mali sonuçlarını dikkate almaktadır. Yönetim bunlara ek olarak, faaliyetlerdeki değişiklikler, yeni personel, yeni bilgi sistemleri, hızlı büyüme, yeni teknoloji, üretim hatları, ürünler, faaliyetler, yeniden yapılanmalar, yabancı ülkelerde faaliyetler ve yeni mali mevzuat gibi özel durumlardan doğan riskleri de değerlendirmeye almaktadır. Riskler tespit edilmiş ise işletme yönetimi söz konusu riskleri kontrol etmek için kontroller koymak zorunluluğundadır. Başka bir anlatımla, risk değerlendirme sürecinin bir ayağı riskler ve diğer ayağı iç kontroller olmaktadır (a.g.e.).

Singleton (2002:33-37)' a göre ise, risk değerlendirmesi, istenmeyen olayları yönetme yeterliliğine sahip etkin bir iç kontrol ortamı oluşturmak için önemli bir aşamadır, çünkü temel olarak genel amaçlı korumadan çok yüksek maliyetli ve olası noktalar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Etkili bir risk değerlendirmesi hem içeriden, hem de dışarıdan kaynaklanan risklerin anlaşılmasını sağlamaktadır. Araştırmalara göre hilelerin ve kötü amaçlı faaliyetlerin %75-80'i işletmenin içinden kaynaklanmaktadır. Etkili bir risk değerlendirmesi, işletmelere risk oluşturan kötü amaçlı faaliyetleri (*veri sistemlerine yönelik yıkıcı eylemler, işletme dışına bilgi sızdırılması, hırsızlık, varlıklarla ilgili hileler vb*), kazalar (*dikkatsizlik sonucu veri kaybı, bilgi sistemini kilitlemeler, sistem geliştirme ve muhasebe verilerinin girişlerinde hatalar vb*) ile işinden memnun olmayan personeli tespit edebilmektedir. Etkili risk değerlendirmesi, işletme özellikle elektronik ticaretle ilgileniyor ya da bilgisayar ağlarına uzaktan erişim var ise, işletmenin dışından kaynaklanan risklerin de anlaşılmasına önem vermektedir. Bu kapsamda, izinsiz erişimin önlenmesi ve verilerin güvenliği ile ilgili riskler söz konusudur ve bunlara karşı parolalar, şifreleme ve görüntüleme gibi kontrol faaliyetlerinin devreye sokularak risklerin azaltılması mümkün olmaktadır.

Riskler, ya istenmeyen olayların önlenmesi ya da ortaya çıkarılması ve düzeltilmesi yoluyla azaltılmaktadır (a.g.e.).

Singleton ve diğerleri (2006:192-193), işletme yönetimlerinin bütün bölüm ve düzeylerde hile risklerini sistematik olarak değerlendirmek ve değerlendirme sonuçlarını belgelemek zorunda olduğunu belirtmektedir. Belgelendirme çok önemlidir, çünkü risk gerçekleştiği ya da gerçekleşmediği zaman belgelere dönüp inceleme yapılabilir. Belgelendirme böylece daha etkili risk değerlendirmeleri ve önlemler için öğretici olmaktadır. Belgelendirme sorumlu kişilerin belirlenmesinde de işlevseldir. Çoğunlukla hile risk değerlendirmesi önceki dönem ve cari dönemde yaşanan olgulara göre yapılmaktadır. Bağımsız denetim dışarıdan kontrol zaafiyetlerinin belirlenmesinde işletmeye yardımcı olmaktadır, ancak gerçekten işletme içinden yapılan bir değerlendirme ile işletmenin hile riskleri belirlenebilmektedir (a.g.e.). Hile risk değerlendirme süreci uygun bir kişi, grup ya da ideal olarak bir ekip tarafından yapılmaktadır. Ekip oluşumu genellikle işletme içinden bir uzman ve/veya danışman görevlendirilmesiyle başlamakta ve işletmenin bütün birimlerini, süreçlerini, kilit personelini, iştiraklerini içine alacak biçimde genişletilmektedir. Yaratıcı ve mantıklı düşünebilen, işletmeyi ve sektörü yakından bilen herkes konumuna bakılmaksızın ekibe dahil edilebilmektedir (a.g.e.).

Hile risk değerlendirmesi sürecinde, Biegelman ve Bartov (2006:130-131)'a göre işletme yönetimi öncelikle işletmenin karşılaştığı riskleri saptamaktadır. Hile riskleri belirlendikten sonra olasılık derecesi analiz edilmekte ve etkileri saptanmaya çalışılmaktadır. Hile risk değerlendirmesi, işletmenin yakın geçmişte karşılaştığı ve faaliyette bulunduğu sektöre özgü hileleri de dikkate almaktadır. Hile risk değerlendirmeleri uygunluk denetimi değildir, daha çok işletmenin suç oluşturan ve maddi ve maddi olmayan kayıplara yol açan eylemlere maruz kalma olasılığı olan alanlara yoğunlaşmaktadır. Hile risk değerlendirmesinde işletmeye özel riskleri belirlemek amacıyla işletmenin bölümleri, iştirakleri ve piyasalarına bakılmaktadır. Fen bilimleri ve sosyal bilimciler arasında riskin bilimsel olarak ölçülmesi konusunda görüş birliği yoksa da, risk değerlendirmesi yapılmakta devam edilmektedir. Risk değerlendirmesi istenildiği kadar karmaşık yapılabilir, ancak basit ve anlaşılabilir değerlendirmeler daha işlevseldir. Hile risk değerlendirmesinde amaç, hilenin yapılması mümkün olan alanları (*riskler*), hilenin gerçekleşme durumunu (*olasılığı*), hilenin maliyetini (*etki*) ve hileye karşı alınacak önlemleri (*risk yönetimi*) belirlemektir (a.g.e.).

EK-7:ABD'NDE HİLE RİSK DEĞERLENDİRMESİ

Hile risk değerlendirmesinde temel olarak, işletmenin bulunduğu ortam ile ilgili faktörler ve işletme içi faktörler dikkate alınmaktadır. Hileye maruz kalma olasılığı yüksek ve düşük olan işletmeler bulundukları ortama (*çevresel ve kültürel faktörler*) göre farklılık göstermektedir (Singleton ve diğ., 2006:192-193).

Faktörler	Yüksek Risk Potansiyeli	Düşük Risk Potansiyeli
Yönetim Biçimi	Otokratik ve kar odaklı yönetim	Katılımcı ve müşteri odaklı yönetim
Yönetici Özellikleri	Az güvenilen, çalışanlarına güvenmeyen ve yakından yönlendiren, yetki ve güç kazanmak için çalışan, bunalımlara göre karar alan, sorunları ve kişisel farklılıkları bastıran ya da kabul etmeyen yöneticiler	Çok güvenilen, çalışanlarına güvenen ve özgür bırakan, başarıya ulaşmak için çalışan, amaçlara göre karar alan, sorunları ve kişisel farklılıkları kabul eden ya da onlarla yüzleşmeye cesaret eden yöneticiler
Örgüt Yapısı ve Kontrollar	Bürokratik, güdümlü, esneksiz, çok katlı ve dikey örgüt yapısı, yukarıdan getirilen kontrollar	Eşitlikçi, sistematik, değişime açık, yassı ve yatay örgüt yapısı, otokontrollar
Genel Müdür Özellikleri	İşini önemsemeyen, kendini öven, bencil, sert, duyarsız, korku duyulan, kaygılı, oyuncu, etkileyici, düşüncesiz, cimri, rakamlara odaklı, kar peşinde koşan, kibirli, gösterişli, aşırı duygusal, taraflı, olduğundan daha iyi görünmek isteyen genel müdürler	Mesleğine saygılı, kararlı, hızlı, dostça davranan, saygı duyulan, güvenilir, riske girmeye istekli, düşünceli, zaman ve para konusunda cömert, ürünlere ve piyasalara odaklı, yapıcı, kendine güvenen, yardımcı, sakın, adil, kim ve ne düzeyde olduğunu bilen genel müdürler
Yetki Kullanımı	Merkezileşmiş ve üst yönetim tarafından kullanılan yetkiler ve katı bir biçimde uygulanan kurallar	Alt düzeylere devredilmiş yetkiler ve adil bir biçimde uygulanan mantıklı kurallar
Planlama	Merkezileşmiş ve kısa vadeli planlama	Alt birimlere dağıtılmış ve uzun vadeli planlama
Performans Ölçümü	Nicel olarak ve kısa vadede ölçülen performans, eleştirel ve olumsuz geri bildirim	Nicel ve nitel olarak ve uzun vadede ölçülen performans, olumlu ve destekleyici geri bildirim
Raporlama	Düzenli rapor verme, her şeyin belgeye bağlanması, her şey için bir kural olması ve şekilci, yazılı, katı, belirsiz, dolambaçlı iç kontrollar	İstisnai rapor verme, takdir kullanmaya açık kapı bırakan yeterli belgelendirme ve şekilci olmayan, sözlü, açık, iyi niyetli, belirgin, içten iç kontrollar
Temel Yönetim Hedefleri	Sermayenin korunması ve kar maksimizasyonu	Emek, sermaye ve teknolojik varlıkların kullanılması ve kar optimizasyonu
Ödüllendirme Sistemi	Cezalandırıcı, parasal, kıt ve adaletli olmayan ödüllendirme sistemi	Güçlendirici, cömert, adaletli ve saygınlık, yükselme, artan sorumluluk, atama tercihleri ve parayı da içeren ödüllendirme sistemi
İş Ahlâkı	Açık olmayan iş ahlâkı	Açık bir biçimde tanımlanan ve düzenli olarak izlenen iş ahlâkı
Değerler ve İnançlar	İktisadi, siyasi ve ben merkezci değerler ve inançlar	Sosyal, ruhsal ve takım odaklı değerler ve inançlar
İç İlişkiler	Aşırı rekabetçi ve düşmanca iç ilişkiler	Dostça, rekabetçi ve destekleyici iç ilişkiler
Dış İlişkiler ve Rekabet	Düşmanca	Mesleğe özgü

Personel İlişkileri	Düşmanca, saldırgan, kavgacı personel ilişkileri	İşbirliğine dayalı, arkadaşça personel ilişkileri
Başarı Ölçüsü	Sıkı çalışma	Akılcı çalışmak
İnsan Kaynakları Sorunları	Sık personel giriş ve çıkışları, moral bozukluğu, anlaşmazlıklar, devamsızlıklar	Tüm yeteneklere uygun yeterince yükselme olanakları olmaması
Mali Sıkıntılar	Nakit açıkları	Yeni yatırım fırsatları
İşletmeye Bağlılık	Düşük	Yüksek
Büyüme Modeli	Düzensiz	Tutarlı ve istikrarlı

İşletme içinde hile olasılığını arttıran faktörler ise şunlar olabilir (Singleton ve diğ., 2006:195-196):

- Yetersiz Ödüller
- Yetersiz Yönetim Kontrolleri
- Yetersiz Pekiştirme ve Performans Geri Bildirim Mekanizmaları
- Yetersiz Destek
- Yetersiz Faaliyet İncelemeleri
- Disiplin Kurallarının Gevşek Uygulanması
- Husumeti Teşvik
- İsteklendirme ile İlgili Sorunlar

Colbert ve Turner (2000:45-47), hile risk değerlendirmesi yapmak özellikle denetim çalışmasını planlarken önemli ise de, bağımsız denetçinin hile riskini bütün denetim sürecinde dikkate aldığını vurgulamaktadır. İlk değerlendirmeler, denetim çalışması ilerledikçe gözden geçirilmekte ve gerekirse değiştirilmektedir. Hile risk değerlendirmesi denetim çalışmaları hem yapılırken, hem de değerlendirilirken devam eden birikimli bir süreçtir. Hile risk değerlendirmesi yapıldıktan sonra ise bağımsız denetçi mesleki takdir kullanarak uygun denetim işlem ve tekniklerini belirlemektedir. Belirlenmiş olan hile risk faktörlerine bağlı olarak ya hile riskine genel bir karşılık verilebilmekte, ya belirli bir hesap ya da iddia ile ilgili özel bir karşılık verilebilmekte ya da her iki karşılık birlikte verilebilmektedir. Genel karşılık, mali tabloların tamamında ya da birçok noktasında yüksek risk var ise uygun bir stratejidir. Hile riski birkaç hesap ya da alanı ilgilendiriyor ise karşılık daha sınırlı tutulmaktadır. Eğer hile üst yöneticileri ilgilendiriyor ise, etkileri küçük ve önemsiz de olsa, çok daha kapsamlı bir sorunu işaret ediyor olabileceğinden bağımsız denetçiler ek teknikler uygulayarak denetimi genişletmekte ve durumu tam olarak incelemeye başlamaktadır. Önemli yanlışlığa neden olan bir hile söz konusu ise, bağımsız denetçiler hilelerin finansal etkilerinden başka bu durumun denetimin diğer boyutlarına olan etkisini de dikkate alarak, büyük olasılıkla ek kanıt toplamaya yönelmektedir. Gerçekleştirilen ek testler, mali tabloların düzeltilip düzeltilmeyeceği, düzeltme söz konusu ise ne kadar düzeltme yapılacağına ve mali tablolarla ilgili olarak verilen görüşün değiştirilip değiştirilmeyeceğinin belirlenmesine yardımcı olmaktadır. Bağımsız denetçi, denetim çalışmalarında hile riski tespit etmiş ise, genel olarak 5 yoldan karşılık vermektedir. Bunlardan birincisi, mesleki şüphelik düzeyini bir üst dereceye çıkarmaktır. İkinci yol, yüksek hile riski belirlenen denetim alanlarına daha deneyimli personel atamak ve denetçilerin gözetim düzeyini arttırmaktır. Üçüncü yol, yönetimin gelir tahakkuku, varlık değerlemesi, giderleştirme/aktifleştirme gibi duyarlı konularda uygulanacak muhasebe yöntemlerinin seçimini ve uygulanmasını incelemektir. Dördüncü yol, kontrollerin etkinliğini değerlendirmektir. Eğer tespit edilen hile risk faktörleri, kontrollerin özensiz ve aşılabilir olduğunu gösteriyor ise, bağımsız denetçi kontrollerin etkili olduğuna güvenmemektedir. Bu durumda bağımsız denetçi kontrol testlerini bırakıp, mali tablolardaki bakiyeler ve işlemlerle ilgili ayrıntılı testlere yönelmektedir. Beşinci yol, denetim işlem ve tekniklerinin türü, kapsamı, zamanlamasını düzenlemektir. Daha güvenilir denetim teknikleri, yıl sonundan önceki bir tarih yerine yıl sonu ya da yıl sonundan hemen sonraki bir tarih ya da daha çok sayıda test ve daha büyük örnekler bu kapsamda tercih edilen değişikliklerdir (a.g.e.).

Reinstein ve McMillan (2004:958-959), risk dayalı denetimin makul ve maliyet etkin olduğunu savunmaktadır. Hileye ilişkin denetim standartları, bağımsız denetçilerin denetim işlemlerini en riskli alanlarda yoğunlaştırmasını gerektirmektedir. Bağımsız denetçiler uzunca bir süre, ayrıntılı örnekleme ile hesap ve mali tabloların test edilmesine dayalı geleneksel yaklaşımın maliyet etkin olmadığına, hesap ve mali tabloların önemli yanlışlık riski içermesi ile doğruluğunun anlaşılamayacağına inanmıştır. Kişisel bilgisayar teknolojisi ve yazılımdaki ilerlemeler ayrıntılı testlerin yerini karmaşık analitik işlemlerin almasına neden olmuştur. Riske dayalı yaklaşımlar büyük potansiyele sahip olmasına karşılık bağımsız denetçilerin müşterilerinin faaliyetleri konusunda uzmanlaşmalarını gerektirmektedir. Bağımsız denetçiler denetim çalışmalarında sık sık finansal olmayan bilgileri dikkate almamaktadır. Deneyimli denetçiler daha deneyimsiz denetçilerin risk değerlendirmelerine güvenmekte ve aynı zamanda hile risk faktörlerini

ihmal etmelerine yol açan gelir getirici işler yapmak zorunda kalmaktadır. Gelir getirme baskısı altında bulunan deneyimli ve sorumlu denetçiler yüksek müşteri riskine karşı denetim süresini ayarlamakta esnek hareket edememektedir. Yetersiz denetim süreleri, birçok bağımsız denetçiyi hile riskini uygun olmayan biçimde değerlendirmeye zorlamaktadır. Kısıtlı süre ve gelir getirme baskısı, bağımsız denetim kuruluşlarında kalite kontrol sağlayan gözden geçirme ve gözetim mekanizmalarının ihmal edilmesine yol açmaktadır. Bağımsız denetim kuruluşları, danışmanlığı büyümeye açık tek alan olarak gördüklerinden, yüksek nitelikli ve düzeyli denetim elemanları çoğunlukla denetim dışı hizmetler satmaya yoğunlaşmakta ve bu arada olası hileli finansal raporlama faaliyetlerini gösterebilecek önemli risk faktörleri ve diğer işaretleri gözden kaçırmaktadır (a.g.e, 2004:958-959).

Ramos (2003:28), SAS No.99 standardını değerlendirerek denetimde, bağımsız denetçinin şüpheli bir yaklaşım ve sorgulayıcı bir mantığa sahip olması gerektiğini bildirmektedir. Bağımsız denetçi, geçmişte kurulan ilişkileri bir tarafa bırakacak ve bütün müşterilerin dürüst olduğu varsayımından uzaklaşacaktır. Denetimde şüpheli mantık, hem planlama ve hem de denetim kanıtlarının değerlendirilmesinde kullanılacaktır. Standart, denetim ekibi arasında beyin fırtınası adı altında görüşmeler yapılması gibi bir yenilik getirmiştir. Beyin fırtınasının 2 temel amacı bulunmaktadır. Birinci amaç, deneyimli denetçilerin müşteri ve hile konusundaki deneyimlerini ekip ile paylaşmasıdır. İkinci amaç ise, denetim ekibinde denetim yaparken bir uyum sağlamaktır. Beyin fırtınası iki bölümlü toplantı yapmak, görüşme için makul bir zaman sınırı (*en fazla 1 saat*) belirlemek, gerekirse ödevler vermek ve katılımcıların ilgilenebilecekleri biçimde görüşmenin amacını açıklamak suretiyle etkili biçimde düzenlenebilmektedir. Toplantıda bütün fikirlerin değerli olduğu, fikirleri ispat yerinin toplantılar olmadığı, herhangi bir hiyerarşinin söz konusu olmadığı, fikirleri yazılı hale getirmenin değil ifade etmenin önemli olduğu belirtilmelidir (a.g.e.). Bağımsız denetçi, hile risklerini değerlendirmek için olabildiğince çok kaynaktan bilgi toplamaktadır. Bunlar arasında yönetim, analitik işlemler, hile risk faktörlerinin tespit edilmesi ve diğer kaynaklar gelmektedir. Her düzeydeki personelden ve birinci elden bilgi alınması önerilmektedir. Aynı soruyu farklı kişilere sormak sonuç alıcı olabilmektedir. Bağımsız denetçi, analitik işlemler sayesinde cari dönemi diğer dönemler ve ilgili diğer bilgilerle ilişkili olarak inceleyebilmektedir (a.g.e.).

Montgomery ve diğ., 2002:65)'e göre, bağımsız denetçilerin, hile risk değerlendirmesinde işletme yönetimine özel önem verecektir. Bu çerçevede, yönetimin bilinen ya da şüphe derecesinde olan hileler konusunda bilgi sahibi olup olmadığını, hileli finansal raporlama yapıldığına ilişkin iddiaların farkında olup olmadığını, hile riski konusundaki görüşlerini, belirli hile risklerine karşı geliştirilmiş program ve kontrolleri, hileyi ortaya çıkarmak ve önlemek için geliştirilen genel amaçlı programları, söz konusu özel ya da genel amaçlı programların nasıl kontrol edildiğini, birkaç farklı yerleşimi olan işletmelerde faaliyetlerin nasıl izlendiğini, farklı yerleşimler için yüksek hile riski olup olmadığını, ticari uygulamalar ve etik davranış konusunda çalışanlarını bilgilendirip bilgilendirmediğini ve ne şekilde bilgilendirdiğini öncelikle öğrenmek zorundadır (a.g.e.).

SAS No.99 standardına göre, bağımsız denetçi hile risk değerlendirmesinde, hile risk faktörleri ile beraber denetim ekibindeki beyin fırtınası oturumlarında, müşteri kabul işlemlerinden ara dönem finansal tablolardan ve hesap ve işlem düzeyinde yapısal olarak bulunan risk bilgisinden yararlanmaktadır. Etkili denetim testleri için en önemli görev, tespit edilen risklerin etkili bir sentezini, yani risklere karşı yapılması gereken işlemi belirlemektir. Risk sentezlemesi işleminden, işletmenin önemli yanlışlık riskine en açık olduğu nokta, en yüksek olasılıkla görülebilecek hile yöntemleri ve önemli yanlışlıkların gizlenmesi yolları ortaya çıkacaktır. Hile üçgeninin her üç bileşeni de tespit edildiği zaman önemli yanlışlık riski yükselmektedir. Üç bileşenden birinin olmaması, hilenin olmayacağını garanti etmemektedir. Standart, uygunsuz gelir tahakkuku ve yönetimin kontrolleri aşması riskini zorunlu olarak değerlendirilmesi gereken riskler olarak saymıştır. Riskler belirlendikten sonra buna karşılık verilecek cevaplar belirlenmektedir. Önemli yanlışlık riski ne kadar yüksek ise, denetim çalışmalarında o kadar çok deneyimli eleman görevlendirilmesi ve gözetim düzeyinin artırılması gerekir. Standart ayrıca, yönetimin önemli muhasebe yöntemlerini seçmesi ve uygulamasını da değerlendirecektir. Muhasebe yöntemlerinin seçiminde özellikle kişisel takdire bağlı ölçümler ve karmaşık işlemlere odaklanacaktır. Standart ayrıca hile yapan kişilerin bağımsız denetim tekniklerinden haberdar olabilecekleri düşünülerek denetim tekniklerinin önceden tahmin edilemeyecek şekilde uygulanmasını zorunlu tutmaktadır. Standartta hile ile yakından ilgili olabileceği düşünülen ve özel ilgi gerektiren üç denetim alanı gelir tahakkuku, stok miktarları ve muhasebe tahminleri olarak vurgulanmaktadır. Muhasebe tahminleri takdire ve varsayımlara bağlı olduğundan manipülasyona çok açıktır ve bu nedenle geçmişe yönelik tahminlerin yönetimin yaptığı varsayımlarda kasıtlı değişiklik olup olmadığını saptamak için gözden geçirilmesi önem kazanmaktadır. Ayrıca ticari teamüllerin dışında kalan olağandışı işlemlerin amacı da sorgulanmalıdır Ramos (2003:31-32).

EK-8:TÜRKİYE’DE HİLE RİSK DEĞERLENDİRMESİ

Seri:X, No:22 sayılı Tebliğ’de, bağımsız denetimin hile ve usulsüzlüklerden kaynaklanan önemli yanlışlıkları dikkate aldığı denetim çalışmalarının nasıl yapılacağı da gösterilmektedir. Bu çerçevede, bağımsız denetim ekibi içerisinde yapılması gereken görüşmelerde hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlıkların işletmenin finansal tablolarına etkisinin özellikle değerlendirilmesi ve hile ile doğrudan ya da dolaylı olarak ilgili Tebliğ’in 9.maddesinde sıralanan aşağıdaki konuların görüşülmesi gerekmektedir:

- Ekip üyelerinin, hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlıkların, finansal tabloları nasıl etkileyebileceği konusundaki görüşlerini ve işletme yönetiminin hileli finansal raporlama için ne yapabileceği veya neyi saklayabileceği ya da işletme varlıklarının nasıl suiistimal edilebileceği hakkındaki düşüncelerini birbirleri ile paylaşmaları
- İşletme yönetimi tarafından karda yapılabilecek ayarlamalar ile bu amaçla izlenebilecek yöntemlerin neler olabileceği hususlarının ekip üyeleri tarafından görüşülerek değerlendirilmesi
- İşletme yöneticileri veya diğer kişilerin hile veya usulsüzlük yapmalarına sebep olabilecek, menfaat veya baskı yaratabileceği bilinen, işletme içinden veya dışından kaynaklanabilecek unsurların değerlendirilmesi ve hile veya usulsüzlüğü makul gösterecek kültürel veya çevresel faktörlerin tespit edilmesi
- Nakit veya suiistimale açık diğer aktiflere erişimi olan işletme personelinin gözetimine işletme yöneticilerinin katılımının değerlendirilmesi
- Bağımsız denetim ekibi üyelerinin dikkatini çeken, işletme yöneticileri veya çalışanlarının davranış veya yaşam tarzlarındaki olağandışı veya açıklanamayan değişiklikler
- Hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlıkların ortaya çıkma olasılığının bağımsız denetim süresince göz önünde tutulması gerektiğinin vurgulanması
- Karşılaşıldığı takdirde, muhtemel hile veya usulsüzlüğe işaret edebilecek koşulların göz önüne alınması
- Önceden tahmin edilemeyen koşul ve unsurların bağımsız denetim tekniklerinin yapısı, zamanlaması ve kapsamına olası etkilerinin değerlendirilmesi
- Hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlık olasılığının finansal tablolara etkisini göz önüne alarak, seçilecek bağımsız denetim tekniklerinin etkinliğinin değerlendirilmesi
- Bağımsız denetim ekibinin dikkatini çeken hile ve usulsüzlüklere ilişkin ihbarların değerlendirilmesi
- İşletme yönetiminin iç kontrolleri aşması olasılığının değerlendirilmesi

Bağımsız denetçi gerçekleştirmiş olduğu bağımsız denetim çalışmasının bir parçası olarak hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlık risklerini tespit edebilmek amacıyla aşağıda yer alan işlemleri yapmak zorundadır:

- Yönetimden sorumlu kişiler ve diğer yöneticiler ile görüşerek, yönetimden sorumlu kişilerin, hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlık risklerini tespit edebilmek amacıyla belirlenmiş süreçler ve bu riskleri bertaraf etmek için geliştirilmiş olan kontroller üzerindeki gözetimi hakkında anlayış oluşturmak
- Bu kapsamda bir veya birden fazla hile ve usulsüzlük riskine ilişkin faktörlerin mevcut olup olmadığını değerlendirmek
- Analitik inceleme teknikleri uygulanırken tespit edilen olağan dışı veya beklenmeyen ilişkileri dikkate almak
- Hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlık risklerinin tespitinde faydalı olabilecek diğer bilgileri değerlendirmek

Bağımsız denetçi, yönetimden sorumlu kişilerce yürütülen gözetim faaliyetinin anlamaya çalışacaktır. Bu kapsamda hile ve usulsüzlük riskleri ve bu riskleri tespit ve bertaraf etmek için oluşturulmuş olan kontroller ile ilgili olarak işletme yönetiminin değerlendirmelerini ayrıca sorgular. Bu kapsamda, hile ve usulsüzlük riskine ilişkin olarak işletme yönetimi tarafından değerlendirmelerin yapılmaması, işletme yönetimi tarafından iç kontrollere yeterince önem verilmediğinin göstergesi olarak kabul edilebilir.

Bağımsız denetçi işletme yönetiminin hile ve usulsüzlük riskine ilişkin değerlendirmeleri hakkında yapacağı sorgulamada, hile ve usulsüzlükle ilgili işletme içinden ve dışından gelebilecek olan ihbarlara dair işlem yapmak üzere belirlenen süreçleri de analiz eder. Bağımsız denetçi, merkez dışında faaliyet gösterilen yer veya işletme bölümlerine yönelik gözetim faaliyetlerinin niteliği ve kapsamı hakkında ilgililerle görüşmeler yapar. Bu kapsamda, hile ve usulsüzlük riskinin yüksek olabileceği yer ve işletme bölümlerinin olup olmadığını değerlendirir.

Bağımsız denetçinin işletme yönetimi ile yapmış olduğu görüşmeler, yönetim kadrosunda olmayan çalışanların içinde yer aldığı hile ve usulsüzlüklere ilişkin yararlı bilgiler verebilirken, işletme yönetiminin içinde yer aldığı hile ve usulsüzlükler hakkında yararlı bilgiler sağlamayabilir. İşletme yönetiminin yanı sıra diğer işletme çalışanlarıyla yapılan görüşmeler konu ile ilgili farklı bakış açıları hakkında bilgi sahibi olunmasına katkıda bulunur. Yapılan görüşmelerde edinilen bilgiler arasında tutarsızlık olursa, tutarsızlığı gidermek için ek bağımsız denetim kanıtları elde eder.

Bağımsız denetçi, iç kontrol sistemi de dahil olmak üzere işletme, faaliyet koşulları ve çevresiyle olan ilişkileri hakkında bilgi elde ederken, hile ve usulsüzlüğe yönelik baskı veya fırsat elde etme veya harekete geçirici olabilecek olay ve koşulları tespit etmek durumundadır. Bağımsız denetçi, analitik inceleme tekniklerini uygularken, iç kontrol sistemi de dahil olmak üzere işletme, faaliyet koşulları ve çevresiyle olan ilişkilerini anlamak için hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlık riskinin varlığının göstergesi olabilecek beklenmeyen ve istisnai ilişkileri dikkate almak zorundadır. Analitik inceleme tekniklerini uygulamak, finansal tablolara etkisi olabilecek beklenmeyen işlemleri ve tutarları, oranları ve değişimleri tespit etmede yardımcı olur. Hileli finansal raporlama ile sonuçlanabilecek beklenmeyen ve istisnai ilişkileri ortaya koymak amacıyla uygulanabilecek analitik inceleme teknikleri, fiktif satışlar, müşterilerle yapılan ancak bilinmeyen sözleşmelerin varlığı ve önemli tutarlarda iadeler gibi gelir hesaplarının incelenmesini içerir.

Bağımsız denetçi, mesleki kanaatini kullanarak, hile ve usulsüzlük sebebiyle ortaya çıkabilecek önemli yanlışlık riskini değerlendirirken, risk değerlendirme sürecinde elde ettiği bilgiler ile finansal tablolardaki işlem türleri, hesap bakiyeleri ve dipnot açıklamalarını da dikkate alarak hile ve usulsüzlük riskini belirler, tespit edilen hile ve usulsüzlük risklerini hesap bazında olabilecek riskler ile ilişkilendirir, muhtemel yanlışlıkları, birden fazla yanlışlığa sebep olma ve oluşma olasılığı kapsamında inceler. Bu kapsamda, bağımsız denetçi işin doğasının gerektirdiği görevler ayrılığının yetersiz olduğu durumlarda, işletme yönetiminin bilinçli olarak yaptığı tercihleri de araştırarak değerlendirmek zorundadır.

Hileli finansal raporlamadan kaynaklanan önemli yanlışlıklar, genellikle gelirin zamanından önce tahakkuk ettirilmesi veya gerçek olmayan gelir kaydedilmesi yoluyla gelirlerin yüksek gösterilmesi ya da gelirlerin daha sonraki bir döneme kaydırılması suretiyle düşük gösterilmesi şeklinde gerçekleşir. Bu nedenlerle, bağımsız denetçi, genellikle gelirin kaydedilmesinde bir hata riski olduğunu varsayar ve ne tür gelirlerde böyle bir riskin söz konusu olabileceğini dikkate alır. Bağımsız denetçi yönetimin kar beklentilerini karşılama konusunda baskı altında olduğunu tespit ederse, gelir tahakkukunu önleyen koşulları içeren satış sözleşmelerini inceleyerek, sevkiyattan önce fatura kesilmek suretiyle satışların arttırıldığına dair bir riskin mevcut olup olmadığını değerlendirir. Bu şartlar altında bağımsız denetçi, sadece bakiye için değil ayrıca satış anlaşmalarının detaylarını, tarihini, iade etme haklarını ve sevkiyat şartlarını da içeren bağımsız dış kaynaklardan elde edilen doğrulamalar da yapabilir. Ayrıca, bağımsız denetçi satış anlaşmalarında ve dağıtım koşullarındaki değişiklikler için yaptığı doğrulamaları işletmede finansal işlerden sorumlu olmayan personelin soruşturulmasıyla da destekler.

Finansal tablolarda hile ve usulsüzlük nedeniyle önemli bir yanlışlığa yol açabilecek tespit edilmiş riskler hakkında yapılacak işlemlerde bağımsız denetçi, önemli işlemlere ilişkin bağımsız denetim kanıtlarının incelenmesi için seçilecek belgelerin tespitinde artan ölçüde duyarlılık göstermek ve işletme yönetiminin önemli konulardaki açıklamalarını daha ayrıntılı bir şekilde doğrulamak suretiyle mesleki şüphecilik anlayışını sergiler.

Bağımsız denetçi, işletme yönetiminin özellikle subjektif değerlemeler ve karmaşık işlemlerle ilgili olanları öncelikli olmak üzere, önemli muhasebe politikaları seçimi ve uygulamasını dikkate alır. Söz konusu seçim ve uygulamaların, finansal tablo kullanıcılarını yanıltmak amacıyla işletmenin performansı ve karlılığı hakkındaki algılarını etkileyecek şekilde, işletme yönetiminin karı manipüle etme çabasının bir sonucu olup olmadığını da araştırır. Genel olarak bağımsız denetimlerde uygulanan bağımsız denetim tekniklerini bilen işletme çalışanları, hileli finansal raporlamayı daha iyi gizleyebileceklerinden, bağımsız denetçi uygulanacak bağımsız denetim tekniklerinin yapısını, kapsamını ve zamanını seçerken öngörülemez hususların varlığını dikkate alır. Bu amaçla, önemlilik ve risk nedeniyle test edilmeyecek hesap bakiyelerinin test edilmesi, bağımsız denetim tekniklerinin zamanlamasının değiştirilmesi, farklı örnekleme yöntemlerinin uygulanması, farklı veya önceden bildirilmemiş yerlerde bağımsız denetim yapılması suretiyle gerçekleştirilir. Bağımsız denetçi stok miktarını etkileyen bir usulsüzlük nedeniyle önemli yanlışlık riski olduğunu belirlerse, işletmenin stok kayıtlarını incelemesi, stokların fiziken sayımı sırasında veya sonrasında hile ve usulsüzlüğe konu olabilecek stok kalemleri ve bunların saklandığı yerleri tespit etmesine yardımcı olabilir. Böyle bir inceleme, stok saklama yerlerinde habersiz gözlem

yapılması ya da stok sayımlarının tüm saklama yerlerinde aynı anda yapılması kararının verilmesinde etkili olur. Bağımsız denetçi, aktif değerlemesi, belli hesaplara dair tahminler (*devralmalar, yeniden yapılanmalar veya bir iş kolunun satışı gibi*) ve diğer önemli tahakkuk etmiş yükümlülükler (*emeklilik ve istihdam sonrası diğer hak ve menfaatlara dair yükümlülükler ya da çevresel iyileştirme yükümlülükleri*) gibi birçok hesap ve yönetim açıklamalarını etkileyen hile ve usulsüzlükten kaynaklanan önemli yanlışlık riski tanımlayabilir. Bu risk ayrıca tekrar eden tahminlere ilişkin oluşturulan varsayımlarda önemli değişikliklerin ortaya çıkmasıyla da ilgili olabilir. İşletme, faaliyet koşulları ve çevresiyle olan ilişkiler hakkında bilgi edinilmiş olması, bağımsız denetçiye bu tür işletme yönetimi tahminlerinin ve bu tahminlerin temelinde yer alan takdir hakkının ve varsayımların uygunluğunu değerlendirmede yardımcı olabilir. Daha önceki dönemlerde uygulanan işletme yönetimi takdir hakkının ve varsayımlarının benzer şekilde geriye dönük gözden geçirilmesi, işletme yönetim tahminlerini destekleyen yargıların ve varsayımların uygunluğu hakkında bir fikir verir.

Bağımsız denetçi, işletme yönetiminin kontrolleri aşması riskine büyük deftere kaydedilen yevmiye kayıtlarının uygunluğunun ve finansal tabloların hazırlanması için yapılan diğer düzeltmelerin test edilmesi, hile ve usulsüzlük sebebiyle önemli ölçüde yanlışlıklara neden olan taraflı bir şekilde yapılmış muhasebe tahminlerinin incelenmesi, bağımsız denetçinin dikkatini çeken, işletmenin iş konusu ile doğrudan ilgili olmayan veya başka bir nedenle olağandışı görünen işlemlerin gerekçesinin araştırılması tekniklerini planlayarak uygulamak zorundadır. Bağımsız denetçi, yevmiye kayıtları ve diğer düzeltmelerin kontrolünün niteliği, zamanlaması ve kapsamını belirlerken mesleki takdir hakkını kullanır.

Hileli finansal raporlama, genellikle muhasebe tahminlerinin kasıtlı olarak yanlış yapılması suretiyle gerçekleştirilmektedir. Bağımsız denetim kanıtıyla desteklenen tahminler ile finansal tablolarda kullanılan tahminler arasındaki farklılıklar, münferit olarak makul olsalar da, bir bütün olarak tekrar gözden geçirilirken, bu tahminlerin işletme yönetiminin muhtemel bir taraflılığını içerip içermediği dikkate alınır. İşletme yönetiminin yapmış olduğu tahminler ile geçmiş yılda finansal tablolara yansımış önemli muhasebe tahminleriyle ilgili varsayımları geçmişe dönük olarak değerlendirilir. İşletme yönetiminin muhasebe tahminlerinde bulunurken tüm karşılıkları düşük ya da yüksek göstererek karlılığı dönemlere yaymak suretiyle karı manipüle edip etmediğini ya da hedeflenmiş karlılık düzeyine ulaşmak için, işletmenin performansı ve karlılığı hakkında finansal tablo kullanıcılarının algılarını etkileyip onları yanıltacak şekilde hareket edip etmediğini dikkate alır.

Bağımsız denetçi, işletmenin normal işleyişi dışındaki önemli işlemlerin iş mantığı ya da işletmenin, faaliyet koşulları ve çevresiyle olan ilişkileri kapsamında istisnai görünen işlemler hakkında bilgi edinir. Bağımsız denetçi böyle bir anlayış edinebilmek için, işlemlerin, konsolide grup veya ilişkisiz üçüncü taraflar içindeki birçok işletmeyi bağlayan işlemler gibi çok karmaşık özellikte olup olmadığını, işletme yönetiminin bu tür işlemlerin içeriğini ve muhasebeleştirilmesini, yönetimden sorumlu kişilerle görüşüp görüşmediğini ve yeterli belgenin bulunup bulunmadığını, işletme yönetiminin, işlemin temelinde ekonomik gerekçe yerine, belli muhasebe uygulaması ihtiyacı üzerinde durup durmadığını, özel amaçlı işletmeler dahil konsolide olmayan ilişkili kuruluşlar ile yapılan işlemlerin uygun bir şekilde incelenip, yönetimden sorumlu kişiler tarafından onaylanıp onaylanmadığını ve işlemlerin, daha önce belirlenmemiş ilişkili taraflar ya da bağımsız denetimi yapılan işletmenin desteği olmaksızın işlemleri gerçekleştirecek finansal gücü olmayan tarafları içerip içermediğini dikkate alır.

Bağımsız denetçi, karşılaştığı hile ve usulsüzlüğü tek başına bir olay olarak ele almaz. Belli bir bölümde ortaya çıkarılan yanlışlıklar, birikimli etkileri önemsiz olsa bile, başka bir bölümde önemli boyutlardaki hile ve usulsüzlükten kaynaklanan yanlışlıkların ortaya çıkarılma olasılığının göstergesi olabilir. Bağımsız denetçi önemli yanlışlığın hile ve usulsüzlükten kaynaklandığı ya da kaynaklanabileceği, ancak finansal tablolara önemli ölçüde etki etmeyeceği görüşünde olsa dahi, bu yanlışlığın tüm etkilerini, özellikle yanlış yapan kişi veya kişilerin organizasyon yapısındaki konumunu da göz önünde bulundurarak incelemek zorundadır. Sorun işletme yönetimini ilgilendiriyorsa, finansal tablolara etkisi az olsa, işletme yönetiminin dürüst olmadığı hakkında bir belirti gibi, ortaya çıkabilecek daha yaygın bir yanlışlığın göstergesi olabilir. Bağımsız denetçi bağımsız denetim kanıtlarının güvenilirliğini tekrar tetkik ederken, işletme yönetimi, çalışanı ve üçüncü şahıslar arasında muvazaalı işlem yapılmış olması olasılığını da göz önünde bulundurur.

Bağımsız denetçi, hile ve usulsüzlük yapıldığına veya yapılabileceğine dair kanıt elde ettiğinde, bu bulguları mümkün olduğu kadar çabuk bir şekilde işletme yönetimindeki uygun kademe ile paylaşır. Bu kapsamda, uygun hiyerarşik kademe, olaya karıştığı düşünülen personelin bir üst seviyesindeki amiri konumundaki kişidir. Bağımsız denetçinin, yönetimden sorumlu kişilerle bilgi paylaşımı yazılı veya sözlü

olabilir. Bağımsız denetçi, işletme yönetiminin de dahil olduğu bir hile ve usulsüzlükten şüphelenmesi halinde, bu şüphelerini yönetimden sorumlu kişilere bildirir ve bu kişilerle bağımsız denetimin tamamlanması için gerekli olan bağımsız denetim tekniklerinin niteliğini, zamanlamasını ve kapsamını tartışır. İşletme yönetiminin veya yönetimden sorumlu kişilerin dürüstlük veya doğruluklarından şüphe edilmesi durumunda, bağımsız denetçi yapılacak uygun hareket tarzını belirlemek için hukuki danışmanlık alabilir. Bağımsız denetçi mesleki sorumluluğunun bir parçası olan müşteriye ait bilgilerin gizliliğini korur. Ancak, bu ilke, hile ve usulsüzlüklerin SPK'na bildirimine engel teşkil etmez.

EK-9:LOJİSTİK REGRESYON YÖNTEMİ

Lojistik regresyon analizinin kullanım amacı, istatistikte kullanılan diğer model yapılandırma teknikleri ile aynıdır. En az değişkeni kullanarak en iyi uyuma sahip olacak şekilde bağımlı ile bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiyi tanımlayabilen ve biyolojik olarak kabul edilebilir bir model kurmaktır. Modelin uygulanması ile ilgili bazı örnekler şunlardır (Bircan, 2004:186-187):

- Lojistik modelin biyolojik deneylerin analizi için kullanımı ilk olarak Berkson (1944) tarafından önerilmiş, Cox (1970) bu modeli gözden geçirerek çeşitli uygulamalarını yapmış, özet gelişmeler ise ilk Andersson (1979, 1983) tarafından verilmiştir.
- Ayrıca verilerin lojistik modele uyumu ile ilgili birçok çalışmalar da yapılmıştır. Bunlar arasında Aranda-Ordaz (1981) ve Johnson (1985) tarafından yapılan çalışmalar en önemlileridir.
- Pregibon (1981) iki grup lojistik modelde etkin (*influential*), aykırı (*outlier*) gözlemleri ve belirleme ölçütlerini (*diagnostic*), Lesaffre (1986), Lesaffre ve Albert (1989) ise çoklu grup lojistik modellerde etkin ve aykırı gözlemlerle belirleme ölçütlerini incelemiştir.
- Lojistik regresyon modellerinin yaygın bir şekilde kullanılır hale gelmesi, katsayı tahmin yöntemlerinin geliştirilmesi ve lojistik regresyon modellerinin daha ayrıntılı incelenmesine sebep olmuştur.
- Akkaya ve Pazarlıoğlu (1998) lojistik regresyon modellerinin ekonomi alanında kullanımını örneklerle incelemiştir.
- Cox ve arkadaşları (1998) kardiyovasküler hastalıklar ve hipertansiyon arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Lojistik regresyon modelleri, son yıllarda biyoloji, tıp, ekonomi, tarım ve veterinerlik ve taşıma sahalarında yaygın olarak kullanılmaktadır.
- Gardside ve Glueck (1995) insanlarda beslenme şekli, sigara ve alkol kullanımı, fiziksel aktivite gibi risk faktörlerinin kalp hastalığı üzerindeki etkilerini incelemiştir.
- Kloiber ve arkadaşları (1996), Peoples ve arkadaşları (1991), Buescher ve arkadaşları (1993) kadınlarda düşük doğum ağırlığını etkileyen risk faktörlerini; Santos ve arkadaşları (1998) kafein tüketimi ve düşük doğum ağırlığı arasındaki ilişkiyi; Sable ve Herman (1997) erken doğum ve düşük doğum ağırlığı arasındaki ilişkiyi incelemiştir.

Oğuzlar (2005:21-23)'a göre, lojistik regresyon analizi veya kısaca logit modeller, sosyal ve biyolojik bilimlerde sıkça kullanılmaktadır. Sosyal bilimlerdeki araştırmaların çoğunda, bağımlı değişkenin iki mümkün değerden birine sahip olabileceği varsayılmaktadır. Örneğin bir genç yüksek okuldan mezun olmuş olabilir veya olmayabilir, işçi çalışıyor olabilir veya çalışmıyor olabilir ya da bir hasta tedaviye cevap verebilir veya veremeyebilir. İki mümkün ve farklı değer içeren bu tür verilere iki değerli (*binary*) veriler denilmektedir. İki değerli veya ikili değişkenler literatürde (0;1) değişkenleri olarak da adlandırılmaktadır. İki değerli değişkenler ile çalışan bir araştırmacının hedefi, bağımsız değişkenlerin koşullu bir kümesine bağımlı olarak, başarı veya başarısızlık olasılığının kestirilmesidir. Lojistik regresyon analizi, bağımlı veya çıktı değişkeninin kategorik olduğu durumlarda çoklu regresyon analizi tekniğinin bir uzantısıdır. Pratikte de kategorik çıktı değişkenini içeren durumlara oldukça sık rastlanılmaktadır. Bağımlı değişkenin kategorik olması durumunda veri analizi için diğer mümkün teknikler olarak diskriminant analizi, probit analizi, logaritmik doğrusal regresyon ve lojistik regresyon sayılabilir. Lojistik regresyon analizi, kategorik ve sayısal bağımsız değişkenlerin varlığı durumunda daha az varsayım gerektirmektedir. Lojistik regresyon, kategorik bir bağımlı değişkenin ön kestirimi amacıyla bağımlı olarak diskriminant analizine benzerdir ve daha az varsayımı gerektirir. Diğer yandan diskriminant analizinin gerektirdiği varsayımların sağlanması durumunda da lojistik regresyon uygulanabilir. Ayrıca teorik altyapı olarak regresyon denkleminin bulunması ve katsayılarının yorumu anlamında doğrusal regresyon ile benzerlikler göstermektedir (a.g.e.).

Lojistik regresyonu doğrusal regresyondan ayıran en belirgin özellik ise lojistik regresyonda sonuç değişkenin ikili veya çoklu olmasıdır. Lojistik regresyon ve doğrusal regresyon arasındaki bu fark hem parametrik model seçimine, hem de varsayımlara yansımaktadır. Lojistik regresyonda da, doğrusal regresyon analizinde olduğu gibi bazı değişken değerlerine dayanarak tahmin yapılmaya çalışılır. Ancak bu iki yöntem arasında üç önemli fark vardır (Murat ve Işığışık, 2007:2; Hosmer ve Lemeshow, 2000:7; Bircan, 2004:187):

- Doğrusal regresyon analizinde tahmin edilecek olan bağımlı değişken sürekli iken, lojistik regresyon analizinde bağımlı değişken kesikli bir değer almaktadır.
- Doğrusal regresyon analizinde bağımlı değişkenin değeri, lojistik regresyon analizinde ise bağımlı değişkenin alabileceği değerlerden birinin gerçekleşme olasılığı tahmin edilir.

- Doğrusal regresyon analizinde bağımsız değişkenin çoklu normal dağılım göstermesi şartı aranırken, lojistik regresyon analizinde böyle bir şart yoktur. Hata faktörünün dağılımı normal değil, binomial bir dağılım göstermektedir.

Bir klâsik regresyon modelinde bağımsız değişken veri iken, bağımlı değişkenin koşullu beklenen değeri veya ortalaması,

$$E(Y | x) = b_0 + b_1 x$$

şeklinde gösterilmektedir. Bu modelde açıklayıcı değişkenler üzerinde bir kısıtlama olmamasına rağmen, Y sonuç değişkeninin sürekli olması şartı aranır. Böylece bağımlı değişken $-\infty$ ile $+\infty$ arasındaki tüm değerleri alabilmektedir. Fakat bağımlı değişkenin ikili sonucu olduğunda hata teriminin sıfır ortalama ve sabit varyansla normal dağılıma uyduğu varsayımı gerçekleşmemektedir. Bu durumda hipotez testleri yapılamayacak ve güven sınırları oluşturulamayacaktır. Böyle bir durumda, bu şekilde çok değişkenli normal dağılım varsayımına ihtiyaç duymayan lojistik regresyon analizi rahatlıkla kullanılabilir. $E(Y | x)$ 0 ile 1 arasında sınırlı olasılık değerleri alırken, bağımsız değişkenler sınırsız değerler alabilmektedir. Açıklayıcı değişkenler sonsuz değerler alabildiğinden sözü edilen eşitlik her zaman sağlanamayabilir. Bu tür bir durumla karşı karşıya gelmemek için sonuç değeri olarak nitelendirilen olasılık değerinin çeşitli dönüşümlerle $(-\infty, +\infty)$ aralığında tanımlı hale getirilmesi gerekir. Bu dönüşümlerden en çok kullanılan lojit dönüşümüdür. Bu dönüşümde ilk olarak $E(Y | x)$ deki olasılık değerleri üzerinde yapılan $1/(1 + e^{-(\beta_0 + \beta_1 x)})$ dönüşümüyle bağımlı değişkenin sınırları $(0, +\infty)$ yapıldıktan sonra, elde edilen bu oranın doğal logaritması alınarak sonuç değişkeninin sınırları $(-\infty, +\infty)$ haline getirilir. Bu dönüşüm sonucu ulaşılan yeni fonksiyon;

$$g(x) = b_0 + b_1 x \quad \text{olup}$$

$$E(Y | X) = \pi(x) = \frac{e^{g(x)}}{1 + e^{g(x)}} = \frac{e^{\beta_0 + \beta_1 x}}{1 + e^{\beta_0 + \beta_1 x}}$$

şeklinde. Buradaki $g(x)$ ifadesi lojistik regresyon modelinin logiti olarak adlandırılmaktadır.

$\pi(x)$ ile $g(x)$ arasında

$$g(x) = \ln \left[\frac{\pi(x)}{1 - \pi(x)} \right] = \beta_0 + \beta_1 x$$

biçiminde ifade edilen bir lojit dönüşümü yapılabilmektedir. (Murat ve Işığışık, 2007:3).

$0 < E(Y | X) < 1$ olmaktadır. Lojistik regresyon modelinin koşullu ortalaması 0 ile 1 arasında olmalıdır.

Başka bir deyişle, tüm bu işlemler bağımlı değişkenin sadece 0 ve 1 gibi iki değer almasından kaynaklı olarak yapılmaktadır ve logit dönüşüm ile anlamlı hale gelmektedir. Dönüşümde bağımlı değişken

$\ln \left(\frac{\pi(x)}{1 - \pi(x)} \right)$ olmuş, diğer bir ifade ile olasılıklar oranının logaritması olarak tanımlanmıştır. Bu nedenle bağımlı değişken üzerinde bağımsız değişkenlerin etkisi araştırılmak istenildiğinde odds oranlarından yararlanılmaktadır. Odds oranı, bir olayın meydana gelme olasılığının meydana gelmeme olasılığına oranı olarak tanımlanabilir. Lojistik regresyon modelinin lojiti olarak atıfta bulunan $g(x)$ ifadesinin anti logaritması alındığında odds oranına ulaşıldığı görülür.

$$\text{Odds Oranı} = OR = \exp[g(x)] = \exp[\beta_0 + \beta_1 x] = e^{\beta_0} (e^{\beta_1})^x = \left[\frac{\pi(x)}{1 - \pi(x)} \right]$$

Bu ifadede her bir parametrenin Odds değeri $e^{\beta} = \exp(\beta)$ ya eşittir. $\exp(B)$ değeri bağımlı değişkenin açıklayıcı değişkenin etkisiyle kaç kat daha fazla veya yüzde kaç oranında daha fazla gözlenme olasılığına sahip olduğunu gösterir. Dolayısı ile B katsayısının anlamlılığının test edilmesi, $OR = \exp(B)$ 'nın sınanması ile aynı anlama gelir. (*OR: odds ratio*) Odds oranları ve olasılıklar aynı sonucu farklı açılardan görmeyi sağlamaktadır. Diğer bir deyişle, olasılıkların odds oranlarına veya odds oranlarının olasılıklara dönüştürülmesi mümkündür (Murat ve Işığışık, 2007:4).

Lojistik regresyon analizinde, sapmaların karelerini minimize etmek yerine meydana gelecek bir olayın olabilirliği maksimize edilmeye çalışılır. Lojistik regresyon modeli, herhangi bir tahmin tekniği ile tahmin

edildikten sonra kurulan modelin uyum iyiliği test edilmelidir. Bağımlı değişkenin ne derece etkin olarak tanımlandığının bilinmesi gerekir. Bunun için modelin uyum iyiliğine (*goodness-of-fit*) bakılmalıdır. Lojistik modelin uyum iyiliğini araştırmada kullanılan çeşitli istatistiki ölçütler vardır. Doymuş (*saturated*) model olarak adlandırılan değişken sayısı kadar parametre içeren model ile tahmin edilen model olarak atıfta bulunulan, sadece önemli olduğu düşünülen değişkenleri içeren modele ait olabilirlik oranları farkına dayanan ölçütler ki-kare dağılımı gösterir. D istatistiği bu ölçütlerden biridir. D istatistiği,

$$D = -2\ln(\text{tahmin edilen modelin olabilirliği/doymuş modelin olabilirliği})$$

şeklinde tanımlanmaktadır. Bu doğrusal regresyonda hata kareler toplamına karşılık gelmektedir. Bu istatistik k parametre sayısını ve n gözlem sayısını göstermek üzere (n-k) serbestlik dereceli ki-kare dağılımından gelmektedir (Murat ve Işığışık, 2007:5).

Lojistik regresyon modelinde bağımsız değişkenlerin önemli olup olmadığı doğrusal yöntemde olduğu gibi test edilmektedir, ancak bu kez bağımlı değişkenin olasılık fonksiyonu kullanılmaktadır. Olasılık oranı testinde kullanılan D istatistiği, bağımsız değişkenler regresyon denkleminde dahil edilerek ve dışarıda tutularak karşılaştırılmaktadır. Tek bir bağımsız değişken olduğunda model öncelikle sabit ile oluşturulmakta, daha sonra sabit ve bağımsız değişken birlikte oluşturulmaktadır. Olasılık testleri ile birlikte kullanılan iki istatistik daha bulunmaktadır. Bunlar Wald ve Score testleridir (Hosmer ve Lemeshow, 2000:11-17).

$$G=D(\text{bağımsız değişkeni içermeyen model})-D(\text{bağımsız değişkeni içeren model})$$

olarak tanımlıdır. G istatistiği kullanılarak parametrelerin genel olarak anlamlı olup olmadığını ortaya çıkarılmak istenmektedir. G istatistiğinin çoklu doğrusal regresyon modelinde parametrelerin genel anlamlılığını test eden F testine karşılık geldiği söylenebilmektedir. G istatistiği (k-1) serbestlik dereceli ki-kare dağılımına sahiptir (*k: parametre sayısı*). Lojistik modelde normallik varsayımı kısıtlaması bulunmadığından, uyum iyiliği testlerinde diğer çok değişkenli testlerin çoğunda olduğu gibi, t ve F tablo değerleri karşılaştırmak amacı ile kullanılmadığından, bunların yerine bilinen en basit parametrik olmayan ölçütler olan ki-kare ve G^2 gibi ölçütler kullanılmaktadır (Murat ve Işığışık, 2007:6).

Tahmin edilen parametrelerin bireysel anlamlılıklarının değerlendirilmesinde yararlanılan bir diğer ölçütte Wald testidir. Çoklu regresyon katsayılarının anlamlılığının testinde kullanılan standart hata yaklaşımı ile aynı mantığa sahip olan Wald test istatistiği, açıklayıcı değişkenlere ait katsayının kendi standart hatasına oranlanması sonucu tanımlanmıştır. Bu istatistik,

$$H_0 : k.katsayı = 0$$

$$H_1 : k.katsayı \neq 0$$

şeklindeki hipotezi test için kullanılmaktadır. Wald testi sonucunda W değeri standart normal dağılıma ait tablo değeri ile karşılaştırılmaktadır. Lojistik modelin uyum iyiliğinin değerlendirilmesinde, ki-kare dağılımına uygunluk gösteren *Hosmer-Lemeshow (H-L) testi* de kullanılabilir. Bu testin amacı, tahmin edilen olasılık değerlerini gruplandırmaktır. Hosmer-Lemeshow uyum iyiliği istatistiği olan $\bar{C}$, gözlenen ve beklenen frekanslardan oluşan $gx2$ tablosundan, Pearson ki-kare istatistiği olarak hesaplanmaktadır. Hosmer-Lemeshow test istatistiği (t-2) serbestlik derecesi ile ki-kare dağılımına yaklaşmaktadır. Lojistik regresyon modelinin uyum iyiliğini test etmek için *doğru sınıflandırma oranı* (*correct classification percent*) kullanılabilir. Bu amaçla sınıflandırma tablolarından yararlanılmaktadır. Bu tablolar bağımlı değişkenin gözlenen gerçek değerleri ile tahmin edilen değerlerinin çaprazlanması sonucu meydana gelmektedir. Sınıflandırma tablosunu oluşturmak için öncelikle bir sınır değeri c belirlenmektedir ve tahmin edilen değerler, bu sınır değeri ile karşılaştırılarak uygun gruba atama yapılmaktadır. Tahmin edilen değer, c değerini aşar ise 1 grubuna, aşmaz ise 0 grubuna dahil edilmektedir. Burada sözü edilen sınır değeri c için genellikle 0.5 değeri kullanılmaktadır (Murat ve Işığışık, 2007:7).

EK-10:ANKET YÖNTEMİ

Anket, bilgi alınacak kişilerin doğrudan doğruya okuyup yanıtlayan bir soru listesinin hazırlanması şeklinde yapılan gözlemdir (Seyidoğlu, 2003:37). Anket, insanların yaşam koşullarını, davranışlarını, inançlarını veya tutumlarını betimlemeye yönelik bir dizi sorudan oluşan bir araştırma aracı olarak da tanımlanabilmektedir (Büyüköztürk ve diğ., 2009:123). Başka bir tanıma göre anket, bireyin birden çok özelliği hakkında çeşitli madde türleriyle bilgi toplamak amacıyla kullanılan bir ölçüde yapılandırılmış yazılı görüşme tekniği ve/veya aracıdır. Gerek görece hazırlama kolaylığı, gerekse kısa sürede çok sayıda bireye ulaşma olanağı açısından anket, sosyal bilimlerde özellikle tarama amacıyla yaygın olarak kullanılmaktadır. Anket, çoğunlukla geniş ölçekli bir şekilde var olan durumu saptamak amacıyla kullanılmasına karşın evren parametresi geliştirmek ve var olan durumu saptadıktan sonra ilişkisel çalışmalar yönünde hipotezler oluşturmak amacıyla da kullanılmaktadır (Erkuş, 2005:119). Anket aracılığıyla, araştırma problemini çözecek ve ele alınan hipotezleri test edecek bilgiler sistematik bir biçimde toplanmakta ve saklanmaktadır (İslamoğlu, 2003:107).

Anket yönteminin temelini, bir evren ya da örnekleme oluşturan birimlerden sistematik biçimde bilgi elde edebilmek oluşturmaktadır. Bu amaçla, yazılı ya da sözlü sorular sorarak bunların yanıtlarına ulaşılmaya çalışılmaktadır. Görüşmeci ile yanıtlayıcı arasında bir tür iletişimden söz edilmektedir ve veri toplama aracı anket formu olarak adlandırılmaktadır (Odabaşı ve diğ., 1999:81-82).

Anket temel olarak 2 aşamada geliştirilmektedir. Birinci aşamada anketin planlanması yapılmaktadır. Bu aşamada, araştırmanın amacı, kapsamı ve değişkenlerine göre hangi bilgilerin toplanması gerektiğine, anketin uygulama biçimine, soru/madde türüne ve yanıtlama biçimine karar verilmekte, anket ile bilgi toplanacak grubun nitelikleri saptanarak araştırma ile ilişkilendirilmekte ve anketin içereceği soru/madde sayısı ve yanıtlama süresi ve biçimi saptanmaktadır. İkinci aşamada ise anket soru/maddelerinin yazımı gerçekleştirilmektedir. Bu aşamada, anket soru/maddeleri düzenlenmekte, açıklama yazılmakta, olanak varsa uzman görüşleri alınmakta, ön uygulama ve ön uygulama sonuçlarına göre düzeltme ve düzenlemeler yapılmakta ve ankete son biçimi verilmektedir (Erkuş, 2005:120-121). Anket uygulamasında en önemli noktalardan birisi, anket sorularının hazırlanmasıyla ilgilidir. Anket sorularını hazırlamada iki ana ilke bulunmaktadır. Bunlardan biri, sorulacak her sorunun araştırmanın ana konusu veya hipotezi ile doğrudan ilişkili olması, ikincisi ise soru listesinin bir iç bütünlüğe sahip bulunmasıdır. Bu ilkelerden birincisi ilgisiz soruların sorulmamasını, ikincisi de birbirine benzer soruların kendi aralarında gruplandırılmalarını ve dolayısıyla soru listelerinin mantıksal bir bütünlük oluşturmalarını ifade etmektedir (Seyidoğlu, 2003:38).

Mektup (*posta*) ile anket, anket türleri içerisinde en yaygın olarak kullanılanıdır. Bu türün en önemli özelliği, görüşmecinin bulunmamasıdır. Sorulan sorulara cevap vermek ve anket formunu geri postalamak cevaplayıcıya düştüğünden, oluşturulacak işbirliği ve cevaplama süreci olumlu ilgilenim başarıyı doğrudan etkileyebilmektedir. Mektupla anket, yazılı iletişimin tüm özelliklerini kapsamaktadır. Soruların, örnekleme oluşturan birimlerin hepsinin anlayabileceği, aynı düzeyde algılayabilecekleri sözcüklerden, kavramlardan oluşması gerekmektedir (Odabaşı ve diğ., 1999:83). Ayrıca anket soru veya listeleri deneklere postayla gönderildiği ve cevaplar da yine postayla alındığı için, soru listelerine, araştırmanın amaçlarını, araştırmayı yapan kişi veya kuruluşları ve cevaplama ile ilgili özellik taşıyan diğer noktaları açıklayan bir de yazı eklemek gerekmektedir (Seyidoğlu, 2003:37). Anketin giderek yaygınlaşmasının altında yatan en büyük gerekçelerden biri de, bilgisayar destekli istatistik programlarının gelişmesi ve anketlerden elde edilen verilerin bu programlarda işlenmesinin ve analiz edilmesinin göreceli olarak kolay olmasıdır (Altunışık ve diğ., 2007:68-69). Posta ile anketin maliyeti, yüz yüze görüşme ve telefon ile ankete göre daha düşüktür. Cevaplayıcı daha bol bir zamana sahip olduğundan anketi daha dikkatli bir şekilde cevaplayabilmektedir. Anketör cevaplayıcıyı etkileyememektedir. Ayrıca sır sayılabilecek bilgiler daha kolay toplanabilmektedir. Öte yandan, posta ile anketin geri dönüş oranı düşüktür. Cevaplayıcıların cevapları ve soruların tam anlaşılıp anlaşılmadıkları denetlenememektedir. Son olarak, sorulara kimlerin cevap verdikleri kesin olarak bilinmemektedir (İslamoğlu, 2003:109).

Anket yönteminden anlamlı, doğru ve geçerli sonuçlar elde edebilmesi şu koşulların sağlanmasına bağlıdır (Odabaşı ve diğ., 1999:90):

- Örnekleme gerçekten evreni temsil ediyor olmalıdır.
- Seçilen birimlere ulaşılabilmesi ve cevaplayıcıları bilgi vermeyi hazır olmalı ve bilgi vermelidir.
- Cevaplayıcı gerçekten istenilen bilgilere, fikirlere sahip olmalıdır.
- Cevaplayıcı iletişim yeteneğine ve arzusuna sahip olmalıdır.

- Görüşmeci (*anketör*) yanıtları doğru olarak anlayabilme ve kayıt edebilme yeteneğinde olmalıdır.

Öte yandan anket yönteminin birtakım olumsuz yönleri de bulunmaktadır. Bunlar aşağıda özetlenmiştir (Gökçe, 2007:88; Aypay ve diğ., 2009:137-138):

- Ankette sadece sorulan soruya cevap alınacaktır. Verilen cevabı daha çok derinleştirme olanağı yoktur.
- Soru kâğıdı, gönderilen kişinin konuya özel sempatisi varsa titizlik ve sorumluluk duygusu içinde doldurulacak, ilgi duyduğu bir konu değil ise cevap vermeyecek ya da verse dahi bunlar baştan savma cevaplar olacaktır.
- Soru kâğıdını doldurup geri göndermek birçok insan için yük olduğundan cevaplama yüzdesi düşük olmaktadır.
- Cevaplama yüzdesi düşük olduğundan genellemelere gitmek zordur.
- Okuma yazma bilmeyen ya da yeri belli olmayan kişilerle anket uygulaması yapılamamaktadır. Bu tür kişiler genellikle cevaplarını sözlü olarak verme eğilimindedir.
- Anket uygulanmaya başladığı zaman ortaya çıkan sorunları geriye dönü çözmek mümkün değildir.
- Anketlerde elde edilen bilgiler, deneysel veriler gibi ölçü ve tartı sonuçları değil, beyan ve yanıt durumundadır. Bu yönden hatırlamamak, bilmemek, yanlış hatırlamak, kasıtlı olarak yanlış cevaplamak gibi çeşitli nedenlerden kaynaklanan hatalar içerebilmektedir.
- Anketlerin cevaplanma süresi üzerinde araştırmacının kontrolü bulunmamaktadır. Araştırmacı, anketin örnekleme seçilen kişi tarafından cevaplanıp cevaplanmadığı konusunda bilgiye sahip değildir.
- Açık uçlu sorular için uygun değildir.
- Anket tekniği ile yüzeysel bilgi elde edilebilir. Derinlemesine bilgiye ulaşmak bu teknikte imkânsızdır.

Anket uygulamasına geçilmeden önce anketin test edilmesi gerekmektedir. Bu uygulamanın amacı veri toplama aracının nasıl çalıştığını gözlemektir. Ön uygulamada her bir sorunun etkinliği ve veri toplama aracının toplam etkinliği değerlendirilmektedir. Araştırma grubunda yer alan ve konu hakkında bilgisi olan kişilere uygulanan ön test, teknik ve kapsama ilişkin yapılanmanın ve aksamaların uzman gözüyle değerlendirilmesini sağlamaktadır (Yazıcıoğlu ve Erdoğan, 2007:88-89).

Bu çalışmada bağımsız denetim kuruluşlarının genel olarak sorumluluk ve muhasebe hilelerinin ortaya çıkarılması sorumluluğu ile ilgili eğilimleri öğrenilmek ve bu sonuçlar lojistik regresyon modeli sonuçları ile karşılaştırılmak istenmiştir. Görüş ve eğilim saptamak için en uygun yöntemin anket uygulaması olduğu düşünülmüştür. Sorular konuyla ilgili bilimsel literatür gözden geçirildikten sonra saptanan ve en çok tartışma konusu olan ve dolayısıyla farklı düşüncelerin olduğu konular ile ilgili olarak yöneltilmiştir. Soruların cevapları da yine literatür çalışmasına dayandırılmış ve en yaygın görüşler/düşünceler/öneriler literatürde gönderme yapıldığı ifadeler de belirtilerek seçenekler arasında sayılmıştır. Bağımsız denetçilerin sayılan seçenekler dışında kalan ya da bunların bileşkeleri olan düşünceler/öneriler de belirtebilmeleri için her soruda bir “diğer görüşler/öneriler” seçeneği eklenmesi uygun görülmüştür.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı : Canol KANDEMİR

Doğum Yeri ve Yılı: Mersin, 1967

Medeni Durumu : Bekar

e-posta : mircanol@ttmail.com

ÖĞRENİM DURUMU

2005–2010 : Doktora, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
İşletme Anabilim Dalı, Adana.

2003–2005 : Yüksek Lisans, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü, İşletme, İstanbul.

1984–1989 : Lisans, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, İşletme, Ankara.

1981–1984 : Lise, Gülnar Lisesi, Mersin.

1978–1981 : Ortaokul, Gülnar Ortaokulu, Mersin.

1975–1978 : İlkokul, Cumhuriyet, Mersin.

ÇALIŞMA DURUMU

2010- : Çağ Üniversitesi, Öğretim Görevlisi.